प्रकाशिका - 12

कुट्टमतक्कवीनां संस्कृतकृतयः

Editors
K.K.N. Kurup
P. Manoharan

राष्ट्रीय पाण्डुलिपि मिशन
॥ विज्ञानमुपास्व ॥
National Mission for Manuscripts

o

SANSKRIT MANUSCRIPTS OF
KUṬṬAMATT FAMILY OF KASARAGOD

കുട്ടമത്ത് കുടുംബത്തിലെ
സംസ്കൃത കയ്യെഴുത്തുകൃതികൾ

Prakasika Series

No. 12

General Editor

Dipti S. Tripathi

SANSKRIT MANUSCRIPTS OF KUṬṬAMATT FAMILY OF KASARAGOD

കുട്ടമത്ത് കുടുംബത്തിലെ സംസ്കൃത കയ്യെഴുത്തുകൃതികൾ

Editors

K.K.N. Kurup

P. Manoharan

NATIONAL MISSION FOR MANUSCRIPTS
New Delhi
and
NEW BHARTIYA BOOK CORPORATION
New Delhi

Published by
National Mission for Manuscripts
No. 11, Mansingh Road
New Delhi-110 001
Ph. 2338 3894' Fax : 2307 3387
E-mail : director. namami @nic.in
www.namami.org

Co Published by
New Bharatiya Book Corporation
208, 2nd floor
4735/22, Prakashdeep Building,
Ansari Road, Daryaganj,
New Delhi-110002
Ph. 23280214, 23280209
E-mail : deepak.nbbc@yahoo.in
deepak.nbbc@gmail.com

First Published in India in 2013

© National Mission for Manuscript

ISBN : 978-93-80829-02-9 (Series)
ISBN : 978-93-80829-21-0 (Vol. XII)

Price : Rs. 300.00

FOREWORD

The tradition of literary writing in Sanskrit has continued uninterrupted from the earliest time to date. There is a widely held opinion that Sanskrit is no more a living language and that the study of Sanskrit literature involves studying ancient literature only. Nothing could be far from truth because Sanskrit is the medium of powerful literary expression even today. This is proven beyond doubt by a large number of Sanskrit texts being written and published each year.

The National Mission for Manuscripts while being concerned with old unpublished texts of literary and scientific importance is also committed to bring to light works of a later date which have been in personal and institutional collections. As such the Mission is happy to present to the discerning readers, the literary work of Kuttamatt family of Kasaragod. Their contribution to Sanskrit literature in 19th century needs wide dissemination. The writings are in several literary genres from Khandakavya to Stotras, Nataka, Muktaka and more. While some of the work is not traceable, most of the beautiful literary creation of poets of the 19th century and early 20th century are presented here for readers to enjoy and appreciate. Through this publication the Mission has also tried to bridge the gap of Sanskrit literature written in regional script being unavailable to cynosures of other regions. It is hoped that the work of Kuttamatt family will highlight the contribution of the state of Kerala to modern Sanskrit literature.

New Delhi
Janmashtami
20 August, 2013

Dipti Tripathi
Director

Prologue

While, editing this work of the Sanskrit Manuscripts of Kuṭṭamatt family of Kasaragod, the editors have utilised the service of various institutions like Kerala Sahitya Akademi, University of Calicut, Sri Sankaracharya University Kalady, Kuṭṭamatt Kunniyur Heritage Centre and Malabar Institute for Research and Development. These institutions were good enough to help in consulting some of this print material and manuscripts. We are happy indeed to express our thanks to Prof. C. Rajendran, Prof. N.V.P. Unithiri, and Prof. C.M. Neelakandan for their valuable suggestions related to these manuscripts. We are also thankful to P.C.K. Nambiar and Dr. M.S. Nair, for their keen interests in this work. Further we would like to acknowledge that we have utilised the family notes kept by K.K.Kuṭṭamatt Kunniyur, Vaidyapadan Narayana Kurup and Y.M.C. Sankara Kurup. We would like to acknowledge our thanks to Rajani, A. Remya, T.P. Sugathan and Narayanan Namboodiri for their secretarial assistance. We are much thankful to the National Mission for Manuscripts, New Delhi and its Director Prof. Dipti Tripati for undertaking this publication and Research Programme.

Calicut
14-10-2012

Dr. K.K.N. Kurup
Dr. P. Manoharan

ആമുഖം

കുട്ടമത്ത് കുടുംബത്തിന്റെ സംസ്കൃത കയ്യെഴുത്തുകൃതികൾ എഡിറ്റു ചെയ്യുമ്പോൾ ഞങ്ങൾ പലരോടും കടപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. വ്യക്തികളും സ്ഥാപനങ്ങളും ഞങ്ങളുടെ ഈ പരിശ്രമത്തെ സസന്തോഷം സ്വാഗതം ചെയ്യുകയും ആവശ്യമായ സഹായസഹകരണങ്ങൾ നല്കുകയും ചെയ്തിട്ടു്. കേരള സാഹിത്യ അക്കാദമി, കുട്ടമത്ത് കുന്നിയൂർ പൈതൃകപഠനകേന്ദ്രം, മലബാർ ഇൻസ്റ്റിറ്റ്യൂട്ട് ഫോർ റിസർച്ച് ആൻഡ് ഡെവലപ്മെന്റ്, ശ്രീശങ്കരാചാര്യ യൂനിവേഴ്സിറ്റി കാലടി, കാലിക്കറ്റ് സർവ്വകലാശാല എന്നീ സ്ഥാപനങ്ങൾ അവയിൽ പ്രധാനമായവയാണ്. വ്യക്തികളിൽ ഡോ. സി. രാജേന്ദ്രൻ, ഡോ. എൻ.വി. പി. ഉണിത്തിരി, ഡോ. സി.എം. നീലകണ്ഠൻ, ശ്രീ. പി.സി.കെ. നമ്പ്യാർ, ഡോ. എം.എസ്. നായർ തുടങ്ങിയ പലരുടേയും സഹായസഹകരണങ്ങൾക്ക് നന്ദി രേഖപ്പെടുത്തുന്നു. പരേതരായ കുട്ടമത്ത് കുന്നിയൂർ, വൈദ്യപാദൻ നാരായണക്കുറുപ്പ്, വൈ.എം. സി. ശങ്കരക്കുറുപ്പ്, സി. ഗോവിന്ദക്കുറുപ്പ് തുടങ്ങിയവരുടെ ചില കുറിപ്പുകൾ ഉപയോഗപ്പെടുത്തുവാൻ കഴിഞ്ഞതും ഇവിടെ പ്രത്യേകം അനുസ്മരിക്കുന്നു. കൂടാതെ ഇതിന്റെ ഡി.ടി.പി. നിർവഹിച്ച രജനി, എ. രമ്യ, ടി.പി. സുഗതൻ, നാരായണൻ നമ്പൂതിരി എന്നിവരോടും കടപ്പാടുകൾ രേഖപ്പെടുത്തുന്നു. ഇത്തരത്തിൽ ഒരു പ്രസിദ്ധീകരണവും ഗവേഷണങ്ങളും ഏറ്റെടുത്ത ന്യൂഡൽഹിയിലെ നാഷണൽ മിഷൻ ഫോർ മാനുസ്ക്രിപ്റ്റ്സിനോടും ഡയരക്ടർ പ്രൊഫ. ദീപ്തി ത്രിപാഠിയോടും പ്രത്യേകം നന്ദി രേഖപ്പെടുത്തുന്നു.

കോഴിക്കോട്
14-10-2012

ഡോ.കെ.കെ.എൻ. കുറുപ്പ്
ഡോ. പി. മനോഹരൻ

Contents

Foreword	*(v)*
Prologue	*(vii)*
ആമുഖം	*(viii)*
The Sanskrit Manuscripts of Kuṭṭamatt Family of Kasaragod	(xi)
കുട്ടമത്ത് കുടുംബത്തിലെ സംസ്കൃത കയ്യെഴുത്തുകൃതികൾ	(xxi)
കുഞ്ഞുണ്ണിക്കുറുപ്പ് (1813 – 1885)	**1–48**
ഈിലേിേ ദേവീമാഹാത്മ്യം സ്തോത്രം പ്രഥമസർഗം	3
ദ്വിതീയസർഗ്ഗഃ	11
തൃതീയസർഗ്ഗഃ	14
ചതുർത്ഥസർഗ്ഗഃ	17
പഞ്ചമസർഗ്ഗഃ	20
ഷഷ്ഠംസർഗ്ഗഃ	23
സപ്തമസർഗ്ഗഃ	26
അഷ്ടമസർഗ്ഗഃ	29
നവമസർഗ്ഗഃ	32
ദശമസർഗ്ഗഃ	36
ഏകാദശസർഗ്ഗഃ	39
ദ്വാദശസർഗ്ഗഃ	42
വ്യാസോത്പത്തിഃ	46
ചെറിയ രാമക്കുറുപ്പ് (1847 – 1906)	**49–146**
രുഗ്മിണീസ്വയംവരം	51
ദ്വിതീയഃ സർഗ്ഗഃ	56
തൃതീയസർഗ്ഗഃ	61
ശ്രീരാമാവതാരം ആട്ടക്കഥയിലെ സംസ്കൃതശ്ലോകങ്ങൾ	65
ആനന്ദജനനി	80
സാരസ്വതം സ്തോത്രം	90
ലക്ഷ്മീപ്രശസ്തിഃ	96
ശ്രീ ഗിരികന്യാഷ്ടകം	103
മഹാബലാഷ്ടകം	106
ധാന്വന്തരസ്തോത്രം	108
മൃത്യുഞ്ജയമുകുന്ദസ്തോത്രം	110
ശിവസ്തോത്രം	111

ദേവീസ്തോത്രം	113
ഗോവിന്ദശതകം സ്തോത്രം	114
കുഞ്ഞമ്പുക്കുറുപ്പ് (1857 - 1911)	**147–152**
ഇന്ദ്രസഭാ	149
ചിദംബരനാടകം	152
കൃഷ്ണക്കുറുപ്പ് (1868 - 1899)	**153–158**
ഗോവർദ്ധനാരാധനം	155
കലാവതീ	156
ഗ്രന്ഥസൂചി	157
Kuññuṇṇi Kurup (1813 - 1885)	**159–194**
Devīmāhātmyam	161
Vyāsotpatti	191
Cheriya Rāma Kurup (1847 - 1906)	**195–279**
Rukmiṇīsvayaṃvara	197
Śrīrāmāvatāram Āṭṭakkathā	212
Ānandajananī	225
Sārasvatastotram	235
Lakṣmīpraśasti	239
Śrīgirikanyāṣṭakam	247
Mahābalāṣṭakam	248
Dhānvantarastotram	250
Mṛtyuñjayamukundastotram	251
Śivastotram	253
Devīstostram	255
Govindaśatakaṃ Stotram	
Kuññampu Kurup (1857 - 1911)	**281–286**
Indrasabhā	283
Cidambaranāṭakam	285
Krṣēṇa Kurup (1868 - 1899)	**287–290**
Govardhanārādhanaṃ	289
Kalāvatī	290
Select Bibliography	291

The Sanskrit Manuscripts of Kuṭṭamatt Family of Kasaragod

Emergence of a Land owning Family

The Kuṭṭamatt family had its origin in Kadathangd, the present district of Calicut from where they had migrated to Alladam of the present district of Kasaragod, formerly belonged to the South Kanara district. By 1760 Hyder Ali, the Mysore ruler had invaded the province of Malabar, which resulted in the migration of several upper caste families to affluent regions of South Kanara Coast. Kunniyŭ family, one of the four famous Nair families of Kadathangd, had been attached to Lokamalayar Kavil Temple, the tutelary deity of the Raja of Kadathangd. This family of Kunniyŭ, Nalon, Vennappalan and Chellattan had several responsibilities related to the maintenance of the temple. There had been oil ordeal as a practice of customary justice in the temple during the pre-colonial days. After the oil ordeal the 'culprit' was forced to stay in the vicinity of the temple and he was properly watched by local authorities. The responsibility of such 'culprits' was taken by the Kunniyŭ family.

During the Mysorean invasion there had been a lady named Kumba and her brother Chandu, a military commandant in the Kunniyŭ house. Like many other families they were compelled to migrate in northern direction with bag and baggage for life and security. When they reached Thazhekkat Magana in Alladam, the southern territory of river Kariamkode, they took temporary shelter at Krishnamangalam or Kuṭṭamatt of the present village of Chervathur. When they wanted to continue their journey, the umbrella of the lady could not be taken out as a surprise. Then the local astrologer was consulted, who foretold the presence of a divinity or the deity of the Lokamalayar Temple. The news was spread and local chieftain, the Brahmin lady of Thazhakkat Magana sent people requesting the presence of Chandu in her abode and asking him to settle there.

As the Mysorean invasions had disturbed the whole administrative arrangement of the local rulers, the lady found a suitable person in Chandu, particularly an elder commandant of Nair soldiers. The lady gave him

administrative responsibility and asked him to settle at Kuṭṭamatt. The brother in law of Chandu, the famous physician known as Aduvat Varrier enjoyed much social respect in the locality. His son Sreekandan known as Chindan was also a well trained warrior and scholar who was assigned certain political responsibility in the chiefdom of Thazhakkat as Amildar by Tipu Sultan.

When the Sultan was killed in the military encounter of Srirangapatanam in 1799, the entire South Kanara of the northern portion of river Kavvayi passed into the hands of English East India Company. Thomas Munro (Sir) was appointed as Commissioner to settle the political affairs and land relations of this region by the Company. It was in this context Chindan the former Amildar could consolidate his several land assignments under the East India Company and would become the founder head of a landed family in the region. Simultaneously he consolidated his several land holdings in Kadathanād, which he possessed from one Kuruvat Kurup a landed family. The Raja of Kadathanād also helped him establish his authority in villages like Azhiyoor and Kunnummakkara where he erected another family house which later became the head quarters of the Kunniyūr family.

Chindan was a learned scholar. He professionally handled Sanskrit language and its technical literature including medicine. He was the classmate of Sankaranath Jyotsner, the court adviser of Raja Ranjit Singh of Punjab. Both of them were the disciples of Paleri Ezhuthachan of Payyannur, an eminent Sanskrit scholar.

Chindan could establish not only a family of land and aristocracy but also of scholarship in different branches of Sanskrit learning. Later the family was known as Kuṭṭamatt Kunniyūr and it enjoyed much social respect in Kasaragod district of North Malabar. The family and its members were known as physicians, Sanskrit scholars, astrologers, dramatists and poets. For 150 years they functioned as a deemed university in promoting Sanskrit composition and learning and Malayalam literary works including dramas and poems. It was one of the most important centres of Sanskrit studies in North Malabar during the nineteenth and first half of the twentieth centuries. The family produced a galaxy of scholars in Sanskrit language and its multi traditional subjects including medicine during this period.

They also conducted teaching in Sanskrit as in the *gurukula* system. The propagation of Sanskrit learning in this region had been mainly undertaken by this family. Further their teaching programme came down to the lower communities and castes in the region. This tradition even now

continues among the masters of *poorakkali* and its compositions, in which Sanskrit literature is also handled.

However most of the teaching programme and compositions in Sanskrit had not adopted Devanagiri script as the usual practice of the region. They were carried out in Malayalam script. This limitation did not bring them into the main stream of Sanskrit scholarship in India. Their commentary of 'stotras' and creative compositions based on epics, purāṇas and dramas had an impact on Sanskrit learning in northern Kerala.

Nature of the manuscripts

Since 1820 A.D. the family had produced its own manuscripts by way of stotras, prayers, commentaries, astrology and other branches of technical literature in Sanskrit. However as a popular tradition in Kerala, they were written in Malayalam script on kadjan leaves and paper sheets. This creativity in literature continued till 1960's and deposited voluminous compositions in the family. Several members of the family were physicians and tutors and they trained a large number of disciples in the *gurukula* system. The print media was introduced late in the region, by the dawn of twentieth century. Even then some of the texts could be printed only during 1938-47 in a series of Kuṭṭamatt Kunniyor Sahitya Samuchayam. By this time many of these manuscripts had been lost for ever due to the decline in the family system of *Marumakkathayam*. Further the family head quarters had been at Azhiyur, Kallamala of Kadathanād. There also existed a *Tavazhi* independent branch. Two other branches of Padinjarekkara (Western land) and Kizhakkekara (Eastern land) were situated in Chervathur (Kuṭṭamatt) and Timiri villages. Many of the compositions had taken place at these two places. The *gurukula* system of education was popularised at these localities where Sanskrit education was much demanded for practice of Maruthukali and Poorakkali. Further indigenous medicinal system was also propagated through Sanskrit for treatment.

By 1950's the individual partition of the family had taken place and there was no proper care to take of the existing manuscripts. Their value was also neglected and was left to be lost for ever. Even in 1980's this author could locate an important text like *Kāminī Kaṭāksha* written on paper. However the search for documentation of the family's contribution to Sanskrit literature was initiated by Ulloor Parameshwara Iyyer and Vatakkankur Raja Raja Varma and Kunjunni Raja. They could get the help of a few scholars in the family residing at Kuṭṭamatt. K.K. Kuṭṭamatt Kunniyur, Vaidya Padan Narayana Kurup and Vidwan K.K. Kuṭṭamatt

who had some thorough knowledge in the oral history of the family and its achievements in multi disciplines. Even at this time there was no search for manuscripts or effort for their conservation.

Fortunately some of the valuable materials had gone into print in occasional publications and journals. Some of the compositions still remain in the oral tradition of poorakkali experts of the region. As the entire texts were written in the Malayalam letters and even printed in the Malayalam publications, these texts could not come in the mainstream of Sanskrit publications in India. All such factors led these manuscripts and printed materials into darkness of time.

When this edition was planned and executed for the National Mission for Manuscripts, only very few version of the texts could be found out for comparison and verification. Most of them are scattered in several publications, in written collections of family members and other well wishers in the locality. Thus their conservation could not be taken up as in the case of texts or repositories in libraries and Archives. However, recently an institution has been funded at Kuṭṭamatt Nagar as Kuṭṭamatt Kunniyūr Heritage Centre with a motivation to preserve the family's contribution to Sanskrit and Malayalam and also to the culture of the region. The centre is planning to collect all such manuscripts, printed materials, publications and build up an archives for future under the leadership of K.K.N. Kurup and P.C.K. Nambiar. The NMM publication is a comprehensive effort in this direction for documentation.

Poets and Works

Kuññuṇṇi Kurup (1813 – 1885)

Kuññuṇṇi Kurup was one of the towering poetic geniuses of the Kuṭṭamatt family. He was the direct nephew of the family founder head, Chinda Kurup. He learned Sanskrit from his uncle and his father Sankaravarma Thampuran, a well known scholar of the royal family of Kadathangdu. His mother Sreedevi was also a gifted poetess. As his father was a great astrologer and author of *Sadratnamāla*, he had a golden opportunity to practice astrology from the spherical astronomy or *Golakriyā*. By mastering the branch he became a talented mathematician also. He had calculated all the eclipses of the nineteenth century. He studied *Kāvya, Nātaka* and *Alankāra* in his youth under one teacher named Nambiar Ezhuthatchan. His famous compositions are *Devīmāhātmya, Kapotasandeśa, Vyāsotpatti, Parvataśataka, Ratipradīpikā* and *Śricakraganita* as described by

Vadakkankur Raja Raja Varma. Unfortunately we have knowledge only about *Devīmāhātmya, Vyāsotpatti* and *Kapotasandeśa.* It is believed that *Ratipradīpikā* is a compendium of the information being gathered from the original text of *Kāmasūtra* by Vātsāyana. *Devīmāhātmya,* the devotional lyric glorified the Tiruvarkāṭṭukāvil Bhadrakālī alias Māṭāyikkāvil Bhagavatā, the tutelary deity of Kolathiri, the local ruling dynasty. It is a series of stotras addressed to the goddess Parāṣakṭi and written following the model of *Nārāyaṇīya* of Melpathūr Bhattathiri. The text contained one hundrad and twenty eight *ślōkās* within the framework of twelve *skandas.* The style of the poem is simple and its keen observation and description of nature is seen everywhere. The last verse in this text 'Thananataya' denoted the stage of completion of the work on 5th June 1846. Although he is fond of *Saguṇopāsana*, he is an ardent believer of the doctrine of *Advaita.* This composition is a series of hymns connected to each other. The family tradition says that a great scholar Mannanthala Neelakantasharma has written a Sanskrit commentary on this work.

Vyāsotpatti

This kavya with thirty six verses is another masterpiece of Kuññuṇṇi Kurup. The theme of the poem is originally taken from Mahābhārata, but he has put his power of observation. Vasu, a king has been blessed by the grace of Indra. He also had supernatural power to fly in the sky. While he was in the company of his wife, he was compelled to go for hunting. As he was away from her he felt the pangs of separation and ejaculated. A lady named Adrika who was in the form of a fish and was cursed by Brahmā happened to absorb the semen and became pregnant. A fisherman caught her and in the fish he found two babies inside. He presented them to the king. The king returned the babies to the fisherman. Gradually this baby grown into young girl helped the people to cross the river Yamuna. On one occasion the great saint Parāśara happened to cross the river and seeing him she was tormented by cupid. He understood her feelings and they became husband and wife. A son was born to them and they went for penance. The child later became the great saint Veda Vyāsa who composed the great Indian epic Mahābhāratā. There is a deviation from the original text that the girl herself had been fascinated with the love towards Parāśara instead of the latter being fascinated as depicted in the original text. The origin of a great poet Vyāsa had been introduced to the whole world of scholarship. In fact this is one of the major *Kāvyas* which should be brought to the main stream of classical Sanskrit literature.

Kapotasandeśa - This poem is completely lost for ever. But some portion of the verses are given in the introduction of *Prabandhadvayī* written by K.K. Narayana Kurup (Vaidyapāda). The true verses cited in the introduction reveal that the poem is a unique lyrical work of the poet. Vadakkankur has pointed out similarities of thought in Kalidasa and the Kuṭṭamatt poet.

In addition to the above work there are some occasional verses from this poet. Most of them have been lost.

Ceriya Rāma Kurup (1847-1906)

The poet is well versed in making 'Yamaka' poetry based on classical Sanskrit tradition. N.P. Unni observed :

> "Kerala is renowned for poets who have composed poems in the Yamaka style. Among them Rāma Kurup deserves a place. Perhaps he is the last link in the chain of Yamaka poets in Kerala. The influence of Vasudeva is evident in his works also. He has really caught the spirit of the Yamaka scheme".

Rāma Kurup was a writer both in Sanskrit and Malayalam. His mother Laxmi Amma was the niece of Kuññuṇṇi Kurup. His father was a Brahmin named Viṣṇu Nampūtiri. He studied *Kāvya, Nātaka* and *Alankāra* from uncle Kuññuṇṇi Kurup. He specialized in Ayurvedic knowledge under his uncle Krishna Kurup. He was a specialist in toxicology. His work in toxicology known as *Sarvagaralapramocana* is lost for ever. One of his beautiful stotras, *Gopālakeli* is also not traceable now. The following works and compositions are now available. Among them *Rukmiṇīsvayamvara* is specially appreciated by scholars. In this work also he has followed yamaka style and expressions. The theme of this work is taken from Mahābhārata and exposed in three *kāṇḍas*. It deals with the *svayamvara* of Rukmiṇī, wife of Lord Kṛṣṇa. The poet salutes the king of Kadathanād as "*Bhaimikshapati*". Rukmiṇī was the daughter of Bhiṣmaka, the king of Vidarbha. Rukmi was her brother. Her father wanted to find out a suitable bridegroom for her. Sage Narada suggested after a visit of Bhīṣmaka that Śrī Kṛṣṇa would be a suitable bridegroom for her. While the father cherished the idea, his son Rukmi wanted to give her to Śiśupāla, the son of Demaghosa. Rukmiṇī dreamt that Kṛṣṇa would be her beloved. She sent a messenger to Dwāraka, the abode of Śrī Kṛṣṇa. The messenger revealed how deep was her love towards Kṛṣṇa. Accordingly Kṛṣṇa set off to Vidarbha to save his sweet heart. He was well received by Bhīṣmakā. Śiśupāla also arrived at Kundina nagari of Bhīṣmaka. Finally in the event

of *svayamvara* Śiṣupāla was killed by Śrī Kṛṣṇa who went back to Dwārakā with Rukmiṇī. The poetic descriptions, frequent alliterations, narrations of incidents and aesthetic imagination make the poem one of the finest contributions to Sanskrit literature of Kerala.

Another kāvya is *Subhadrāharaṇa*. The theme is taken from Mahābhārata. This shows that the classical Sanskrit text of Mahābhārata had considerably influenced the poets of this family. *Ānandajananī* is a devotional lyric consisting of thirty six verses praising the Goddess Śri Pārvati. The poet has much imitated the textual craftsmanship of Kuññuṇṇi Kurup as exhibited in *Devīmāhātmya*.

Śrīgirikanyāṣṭakam

This is a *stotra* praising the divinity of the temple of Krisnamangala (Kuṭṭamatt). In all poetic respects this *stotra* is an excellent devotional work contributed by Kunniyūr family.

Sārasvatastotram

Sārasvatastotra is a devotional song in favour of goddess Saraswati.

Lakṣmipraśasti is a devotional work in thirty one verses in favour of goddess Lakṣmi.

Mahābalāṣṭaka is a short lyrical poem with devotional fervour in favour of Lord Mahābala, the deity of Gokarṇa.

Dhanvantarastotra - Ceriya Rgma Kurup himself was a great authority on Ayurveda. The stotra consisting of ten verses is in praise of Dhanvantarī, who is treated as a god for protective aspects of human beings.

Mṛtyuñjayamukundastotra is in seven verses in praise of Śiva and Mukunda respectively.

Śivastotra praises Lord Śiva in eleven verses. *Govindaśataka* praises Śrī Kṛṣṇa in one hundred and one verses with a variety of figures of speech. *Devīstotra* is written to propitiate goddess Sarasvatī in six verses. His skill in using Yamaka and alliteration obviously are seen in these verses.

Along with stotras and Kāvyas like *Rukmiṇīsvayamvara* Cheriyarama Kurup found his acute interest in the composition of Aṭṭakkathā literature or Kathakali, one of the famous traditional and regional literature in Kerala in Sanskrit and medieval Malayalam languages. Following the great tradition of seventeenth century literature in this branch by the pathfinders like Unnayi Warrier, he also composed a text known as Sriramavatsam depicting the story of the birth of Śrī Rāma, the epic hero and the son of

Daśaratha and Kauśalyā. The text is concluded with fifteen different scenes in which description of Putrakameṣṭi yajña is also incorporated. He has further composed two Aṭṭakkathā texts known as *Keśivadham* and *Kaṃsavadham.* It is not traceable whether such texts had been staged as theatrical performance. The last two texts are not traceable. Their literary value in the development of Kathakali literature is remarkable. The text *Śrīrāmāvatāram,* in fact consists of several ślokas in Sanskrit. Although this text contained of Malayalam verses and conversations, it has several narrative accounts in Sanskrit slokas. They are also reproduced in this collection.

These compositions of Ceriya Rāma Kurup highlight that he was a versatile Sanskrit scholar produced by Kuṭṭamatt family. While he served the society as an excellent physician, he successfully composed several *stotras* and poems and substantially contributed to the growth of Sanskrit literature in Kerala. Unfortunately some of his works have been lost irrecoverably.

Kuññambu Kurup (1857-1911)

Kuññambu Kurup was the nephew of Ceriya Rāma Kurup and a reputed poet, scholar and physician. His mother Sreedevi Amma was wedded to Vāsudēvan Ceruputtūr Aṭukkattayār, a well known scholar and astrologer. He was a disciple of Kuṭṭamattu Kuññuṇṇi Kurup and Ceriya Rāma Kurup. He was blessed by two *sanyāsinīs* who instructed him in advanced tantric systems. After studying Ayurveda he specialized in toxicology under Ceriya Rāma Kurup. He practised Ēkamūlika and Siddha medicines. In 1872 he stayed in Mookambika temple for a period of one month and engaged in acute devotion to the goddess. He visited several places in Karnataka and later came to his native place in 1885. There he founded a Sanskrit Education Centre where he acted as a teacher. There were students like Kupperi Ramapoduval and K.V. Ambu who later became noted scholars and physicians in their own right. He married one Sreedevi Amma of Kodakkat from that locality. His son Narayanan Nair also followed father's footsteps and became a good physician who later resided at Moodabhidri as a Sanyasin Saradadas. Kuññambu Kurup composed many works both in Sanskrit and Malayalam. His lyrics included *Mookāmbikā Stotram,* a Champu known as *Indrasabhā* and two dramas namely *Satyavatisantanava* and *Bhishmaprabhava.* These works are now lost forever. He wrote *Cidambaranṛtta* and *Leelāvatīkathā* in collaboration with Kṛṣṇa Kurup.

The *Mookambikāstotram* in praise of goddess Mookāmbikā is

believed to be the first literary work of Kuññambu Kurup. This is also lost forever. His Champu *Indrasabhā* consists of some special features. It was written during 1897-98. This work is not traceable now but fragments are given by Vadakkankur Raja Raja Varma. It had incorporated some modern outlooks. For instance, the talk of Indra, Nārada, Bāli and Bṛhaspati and Sudharmā included an enquiry about the modern condition of Kerala.

Krishna Kurup (1868-1899)

Krishna Kurup, the son of Sreedevi amma and T.C. Krishna Varma Valiyaraja of Nileshwar, was a famous physician. As such he was the brother of Kuññambu Kurup. Poet Ulloor S. Parameswara Iyyer in his historical account of Malayalam literature omitted to include this poet. However a brief note had been given by Vatakkumkur Raja Rajavarma. He defined him 'a jewel of Poet' or Kaviratnam.

Apart from the last part of *Chidambaranāṭaka*, this poet has two poems to his credit namely *Kalāvatī* and *Govardhanārādhana*. *The Kalāvatī* described the story of Vibhūtimān and Bhūtimatī in four cantos. This is intended for students.

He was the brother of Kunhambu Kurup. He studied Nāṭaka, Alaṅkāra, Jyotiṣa and Āyurveda from Kunhunnikurup and Cheriyarama Kurup. In addition to this he studied Kathakali and allied arts. Further he also specialised theatrical performance including the playing of musical instruments like Chenda and Maddala.

Later under the guidance of Sesayya he acquired proficiency in Tarka, Vyākaraṇa and Mīmāṃsā. He lived only thirty one years and passed away in 1898 giving great agony to the villagers in this region who lost a physician of great erudition.

Conclusion

The Sanskrit scholarship and creativity of the family achieved its highest watermark at the time of distinguished playwright and poet, Mahākavi Kuṭṭamatt, with his popular name Kunhikrishna Kurup (1880-1943). He was a great nationalist and Gandhian who evaluated Gandhiji as an incarnation of Mahāviṣṇu, of Puranic trinity. He composed not only devotional stotras following the tradition of the Kuṭṭamatt family, but also lyrics in Sanskrit. His noted work 'Kāminīkaṭākṣa' depicted the love sentiments of the poet. In fact this piece of lyrical work inaugurated the emergence of Romanticism in Sanskrit literature in Kerala. The poet had left his own legacy on Sanskrit and Malayalam literature.

There had been other poets also in the family who made contributions following the family legacy to the Sanskrit language and literature. Among them *Vaidyaratnam Narayana Kurup* (1891-1969), had translated the medieval Malayalam work of *Jnanappana* by Poonthanam and the *Sreeramakrishna Gita* by Mahakavi Kuṭṭamatt into Sanskrit. K.K. Kuṭṭamatt Kunniyur or Karunakara Kurup (1895-1979), Vidwan K.K. Kurup (1914-1974) and Madhava Kurup (1921-2008) had also made some efforts to continue the Sanskrit tradition of the family.

A brief study of the family and its contribution to Sanskrit literature highlight that these scholars in a span of 150 years had made all possible efforts to strengthen Sanskrit language and literature in this region by propogating the studies in technical literature and practicing creative writings. They had trodden the traditional path of *stotra* literature and adopted classical themes for compositions. Instead of Devanāgarī script they used the Malayalam script for writing and that restricted their entry into the main stream of Sanskrit literature in India. However they could strengthen the oral tradition of the Poorakkali songs and there by create a poetic and cultural social milieu of Indian traditions. The Poorakkali songs remained even as an informal educational system in a pre-modern rural society of Northern, Kerala. Only a few centres in Kerala like this had taken the responsibility of spreading Sanskrit learning for a long period through its multi faceted activities.

Calicut
14-10-2012

Dr. K.K.N. Kurup
Dr. P. Manoharan

കുട്ടമത്ത് കുടുംബത്തിലെ സംസ്കൃത കയ്യെഴുത്തുകൃതികൾ

ഭൂവുടമകളായ ഒരു കുടുംബത്തിന്റെ ആരംഭം

കുട്ടമത്ത് കുടുംബത്തിന്റെ ഉത്ഭവം കോഴിക്കോട് ജില്ലയിലെ കടത്തനാട്ടിൽ നിന്നാണ്. അവിടെനിന്നും അവർ പഴയ ദക്ഷിണ കർണ്ണാടകജില്ലയിലെ കാസർഗോഡ് താലൂക്കിലെ അള്ളടം സ്വരൂപത്തിലേക്ക് കുടിയേറ്റം നടത്തി. മലബാർ പ്രദേശം 1766ൽ മൈസൂർ ഭരണാധികാരിയായ ഹൈദർ അലി ആക്രമിച്ചപ്പോൾ ആ പ്രദേശത്തെ ഉർന്ന ജാതിക്കാരായ പല കുടുംബാംഗങ്ങളും ഫലഭൂയിഷ്ടമായ തെക്കൻ കർണ്ണാടകത്തിലേക്ക് പലായനം ചെയ്തു. കടത്തനാട്ടെ ഒരു പ്രധാന നായർ കുടുംബമായ കുന്നിയൂർ വീട്ടുകാർ ലോകമലയാർകാവിലുമായി ബന്ധപ്പെട്ടവരായിരുന്നു. ഈ കുടുംബത്തിനും നാളോൻ, വെന്നപ്പാലൻ, ചെല്ലട്ടൻ എന്നീ കുടുംബക്കാർക്കും ക്ഷേത്രസംരക്ഷണത്തിന്റെ പല ഉത്തരവാദവും ഉായിരുന്നു. കൊളോണിയൽ ഭരണത്തിനു മുമ്പ് പരമ്പരാഗതമായ രീതിയിൽ നീതിന്യായ സംരക്ഷണത്തിന്റെ പേരിൽ ഈ ക്ഷേത്രത്തിൽ തിളപ്പിച്ച നെയ്യിൽ കൈമുക്കുക ഒരു പതിവും നിലവിലു്. കൈമുക്കലിനുശേഷം 'കുറ്റവാളി' ക്ഷേത്രസമീപം 'പാഴിടം വീഴുക' എന്ന ആചാരത്തിൽ മൂന്നാലുദിവസം താമസിച്ചിരുന്നു. അപ്പോൾ അയാളുടെ സംരക്ഷണവും കാവലും കുന്നിയൂർ കുടുംബത്തിന്റെ മേൽനോട്ടത്തിലായിരുന്നു.

1766-ലെ മൈസൂർ ആക്രമണകാലത്ത് ഈ കുടുംബത്തിൽ കുമ്പ എന്ന സ്ത്രീയും ചന്തുവെന്ന സഹോദരനുമാണ് ജീവിച്ചിരുന്നത്. ജീവന്റെ സംരക്ഷണത്തിനായി മറ്റു പല കുടുംബക്കാരെയും പോലെ ഈ കുടുംബവും വടക്കൻ പ്രദേശങ്ങളി

ലേക്ക് ഓടിപ്പോയി. അവർ താഴക്കാട്ട് മഗണയിലെ അള്ളടം പ്രദേശത്തെത്തിയപ്പോൾ ഇന്നത്തെ കുട്ടമത്ത് അഥവാ കൃഷ്ണമംഗലം പ്രദേശത്ത് വിശ്രമിച്ചിരുന്നു. പിന്നീട് യാത്ര തുടരുവാൻ തീരുമാനിക്കുകയും കുമ്പ തന്റെ ഓലക്കുടയെടുക്കുവാൻ നോക്കിയപ്പോൾ ഒരാശ്ചര്യമെന്നോണം അതിളകാതെ അവിടെത്തന്നെ ഇരിക്കുകയും ചെയ്തു. പ്രദേശത്തെ ജ്യോത്സ്യനെ വിളിച്ച് അന്വേഷിച്ചപ്പോൾ അവിടെ കാവിൽ ഭഗവതിയുടെ സാന്നിധ്യമുന്നെും അവിടം വിട്ടുപോകരുതെന്നും ഉപദേശിച്ചു. ഈ വാർത്ത പ്രചരിച്ചപ്പോൾ താഴക്കാട്ടു മഗണയിലെ ഭരണാധികാരിയായ അമ്മത്തിരുമുമ്പ് ചന്തുവോടു തന്നെ സന്ദർശിക്കുവാനും അവിടം വിട്ടുപോകാതിരിക്കുവാനും ആവശ്യപ്പെട്ടു.

മൈസൂരാക്രമണം പൂർണ്ണമായും പ്രാദേശികരായ നാടുവാഴികളുടെ ശക്തി നശിപ്പിച്ചിരുന്നതിനാൽ അമ്മത്തിരുമുമ്പ് പടയാളിയായ ചന്തുവിൽ തന്റെ നായർ പടയാളികളെ സംഘടിപ്പിക്കുവാനുള്ള ഒരു വ്യക്തിയെ കത്തെി. ചന്തുവിന് അമ്മ ഭരണപരമായ ഉത്തരവാദം വിട്ടുകൊടുക്കുകയും കുട്ടമത്ത് താമസിക്കുവാനാവശ്യപ്പെടുകയും ചെയ്തു. ചന്തുവിന്റെ സഹോദരീഭർത്താവ് അടുവാട്ടുവാരിയർ പേരെടുത്ത ചികിത്സകനെന്ന നിലയിൽ പ്രത്യേകം ആദരവ് നേടി. ഇവർക്ക് ജനിച്ച ശ്രീകണ്ഠൻ എന്ന പുത്രൻ ചിൻ എന്നറിയപ്പെടുകയും അയാൾ പണ്ഡിതനും പടയാളിയുമായി വളർന്നുവരികയും ചെയ്തു. പിൽക്കാലത്ത് ടിപ്പുസുൽത്താൻ താഴക്കാട്ടു മഗണയുടെ രാഷ്ട്രീയമായ ഉത്തരവാദം ചിനെ ഏൽപിക്കുകയാണുായത്.

സുൽത്താൻ 1799ൽ ശ്രീരംഗപട്ടണത്തെ സൈനിക നടപടിയെ തുടർന്ന് വധിക്കപ്പെട്ടപ്പോൾ കവ്വായിപ്പുഴമുതൽ താഴക്കാട്ടു മഗണയടക്കമുള്ള തെക്കൻ കർണ്ണാടകം മുഴുവൻ ഇംഗ്ലീഷ് ഈസ്റ്റിന്ത്യാ കമ്പനിയുടെ കീഴിലെത്തി.

ഈ പ്രദേശത്തെ രാഷ്ട്രീയകാര്യങ്ങളും ഭൂബന്ധങ്ങളും ചിട്ടപ്പെടുത്തുവാൻ കമ്പനി സർ തോമസ് മൺറോവിനെ കമ്മീഷണറായി നിയമിച്ചു. ഈ അവസരത്തിൽ ആമീൽദാരായിരുന്ന

ചിന് കമ്പനിയുടെ കീഴിൽ പല ഭൂമികളുടെയും പട്ടയം നേടിയെടുക്കാൻ കഴിഞ്ഞു. അങ്ങനെ ആ പ്രദേശത്ത് ഒരു ഭൂവുടമയായി സ്വയം രൂപപ്പെട്ടു. കൂടാതെ തൂവാടൻ കുറുപ്പിന്റെതും മറ്റുമായ ഭൂമി കടത്തനാട്ടും സ്വന്തം അധികാരത്തിൽ ഉറപ്പിച്ചെടുത്തു. അതാകട്ടെ അഴിയൂരിലും കുന്നുമ്മക്കരയിലും മറ്റുമായിരുന്നു. അഴിയൂരിൽ കല്ലാമലയിൽ എട്ടുകെട്ട് അടക്കമുള്ള ഒരു തറവാട് കുന്നിയൂർ കുടുംബത്തിനുവേി ചിൻ സ്ഥാപിക്കുകയും ചെയ്തു.

പണ്ഡിതനായിരുന്ന ചിൻ സംസ്കൃതത്തിന്റെ ശാസ്ത്രീയശാഖകളിലും കളരി അഭ്യാസത്തിലും പ്രാവീണ്യം നേടി. പഞ്ചാബിലെ രാജാ രഞ്ജിത്സിംഹിന്റെ കൊട്ടാരത്തിലെ ഉപദേശകനായ കരിവെള്ളൂരിലെ ശങ്കരനാഥ് ജ്യോത്സ്യർ ഇദ്ദേഹത്തിന്റെ സതീർഥ്യനായിരുന്നു. പയ്യന്നൂരിലെ പ്രശസ്ത പലിയേരി എഴുത്തച്ഛന്റെ ശിഷ്യന്മാരായിരുന്നു രുപേരും.

ചിന് ഭൂവുടമകളായ ഒരു കുടുംബത്തെ സ്ഥാപിക്കുവാൻ മാത്രമല്ല, സംസ്കൃതത്തിന്റെ വിവിധ ശാഖകളിൽ പാണ്ഡിത്യമുള്ള ഒരു കുടുംബത്തെ കെട്ടിപ്പടുക്കുവാനും കഴിഞ്ഞു. പിൽക്കാലത്ത് കുട്ടമത്ത് കുന്നിയൂർ കുടുംബമെന്ന പേരിൽ വടക്കെ മലബാറിലെങ്ങും ഈ കുടുംബം അറിയപ്പെട്ടു. അറിയപ്പെടുന്ന ചികിത്സകരും ജ്യോത്സ്യന്മാരും കവികളും നാടകകൃത്തുക്കളും മീമാംസകരും എല്ലാമായി ഇതിലെ അംഗങ്ങൾ പേരെടുത്തു. നൂറ്റമ്പതു വർഷത്തോളം ഒരു കല്പിത സർവ്വകലാശാലയിലെന്നപോലെ സംസ്കൃതത്തിന്റേയും മലയാളത്തിന്റേയും വിവിധ ശാഖകളിൽ അവർക്ക് തങ്ങളുടേതായ സംഭാവന ചെയ്യുവാൻ കഴിഞ്ഞു. സംസ്കൃതപഠനത്തിന്റേയും പ്രചാരണത്തിന്റേയും ഒരു വലിയ കേന്ദ്രമായി പത്തൊൻപതാം നൂറ്റാിലും ഇരുപതാം നൂറ്റാിന്റെ ആദ്യപകുതിയിലും വടക്കെ മലബാറിൽ ഈ കുടുംബത്തിന് മാറുവാൻ കഴിഞ്ഞു. ഈ കുടുംബം സംസ്കൃതഭാഷയിലും വൈദ്യത്തിലും വളരെ മുൻപന്തിയിൽ നില്ക്കുന്ന ഒരു കൂട്ടം പണ്ഡിതന്മാരെ ഈ ഘട്ടത്തിൽ രൂപപ്പെടുത്തി. കുടുംബത്തിലൂടെയുള്ള ഗുരുകുലവിദ്യാഭ്യാസരീതിയാണ് വൈദ്യപാദൻ നാരായണക്കുറുപ്പിന്റെ കാലം വരെ തുടർന്നുവന്നത്.

സംസ്കൃതം താഴെക്കിടയിലെത്തുവാനായി ഗുരുകുലരീതിയിൽ അവർ പഠിപ്പിച്ചുവന്നു. സംസ്കൃതത്തിലെ ശാസ്ത്രശാഖകൾ പ്രചരിപ്പിക്കുന്നതിലായിരുന്നു അവരുടെ ശ്രദ്ധ. പൂരക്കളിയിലെ മറുത്തുകളിപോലുള്ള പ്രകടനത്തിനാവശ്യമായ സംസ്കൃതപാണ്ഡിത്യം ഇത്തരത്തിൽ കൂടുതൽ പ്രചരിപ്പിക്കപ്പെട്ടു.

എന്നാൽ സംസ്കൃതപ്രചാരണവും അധ്യാപനവും ദേവനാഗരിലിഖിതരൂപത്തെ അടിസ്ഥാനമാക്കിയായിരുന്നില്ല. അതാകട്ടെ മലയാളലിപിയിലായിരുന്നുതാനും. ഈ ന്യൂനത ഇന്ത്യൻ സംസ്കൃതസാഹിത്യത്തിന്റെ മുഖ്യധാരയിലേക്ക് അവരെ കൊുവന്നിരുന്നില്ല. സ്തോത്രങ്ങൾ, പുരാണങ്ങളെ അടിസ്ഥാനമാക്കിയുള്ള സർഗ്ഗാത്മകസൃഷ്ടികൾ, വ്യാഖ്യാനങ്ങൾ തുടങ്ങിയവ ഈ പണ്ഡിതന്മാരുടെ പ്രവർത്തനമേഖലയായി രൂപാന്തരപ്പെട്ടു. ഇതെല്ലാം കേരളത്തിലെ സംസ്കൃതസാഹിത്യത്തിന്റെ മർമ്മപ്രധാനമായ സംഭാവനകളായി മാറി.

കയ്യെഴുത്തുകൃതികളുടെ സ്വഭാവം

സ്തോത്രങ്ങൾ, പ്രാർത്ഥനകൾ, വ്യാഖ്യാനങ്ങൾ, ജ്യോതിഷം തുടങ്ങിയ സംസ്കൃതഭാഷയിലെ വിവിധ ശാഖകളിൽ ഈ കുടുംബാംഗങ്ങൾ ധാരാളം കയ്യെഴുത്തുകൃതികൾ 1820 എ.ഡി. മുതൽ എഴുതിവെച്ചിരുന്നു. എന്നാൽ കേരളത്തിന്റെ പൊതുവായ രീതിയിൽ മലയാളലിപിയിലായിരുന്നു സംസ്കൃതം എഴുതിയത്. അവ താളിയോലകളിലും കടലാസുകളിലുമായിട്ടാണ് എഴുതപ്പെട്ടത്. ഏതാ് 1968 ൽ വൈദ്യപാദൻ നാരായണക്കുറുപ്പിന്റെ അന്ത്യംവരെ ഇത്തരത്തിൽ ധാരാളം കയ്യെഴുത്തുകൃതികൾ സ്വരൂപിച്ചുവന്നു. പലരും ചികിത്സകരെന്ന നിലയിൽ ധാരാളം ശിഷ്യന്മാരെ ഗുരുകുലരീതിയിൽ പഠിപ്പിച്ചു. ഈ പ്രദേശത്ത് അച്ചടി എത്തിയത് ഇരുപതാം നൂറ്റാിന്റെ ആദ്യമായിരുന്നു. ചില കയ്യെഴുത്തു പ്രതികൾ അച്ചടിച്ചതാകട്ടെ 250-500 കോപ്പികൾ മാത്രമായിരുന്നു. അച്ചടിച്ചത് 1938-47ൽ· കുട്ടമത്ത് കുന്നിയൂർ സാഹിത്യസമുച്ചയം എന്ന പേരിലായിരുന്നു. മരുമക്കത്തായ കുടുംബത്തിന്റെ തകർച്ച കാരണം ഈ ഘട്ടത്തിൽ

ധാരാളം കയ്യെഴുത്തുകൃതികൾ നഷ്ടപ്പെട്ടിരുന്നു. അവയിൽ പലതും ലഭ്യമാകുന്നില്ലതാനും. തറവാട്ടുഭരണകേന്ദ്രം അഴിയൂർ കല്ലാമലയിലായതിനാൽ കാരണവരോടൊപ്പം താമസിച്ചവർ അവിടെയും ചെർവ്വത്തൂരിലെ താവഴികളായ പടിഞ്ഞാറെക്കര യിലും കിഴക്കെക്കരയിലും മറ്റുമായി വികേന്ദ്രീകരിച്ച നിലയിൽ ശേഖരിച്ചവയായിരുന്നു കയ്യെഴുത്തുകൃതികൾ പലതും. പൂരക്ക ളിക്കാവശ്യമായ കൃതികൾ രചിക്കപ്പെട്ടത് കുട്ടമത്ത് വെച്ചാ ണെന്നു കാണാം. വൈദ്യശാസ്ത്രം സംബന്ധിച്ച പഠനസാമഗ്രി കളും ധാരാളം എഴുതപ്പെട്ടിരുന്നു.

കൂട്ടുകുടുംബം 1950കളിൽ ഭാഗിക്കപ്പെട്ടതോടെ ഈ കയ്യെ ഴുത്തുകൃതികളുടെ ഉത്തരവാദം വേത്ര ശ്രദ്ധിക്കപ്പെട്ടില്ല. അവ യുടെ മൂല്യം മനസ്സിലാക്കാതെ കാലത്തിനു വിട്ടുകൊടുത്തു വെന്നു പറയാം. എന്നാൽ 1980ൽ പോലും ഈ ലേഖകന് കാമി നീകടാക്ഷം എന്ന കാവ്യകൃതി കടലാസ്സിൽ എഴുതിയത് ക ത്തുവാൻ കഴിഞ്ഞു. അതിന്റെ രചന 1930കളിലായിരുന്നു. ഈ കുടുംബത്തിലെ കയ്യെഴുത്തുകൃതികളുടെ അന്വേഷണം ആരം ഭിച്ചത് ഉള്ളൂർ എസ്. പരമേശ്വര അയ്യരും വടക്കുംകൂർ രാജരാ ജവർമ്മയും കെ. കുഞ്ഞുണ്ണിരാജയുമാണ്. അവർക്ക് ഈ കുടും ബത്തിൽ അന്നു ജീവിച്ചിരിക്കുന്ന പണ്ഡിതന്മാരായ കെ.കെ. കുട്ടമത്ത് കുന്നിയൂരിന്റെയും വൈദ്യപാദൻ നാരായണക്കുറു പ്പിന്റെയും വിദ്വാൻ കെ.കെ. കുട്ടമത്തിന്റെയും സേവനം ലഭി ച്ചുവെന്നത് അഭിനന്ദനീയമാണ്. ഈ മൂന്നുപേർക്കും കുടുംബ ത്തിന്റെ വാമൊഴിചരിത്രവും പ്രധാന കൃതികളും സംബന്ധിച്ച് അവഗാഹമായ പാണ്ഡിത്യമുായിരുന്നു. ഈ അവസരത്തിലും കയ്യെഴുത്തു പ്രതികൾ സംരക്ഷിക്കുവാനും കത്തെുവാനും ഒരു പരിശ്രമവും നടന്നില്ല. നടന്നാലും അത് ഫലപ്രദമായിരു ന്നില്ല.

എന്നാൽ ഭാഗ്യമെന്നോണം ചില കൃതികളുടെ കയ്യെഴുത്തു പ്രതികളും ചില ജേർണലുകളിൽ പ്രസിദ്ധീകരിച്ചവയും മറ്റു മായി പലതും ലഭിക്കുവാനുായിരുന്നു. ചില കൃതികൾ വാമൊ ഴിയായി പൂരക്കളിയിൽ ഉപയോഗിക്കപ്പെട്ടു. എല്ലാ കൃതികളും

മലയാളത്തിൽ എഴുതിയതിനാൽ അവ സംസ്കൃതഭാഷയുടെ മുഖ്യധാരയിൽ എത്തുകയും ചെയ്തിരുന്നില്ല. ഈ വസ്തുതകളെല്ലാം ഈ കയ്യെഴുത്തുപ്രതികളേയും നാമമാത്രമായി അച്ചടിക്കപ്പെട്ടവയേയും ഇരുട്ടിലാഴ്ത്തി.

ഇത്തരം ഒരു സമാഹരണം ന്യൂഡൽഹിയിലെ നാഷണൽ മിഷ്യൻ ഫോർ മാനുസ്ക്രിപ്റ്റ്സിനുവേി ആരംഭിച്ചപ്പോൾ അവയുടെ വ്യത്യസ്തമായ പകർപ്പുകൾ അല്പം മാത്രം കത്തുവാനും ശേഖരിക്കുവാനും കഴിഞ്ഞു. അവ പലരുടെ കൈകളിലും പല ജേർണലുകളിലും കൃതികളിലും ചില കുടുംബാംഗങ്ങൾക്കിടയിലും മറ്റുമായി തങ്ങിക്കിടപ്പായിരുന്നു. എന്നാൽ അവയുടെ സംരക്ഷണം കയ്യെഴുത്തുപ്രതികളുടെ ശേഖരങ്ങളിലും ആർക്കൈവ്സുകളിലും എന്നപോലെ നടത്തുവാൻ കഴിഞ്ഞില്ലതാനും. എങ്കിലും ഇവയുടെ ഭാവിസംരക്ഷണത്തിനും പ്രചാരണത്തിനും വേി, കുട്ടമത്ത് കുന്നിയൂർ പൈതൃകപഠനകേന്ദ്രം 2009ൽ കുട്ടമത്ത് സ്ഥാപിക്കുകയും മഹാകവി കുട്ടമത്ത് അടക്കമുള്ളവരുടേയും പൂർവസൂരികളുടേയും കുടുംബശ്മശാനം വീടെുത്ത് അവിടെ ഒരു സ്മാരകഹാൾ സ്ഥാപിക്കുവാൻ കെ.കെ.എൻ. കുറുപ്പ് ചെയർമാനായും പി.സി.കെ. നമ്പ്യാർ വർക്കിങ് ചെയർമാനായും ഒരു സമിതി രൂപീകരിച്ചു പ്രവർത്തിച്ചുവരുന്നു. കുടുംബത്തിന്റെ കിട്ടാവുന്ന സാംസ്കാരിക-സാഹിത്യ സാമഗ്രികൾ മുഴുവൻ ശേഖരിച്ചു സംരക്ഷിക്കുകയും പ്രചരിപ്പിക്കുകയുമാണ് ലക്ഷ്യം. കുടുംബാംഗമായ മഹാകവി കുട്ടമത്തിന്റെ സ്മാരകമായി തിമിരി ഹൈസ്കൂൾ പ്രവർത്തിച്ചുവരുന്നു. മാനുസ്ക്രിപ്റ്റ് മിഷ്യനുവേി നടത്തിവരുന്ന സംസ്കൃത കൃതികളുടെ സമാഹരണം ഇത്തരം ഒരു പ്രവർത്തനത്തിന്റെ ഭാഗമാണ്. എന്നാൽ മഹാകവി കുട്ടമത്തിന്റെ മരണം കഴിഞ്ഞ് (1943) എഴുപത്തിയഞ്ച് വർഷം പൂർത്തിയാകാത്തതിനാൽ അദ്ദേഹത്തിന്റേയും മറ്റു ചിലരുടേയും കൃതികൾ ഇതിലുൾപ്പെടുന്നില്ല.

കവികൾ-കൃതികൾ

1. കുഞ്ഞുണ്ണിക്കുറുപ്പ് (1813–1885)

കുട്ടമത്ത് കവികുടുംബത്തിലെ ഏറ്റവും സമുജ്ജ്വലമായ കാവ്യ

പ്രതിഭ കുഞ്ഞുണ്ണിക്കുറുപ്പിന്റെതാണ്. കുടുംബസ്ഥാപകനായ ചിക്കുറുപ്പിന്റെ സഹോദരീപുത്രനാണ് ഈ കവി. കടത്ത നാട്ടെ രാജകുടുംബാംഗമായ ശങ്കരവർമ്മ തമ്പുരാൻ അച്ഛനും ശ്രീദേവിയമ്മയുമാണ് മാതാപിതാക്കൾ. കവിയുടെ സംസ്കൃ തപഠനം മാതുലനിൽനിന്നും അച്ഛനിൽനിന്നുമാണ്.

പരാശക്തിയെ പ്രകീർത്തിച്ച് മേല്പത്തൂർ ഭട്ടതിരിപ്പാടിന്റെ നാരായണീയത്തിന്റെ മാതൃകയിൽ 12 സ്കന്ദങ്ങളിലായി രചിച്ച 128 ശ്ലോകങ്ങളാണ് ഈ കൃതി. ലളിതമായ ശൈലി, പ്രകൃതി വർണ്ണന ചില പ്രത്യേകതകളാണ്. കൃതിയിലെ 'തനനാടയ' എന്ന പദം ഇതിന്റെ പൂർത്തീകരണം 1846 ജൂൺ 5നാണെന്നു സൂചി പ്പിക്കുന്നു. സഗുണോപാസനയിൽ കവി വിശ്വസിക്കുന്നുവെ ങ്കിലും അദ്ദേഹം അദ്വൈതവേദാന്തത്തിന്റെ ആരാധനകനാണ്. ഈ കൃതിയിലെ ശ്ലോകങ്ങൾ ഓരോന്നും പരസ്പരം ബന്ധ പ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. മണ്ണൻതലയിലെ നീലകണ്ഠശർമ്മ സംസ്കൃത ത്തിൽ അതിനൊരു വ്യാഖ്യാനമെഴുതിയിട്ടുന്ന് കുടുംബ ത്തിലെ പണ്ഡിതന്മാർ വിശ്വസിക്കുന്നു.

വ്യാസോല്പത്തി

കുഞ്ഞുണ്ണിക്കുറുപ്പിന്റെ മറ്റൊരു കാവ്യകൃതിയാണ് 36 ശ്ലോക ങ്ങളുള്ള വ്യാസോല്പത്തി. മഹാഭാരതത്തിൽനിന്നും എടുത്ത കഥയാണ് കാവ്യത്തിന്റെ അടിസ്ഥാനം., പക്ഷെ കവിയുടെ സ്വതന്ത്രഭാവനയും ഇതിൽ കാണാം. ഇന്ദ്രൻ അനുഗ്രഹിച്ച രാജാ വായിരുന്നു വാസു. ആകാശത്തിൽ സഞ്ചരിക്കുവാൻ കഴിവുള്ള വ്യക്തി. ഭാര്യയോടൊപ്പമിരിക്കുമ്പോൾ വാസു നായാട്ടിനു പോകുവാൻ നിർബന്ധിതനായി. അയാൾ ഭാര്യയെ പിരിഞ്ഞ തിനാൽ വിരഹദുഃഖം അനുഭവിക്കുകയും അവരുടെ ചിന്തയിൽ സ്ഖലനം നടത്തുകയും ചെയ്തു. ബ്രഹ്മാവിന്റെ ശാപമേറ്റ് മത്സ്യമായിത്തീർന്ന ഒരു കന്യകയായിരുന്നു ആദ്രിക. മത്സ്യം വാസുവിന്റെ ശുക്ലം ഉൾക്കൊള്ളുകയാൽ ഗർഭിണിയാകുന്നു. ഒരു മുക്കുവൻ ഈ മത്സ്യത്തെ പിടിക്കുകയും അതിന്റെ അടി വയറ്റിൽ രു കുട്ടികളെ കത്തുകയും ചെയ്യുന്നു. അയാ ൾ കുട്ടികളെ രാജാവിനു കാഴ്ചവെച്ചു. രാജാവ് അവരെ മുക്കു വനു തിരികെ നല്കി. അവരിൽ ഒരാൾ യമുനാനദിയിൽ കട

ത്തുവഞ്ചിക്കാരിയായി പ്രവർത്തിച്ചു. ഒരവസരം പരാശരമ ഹർഷി ഈ വഞ്ചിയിൽ കടത്തു കടക്കുമ്പോൾ കന്യക അയാ ളിൽ അനുരക്തയായി. കാമപീഡിതയായ കന്യകയും മഹർഷിയും ദമ്പതികളായി മാറി. ഈ പുത്രൻ പിന്നീട് വേദ വ്യാസനായിത്തീരുകയും മഹാഭാരതം രചിക്കുകയും ചെയതു. മഹാഭാരതത്തിൽ പരാശരനാണ് കന്യകയിൽ അഭിരമിക്കുന്ന തെങ്കിൽ ഈ കൃതിയിൽ കന്യകയാണ് പരാശരനിൽ അഭിരമി ക്കുന്നതെന്നുള്ള ഒരു മാറ്റം കാണാം. വ്യാസന്റെ ജനനം ഇത്ത രത്തിലാണെന്നു കവി ദീർഘദർശനം ചെയ്യുന്നു. ഈ കൃതി ഇന്ത്യയിലെ സംസ്കൃതസാഹിത്യത്തിന്റെ ഭാഗമായിത്തീരേ ഒന്നാണെന്ന് പണ്ഡിതന്മാർ കരുതുന്നു.

കപോതസന്ദേശ

എന്നേക്കുമായി നഷ്ടപ്പെട്ട ഒരു കൃതിയാണിത്. എന്നാൽ ചില ഭാഗങ്ങൾ വൈദ്യപാദൻ നാരായണക്കുറുപ്പ് പ്രബന്ധദ്വയി എന്ന ഗ്രന്ഥത്തിന്റെ മുഖവുരയിൽ ഉദ്ധരിക്കുന്നു. ഇതൊരു ഭാവാത്മക കൃതിയാണെന്നു ഈ ഉദ്ധരണികൾ വ്യക്തമാക്കു ന്നു. കാളിദാസന്റെ മേഘസന്ദേശവുമായുള്ള ഇതിന്റെ സാദൃശ്യം വടക്കുംകൂർ രാജരാജവർമ്മ ചൂണ്ടിക്കാട്ടുന്നു. പല പ്പോഴും എഴുതിയ മറ്റനേകം ശ്ലോകങ്ങൾ ഈ കവിയുടെ സംഭാ വനയായി ഉണ്ടെങ്കിലും അവയെല്ലാം നഷ്ടപ്പെട്ടവയാണ്.

2. ചെറിയരാമക്കുറുപ്പ് (1847–1906)

ക്ലാസിക്കൽ സംസ്കൃത സാഹിത്യത്തിന്റെ "യമകം" അനു സരിച്ച് കവിത രചിക്കുന്നതിൽ അതീവ പ്രാഗത്ഭ്യമുള്ള കവി യാണ് ചെറിയരാമക്കുറുപ്പ്. എൻ.പി.ഉണ്ണി വിലയിരുത്തുകയാ ണ്.

"യമകശൈലിയിൽ കവിതയെഴുതുന്നതിൽ പേരെടുത്ത കവി കളാണ് കേരളത്തിന്റെത്. അവരിൽ രാമക്കുറുപ്പിനു ഒരു സ്ഥാന മാണ്. ഒരുപക്ഷെ കേരളത്തിലെ യമകകവികളിൽ അവസാന കണ്ണിയാണ് രാമക്കുറുപ്പ്. വാസുദേവകവിയുടെ സ്വാധീനം അദ്ദേ ഹത്തിന്റെ കവിതകളിൽ കാണാം. യമകത്തിന്റെ യഥാർത്ഥമായ ജീവൻ ഈ കവിക്ക് ലഭിച്ചിട്ടു്."

മലയാളത്തിലും സംസ്കൃതത്തിലും ഒരേവിധം എഴുതുന്ന ശീലമാണ് കുറുപ്പിന്റെത്. കുഞ്ഞുണ്ണി ക്കുറുപ്പിന്റെ മരുമകൾ ലക്ഷ്മിയമ്മയാണ് അമ്മ. അച്ഛൻ ബ്രാഹ്മണനായ വിഷ്ണുന മ്പൂതിരിയും. മാതുലനായ കുഞ്ഞുണ്ണിക്കുറുപ്പിന്റെ കീഴിൽ കാവ്യനാടകാലാങ്കരങ്ങൾ പഠിച്ചു. മാതുലനനായ കൃഷ്ണക്കു റുപ്പിന്റെ കീഴിൽ ആയുർവേദപഠനവും. വിഷവൈദ്യവിദഗ്ദനാ യിരുന്നു. അദ്ദേഹത്തിന്റെ കൃതി *സർവ്വഗരളപ്രമോചനം* എന്നേക്കുമായി നഷ്ടപ്പെട്ടു. മനോഹര കാവ്യമായ ഗോപാലകേളിയും കണ്ടെത്താവുന്നതല്ല. ഇന്നു ലഭിക്കുന്ന കൃതികളിൽ പ്രധാനം രുഗ്മിണീ സ്വയംവരമാണ്.

രുഗ്മിണീസ്വയംവരം

യമകശൈലിയിൽ എഴുതപ്പെട്ടതാണ് ഈ കാവ്യം. മൂന്നു കാണ്ഡമായി മഹാഭാരതത്തിൽ പ്രതിപാദിച്ചവിധത്തിലാണ് പ്രതിപാദ്യം. ശ്രീകൃഷ്ണപത്നിയായ രുഗ്മിണിയുടെ സ്വയംവര മാണ് ചിത്രീകരണം. "ഭൈമിഷ്മാപതി" യെന്ന നിലയിൽ കട ത്തനാട്ടുരാജാവിനെ പ്രകീർത്തിക്കുന്നു. വിദർഭരാജ്യത്തിലെ രാജാവായ ഭീഷ്മകന്റെ പുത്രിയാണ് രുഗ്മിണി. അവരുടെ സഹോദരനാണ് രുഗ്മി. ഭീഷ്മകൻ പുത്രിക്ക് അനുയോജ്യനായ ഒരു വരനെ കണ്ടെത്തുവാൻ ശ്രമിക്കുന്നു. നാരദസന്യാസി ഒരു സന്ദർശനത്തിൽ ഏറ്റവും അനുയോജ്യനായ വരൻ ശ്രീകൃഷ്ണ നാണെന്നു പ്രസ്താവിച്ചു. ഭീഷ്മകൻ ഈ ആശയം സ്വീകരിച്ച പ്പോൾ സഹോദരൻ രുഗ്മി ദൈമഘോഷന്റെ പുത്രനായ ശിശു പാലനു നൽകുന്നതാണുചിതമെന്ന് വിശ്വസിച്ചു. തന്റെ ഭർത്താവ് ശ്രീകൃഷ്ണനാണെന്നു രുഗ്മിണി സ്വപ്നം കു. ശ്രീകൃ ഷ്ണന്റെ വാസസ്ഥാനമായ ദ്വാരകയിലേക്ക് രുഗ്മിണി ദൂതനെ പറഞ്ഞയച്ചു. ദൂതൻ അവരുടെ സ്നേഹം എത്രമാത്രം അഗാ ധമാണെന്ന് ശ്രീകൃഷ്ണനെ ധരിപ്പിച്ചു. അപ്രകാരം ശ്രീകൃ ഷ്ണൻ തന്റെ പ്രിയതമയെ രക്ഷിക്കാൻ വിദർഭയിലേക്ക് യാത്ര തിരിച്ചു. ഭീഷ്മകൻ ശ്രീകൃഷ്ണനെ യഥാവിധി സ്വീകരിച്ചു. അപ്പോൾ ശിശുപാലനും അവിടെ കുനിന നഗരിയിൽ എത്തി ച്ചേർന്നു. അവസാനം സ്വയംവരം നടന്നതിനെ തുടർന്ന് ശ്രീകൃഷ്ണൻ ശിശുപാലനെ വധിക്കുന്നു. പിന്നീട് രുഗ്മിണയോ

ടൊപ്പം ദ്വാരകയിലേക്ക് തിരിക്കുന്നു. കാവ്യാത്മകമായ വർണനകൾ കൊും സുന്ദരമായ ഭാവനകൾ കൊും ഇത് കേരളീയമായ സംസ്കൃതസാഹിത്യത്തിലെ ഒരു മികച്ച കൃതിയാണ്.

മറ്റൊരു കാവ്യം സുഭദ്രാഹരണമാണ്. ഈ കഥയും മഹാഭാരതത്തിൽനിന്നും സ്വീകരിച്ചതാണ്. ഇതെല്ലാം മഹാഭാരതം കുട്ടമത്ത് കവികളെ എത്രമാത്രം സ്വാധീനിച്ചുവെന്ന് വ്യക്തമാക്കുന്നു.

സ്തോത്രകവിതകൾ

ഈ കവി അനേകം സ്തോത്രകവിതകൾ രചിച്ചിട്ടു്. അവയിൽ പ്രധാനമായവ താഴെ വിവരിക്കുന്നു.

1. *ആനന്ദജനനി:* മുപ്പത്തിയാറു ശ്ലോകങ്ങളുള്ള ഈ സ്തോത്രം ശ്രീപാർവ്വതിയെ സ്തുതിക്കുന്നു. കുഞ്ഞുണ്ണിക്കുറുപ്പിന്റെ ദേവീമാഹാത്മ്യത്തിന്റെ ശൈലിയെ അനുകരിക്കുന്നു.
2. *ശ്രീഗിരികന്യാഷ്ടകം*: കുട്ടമത്ത് ക്ഷേത്രത്തിലെ ആരാധനമൂർത്തിയായ ദേവിയെ സ്തുതിച്ചുകൊുള്ള ഒരു സ്തോത്രം. കുന്നിയൂർ കുടുംബത്തിൽ നിന്നുള്ള ഭക്തി പ്രധാനമായ ഒരു കീർത്തനം
3. *സാരസ്വതസ്തോത്രം*: സരസ്വതിയെ സ്തുതിക്കുന്ന ഒരു കീർത്തനം.
4. *ലക്ഷ്മീപ്രശസ്തി*: ലക്ഷ്മീദേവിയെ സ്തുതിക്കുന്ന 31 ശ്ലോകങ്ങൾ.
5. *മഹാബലാഷ്ടകം*: ഗോകർണ്ണത്തിലെ പ്രതിഷ്ഠയായ മഹാബലനെ സ്തുതിച്ചുകൊുള്ളത്.
6. *ധന്വന്തരസ്തോത്രം*: ആയുർവേദത്തിന്റെ പ്രമുഖനായ ആചാര്യൻ ധന്വന്തരിയെ സ്തുതിക്കുന്നത് സ്വാഭാവികമാണ്. പത്തു ശ്ലോകങ്ങളിൽ അദ്ദേഹത്തെ ഈശ്വരനായി സങ്കൽപ്പിക്കുന്നു.
7. *മൃത്യുഞ്ജയമുകുന്ദസ്തോത്രം*: ശിവനെയും മുകുന്ദനെയും എഴു ശ്ലോകങ്ങളിൽ സ്തുതിക്കുന്നു.
8. *ഗോവിന്ദശതകം*: നൂറ്റിഒന്നു ശ്ലോകങ്ങളിൽ ശ്രീകൃ

ഷ്ണനെ വിവിധ അലങ്കാരങ്ങളാൽ സ്തുതിക്കുന്നു. ശതകങ്ങളായുള്ള കൃതികൾ കേരളത്തിൽ സുലഭമല്ല. ഭക്തിപൂർണ്ണമാണ് ഈ കൃതി.

9. *ദേവീസ്തോത്രം*

നൂറുശ്ലോകങ്ങളാൽ സരസ്വതീദേവിയെ സ്തുതിക്കുന്നു. കൃതഹസ്തനായ ഒരു യമകകവിയെ ഈ ശ്ലോകങ്ങളിൽ കാണാൻ കഴിയുന്നു.

മേൽപറഞ്ഞ സ്തോത്രങ്ങൾക്കും, രുഗ്മിണീസ്വയംവരം തുടങ്ങിയ കൃതികൾക്കും പുറമെ ചെറിയ രാമക്കുറുപ്പ് കൈവെച്ച മറ്റൊരുശാഖയാണ് ആട്ടക്കഥാസാഹിത്യം. ശ്രീരാമാവതാരം ഇത്തരത്തിലുള്ള ഒരു കൃതിയാണ്. ഇതിന്റെ ശൈലി തികച്ചും മണിപ്രവാളമാണെന്നു പറയാം. മലയാളഭാഷയും പദ്യവും ഉപയോഗിക്കുമ്പോൾ തന്നെ ധാരാളം സംസ്കൃതശ്ലോകങ്ങൾ വർണ്ണനക്കും സംഭവവിവരണത്തിനും ഉപയോഗിച്ചിരിക്കുന്നു. പതിനഞ്ച് രംഗങ്ങളിലായി ശ്രീരാമന്റെ അവതാരകഥ പ്രതിപാദിച്ചിരിക്കുന്നു. കേശിവധം, കംസവധം എന്നീ രു ആട്ടക്കഥകൾ കൂടി ഇദ്ദേഹം രചിച്ചതായി അറിയപ്പെടുന്നു. പക്ഷെ കത്തൊൻ കഴിഞ്ഞിട്ടില്ല. കഥകളി സാഹിത്യത്തിന്റെ വളർച്ചയിൽ സംസ്കൃതപദങ്ങളുപയോഗിച്ചു കൊുള്ള ഈ കവിയുടെ സംഭാവന പ്രത്യേകം ശ്രദ്ധേയമാണ്.

കുട്ടമത്ത് കുടുംബത്തിൽനിന്നും ഏറ്റവും വലിയ സാഹിത്യ സംഭാവന സംസ്കൃതഭാഷക്ക് ലഭിച്ചത് ഇദ്ദേഹത്തിൽ നിന്നാണെന്നു വിലയിരുത്താം. വിദഗ്ദനായ ഒരു ചികിത്സകനെന്ന നിലയിൽ സമൂഹത്തെ സേവിച്ചുകൊു ഒരു മഹാകവി കൂടിയായി തന്റെ സർഗ്ഗശക്തി ഉപയോഗപ്പെടുത്തുവാൻ ചെറിയരാമക്കുറുപ്പിനു കഴിഞ്ഞു. നിർഭാഗ്യവശാൽ അദ്ദേഹത്തിന്റെ പല സൃഷ്ടികളും ഇന്ന് ലഭിക്കുന്നില്ല.

കുഞ്ഞമ്പുക്കുറുപ്പ് (1857– 1911)

ചെറിയരാമക്കുറുപ്പിന്റെ മരുമകനായ കുഞ്ഞമ്പുക്കുറുപ്പ് പ്രശസ്തനായ ചികിത്സകനും കവിയും നാടൻ കലകളിൽ തല്പ

രനും മറ്റുമായിരുന്നു. അദ്ദേഹത്തിന്റെ അമ്മ ശ്രീദേവിയും അച്ഛൻ പ്രശസ്ത പണ്ഡിതനും ജ്യോതിഷിയുമായ വാസുദേവൻ ചെറുപുത്തൂർ അടുക്കത്തായരുമാണ്. കുറുപ്പു കുഞ്ഞുണ്ണിക്കുറുപ്പിന്റെയും ചെറിയ രാമക്കുറുപ്പിന്റെയും ശിഷ്യനായിരുന്നു. താന്ത്രികവിദ്യയിൽ അഗാധമായ പാണ്ഡിത്യം രു സന്യാസിമാരിൽ നിന്നും അദ്ദേഹത്തിനു ലഭിച്ചു. ആയുർവേദം പഠിച്ചതിനുശേഷം വിഷവൈദ്യം ചെറിയ രാമക്കുറുപ്പിൽ നിന്നും പരിശീലിച്ചു. സിദ്ധവൈദ്യവും ഒറ്റമൂലികാപ്രയോഗവും കൂടെ കരഗതമാക്കി. അദ്ദേഹം 1872ൽ ഒരുമാസക്കാലം കൊല്ലൂരിൽ മൂകാംബികയെ ഭജനമിരുന്നു. ശേഷം കർണാടകത്തിലെ പല തീർത്ഥയാത്രാകേന്ദ്രങ്ങളിലും സഞ്ചരിച്ചു. സ്വന്തം നാട്ടിൽ 1885 ൽ മടങ്ങിയെത്തുകയും ഒരു സംസ്കൃതവിദ്യാശാല തുറന്ന് അവിടെ അദ്ധ്യാപകനായി പ്രവർത്തിക്കുകയും ചെയ്തു. കുപ്പേരി രാമപൊതുവാൾ, കെ.വി.അമ്പു തുടങ്ങിയവർ ഈ വിദ്യാലയത്തിൽ പരിശീലനം നേടി. അമ്പുവൈദ്യർ പിന്നീട് ഈ പ്രദേശത്തെ പ്രശസ്ത ചികിത്സകനായി. ശ്രീദേവിയമ്മയായിരുന്നു കുറുപ്പിന്റെ പത്നി. അവർക്കുായ പുത്രൻ നാരായണൻനായർ പിൽക്കാലത്ത് പ്രശ്സത ചികിത്സകനും സന്യാസിയുമായി ശാരദാദാസ് എന്ന പേരിൽ മൂഡബദ്രിയിൽ താമസിച്ചു. കുറുപ്പ് സംസ്കൃതത്തിലും മലയാളത്തിലും ധാരാളം കൃതികൾ രചിച്ചിരുന്നു. മൂകാംബികാസ്തോത്രം, ഇന്ദ്രസഭ എന്ന ചമ്പു, സത്യവതിശാന്തനവം, ഭീഷ്മപ്രഭാവം എന്നീ നാടകങ്ങൾ പ്രധാനകൃതികളാണ്. അവയെല്ലാം നഷ്ടപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

മൂകാംബിക സ്തോത്രമാണ് കുറുപ്പിന്റെ ആദ്യത്തെ കൃതി. അത് പൂർണ്ണമായും നഷ്ടപ്പെട്ടുപോയിരിക്കുന്നു. അദ്ദേഹം 1897-98 കാലത്തെഴുതിയ ഇന്ദ്രസഭ എന്ന ചമ്പു അല്പം മാത്രം വീടുക്കാൻ കഴിഞ്ഞു. വടക്കുംകൂർ രാജരാജവർമ്മ വീടുത്ത ഭാഗങ്ങൾ ഇവിടെ നൽകിയിട്ടു്. ആധുനികമായ ഒരു സമീപനം കൊണ്ടോണം ഈ കൃതിയിൽ ഇന്ദ്രനും നാരദനും, ബാലിയും ബൃഹസ്പതിയും സുധർമ്മനും എല്ലാം കേരളത്തിലെ സമീപകാലത്തെ സംഭവങ്ങൾ ചർച്ച ചെയ്യുന്നു. ചെറിയ രാമക്കുറുപ്പിനെപ്പോലെ കുഞ്ഞമ്പുക്കുറുപ്പിന്റെ പ്രതിഭ,

തുള്ളൽക്കളിയടക്കമുള്ള (മലബാർചിട്ട) വിവിധ വിഷയങ്ങളിൽ വ്യാപരിച്ചിരുന്നു.

കൃഷ്ണക്കുറുപ്പ് (1866–1899)

ശ്രീദേവിഅമ്മയുടെ പുത്രനായ കുറുപ്പ് അവരുടെ രാം ഭർത്താവായ നീലേശ്വരത്തെ ടി.സി. കൃഷ്ണവർമ്മ വലിയ രാജാ വിന്റെ പുത്രനാണ്. ആയതിനാൽ കുഞ്ഞമ്പുക്കുറുപ്പിന്റെ നേർ സഹോദരനും. മറ്റു പലരെയുംപോലെ കുറുപ്പും പ്രശസ്ത ചികി ത്സകനും പണ്ഡിതനും ആയിരുന്നു. ഉള്ളൂർ പരമേശ്വരയ്യർ, എന്തുകൊണ്ടോ തന്റെ സാഹിത്യചരിത്രത്തിൽ ഇദ്ദേഹത്തിന്റെ പേർ വിട്ടുപോയിരിക്കുന്നു. എന്നാൽ വടക്കുംകൂർ രാജരാജ വർമ്മ ഒരു ചെറിയ കുറിപ്പുനൽകുന്നതു കാണാം. ഒരു കവിരത്നം എന്നാണ് അദ്ദേഹം കുറുപ്പിനെ വിശേഷിപ്പിക്കുന്ന ത്.

ചിദംബരനാടകത്തിന്റെ അവസാനഭാഗത്തിന്നുപുറമെ കലാ വതി, ഗോവർദ്ധനാരാധനം എന്നീ രു കാവ്യങ്ങൾ ഇദ്ദേഹ ത്തിന്റെ രചനകളാണ്. കലാവതി വിഭൂതിമാന്റെയും ഭൂതിമതിയു ടെയും കഥയാണ്. നാലുകാണ്ഡങ്ങളിൽ എഴുതിയ കൃതി വിദ്യാർത്ഥികൾക്കുവേി രചിക്കപ്പെട്ടതാണ്. നാടകം, അല ങ്കാരം, ജ്യോതിഷം, ആയുർവേദം, എന്നിവയുടെ പഠനം കുഞ്ഞു ണ്ണിക്കുറുപ്പിന്റെയും ചെറിയരാമക്കുറുപ്പിന്റെയും കീഴിലായിരു ന്നു. കൂടാതെ കഥകളി തുടങ്ങിയ കലകളും അഭ്യസിച്ചിരുന്നു. സംഗീതോപകരണങ്ങളിൽ പ്രത്യേകിച്ചും ചെ, വീണ എന്നിവ വിദഗ്ദമായി പ്രയോഗിച്ചു. ശേഷയ്യയുടെ ശിഷ്യനായി തർക്കം, വ്യാകരണം, മീമാംസ എന്നിവയിൽ പാണ്ഡിത്യം കൈവരിച്ചു.

തന്റെ മുപ്പത്തിയൊന്നാം വയസ്സിൽ അമ്മ ജീവിച്ചിരിക്കെ മരണം പ്രാപിച്ച കുറുപ്പ് ഈ പ്രദേശത്തെ നിവാസികളെ പൂർണ്ണ മായും ദു:ഖത്തിലാഴ്ത്തി.

ഉപസംഹാരം

സംസ്കൃതസാഹിത്യത്തിൽ ഒരു ഭാവഗീതപ്രസ്ഥാനം തന്നെ ആരംഭിച്ച മഹാകവിയായിരുന്നു മഹാകവി കുഞ്ഞിക്കൃഷ്ണക്കു

റുപ്പ് (1880- 1943). ഒരു ഗാന്ധിയനും ദേശീയവാദിയുമായ ഇദ്ദേഹത്തിന്റെ ബാലഗോപാലൻ നാടകം ഒരു കാലഘട്ടത്തിന്റെ കൊളോണിയൽ ദാരിദ്ര്യവും സുശീല പോലുള്ളവരുടെ ഭക്തിയും ഉദാഹരിക്കുന്നു. കവിയുടെ കാമിനീകടാക്ഷം സംസ്കൃതത്തിലെ മനോഹരമായ ഒരു ഭാവഗീതമാണ്. കുട്ടമത്ത് പാരമ്പര്യത്തിന്റെ ഭക്തിപാരമ്യത്തിൽ നിന്നും റൊമാന്റിസത്തിന്റെ സുപ്രഭാതത്തിലേക്കുള്ള ഒരു കാൽവെപ്പ്. സംസ്കൃതത്തിലും മലയാളത്തിലും അന്യാദൃശമായ ഒരു പാരമ്പര്യത്തിന്റെ ഉടമയാണ് മഹാകവി.

കവിയുടെ സമകാലീനരായ കെ.കെ.കുട്ടമത്ത് കുന്നിയൂരും (1895- 1979) വൈദ്യപാദൻ നാരായണകുറുപ്പും (1891 - 1969) വിദ്വാൻ കെ.കെ.കുട്ടമത്തും (1914 - 1974) വിദ്വാൻ മാധവക്കുറുപ്പും (1921 - 2008) സംസ്കൃത പാരമ്പര്യം തുടർന്നുവന്നു. നാരായണക്കുറുപ്പ്, മഹാകവിയുടെ ശ്രീരാമകൃഷ്ണഗീതയും പൂന്താനത്തിന്റെ ജ്ഞാനപ്പാനയും കവിതയായിത്തന്നെ സംസ്കൃതത്തിൽ വിവർത്തനം ചെയ്തിരുന്നു.

ഈ കുടുംബത്തിന്റെ സംസ്കൃതഭാഷയിലെ കൃതികളുടെ കയ്യെഴുത്തു പ്രതികളെപറ്റിയുള്ള ഈ പഠനം ഈ പ്രദേശങ്ങളിലെ സംസ്കൃതസാഹിത്യത്തിന്റെയും പഠനത്തിന്റെയും വ്യാപ്തി വ്യക്തമാക്കുന്നു. ഏതാ് 150 വർഷം ഒരു കല്പിത സർവ്വകലാശാലയെപ്പോലെ ഈ പണ്ഡിതന്മാർ ഒന്നിച്ച് പ്രവർത്തിച്ചു. ഈ കുടുംബത്തിന്റെ പശ്ചാത്തലത്തിൽനിന്നും വേദാന്തപണ്ഡിതനായ ശങ്കരക്കുറുപ്പിന്റെ പുത്രൻ സ്വാമി സദാനന്ദസരസ്വതി പിൽക്കാലത്ത് ഹോളിലെ ഹാർലം കേന്ദ്രമാക്കി പ്രവർത്തിച്ച് യോഗവേദാന്തമന്ദിരത്തിന്റെ സ്ഥാപകനായിതീർന്നു. യോഗസൂത്രത്തിനും ഗീതക്കും ഭാഷ്യം രചിച്ച ഇദ്ദേഹം (-1983) മറ്റൊരു പ്രഖ്യാത സംസ്കൃതപണ്ഡിതനായിരുന്നു.

ഈ കവികുടുംബം സ്തോത്രങ്ങൾക്കും ശാസ്ത്രപഠനങ്ങൾക്കും അവയുടെ വ്യാഖ്യാനങ്ങൾക്കുമായിരുന്നു ക്ലാസിക്കൽ പാരമ്പര്യത്തിൽ പ്രാധാന്യം നൽകിയിരുന്നത്. എന്നാൽ അവർക്കു ഭാരതീയ സംസ്കൃതസാഹിത്യത്തിന്റെ മുഖ്യധാരയിലേക്ക് കടന്നുവരാൻ കഴിയാതെ പോയി. അധികമാരും അറിയാതെ കടന്നുപോയ ഒരു വസന്തകാലം. എന്നാൽ അതിന്റെ

പരിമളം ഉത്തരകേരളത്തിന്റെ ഒരു പാരമ്പര്യമായി ഇന്നും നില നിൽക്കുന്നു. അവർ പൂരക്കളി എന്ന പൈതൃകത്തിന് ചിദംബര നാടകം മുതലുള്ള സൃഷ്ടികളാൽ ഒരു പുതു ചൈതന്യം നൽകി. പൂരക്കളി ഇന്നും അനൗപചാരികമായ ഒരു വിദ്യാഭ്യാസ രീതീ യായി നിലനിൽക്കുന്നു. ഇത്തരത്തിൽ സംസ്കൃതഭാഷയു ടെയും സാഹിത്യത്തിന്റെയും ഒരു പ്രഭവകേന്ദ്രമായി ഈ കുടുംബം 150 വർഷത്തോളം അതിന്റെ പൈതൃകം പ്രചരിപ്പി ച്ചുവന്നു.

ശിലാസ്ഥാപനം
17.10.2010

കുഞ്ഞുണ്ണിക്കുറുപ്പ്

(1813 - 1885)

ദേവീമാഹാത്മ്യം സ്തോത്രം

പ്രഥമസർഗം

കിഞ്ചിത് കാലദിഗാദ്യമേയമുപമോപാധ്യാദിഹീനം പരം
സത്താമാത്രമതീന്ദ്രിയം ഭവതി യത്പൂർണം സുഖം ശാശ്വതം
യച്ഛക്ത്യാ ബഹുധാ തു വിശ്വപരിണാമത്വേന ഭാത്യേവ തത്-
താവത്താം പ്രണതോളസ്മി ശംഭുമഹിഷി! ത്വാം ദേവി! മായാമയീം 1

കാലം, ദേശം, നിമിത്തം ഇവകൊും അളപ്പാൻ വയ്യാതെ ഉപമ, ഉപാധി മുതലായവയെ വിട്ടുനില്ക്കുന്നതായും, ഇന്ദ്രിയാതീതമായും, ശാശ്വതമായും, സദ്ഭാവംമാത്രമായും കേവലമായും അനിർവ്വചനീയമായും പരിപൂർണ്ണമായും യാതൊരു സുഖമുോ (സച്ചിദ്രൂപമായ ബ്രഹ്മാനന്ദം എന്നു താത്പര്യം) ആ സുഖം യാതൊരു ദേവിയുടെ ശക്തികൊു ബഹുപ്രകാരം വിശ്വമായി പരിണമിച്ചിരിക്കുന്നു, അപ്രകാരമിരിക്കുന്ന അല്ലയോ ശംഭുമഹിഷി! ശ്രീപാർവ്വതീദേവി! മായാസ്വരൂപിണിയായ നിന്തിരുവടിയെ ഞാൻ നമസ്കരിക്കുന്നു.

ജീവത്വേന പൃഥഗ്വയാ സ പുരുഷോപ്യേകഃ സ്വയം ഭാസതേ
നാനാരൂപചരാചരേഷു സവിതേവാബ്ധ്യംബുനദ്യംബുഷു
യാ ജന്തൂൻ സ്വവിലാസജേഷു വിഷയേഷ്വാബ്രഹ്മകീടം സദാ
വ്യാസക്താൻ ഭവസാഗരേ ഭ്രമയതി ത്വാം ദേവ്യജാം താം ഭജേ. 2

നിരതിശയാനന്ദമായ ആ സുഖത്തെത്തന്നെ സാംഖ്യമതപ്രകാരം പുരുഷൻ എന്നു പറയുന്നു. ആ പുരുഷൻ സ്വയം ഏകൻ മാത്രമെങ്കിലും, യാതൊരു ദേവി നിമിത്തമായി ജീവഭാവം കയ്ക്കൊു സമുദ്രം, കിണർ, നദി, കുളം മുതലായ ജലാശയങ്ങളിൽ പ്രതിബിംബിച്ച സൂര്യബിംബം പോലെ നാനാരൂപങ്ങളായ ചരാചരങ്ങളിൽ വെവ്വേറെ വിളങ്ങുന്നുന്നുവോ, യാതൊരു ദേവി തന്റെ ലീലയിൽനിന്നുായ വിഷയങ്ങളിൽ ബ്രഹ്മാവു തുടങ്ങി കൃമികീടങ്ങൾവരെയുള്ള ജന്തുക്കളെ എപ്പൊഴും ആസക്തങ്ങളാക്കി സംസാരസമുദ്രത്തിൽ ചുറ്റിത്തിരിക്കുന്നുവോ അങ്ങിനെയിരിക്കുന്ന അല്ലയോ ദേവി! ജനനമരണാദികളില്ലാത്ത നിന്തിരുവടിയെ ഞാൻ ഭജിക്കുന്നു.

പീയൂഷദ്യുതിമണ്ഡലേ സതി സമസ്താധാരതത്തോപരി-
സ്ഥാനാരൂഢസഹസ്രപത്രജലജസ്യാന്തഃ സ്ഫുരത്യൂർജിതേ
ക്രീഡന്തീം വശിനഃ സദാ ശിവയുതാം ശ്രീചക്രരാജാത്മികേ
സന്തസ്ത്വാം കതിചിത് ഭജന്തി ഹി ചിദാനന്ദൈകധുര്യാത്മികാം. 3

അല്ലയോ ശ്രീചക്രരാജസ്വരൂപിണി! മൂലാധാരം, സ്വാധിഷ്ഠാനം, മണിപൂരകം,അനാഹതം, വിശുദ്ധി, ആജ്ഞ, ഇങ്ങിനെയുള്ള ആധാരതത്ത്വങ്ങൾക്കും ഉപരിസ്ഥാനത്തിൽ ആരോഹിച്ചിരിക്കുന്ന സഹസ്രദളപദ്മത്തിന്റെ അന്തർഭാഗത്തിൽ എത്രയും ഊർജ്ജസ്വലമായി പ്രകാശിക്കുന്ന ചന്ദ്രമണ്ഡലത്തിൽ സദാശിവനോടുകൂടി ക്രീഡിച്ചുകൊിരിക്കുന്നവളും ചിദാനന്ദസ്വരൂപിണിയുമായ നിന്തിരുവടിയെ ഇന്ദ്രിയങ്ങളെ ജയിച്ച ചില സജ്ജനങ്ങൾ ഭജിച്ചുകൊിരിക്കുന്നു എന്നത് പ്രസിദ്ധമാകുന്നു.

ബിന്ദ്വേകാഷ്ടദശദ്വയീമനുമിതത്ര്യശ്രൈർദ്വയൈരഷ്ടഭിർ-
ജ്ജുഷ്ടം ഷോഡശഭിസ്ത്രിഭിശ്ച വലയൈരുദ്യത്പ്രഭം ഭൂപുരൈഃ
ദ്വാരൈശ്ചാരു ബഹിശ്ചതുർഭിരപി തദ്ദേവ്യുർധശംഭോസ്തവ-
ക്ഷേത്രം മൂലമിദം സമസ്തജഗതാമാരാധ്യമാരാധയേ. 4

ബിന്ദു, ഏകത്രികോണം, അഷ്ടത്രികോണങ്ങൾ, രു ദശത്രികോണങ്ങൾ, പതിന്നാലു ത്രികോണങ്ങൾ ഇങ്ങിനെ ശക്തികോണങ്ങളായും എട്ടു ദളങ്ങൾ, പതിനാറു ദളങ്ങൾ, മൂന്നു വലയങ്ങൾ, മൂന്നു ഭൂപുരങ്ങൾ ഇങ്ങിനെ ശിവകോണങ്ങളായും, പുറമെ നാലുദ്വാരങ്ങളോടുകൂടിയും ഉജ്ജ്വലിക്കുന്ന അർദ്ധശംഭുവായ അതായത്, പകുതി ശക്തിയും പകുതി ശിവനുമായ നിന്തിരുവടിയുടെ ഈ ക്ഷേത്രം (ശ്രീചക്രം) സർവ്വജഗത്തുക്കൾക്കും ആരാദ്ധ്യമാകുന്നു. ആ ശ്രീചക്രത്തെ ഞാൻ ആരാധിക്കുന്നു!!

യത്തൂച്ചാരണമാത്രഗോചരമിഹ ബ്രഹ്മേതി തസ്മാത്പൃഥ-
ഗ്യത്കിഞ്ചിത് ഭവതി ത്വദന്യജനിതജ്ഞാനേന തത്കിഞ്ചന
തത്സർവാർഥവിധാന ഏകനിപുണാം ത്വാമേവ ചിന്താമണീം
സന്താപൗഘതമച്ഛിദം ത്രിജഗതാം മാതഃ! സദോപാശ്രയേ. 5

ബ്രഹ്മം എന്നത് കേവലം ഉച്ചാരണവിഷയം മാത്രമാകുന്നു. എന്നാൽ, അതിൽനിന്നു ഭിന്നമായി യാതൊന്നു അനിർവ്വചനീയമായ മായാസ്വരൂപമായി, അതായത് ഈ ജഗദാകാരമായി ഭവിക്കുന്നുവോ, അത് -ആ ജഗൽപ്രതീതി - നിന്തിരുവടിയുടെ ജ്ഞാനത്തിൽനിന്നല്ലാതെ കുറഞ്ഞൊന്നുപോലും മറ്റൊരു ജ്ഞാനം കൊും ഉായതല്ല. 'യതോ വാചോ നിവർത്തന്തേ അപ്രാപ്യമനസാ സഹ' ബ്രഹ്മത്തിൽ എത്തിച്ചേരാൻ സാധിക്കാതെ വാക്കുകൾ മനസ്സോടുകൂടി മടങ്ങിവരുന്നു എന്ന ശ്രുതിപ്രകാരം ബ്രഹ്മജ്ഞാനം വാക്കിന്നും അവിഷയമാകുന്നു. അതുകൊു അതിൽനിന്നു അന്യത്തായി ഏതെല്ലാം വസ്തുജ്ഞാനമുോ അവയെല്ലാം വാഗീശ്വരിയായ നിന്തിരുവടിയിൽ നിന്നുായതാകുന്നു എന്നു

താത്പര്യം. അതിനാൽ സകല കാര്യനിർമ്മാണത്തിലും അതിസമർത്ഥയും ഭക്തന്മാരുടെ അഭിലാഷം സാധിപ്പിച്ചുകൊടുക്കുന്ന ചിന്താമണിയും സന്താപസമൂഹത്തെ ഉന്മൂലനം ചെയ്യുന്നവളുമായ അല്ലയോ ത്രൈലോക്യമാതാവെ! നിന്തിരുവടിയെത്തന്നെ ഞാൻ എപ്പോഴും ആശ്രയിക്കുന്നു.

മധ്യേളത്യന്തകൃശം പൃഥുസ്തനയുഗേ പൈതന്നിതംബേ ഭൃശം
ഫുല്ലാംഭോജശരച്ഛശാങ്കസുഷമാസർവസ്വസാരം മുഖേ
പ്രത്യംഗം പരിഭൂഷിതം ബഹുവിധൈശ്ചാനർഘഭൂഷാഗണൈ-
സ്ത്വദ്രൂപം ഹൃദിഭാവയേ ഗിരിസുതേ! ബാലാർക്കകോട്യുജ്ജ്വലം. 6

അല്ലയോ ശൈലനന്ദിനി! മദ്ധ്യത്തിൽ അതികൃശമായും, സ്തനങ്ങളിലും അതേവിധംതന്നെ നിതംബസ്ഥലത്തിലും തടിയേറിയും, മുഖത്തിൽ വിടർന്നിരിക്കുന്ന താമരപ്പൂവിന്റെയും ശരൽക്കാലചന്ദ്രന്റേയും സൗഭാഗ്യാതിശയത്തെ വഹിച്ചും, അംഗങ്ങൾതോറും വിലമതിപ്പാൻ വയ്യാത്ത പലതരം ദിവ്യഭൂഷണങ്ങൾ അണിഞ്ഞും, ഉദിച്ചുയരുന്ന ബാലസൂര്യസമൂഹംപോലെ ഉജ്ജ്വലകാന്തിയെ പ്രസരിപ്പിച്ചുംകൊിരിക്കുന്ന നിന്തിരുവടിയുടെ സ്വരൂപത്തെ ഞാൻ മനസ്സിൽ ഭാവനം ചെയ്യുന്നു.

ചഞ്ചത്ഭ്രൂലതികോർമ്മികശ്ചടുലദൃങ്മീനപ്രസാരഃകരാം-
ഭ്രേല്യാഷ്ഠാഭ്യൈഃ ച്ഛുരിതഃ പ്രവാളനിഭഹൈർനാഭിഹ്രദാവർത്തകഃ
ഉത്തുംഗസ്തനവീക്ഷണീയവിനിമഗ്നാഗേന്ദ്രശൃംഗോന്നതിഃ
കേനാസാവുപമീയതേ തവ വപുർലാവണ്യരത്നാകരഃ. 7

നിന്തിരുവടിയുടെ ശരീരം ലാവണ്യംനിറഞ്ഞ രത്നാകരമാകുന്നു. എങ്ങിനെയെന്നാൽ അതിൽ അങ്ങയുടെ പുരികക്കൊടികളാകുന്ന തിരമാലകൾ ഇളകിക്കൊിരിക്കുന്നു. ചഞ്ചലങ്ങളായ നയനങ്ങളാകുന്ന മത്സ്യങ്ങൾ പ്രസരിക്കുന്നു. പാണിതലം, കാലടി, അധരപുടങ്ങൾ എന്ന പേരിൽ പവിഴമണികൾ കലർന്നുകിടക്കുന്നു. നാഭിയാകുന്ന അത്യഗാധസ്ഥലം ഇരിക്കുന്നു. എന്നു മാത്രമല്ല, ഉന്നതങ്ങളായ സ്തനങ്ങളായി കാണപ്പെടുന്നത് ആ രത്നാകരത്തിൽ മുങ്ങിയ മന്ദരപർവ്വതത്തിന്റെ കൊടുമുടികളുടെ ഉപരിഭാഗമാകുന്നു. അങ്ങിനെയുള്ള അവിടുത്തെ ശരീരത്തിന് ഉപമിക്കത്തക്കവസ്തു ഒന്നുംതന്നെയില്ല.

കല്പാന്താനലധൂമമഞ്ജുമഹിമസ്പർധാപരാഃ സമ്മിളത്
കല്പദ്രുപ്രഭവസൂനനികരാസ്ത്വത്കേശപാശാഃ ശിവേ!
വിധ്വംസന്തു സവർണതാപരിചയപ്രാപ്തൈരിവാളിവ്രജൈ-
രന്തർധ്വാന്തമമീ മദീയമജിതേ! സംസേവ്യമാനാന്തികാഃ. 8

ഹേ മംഗളസ്വരൂപിണി! പ്രളയകാലത്തുള്ള അഗ്നിയുടെ നീുവളഞ്ഞുവരുന്ന ധൂമങ്ങളുടെ മനോഹരമഹിമയോടു സ്പർദ്ധിക്കുന്നവയും മന്ദാരകുസുമനിരകൾ ചൂടിയവയും തന്റെ (തലമുടിയുടെ) വർണ്ണപരിചയമൂലം വന്നുചേർന്നതോ എന്നു തോന്നുമാറ് വരിവുകളാൽ അടുത്തു

കൂടി സേവിക്കപ്പെടുന്നവയുമായ നിന്തിരുവടിയുടെ ഈ കേശപാശങ്ങൾ അല്ലയോ അജിതേ! അടിയന്റെ അന്തഃകരണത്തിലുള്ള അന്ധകാരത്തെ നശിപ്പിക്കേണമേ.

നാനാരത്നവിരാജിഹേമമകുടന്യസ്താർധശീതദ്യുതി-
സ്പർധാലൂർധ്വവിളംബിതാളകലലാടോദ്ദീപ്രഫാലം മുഖം
ഭ്രൂവിക്ഷേപകടാക്ഷസുസ്മിതലസന്നാസാമണിശ്രീഭരം
മച്ചിത്തേ സ്ഫുരിതാധരം സ്ഫുരതു തേ ഗണ്ഡോജ്ജ്വലത്കുണ്ഡലം. 9

വിവിധരത്നങ്ങൾകൊ് വിരാജിക്കുന്ന പൊൻകിരീടത്തിലണിഞ്ഞ ചന്ദ്രക്കലയോടു കലഹിക്കത്തക്കതായും മുകളിൽ തൂങ്ങിനില്ക്കുന്ന ചൂർണ്ണകുന്തളങ്ങൾകൊും തിലകൊും ശോഭിക്കുന്നതും ആയ നെറ്റിത്തടത്തോടും, പുരികക്കൊടികളുടെ ഇളക്കം, കടാക്ഷം, തൂമന്ദഹാസം, തിളങ്ങുന്ന നാസാഭരണപ്രകാശം ഇവകൊു വിളങ്ങുന്നതും കവിൾത്തടങ്ങളിൽ ഉജ്ജ്വലിച്ചു കുണ്ഡലങ്ങളോടും സുന്ദരമായ അധരപുടത്തോടും കൂടിയതുമായ നിന്തിരുവടിയുടെ മുഖം എന്റെ മനസ്സിൽ പ്രകാശിക്കേണമേ.

ഏതത്കല്പലതാപ്രവാളനളിനശ്രീവൃദ്ധിഗർവ്വാപഹം
പ്രോദ്യന്മുഷ്ടിധൃതേക്ഷുചാപസൃണികാപാശപ്രസൂനാശുഗം
കേയൂരൈർവ്വലയാംഗുലീയകഗണൈസ്തുംഗപ്രഭൈർമണ്ഡിതം
തത്തേ ബാഹുലതാചതുഷ്ടയമഭീഷ്ടാപ്തൈ മമാസ്ത്വനഹം. 10

കല്പകവല്ലികളുടേയും ഇളന്തളിരുകളുടേയും താമരപ്പൂക്കളുടേയും സൗഭാഗ്യഗർവ്വത്തെ അകറ്റുന്നവയും; ഉയർത്തിയ മുഷ്ടികളിൽ കരിമ്പുവില്ല്, തോട്ടി, പാശം, പുഷ്പശരം ഇവയെധരിച്ചവയും ഉജ്ജ്വലപ്രകാശങ്ങളായ തോൾവളകൾ, കടകങ്ങൾ, മോതിരങ്ങൾ ഇവയണിഞ്ഞവയുമായ നിന്തിരുവടിയുടെ ഈ നാലു തൃക്കൈകൾ എപ്പോഴും എന്റെ അഭിലാഷങ്ങളെ തരേണമേ.

ഉത്തുംഗം തടസക്തഹാരപുനരുക്താനല്പശോഭാഭര-
ക്രീഡാതത്പരചക്രവിഭ്രമപദം വക്ഷോജയുഗ്മം തവ
ഉദ്യത്പത്രലതാവൃതം മൃഗമദൈർനിർവ്വാസിതം ചന്ദനൈഃ
ക്രീഡാപർവ്വതവിഭ്രമം ഖലു ബിഭർത്ത്യേതദ്രതീപുത്രയോഃ. 11

അല്ലയോ ദേവി! ഉന്നതമായും തടങ്ങളിൽ ചാർത്തിയ മുത്തുമാലകളാൽ ദ്വിഗുണീഭവിച്ച കാന്തിപ്രവാഹങ്ങളിൽ നീന്തിക്കളിക്കുന്ന ചക്രവാകപ്പക്ഷികളോ എന്നു തോന്നിപ്പിക്കുന്നതുമായ അങ്ങയുടെ സ്തനദ്വയം രതീദേവിക്കും (ഈ പുത്രൻ - ലക്ഷ്മീനന്ദനൻ) കാമദേവന്നുമുള്ള ക്രീഡാപർവ്വതവിലാസത്തെ വഹിക്കുന്നു. എന്തുകൊന്നൊൽ, അവയെ ഉല്ലസിക്കുന്ന പത്രലതകൾ (ശ്ലേഷാർത്ഥം, പത്തിക്കീറ്റുകൾ സ്തനപക്ഷം, ഇലകളും വള്ളികളും പർവ്വതപക്ഷം) ചുറ്റിപ്പിടിച്ചിരിക്കുന്നു. എന്നു മാത്രമല്ല,

ചന്ദനകസ്തൂരികൾ ചന്ദനക്കുറിക്കൂട്ട്, ചന്ദനമരങ്ങൾ കസ്തൂരിക്കുറിക്കൂട്ട്, കസ്തൂരി മൃഗങ്ങൾ എന്നും) കൊു സുരഭിലങ്ങളായുമിരിക്കുന്നു.

നാഭ്യാവർത്തഗഭീരതാശുചിരസം രോമാവലീവ്യാലികം
ശങ്കേ തേ വലിഭംഗചാരുജഠരം കാമസ്യ ലീലാസരഃ
ഏകത്രാഹരണം സമുച്ചയനമപ്യന്യത്രയത്തീരയോ-
രേതച്ചേഷ്ടിതമേതൃമധ്യമകുചസ്ഥാനത്വമാഭാതി തത്. 12

ഹേ ദേവി! അങ്ങയുടെ ഉദരം കാമദേവന്നു ക്രീഡിപ്പാനുള്ള സര സ്സാണോ എന്നു ഞാൻ ശങ്കിക്കുന്നു. എന്തുകൊന്നൊൽ -നാഭിച്ചുഴി യെന്ന ഒരഗാധസ്ഥലം അതിലു്. ശുചിരസ (ശൃംഗാരമായ രസത്തോടു കൂടിയത് ഉദരപക്ഷം, നിർമ്മലമായ ജലത്തോടുകൂടിയത് സരസ്സിൻപക്ഷം) മായിരിക്കുന്നു. രോമാവലിയാകുന്ന ഒരു കാളസർപ്പം പറ്റിക്കിടക്കുന്നു. വലികളാകുന്ന അലകൾകൊ് സുന്ദരമായിരിക്കുന്നു എന്നു മാത്രമല്ല ഈ സരസ്സിന്റെ ഒരു തീരം ഇടിഞ്ഞു കൃശമായും മറ്റേതീരം കൂടിച്ചേർന്നു ഉന്നതവുമായിരിക്കുന്നു. ഇടിഞ്ഞുപോയ തീരം അങ്ങയുടെ മദ്ധ്യപ്രദേ ശവും കൂടിച്ചേർന്ന് ഉയർന്നതീരം സ്തനദ്വയവുമാകുന്നു.

ഉദ്യൂത്തോളതിപൃഥുഃ ശിവേ! തവ നിവീതാനർഘചേലോപരി-
വ്യാനദ്ധാഞ്ചിതകാഞ്ചികാപരിലസദ്രത്നോപലാഞ്ചത്രിഷാം
വ്യാജേനാഖിലദിക്ഷുമന്മഥരഥാംഗശ്രീജയോപാർജ്ജിതം
കീർത്തിവ്രാതമസൗ നിതംബഫലകഃ പ്രക്ഷേപയൻ രാജതേ. 13

അല്ലയോ ശിവേ! വൃത്താകാരമായും വളരെ തടിയേറിയതുമായ അങ്ങയുടെ നിതംബസ്ഥലം ഞൊറിഞ്ഞുടുത്തിരിക്കുന്ന വിലമതിപ്പാൻ വയ്യാത്ത പട്ടുചേലയുടെ ഉപരിഭാഗത്തു മുറുക്കിക്കെട്ടിയ സുന്ദരമായ പൊന്നരഞ്ഞാണിൽ പരിലസിക്കുന്ന വൈരക്കല്ലുകളുടെ ധവളരശ്മികൾ എന്ന വ്യാജേന കാമദേവന്റെ രഥചക്രത്തെ ജയിച്ച കീർത്തി സമൂഹത്തെ സകലദിക്കുകളിലും പ്രസരിപ്പിച്ചുകൊു പ്രകാശിക്കുന്നു.

രംഭാസ്തംഭകരീന്ദ്രഹസ്തജയിനോശ്ചാർവ്വോസ്തവോർവീർമിഥോ
വാദഃ കശ്ചന കാന്തിസീമ്നി ചയതഃ ശങ്കേ പരം ജംഘയോഃ
തത്സൗക്ഷ്മ്യാദനയോർവിഭാഗപിശുനം ജാനുദ്വയം കിഞ്ചനാ-
പ്യക്ഷ്ണോർയാതി ന കസ്യചിദ്വിഷയതാം ധാത്രീധരേന്ദ്രാത്മജേ. 14

ഹേ പർവ്വതരാജപുത്രി! അങ്ങയുടെ ഊരുക്കൾ കദളിവാഴത്തുക ളേയും ഗജശ്രേഷ്ഠന്റെ തുമ്പിക്കരത്തേയും ജയിച്ചവയാണ്. അങ്ങിനെ യുള്ള ഊരുക്കൾക്കും, ചുവടെ നില്ക്കുന്ന കണങ്കാലുകൾക്കും തങ്ങ ളുടെ ശോഭാതിശയത്തിന്റെ അതിരിനെക്കുറിച്ച് ഒരു കലശലായ തർക്കം ഉായിരിക്കുന്നുവെന്നു ഞാൻ സംശയിക്കുന്നു. അവയുടെ വിഭാഗത്തെ സൂചിപ്പിക്കുന്ന ജാനുദ്വയം ആർക്കും കാണ്മാൻ കഴിയുന്നുമില്ല. രു

കക്ഷികളുടെ തർക്കങ്ങളിൽ മദ്ധ്യസ്ഥൻ അവരുടെയിടയിൽ സൂക്ഷ്മമാ യിരുന്നു അതിരുകൾ തീർച്ചയാക്കുവാൻ ജോലിചെയ്യണം. അതുകൊാ യിരിക്കണം ജാനുദ്വയം അദൃശ്യമായത്. ഇത്രയും പറഞ്ഞതുകൊു ഊരു ജംഘകളുടെ ആയതപീനത്വങ്ങളും കാൽമുട്ടുകളുടെ മാംസളത്വവും വ്യക്ത മായിരിക്കുന്നു.

രജ്യത്സർവ്വസുരാസുരേശ്വരകിരീടോദ്യന്മണിവ്രാതഭാ-
ക്കിഞ്ചിത്കാളി സഹംസകം സുലളിതം മുഖ്യാസ്പദം യച്ഛ്രിയഃ
സർവ്വാർത്ഥപ്രതിപാദനൈകരസികം ഭക്തേഷു മന്മാനസേ
ഭൂയാത്ഭൂഷണമന്വഹം തവ ശിവേ! പാദാരവിന്ദദ്വയം. 15

ഹേ ശിവേ! അങ്ങയുടെ ശ്രീപാദദ്വന്ദ്വം രു താമരപ്പൂക്കൾതന്നെ യാകുന്നു. എങ്ങിനെയെന്നാൽ നമസ്കരിക്കുന്ന സകല ദേവാസുരവീര രുടേയും കിരീടങ്ങളിൽ നിന്നുദിക്കുന്ന രത്നസമൂഹങ്ങളുടെ കിരണങ്ങ ളാകുന്ന അല്ലികൾ അവയിൽ ചേർന്നിരിക്കുന്നു. ഹംസക (കാൽച്ചിലമ്പ്, അരയന്നം എന്നും)ങ്ങളോടു കൂടിയും ഇരിക്കുന്നു. അത്രയല്ല അവ എത്രയും ലളിതമായി ശ്രീക്ക് (ശോഭയ്ക്ക് - ലക്ഷ്മീദേവിക്ക്) മുഖ്യാസ്പ ദവുമാകുന്നു. ആകയാൽ ഭക്തന്മാരിൽ സർവ്വകാര്യങ്ങളേയും സാധിപ്പി ക്കുവാൻ സമർത്ഥമായ ആ പാദപദ്മദ്വയം എന്റെ മാനസത്തിൽ (മാനസ സരസ്സിൽ) എപ്പോഴും ഒരു അലങ്കാരമായി ഭവിക്കേണമേ.

ഹൃത്വാസ്വാത്മമയം ഗുണൈഃ സ്മരരിപോശ്ചിത്തം ന യത്കേവലം
ദേഹാർധഞ്ച വശംവദം ഭഗവതഃ പത്യുർവ്വിധത്തേ സദാ
രൂപസ്യാസ്യ തവാംബികേ! രചയിതും സൗഭാഗ്യഭൂമ്നഃ സ്തുതിം
ശക്നോത്യദ്യ കഥം കദാപ്യവിഹിതത്വത്പാദുകാരാധനഃ. 16

അല്ലയോ ജനനി! നിന്തിരുവടിയുടെ ഈ രൂപം ഗുണങ്ങൾകൊു കാമവൈരിയായ ഭഗവാന്റെ ചിത്തത്തെ മാത്രമല്ല, അങ്ങയുടെ നാഥനായ ഈ ശിവന്റെ ദേഹാർദ്ധത്തെപ്പോലും അങ്ങയുടെ വശത്താക്കി അങ്ങ യുടെ സ്വരൂപമാക്കിച്ചെയ്തിരിക്കുന്നു. അത്ര സൗഭാഗ്യാതിശയം തികഞ്ഞ അങ്ങയുടെ ഈ രൂപത്തെ വർണ്ണിക്കുവാൻ ഒരിക്കലും ഭവൽപാദപീഠത്തെ ആരാധിക്കുവാൻ ഇടവരാത്തവൻ എങ്ങിനെ ശക്തമാകും.

ഹന്ത ത്വാം സമുപാസ്യതർപണതപോയോഗാദിഭിഃ കൃച്ഛ്രതോ-
ത്യാസക്താ വിഷയേഷു കേചന ചിരാദിച്ഛാനുരൂപം ഫലം
വിന്ദന്തേ സുധിയോർഥമക്ഷയമിദം ത്വാരാധയന്തോ ശ്രമാ-
ദന്തഃ പ്രേമരസാർദ്രഹൃജ്ജലരുഹാ രൂപം മനോഹാരി തേ. 17

അല്ലയോ അംബ! വിഷയങ്ങളിൽ അത്യാസക്തന്മാരായ ചിലർ തർപ്പ ണംകൊും തപസ്സുകൊും യോഗാഭ്യാസം മുതലായവകൊും നിന്തി രുവടിയെ ഉപാസിച്ചിട്ടു ആഗ്രഹത്തിന്നനുരൂപങ്ങളായ ഫലങ്ങളെ ലഭിക്കു

ന്നു. കളത്രപുത്രാദി വിഷയങ്ങളെമാത്രം സമ്പാദിക്കുന്നു. കഷ്ടം!! എന്നാൽ ബുദ്ധിന്മാരായ ചില വിരക്തന്മാർ നിന്തിരുവടിയുടെ മനോഹരമായ ഈ രൂപത്തെ ഉള്ളിൽ പ്രേമരസംകൊ് ആർദ്രമായ ഹൃദയപദ്മംകൊു ആരാധിച്ചിട്ടു നാശരഹിതമായ അർത്ഥത്തെ അതായത് മോക്ഷമെന്ന ധനത്തെ നേടുന്നു. ഇവിടെ അർത്ഥശബ്ദംകൊു പുരുഷാർത്ഥം (ധർമ്മാർത്ഥകാമമോക്ഷങ്ങൾ) എന്നാണ് താത്പര്യം. വിഷയികൾ ധർമ്മാർത്ഥകാമങ്ങൾ മാത്രം ആശിക്കുന്നു. മോക്ഷാർത്ഥികൾമാത്രം അക്ഷയമായ അർത്ഥം (മുക്തിയെ) ലഭിക്കുന്നു എന്നു സാരം.

പ്രായസ്തർകപദത്വഗോചരഫലേഷ്വന്യേഷു ജാത്യാപി വാ
കഷ്ടായാസതയാ വരം വിധിഷു മേ വൈരാഗ്യമേതച്ഛിവേ
ത്വന്മാഹാത്മ്യകഥാസുധാരസധുരീ സേവാപരാസ്യാന്മതിർ-
യസ്മാത്പ്രേമഭരാത്മികാ ഭവതി സാ ഭക്തിശ്ചതുർവ്വർഗ്ഗദാ. 18

പുരുഷാർത്ഥങ്ങളിൽ മോക്ഷത്തെ ഒഴിച്ചു അന്യങ്ങളായ ധർമ്മാർത്ഥകാമങ്ങൾക്കുള്ള മുൻപറഞ്ഞ തർപ്പണതപോയോഗാദികളായ വിധികളിൽ ഫലസിദ്ധി, മിക്കവാറും, സ്വാഭാവികമായിത്തന്നെ സംശയസ്ഥിതിയിൽ നില്ക്കകൊും ഫലസിദ്ധിക്കുതന്നെ അതിപ്രയത്നം ചെയ്യേിരിക്കകൊും അവയെ സംബന്ധിച്ചിടത്തോളം എനിക്കു വൈരാഗ്യംതന്നെ ശ്രേഷ്ഠമാകുന്നു. ആകയാൽ എന്റെ ബുദ്ധിക്കു അങ്ങയുടെ മാഹാത്മ്യംതുളുമ്പുന്ന കഥാമൃതരസം ആസ്വദിക്കുന്നതിൽത്തന്നെ ആസക്തിയുാകട്ടെ. അങ്ങയുടെ ആ മാഹാത്മ്യപാരായണം കൊാണ് അങ്ങയിൽ പ്രേമാത്മികയായ ഭക്തിയുാവുന്നത്. ആ ഭക്തി ഭക്തന്മാർക്ക് മോക്ഷം മാത്രമല്ല പുരുഷാർത്ഥങ്ങൾ നാലിനേയും ദാനം ചെയ്യുന്നതുമാകുന്നു. അതുകൊു മുൻപറഞ്ഞ വിധികളിൽ എനിക്കിച്ഛയില്ല.

യദ്യത്ഭാതി വിചിത്രമക്ഷവിഷയോ ഹേ വിശ്വമാതഃ ശിവേ!
തത്തത്സർവ്വമിഹോക്തമേവ ബഹുശശ്ചേഷ്ടാവിശേഷസ്തവ
ഏവം സത്യപി യദ്വിശിഷ്യ ജഗതാം ക്ലേശാപഹം വർണ്ണിതം
ഗൂഢം തേന സുമേധസൈവ മുനിനാ സദ്യഃപരം ശ്രേയസേ. 19

ഹേ ലോകമാതാവേ! ശ്രീ പാർവ്വതി! യാതൊന്നു യാതൊന്നു ഇന്ദ്രിയങ്ങൾക്കു വിഷയമായി പ്രകാശിക്കുന്നുവോ ബഹുപ്രകാരമിരിക്കുന്ന അതാതു വിഷയങ്ങൾ എല്ലാം നിന്തിരുവടിയുടെ വ്യാപാരവിശേഷങ്ങൾതന്നെ എന്നു ഈ സംസാരത്തിൽ പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. അങ്ങിനെയാണെങ്കിലും ജഗത്തുക്കളുടെ ദുഃഖം നശിപ്പിക്കുന്നതായി യാതൊരു മാഹാത്മ്യം, പൊടുന്നനവേ പരമശ്രേയസ്സിനു വേി സുമേധസ്സായ ആ മഹർഷിയാൽ രഹസ്യമായി വർണ്ണിക്കപ്പെട്ടുവോ (അന്വയസമാപ്തി ഇനി വരുന്ന ശ്ലോകത്തിൽ).

തത്താവന്മധുകൈടഭാദിനിധനപ്രസ്താവസാരോദ്രസം
മാഹാത്മ്യാമൃതമേതദേവ പരിപൂർണ്ണാനന്ദബോധപ്രദം
സ്മർത്താ തേ പദപങ്കജസ്യ ച ഗുരോരേവം സമാസ്വാദയ-
ന്നന്തസ്താപഭരം നുനുത്സുരഹമസ്മ്യംബ! പ്രസീദാശു മേ. 20

ആ മാഹാത്മ്യാമൃതത്തെ മധുകൈടഭവധം, സുംഭനിസുംഭവധം ഇങ്ങിനെ ചരിത്രസാരമാകുന്ന രസത്തെ ഉൽഗമിപ്പിക്കുന്നതും, പരിപൂർണ്ണമായ ആനന്ദത്തേയും ബോധത്തേയും പ്രദാനം ചെയ്യുന്നതും, സുപ്രസിദ്ധവുമായ നിന്തിരുവടിയുടെ ആ മാഹാത്മ്യാമൃതത്തെ ഇനി ചൊല്ലപ്പെടുന്ന വിധം ആസ്വദിച്ചുംകൊും നിന്തിരുവടിയുടേയും ശ്രീഗുരുനാഥന്റേയും പാദാരവിന്ദങ്ങളെ സ്മരിച്ചുംകൊും ഞാൻ മനസ്താപം നശിപ്പിക്കുവാനായി ആശിക്കുന്നു. ഹേ അംബ! നിന്തിരുവടി എന്നിൽ ക്ഷിപ്രം പ്രസാദിക്കേണമേ.

ദ്വിതീയസർഗ്ഗഃ

കല്പാവസാനേ കമലൈകശേഷേ
ശേഷേ ശയാനസ്യ ച യോഗനിദ്രാം
ആശ്ലിഷ്യ വിഷ്ണോഃ ശ്രവസോർമ്മലോത്ഥാ-
വാസ്താമസൃക്പൗ മധുകൈടഭാഖ്യൗ. 1

പ്രളയകാലത്തിന്റെ അവസാനത്തിൽ ഒരു താമരപ്പൂവ് മാത്രം ശേഷിച്ചിരുന്നു. അതിൽ അനന്തശയനത്തിൽ യോഗനിദ്രയെ അവലംബിച്ചിരുന്ന മഹാവിഷ്ണുവിന്റെ കർണ്ണമലങ്ങളിൽനിന്നു മധു എന്നും കൈടഭൻ എന്നും പേരായി ര് അസുരന്മാർ ഉായി.

സമീക്ഷ്യ തൗ നാഭികുശേശയസ്ഥഃ
സമുദ്യതാവാത്മവധായ ഘോരൗ
പ്രബോധനാർത്ഥം ചകിതോ മുരാരേർ-
നിദ്രാമയീമസ്തുവദാത്മഭൂസ്ത്വം. 2

ശ്രീവിഷ്ണുഭഗവാന്റെ നാഭികമലത്തിൽ സ്ഥിതിചെയ്തിരിക്കുന്ന ബ്രഹ്മാവ് തന്നെ വധിപ്പാനായി ആ മധുകൈടഭന്മാർ ഒരുങ്ങിയതു കാൺകയാൽ ഭയചകിതനായിട്ടു വിഷ്ണുവെ ഉണർത്തുവാൻ വേി നിദ്രാസ്വരൂപിണിയായ നിന്തിരുവടിയെ ഇപ്രകാരം സ്തുതിക്കുവാൻ തുടങ്ങി.

നമോസ്തു തേ ദേവി! സമസ്തശക്തൈ
നമോസ്തു വേദാഗമസാരമയ്യൈ
നമോസ്തു തേ സർവജഗത്പ്രകൃത്യൈ
നമോസ്തു മാതസ്ത്രിഗുണാത്മികായൈ. 3

ഹേ ദേവി! സമസ്തങ്ങളിലും ശക്തിയായ അങ്ങേക്കു നമസ്കാരം. വേദങ്ങളുടേയും ശാസ്ത്രങ്ങളുടേയും സാരമായിരിക്കുന്ന അങ്ങക്കു നമസ്കാരം. സകല ജഗത്തുക്കളുടേയും പ്രകൃതിയായ അങ്ങേക്കു നമസ്കാരം. അല്ലയോ അംബ! സത്ത്വരജസ്തമസ്സ്വരൂപിണിയായ അങ്ങേക്കു നമസ്കാരം.

ത്വമേവ മായാ മഹതീ ച വിദ്യാ

ത്വം മന്ത്രയന്ത്രക്രതു തന്ത്രശക്തിഃ
ഹ്രീഃ ശ്രീ രതിർഗീഃ ക്രുധസിത്വമേകാ
വ്യക്തിഃ സുഷുപ്തിർധിഷണാ ച ശാന്തിഃ. 4

നിന്തിരുവടിതന്നെയാണ് മായ. (അവിദ്യ) ശ്രേഷ്ഠമായ വിദ്യയും അങ്ങുന്നുതന്നെ. മന്ത്രശക്തിയായതും യന്ത്രശക്തിയായും യാഗശക്തിയായതും തന്ത്രശക്തിയായും അങ്ങുന്നാകുന്നു. ലജ്ജയായതും ലക്ഷ്മിയായതും രതിയായതും സരസ്വതിയായതും ക്രോധരൂപിണിയായതും ഏകയായ അങ്ങുന്നുതന്നെ. അങ്ങുന്നുതന്നെ വ്യക്തിയായും (ജാഗ്രൽസ്വപ്നങ്ങളായും) സുഷുപ്തിയായും ബുദ്ധിയായും ശാന്തിയായും ഭവിക്കുന്നു.

ത്വം നാശയിത്രീ ജഗതഃ സവിത്രീ
ത്വം പാലയിത്രീ പരമാഖിലസ്യ
ത്വം സൃഷ്ടിരക്ഷാവിലയസ്വരൂപാ
ജഗന്മയേ! കിം ഭവതി ത്വദന്യത്. 5

സകല ജഗത്തിനേയും പ്രസവിക്കുന്നവളും പാലിക്കുന്നവളും സംഹരിക്കുന്നവളും ഉൽകൃഷ്ടമായ നിന്തിരുവടിയാകുന്നു. മാത്രമല്ല, സൃഷ്ടിയും രക്ഷയും സംഹാരവും അങ്ങയുടെ സ്വരൂപങ്ങൾതന്നെയാകുന്നു. അല്ലയോ ജഗത്സ്വരൂപിണി! നിന്തിരുവടിയിൽനിന്ന് അന്യത്തായിട്ട് എന്താണുള്ളത്.

സ്രഷ്ടാ ഹി സൃഷ്ടിസ്ഥിതിനാശകർമ്മ-
സ്വഹഞ്ച വിഷ്ണുർഗ്ഗിരിശസ്ത്വയൈവ
നിയോജിതാസ്തേഷ്വവനാധികാരീ
നിദ്രാവശം കേശവ ഏഷ നീതഃ. 6

അങ്ങിനെയാണെങ്കിലും - സൃഷ്ടിസ്ഥിതിനാശകർമ്മങ്ങളിൽ നിന്തിരുവടി സ്രഷ്ടാവായ എന്നെയും വിഷ്ണുവിനേയും ശിവനേയും അധികാരപ്പെടുത്തിയിരിക്കുന്നുവല്ലോ. ആ മൂവരിൽ രക്ഷാധികാരിയായ ഈ വിഷ്ണുവിനെ അങ്ങുന്നിപ്പോൾ നിദ്രാവശനാക്കിവച്ചിരിക്കുന്നു.

ശക്നോതി കഃ സ്തോതുമിഹാംബികേ! ത്വാം
മായാമയീം ത്വം തു വിമോഹയൈതൗ
ദൈത്യാവധൃഷ്യൗ മധുകൈടഭൗ തൗ
സ നീയതാമാശു വിധുഃ പ്രബോധം. 7

ഹേ അംബ! മായാമയിയായ അങ്ങയെ സ്തുതിപ്പാൻ ആർക്ക് സാധിക്കും. എതിർപ്പവരില്ലാത്ത ഈ മധുകൈടഭദൈത്യന്മാരെ അങ്ങു മോഹിപ്പിക്കേണമേ. എത്രയും വേഗത്തിൽ ശ്രീനാരായണനെ ഉണർത്തുകയും ചെയ്യേണമേ.

ഇതീഡിതാം ത്വം വിധിനാ മുരാരേഃ
പ്രബോധനായ പ്രണിഹന്തുമേതൗ

പ്രത്യംഗതസ്തസ്യ നിരീയ ധാത്യ-
പ്രത്യക്ഷതാമാശു നിനേഥ വിഷ്ണും. 8

ഇപ്രകാരം ബ്രഹ്മാവിനാൽ, മഹാവിഷ്ണുവിനെ ഉണർത്തുവാനും മധുകൈടഭന്മാരെ വധിപ്പാനും സ്തുതിക്കപ്പെട്ടപ്പോൾ നിദ്രാസ്വരൂപിണിയായ അങ്ങുന്ന് വിഷ്ണുവിന്റെ എല്ലാ അവയവങ്ങളേയും വിട്ടൊഴിഞ്ഞു നിന്ന് ഭഗവാനെ ബ്രഹ്മാവിന്ന് പ്രത്യക്ഷനാക്കിച്ചെയ്തു.

തയാ വിമുക്തസ്യ തു ചക്രപാണി-
രുത്ഥായ താഭ്യാം തു ചിരായ യുദ്ധ്യൻ
ഗർവ്വിഷ്ഠയോർമ്മോഹിതയോ സ്ത്വയൈവ
വധായ സംപ്രാപ്തവരോവധീത്തൗ. 9

നിദ്രയിൽനിന്നു വിമുക്തനായ ചക്രപാണി ഭഗവാൻ അവരെ വധിപ്പാനുള്ള വരബലം അങ്ങയിൽനിന്നു കൈക്കൊിട്ട് അങ്ങയാൽത്തന്നെ മോഹിപ്പിക്കപ്പെട്ട ഗർവ്വിഷ്ഠന്മാരായ ആ മധുകൈടഭന്മാരോടു വളരെക്കാലം യുദ്ധംചെയ്ത് ഒടുവിൽ അവരെ കൊല്ലുകയും ചെയ്തു.

തന്മേദസാകല്പി മുരാരിണേയം
ഖ്യാതായതോളഭൂരിഹ മേദിനീതി
ത്വത്പ്രേരണാദേവമഭൂത് കൃതാർത്ഥഃ
സ്രഷ്ടാ, പ്രപന്നാർത്ത്യപഹന്ത്രി! പായാഃ. 10

ആ മധുകൈടഭന്മാരുടെ മേദസ്സുകൊാണ് ഈ ഭൂമി വിഷ്ണുഭഗവാനാൽ നിർമ്മിക്കപ്പെട്ടത്, അതുകൊ് ഈ ഭൂമിക്ക് മേദിനി എന്ന പേർ സിദ്ധിച്ചു. അങ്ങയുടെ പ്രേരണയാൽ ബ്രഹ്മാവും ഇങ്ങിനെ കൃതാർത്ഥനായിത്തീർന്നു. ഈ വിധം ആശ്രിതന്മാരുടെ സങ്കടങ്ങളെ നശിപ്പിക്കുന്ന ഹേ ദേവി! അങ്ങുന്ന് എന്നെ പാലിക്കേണമേ.

തൃതീയസർഗ്ഗഃ

ശക്രാദയോ യുധി പുരാ മഹിഷപ്രധാനൈർ-
ദൈത്യൈർജ്ജിതാ ഹൃതസമസ്തനിജാധികാരാഃ
നിസ്സാരിതാശ്ചിരമമർത്ത്യഗണാദിവസ്തേ
കുണ്ഠശ്രിയോ ഭുവി യഥാ മനുജാ വിചേരുഃ. 1

പ് ദേവേന്ദ്രൻ തുടങ്ങിയ ദേവന്മാർ മഹിഷൻ മുമ്പായ അസുരന്മാരാൽ പോർക്കളത്തിൽവച്ചു തോല്പിക്കപ്പെട്ടു. അസുരന്മാർ ദേവന്മാരുടെ എല്ലാ അധികാരങ്ങളും അപഹരിച്ചെടുത്തു. അത്രമാത്രമല്ല, ദേവന്മാരെ സ്വർഗ്ഗത്തിൽനിന്ന് ആട്ടിയോടിക്കുകയും ചെയ്തു. അതുനിമിത്തം ഐശ്വര്യമെല്ലാം നശിച്ചുപോയ ദേവന്മാർ ഭൂമിയിൽ മനുഷ്യരെപ്പോലെ സഞ്ചരിക്കുവാനും തുടങ്ങി.

തേ വേധസാ സമമുപേത്യ മുകുന്ദശർവ്വാ-
വാരാദ്ധ്യ ഭക്തിഭരസന്നിമിതോത്തമാംഗാഃ
സ്വാപദ്ദശാം മഹിഷദോർബ്ബലതോവതീർണ്ണാം
കൃത്സ്നാമഥോചുരുദയത്പുളകീവൃതാംഗാഃ. 2

ആ ദേവന്മാർ ബ്രഹ്മാവോടുകൂടി മഹാവിഷ്ണുവിനേയും ശ്രീപരമേശ്വരനേയും ശരണം പ്രാപിച്ചു, രോമാഞ്ചം നിറഞ്ഞ ഗാത്രങ്ങളോടും ഭക്തിഭാരം മൂലം കുനിഞ്ഞ ഉത്തമാംഗങ്ങളോടും കൂടി നമസ്കരിച്ചിട്ട്, മഹിഷന്റെ ബാഹുബലം കൊണ്ടായ തങ്ങളുടെ ആപദ്ദശയെ ഉണർത്തിച്ചു.

തേഷാം വചഃശ്രവണണ്ണമാത്രവിവൃദ്ധകോപ-
സ്യാസ്യാദ്വിധോരപി ഹരസ്യ വിധേസ്തദാനീം
തേജാംസി നിര്യയുരപീന്ദ്രമുഖാമരാണാം
ജ്വാലാവലീഢഭുവനാനി പൃഥഗ്വപുർഭ്യഃ. 3

ദേവന്മാരുടെ ആവലാതി കേട്ടമാത്രയിൽ ശ്രീനാരായണന്നും ശ്രീപരമേശ്വരന്നും ബ്രഹ്മാവിന്നും വളരെ കോപമുായി. ആ അവസരം അവരുടെ മുഖങ്ങളിൽ നിന്നും എന്നു മാത്രമല്ല, ക്രോധം കലർന്ന ഇന്ദ്രൻ മുത

ലായ ദേവന്മാരുടെ ദേഹങ്ങളിൽ നിന്നും തേജസ്സുകൾ വേറെ വേറെ പുറപ്പെട്ടു. ആ തേജസ്സിന്റെ ജ്വാലകൾ ഭുവനം മുഴുവനും വ്യാപിച്ചു.

ഏകീഭവത്തവ വപുഃ പരിണാമമേത്യ
ദേദീപ്യതേ സ്മ സതി! സനിമിഥോ മിളിത്വാ
മാഹേശ്വരം യദഭവത്തവ ദേവി! തേജോ
വക്ത്രം സ്ഫുരൻ പ്രഭമജായത തന്മയം തേ. 4

ഹേ ദാക്ഷായണി! ആ തേജസ്സുകൾതമ്മിൽ ചേർന്നൊരുമിച്ചു നിന്തിരുവടിയുടെ ദേഹമായി പരിണമിച്ചിട്ടു വളരെ പ്രകാശിച്ചു. മഹേശ്വരന്റെ മുഖത്തിൽനിന്നു ഉദ്ഭവിച്ച തേജസ്സ് നിന്തിരുവടിയുടെ പ്രകാശമേറിയ വക്ത്രമായി ഈശ്വരമയമായിത്തീർന്നു.

ദോർദ്ദണ്ഡമണ്ഡലമുമേ! തവ വൈഷ്ണവേന
ബ്രാഹ്മേണ പാദയുഗളീ കില തേജസാസീത്
വജ്രായുധാദ്യമൃതപാനജുഷാം പരേഷാം
തേജോഭിരപ്യുദഭവന്നിതരേ പ്രതീകാഃ. 5

ഹേ ഉമേ! വൈഷ്ണവമായ തേജസ്സുകൊു അങ്ങയുടെ ബാഹുദണ്ഡസഹസ്രം ഉായി. ബ്രഹ്മാവിന്റെ തേജസ്സുകൊു അങ്ങയുടെ രു പാദങ്ങളുായി. ഇന്ദ്രൻ തുടങ്ങിയ ഇതരദേവന്മാരുടെ തേജസ്സുകൾകൊു അങ്ങയുടെ മറ്റുള്ള അവയവങ്ങളും ഉായി.

തേജസ്സമുച്ചയഭുവം ഭവതീം തതസ്തേ-
ദൃഷ്ട്വാ പ്രഹൃഷ്ടഹൃദയാ വിധിവാസവാദ്യാഃ
അത്യുജ്ജ്വലാനി വിവിധാനി ച ഭൂഷണാനി
ശാസ്ത്രാണി തുഭ്യമജിതേ! ദദുരംബരാണി. 6

തേജസ്സമൂഹത്തിൽനിന്നുദ്ഭവിച്ച നിന്തിരുവടിയെ കശേഷം വളരെ പ്രസന്നന്മാരായ ബ്രഹ്മാവ്, ഇന്ദ്രൻ തുടങ്ങിയ ദേവന്മാർ അത്യുജ്ജ്വലങ്ങളായ ബഹുവിധം അലങ്കാരങ്ങളേയും വസ്ത്രങ്ങളേയും ആയുധങ്ങളേയും അങ്ങേക്കു ദാനം ചെയ്തു.

ഭ്രാജത്കിരീടകടകാംഗദഹാരകാഞ്ചീ-
ധ്രൈവേയകുണ്ഡലദുകൂലകഹംസകാദ്യൈഃ
അംഗേഷു തേ നനു ഭവന്തി! പദാനി ലബ്ധ്വാ
തൈരേവ ഭൂഷണഗണൈർന്നിതരാമദീപി. 7

അല്ലയോ ഭവാനി! തിളങ്ങിക്കൊിരിക്കുന്ന കിരീടം, വളകൾ, തോൾവളകൾ, ചിലമ്പുകൾ മുതലായ സുവർണ്ണരത്നാഭരണക്കൂട്ടങ്ങൾ അങ്ങയുടെ അതാത് അംഗങ്ങളിൽ സ്ഥാനംലഭിച്ചതുകൊ് ആ ആഭരണങ്ങൾക്കാണ് അധികം പ്രദീപ്തി ഉായത്. അല്ലാതെ സ്വയംപ്രഭങ്ങളായ അംഗങ്ങൾക്കു ആഭരണപ്രകാശം ആവശ്യമില്ലെന്നു സാരം.

സാന്ദ്രം തതഃ സ്വവപുഷഃ പരിനിർഗ്ഗളന്ത്യാ
കാന്ത്യാ ജഗന്തി ച ചതുർദ്ദശ ഭാസയന്തീ
വ്യാഘ്രൂർണ്ണദൃഷ്ടിപരിവൃഷ്ടിഭിരിഷ്ടിഭോജി-
വ്രാതസ്യ ദൈത്യകൃതതാപമപോഹയന്തീ. 8

ധൃത്വായുധാനി വിവിധാനി ച ദോസ്സഹസ്രൈ-
ണാദ്രീശദത്തമധിരുഹ്യ മൃഗേന്ദ്രയുഗ്യം
ഘോരാട്ടഹാസഭൃശബൃംഹിതചാപഘോഷൈർ-
ദിഗ്ദന്തികർണ്ണവിവരം ച വിചൂർണ്ണയന്തീ. 9

ആയോധനായ മഹിഷാഭിമുഖീ പ്രയാന്തീ
ബദ്ധോദ്യമാസുരമുനീന്ദ്രഗണേഡ്യമാനാ
സാ ത്വം സമസ്തദുരിതൈഃ സമമാധിജാലം
ക്ഷിപ്രം നിവാര്യ ദിശ ശങ്കരി! മംഗളം മേ. 10

അലങ്കാരങ്ങൾ അണിഞ്ഞശേഷം അങ്ങയുടെ ദേഹത്തിൽനിന്നു പുറപ്പെടുന്ന കാന്തിപ്രവാഹങ്ങളാൽ പതിന്നാലുലോകങ്ങളേയും പ്രകാശിപ്പിച്ചുകൊും ചുറ്റുപാടിലേക്കും ഇളകിക്കൊായക്കപ്പെടുന്ന ദൃഷ്ടിപാതങ്ങളാൽ ദേവന്മാരിലുള്ള ദൈത്യഭയത്തെ നശിപ്പിച്ചുകൊും സഹസ്രബാഹുക്കളിൽ ആയുധങ്ങളെ വഹിച്ചുകൊും ഹിമാലയപർവ്വതത്തിനാൽ നൽകപ്പെട്ട സിംഹവാഹനത്തിൽ കയറിയിരുന്ന് ഘോരങ്ങളായ അട്ടഹാസങ്ങളാൽ വർദ്ധിപ്പിക്കപ്പെട്ട ഞാണൊലികളുടെ മുഴക്കങ്ങളാൽ അഷ്ടദിഗ്ഗജങ്ങളുടെ കർണ്ണദ്വാരങ്ങളെ പൊട്ടിച്ചുകൊും ദേവന്മാരാലും മഹർഷിമാരാലും സ്തുതിക്കപ്പെട്ടുകൊും ഉത്സാഹപൂർവ്വം മഹിഷാസുരന്ന് അഭിമുഖമായ സമരത്തിനു പുറപ്പെട്ടിരിക്കുന്ന ഹേ ശങ്കരി! നിന്തിരുവടി സമസ്തദുരിതങ്ങളോടുകൂടി എന്റെ ആധിജലത്തെ വേഗത്തിൽ നിവാരണം ചെയ്തിട്ടു എനിക്കു മംഗളത്തെ തരേണമേ.

ചതുർത്ഥസർഗ്ഗഃ

വീക്ഷ്യ വിശ്വമഖിലം സുരാരയഃ
ക്ഷുബ്ധമംബ! തവ പൗരുഷൈരുഷാ
ദംസിതാഃ കരസമുദ്ധൃതായുധാഃ
സർവതഃ സപദി യോദ്ധുമുത്ഥിതാഃ. 1

ഹേ അംബ! അങ്ങയുടെ പരാക്രമങ്ങൾകൊ് ക്ഷോഭിച്ചിരിക്കുന്ന വിശ്വത്തെക്കിട്ട് അസുരന്മാർ ക്രോധത്തോടെ മാർച്ചട്ടകളും ധരിച്ച് ആയുധങ്ങളുയർത്തിപ്പിടിച്ചുംകൊു എല്ലായിടത്തുനിന്നും പൊടുന്നനവെ അങ്ങയോടു സമരത്തിന്നായി പുറപ്പെട്ടു.

തം നിശമ്യ മഹിഷോതി ബന്ധുഭിഃ
കിം കിമിത്യഭിവദൻ സമായയൗ
യത്ര യഃ കലഹംസഭ്രമോക്തിഭിഃ
ജൃംഭിതഃ കലകലസ്തദാ ദിശി. 2

അങ്ങുന്നും അസുരന്മാരും നേരിട്ട ദിക്കിൽവച്ച് പരിഭ്രമപൂർവ്വം പോർക്കുവിളികൾകൊുായ കോലാഹലങ്ങൾ കേട്ടിട്ട് 'എന്താണിത്?' 'എന്താണിത്?' എന്നു പറഞ്ഞുകൊ് ബന്ധുക്കളോടൊപ്പം മഹിഷൻ വന്നു ചേർന്നു.

ത്വാം നിരീക്ഷ്യ മഹിഷാദിഭിഃ പുര-
സ്ത്വാദൃഗുഗ്രതരവേഷഭാസുരാം
ക്രോധഭാരപരിഭംഗുരാത്മഭിഃ
കോപിതൈർവ്യരചി വേഗതോ രണഃ. 3

മേൽപ്രകാരം ഭയങ്കരവേഷംകൊു പ്രകാശിച്ചിരിക്കുന്ന അങ്ങയെ പുരോഭാഗത്തിൽ കപ്പോൾ മഹിഷാദികൾ കോപം നിമിത്തം തന്നെ ത്താൻ മറന്നു വേഗത്തിൽ അവർണ്ണനീയമായ യുദ്ധം ആരംഭിക്കുകയും ചെയ്തു.

ചിക്ഷുരാസിമയലോമ, ചാമരോ-
ദഗ്ര, ബാഷ്കല, വിലാലകാദയഃ
അഭ്യയുർയുധി മഹാരഥാഃ പൃഥക്
ത്വാം ചമൂഭിരമിതാഭിരന്വിതാഃ. 4

ചിക്ഷുരൻ, അസിലോമാവ്, ചാമരൻ, ഉദഗ്രൻ, ബാഷ്കളൻ, വിലാളൻ തുടങ്ങിയ മഹാരഥന്മാർ വേറെ വേറെ അനവധി സേനകളോടുകൂടി യുദ്ധത്തിനായി അങ്ങയോടു നേരിട്ടു ('അസിലോമാ' എന്ന് ചണ്ഡികാസപ്തതി മൂലഗ്രന്ഥത്തിൽ കാണുന്നു. അസി = ഖഡ്ഗം, ലോമാ = രോമം ഖഡ്ഗാകൃതിയിലുള്ള രോമമുള്ളവൻ എന്നർത്ഥം. അങ്ങിനെ അസിലോമാവിനെ ഈ സ്തോത്രത്തിൽ അസിമയലോമാവാക്കി.)

ആസുരോഗ്രചതുരംഗമേദുരാ-
ക്ഷൗഹിണീ ശതസഹസ്രസംവൃതഃ
ത്വാമുപേത്യ മഹിഷാസുരോപ്യുമേ!
ശസ്ത്രജാതമധികം വവർഷ സഃ. 5

ആനകൾ, കുതിരകൾ, തേരുകൾ, കാലാളുകൾ ഇങ്ങിനെ നാലംഗങ്ങൾ അടങ്ങിയ നൂറായിരം അക്ഷൗഹിണികളായ അസുരസേനകളാൽ പരിവൃതനായിട്ട് ആ മഹിഷാസുരനും ഹേ ഉമേ! അങ്ങയെ നേരിട്ട് വളരെ ആയുധസമൂഹങ്ങളെ വർഷിച്ചു. (21870 ആനകൾ, 21870 തേരുകൾ, 65610 കുതിരകൾ, 109350 കാലാളുകൾ കൂടിയ ഒരു സേന വിഭാഗത്തെ അക്ഷൗഹിണി എന്നു പറയുന്നു.)

താവകോച്ഛ്വസിതജൈർഗ്ഗണൈരേയുതഃ
സൈന്യമദ്ധ്യമവിശത്സ കേസരീ
രക്ഷമാമിവ ശിഖീ ഭയാനകൈഃ
ശുഷ്കശാഡ്വലവനം സ്ഫുലിംഗകൈഃ.6

അങ്ങയുടെ വാഹനമായ ആ സിംഹമാകട്ടെ, അങ്ങയുടെ ഉച്ഛ്വാസത്തിൽനിന്നുായ ഭയങ്കരങ്ങളായ സേനാസമൂഹങ്ങളോടുകൂടി രാക്ഷസന്മാരുടെ ആ സൈന്യമദ്ധ്യത്തിൽ ഉണക്കപ്പുല്ലുകൾ നിറഞ്ഞ വനത്തിൽ തീപ്പൊരികളെ പൊട്ടിത്തെറിപ്പിക്കുന്ന അഗ്നിപോലെ പ്രവേശിച്ചു.

ദീപിതാഖിലദിഗസ്ത്രതേജസാ
വിസ്മിതാജസുതഗീതപേശലഃ
ഘൃഷ്ടതൂര്യനിനദോ രണോത്സവഃ
പുഷ്ടിമാപ സകബന്ധനർത്തനഃ. 7

ആയുധതേജസ്സുകളാകുന്ന വിളക്കുകൾകൊു സകലദിക്കുകളും പ്രകാശിപ്പിച്ചുകൊും ആശ്ചര്യഭരിതനായ ശ്രീനാരദന്റെ വീണാഗാനംകൊും പെരുമ്പറകളടിക്കുന്ന വാദ്യഘോഷങ്ങൾകൊും ഖണ്ഡിച്ചു വീഴ്ത്തി പിടക്കുന്ന ശരീരങ്ങളുടെ നൃത്തംകൊും ആ സമരോത്സവം വളർന്നു തുടങ്ങി.

ഖണ്ഡിതാസുരനിയുക്തശാസ്ത്രയാ
ദോസ്സഹസ്രപരിസജ്ജിതായുധൈഃ
ഹന്യമാനദനുജോത്കരേ ത്വയാ
യോധനേ പ്രമുമുദേ വിഹങ്ഗമൈഃ. 8

അങ്ങുന്നു ആയിരം ബാഹുക്കളിൽ വഹിച്ച ആയുധങ്ങളാൽ, അസുരന്മാരയക്കുന്ന ആയുധങ്ങളെ ഖണ്ഡിച്ചു ഖണ്ഡിച്ചു ആ ദൈത്യസമൂഹത്തെ വധിച്ചുകൊിരിക്കെ ആ പോർക്കളത്തിൽ കഴുകൻ, കാക്ക മുതലായ പക്ഷികൾക്ക് വളരെ സന്തോഷമുായി.

ഉൗരുമധ്യഗലബാഹുഭിർഭൃശം
ദൂരതോ യുധിസമുദ്ധിതാ അപി
തീക്ഷ്ണശസ്ത്രവിഹിതൈഃ സുരദ്വിഷോ
നേശുരേവ ചതുരങ്ഗസംയുതാ. 9

അങ്ങയുടെ തീക്ഷ്ണങ്ങളായ ആയുധങ്ങളുടെ പ്രഹരങ്ങൾ ഏറ്റ് തുടകൾ മുറിഞ്ഞുവീണും അരക്കെട്ടുകളും കഴുത്തുകളും കൈകളും അറ്റുവീണും ദൂരം ദൂരം ചിന്നിച്ചിതറിയും ചതുരംഗസംയുക്തങ്ങളായ ആ അസുരസൈന്യങ്ങൾ ഇങ്ങിനെ നശിക്കുകതന്നെചെയ്തു.

സതി! വിളംബ്യ വിളംബ്യ തദോത്പല-
ന്ത്യനുപദത്സു ദിവഃ കുസുമേഷിതാ
സുമനസാം ചയമസ്തു ശുഭായ മേ
തവ കടാക്ഷതതിർഭ്രമരീവ സാ. 10

ഹേ സതി! അപ്പോൾ ആകാശത്തിൽനിന്നു ദേവന്മാർ പുഷ്പവർഷം ചെയ്തു. ആകാശത്തിൽനിന്നു പതുക്കെ പതുക്കെ വീണുകൊിരിക്കുന്ന ആ പുഷ്പങ്ങൾതോറും മന്ദം മന്ദം മേല്പോട്ടു പൊങ്ങിപ്പൊങ്ങി അവസാനം പുഷ്പങ്ങളുടെ സമൂഹത്തെ വിൻപിട എന്നവണ്ണം ദേവന്മാരുടെ സമൂഹത്തിലേക്കു എത്തിച്ചേർന്നു രസിക്കുന്ന നിന്തിരുവടിയുടെ ആ കടാക്ഷാവലോകനങ്ങൾ എനിക്കു മംഗളത്തിനായ് ഭവിക്കേണമേ.

പഞ്ചമസർഗ്ഗഃ

സുരാരിവീരേഷു ഹതേഷു ചണ്ഡികേ!
ത്വയാഹവേ ചിക്ഷുരചാമരാദിഷു
സ ദൈത്യവര്യോളദ്രിനിഭസ്ത്വദന്തികം
സമായയൗ മാഹിഷവേഷധൃക് ക്രുധാ. 1

അല്ലയോ ചണ്ഡികേ! പോർക്കളത്തിൽവച്ചു ചിക്ഷുരൻ, ചാമരൻ മുതലായ അസുരവീരന്മാർ അങ്ങയാൽ വധിക്കപ്പെട്ടു, ആ അവസരം ദൈത്യചക്രവർത്തിയായ ആ മഹിഷൻ പർവ്വതത്തോളം വലിപ്പമുള്ള ഒരു പോത്തായിത്തീർന്നിട്ടുക്രോധിച്ചുകൊു നിന്തിരുവടിയുടെ സമീപത്തിലേക്കു പുറപ്പെട്ടു.

പ്രപാതയംസ്തീക്ഷ്ണവിഷാണയോർഭൃശം
യുഗേന ചൂർണീകൃതശൈലശൃംഗയോഃ
ഘനാൻ സമുത്പാട്യ ഖുരാർപണൈർദ്ധരാം
പ്രകമ്പയൻ ഘോരതരം ജഗർജ്ജ സഃ. 2

എത്രയും തീക്ഷ്ണങ്ങളായ രുകൊമ്പുകൾകൊു പർവ്വതങ്ങളുടെ കൊടുമുടികളെ കുത്തിപ്പൊടിച്ചും ആകാശത്തിൽ മേഘങ്ങളെ തട്ടിയകറ്റിയും കുളമ്പടികൾകൊു ഭൂകമ്പം ഉാക്കിയും ആ മഹിഷാസുരൻ ഭയങ്കരമാംവണ്ണം അട്ടഹാസം ചെയ്തു.

തമാദധാനം ഖുരശൃംഗബാലധി-
പ്രഹാരഭേദൈർബ്ബഹുധാ വ്യഥാമഥ
അപി പ്രഘൃഷ്ടേഷു ഗണേഷു തേഷു തേ
പ്രസഹ്യ പാശേന ബബന്ധിഥേശ്വരീ. 3

അനന്തരം ആ മഹിഷൻ കുളമ്പുകൾകൊു ചവിട്ടിയും കൊമ്പുകൾകൊ് കുത്തിയും വാൽകൊടിച്ചും വളരെ ധൈര്യശാലികളായ അങ്ങയുടെ സേനാസമൂഹങ്ങളിൽപ്പോലും ബഹുവിധം ക്ലേശങ്ങൾ ഉാക്കിക്കൊിരിക്കെ അല്ലയോ ഈശ്വരി! അങ്ങുന്നു അവനെ ബലാൽക്കാരേണ പിടിച്ചു കയർകൊു കെട്ടിയിട്ടു.

അലക്ഷി സിംഹാകൃതിരേഷ ബന്ധനാ-
ദ്വിമുച്യ ശാസ്ത്രേണ നികൃത്തമസ്തകഃ
നരോഥ ഭൂത്വാസിഫലോല്ലസത്കര-
സ്ത്വയാ ഹതസ്താവദസൗ ഗജാധിപഃ. 4

സലീലമാകർഷയതോ ഹരീം കില
പ്രഗൃഹ്യ ഹന്താസ്യ തു പുഷ്കരേണ തം
കരം വൃരൈത്സീരസിനാളസുരസ്തദാ
പ്രകമ്പയാമാസ ധരാം സവിക്രമൈഃ. 5

അനന്തരം ഈ മഹിഷൻ പാശബന്ധത്തിൽനിന്നു മോചിച്ചിട്ടു സിംഹാകാരമായി കാണപ്പെട്ടു. അങ്ങുന്നു ഖൾഗംകൊു ആ സിംഹത്തിന്റെ തല അറുത്തിട്ടു പൊടുന്നനവെ അവൻ വാളും പരിചയും വഹിച്ച മനുഷ്യനായിത്തീർന്നു. ആ മനുഷ്യാകൃതിയേയും അങ്ങുന്നു ഹനിച്ചസമയം അവൻ കൂറ്റനായ ഒരു കൊമ്പനാനയായിത്തീർന്നിട്ട് നിഷ്പ്രയാസം അങ്ങയുടെ വാഹനമായ സിംഹത്തെ പിടിച്ചുവലിച്ചു തുമ്പിക്കരംകൊ് അതിനെ പ്രഹരിക്കാൻതുടങ്ങിപോൽ. അപ്പോൾ അങ്ങുന്നു വാൾകൊു ആ ഗജേന്ദ്രന്റെ തുമ്പിക്കരത്തെ ഖണ്ഡിച്ചുവീഴ്ത്തി. മഹിഷനാകട്ടെ ആ അവസരം സ്വന്തമായ അസുരരൂപം എടുത്ത് പരാക്രമങ്ങൾകൊു ഭൂമി കുലുക്കുവാൻ തുടങ്ങി.

തതഃ പിബന്തി മധുഹൃദ്യമന്തിക-
സ്പൃശംദൃശാ പ്രസ്ഫുടരാഗസംസ്പൃശാ
വിലോകയന്തീ ഖരമാഹസന്ത്യമും
ഭയങ്കരം തം മഹിഷം ത്വമൂചിഷേ. 6

അനന്തരം അങ്ങുന്നു ഹൃദ്യമായ മദ്യം (വീരപാനം) പാനം ചെയ്തുകൊും തെളിഞ്ഞ രക്തവർണ്ണമായ ദൃഷ്ടിയാൽ, അടുത്തുവരുന്ന ഭയങ്കരനായ ഈ മഹിഷനെ തീക്ഷ്ണമായി നോക്കിക്കൊും കഠിനമായി അട്ടഹസിച്ചുകൊും ഇപ്രകാരം അരുളിച്ചെയ്തു.

ഹഠാഹൃതാശേഷസുരേന്ദ്രസമ്പദഃ
ശഠാധുനാ ഭോജയിതും ഖഗാംസ്തവ
കുഠാരകൃത്തം ത്വരയത്യദോ വപുഃ
കഠോരമാപാനവിധിസ്തു മാമയം. 7

ഹേ ശഠ! മഹിഷാസുര! ദേവശ്രേഷ്ഠന്മാരുടെ സമ്പത്തുക്കളെ ബലാൽക്കാരേണ പിടിച്ചടക്കിയിരിക്കുന്ന നിന്റെ ഈ കഠോരദേഹത്തെ മഴുകൊു വെട്ടിക്കഷണങ്ങളാക്കിയിട്ടു ഇപ്പോൾത്തന്നെ കഴുകൻ, കാക്ക മുതലായ പക്ഷികൾക്കു ആഹാരമാക്കിത്തീർപ്പാൻ ഈ മദ്യപാനം എന്നെ ജാഗ്രതപ്പെടുത്തിക്കൊിരിക്കുന്നു.

അജേ! ജയ ത്വം ജയ ചേതി ജല്പതാം
തപോധനാനാം മരുതാഞ്ച പശ്യതാം
ത്വമട്ടഹാസാ ധുതവിഷ്ടപാന്തരാ
സമുത്പ്ലവേന ന്യപതോഭികൗണപം. 8

ഹേ അജേ! (ജനനമരണമില്ലാത്തവളെ) അങ്ങുന്നു ജയിച്ചാലും ജയിച്ചാലും എന്നിങ്ങനെ പുകഴ്ത്തിക്കൊു മഹർഷിമാരും ദേവന്മാരും നോക്കിക്കൊു നില്ക്കേ നിന്തിരുവടി അട്ടഹാസം മുഴക്കി ലോകാന്തരങ്ങളെ ഞെട്ടിച്ചുകൊു ആ അസുരന്നു അഭിമുഖമായി കുതിച്ചുപാഞ്ഞു.

പ്രഗൃഹ്യ ത്വം ദോർഭിഃ പ്രസഭതരമാപാത്യ മഹിഷം
പദാക്രമ്യൈചൈസ്തം നിചഖനിഥ ശൂലേന പരിതഃ
സമുത്ഥാനം കർത്തും തദനു വിജിഗീഷോർവ്വിലുഠനഃ
ശിരോപ്യസ്യാകാർഷീർവ്വിപുലമസിനാ ദേവി! മഹതാ. 9

ഹേ ദേവി! അങ്ങുന്നു ഉച്ചത്തിൽ കുതിച്ചുചാടി ബാഹുക്കൾകൊു ആ മഹിഷനെ ബലാൽക്കാരേണ പിടിച്ച് തള്ളിയിട്ട് കാൽകൊു ചവിട്ടി ശൂലംകൊു സർവ്വാംഗവും കുത്തിഞെലച്ചു. വിജയേച്ഛമൂലം വീും എഴുന്നേല്പാൻ പിടച്ചുകൊിരിക്കുന്ന അവന്റെ വലുതായ ശിരസ്സിനെ അങ്ങുന്നു മഹത്തായ ഖൾഗംകൊു വെട്ടിവീഴ്ത്തുകയും ചെയ്തു.

ദൈത്യേന്ദ്രേ മഹിഷേ മഹാസുരചമൂചക്രൈസ്സമം ബന്ധുഭിഃ
സംഗ്രാമേ നിഹതേ ത്വയാ ത്രിഭുവനേ ഭദ്രേ! കൃതാർത്ഥീകൃതേ
ഇന്ദ്രാദ്യൈർഭൃശമിഷ്ടലാഭവിവശൈരഭ്യർച്യ പുഷ്പൈർനവൈഃ
സ്തോത്രൈർവേദമയൈഃ സ്തുതാ പ്രമുദിതാ ശ്രീദേവി! സംരക്ഷ മാം. 10

ഹേ മംഗളസ്വരൂപിണി! ഇങ്ങിനെ മഹാസുരന്മാരുടെ ചമൂസമൂഹത്തോടൊപ്പം ബന്ധുക്കളോടുകൂടി മഹിഷാസുരൻ അങ്ങയാൽ വധിക്കപ്പെട്ടപ്പോൾ മൂന്നു ലോകങ്ങൾക്കും കൃതാർത്ഥതയുായി. ഇഷ്ടലാഭം നിമിത്തം സന്തോഷപരവശരായ ഇന്ദ്രാദിദേവന്മാർ നൂതനപുഷ്പങ്ങൾകൊ് നിന്തിരുവടിയെ അർച്ചിക്കുകയും വേദമയങ്ങളായ സ്തോത്രങ്ങൾകൊ് സ്തുതിക്കുകയും ചെയ്കയാൽ കോപംവിട്ട അങ്ങുന്ന് പ്രസന്നയായിത്തീർന്നു. അപ്രകാരമുള്ള ഹേ ലക്ഷ്മീദേവി! അങ്ങുന്ന് എന്നെ നല്ലവണ്ണം രക്ഷിച്ചാലും.

ഷഷ്ഠഃസർഗ്ഗഃ

ശ്രീദേവി! ത്രിദശൈഃ പുരാളസുരജിതൈർവൈവശ്യഭാഗ്ഭിസ്തതഃ
സേന്ദ്രൈർബ്രഹ്മപുരസ്സരൈരുപഗതൈരദ്രീശ്വരാധിത്യകാം
ദൈത്യേന്ദ്രസ്യ വധം മുഹുർബ്ബലവതഃ സംപ്രാർത്ഥിതാരാധിതാ
സുംഭസ്യാഥ തദർത്ഥമിഷ്ടഫലദേ! തത്രാവിരാസീഃ സ്വയം. 1

ഹേ ശ്രീദേവി! പിന്നെയും പ് അസുരന്മാരാൽ ദേവേന്ദ്രൻ തുടങ്ങി ദേവന്മാർ തോല്പിക്കപ്പെട്ടു. അവർ വളരെ പരവശന്മാരായിട്ട് ബ്രഹ്മാവിനെ മുമ്പിലാക്കി ഹിമാദ്രിയുടെ മുകൾപ്പരപ്പിൽ വന്നുചേർന്നു. ആ അസുരന്മാരുടെ ചക്രവർത്തി സുംഭനായിരുന്നു. ബലവാനായ അവനെ വധിപ്പാൻ ആ ദേവന്മാർ നിന്തിരുവടിയെ ആരാധിച്ചു പ്രാർത്ഥിച്ചു. അല്ലയോ ഇഷ്ടഫലത്തെത്തരുന്ന ജനനി! അപ്പോൾ അങ്ങുന്ന് അവിടെ സ്വയം പ്രത്യക്ഷമാകുകയും ചെയ്തു.

തന്വാനേന തനുശ്രിയാ ഹിമവതഃ പാർശ്വസ്ഥലീം കാഞ്ചനീം
ഡോലാം സ്വൈരമധിഷ്ഠിതാ സ്മിതമുഖീ സഞ്ചാലയന്തീ മുഹുഃ
ഗായന്തീ മധുരം വഹന്ത്യഖിലലോകാത്യന്തസമ്മോഹനം
രൂപം ദേവഹിതൈഷിണീ ഹ്യരമഥാഃ കുഞ്ചേഷ്വിഹാർദ്രൗ ചിരം. 2

അങ്ങുന്ന് ദേവന്മാരുടെ ഹിതം സാധിപ്പാൻ വേി സമസ്തലോകത്തിൽവച്ചും അത്യന്തസുന്ദരമായ രൂപത്തെക്കെക്കൊ്, ആ ഹിമാലയപർവ്വതത്തിന്റെ പാർശ്വഭാഗങ്ങളെ ദേഹപ്രഭകൊ് സ്വർണ്ണമയമാക്കിച്ചെയ്തുകൊും, പുഞ്ചിരിതൂകി ഒരു ഊഞ്ഞാലിൽ കയറിയിരുന്ന് കൂടെക്കൂടെ ആടിക്കൊും മധുരമായ ഗാനം പൊഴിച്ചുകൊും വള്ളിക്കുടിലുകളിൽ ക്രീഡിച്ചിരുന്നു.

താവത്സുംഭനിസുംഭയോരനുചരൗ ചണ്ഡശ്ച മുണ്ഡഃ ഖലൗ
സ്വച്ഛന്ദം ഭുവി ചാരിണൗ തദചലപ്രസ്ഥം ഗതാവേകദാ
തത്ര ത്വാമഭിവീക്ഷ്യ വിസ്മയമിതൗ ശ്യാമാം ജഗന്മോഹിനീം
ഗത്വാഥാന്തികമേതയോർദ്രുതതരം സുംഭായ ചാവൂചതുഃ. 3

ആ അവസരം സുംഭന്റെയും അവന്റെ അനുജനായ നിസുംഭന്റെയും

ഭൃത്യന്മാരും ബലന്മാരുമായ ചണ്ഡൻ, മുണ്ഡൻ എന്ന രു അസുരന്മാർ സ്വതന്ത്രന്മാരായി ഭൂമിയിൽ സഞ്ചരിച്ചുകൊിരിക്കെ ഒരു ദിവസം ആ ഹിമാലയപർവ്വതത്തിന്റെ മുകളിൽ വന്നുചേർന്നു അവിടെ അവർ യൗവ്വ നമദ്ധ്യസ്ഥയും ജഗന്മോഹിനിയുമായ നിന്തിരുവടിയെക്കു വിസ്മയിച്ചു. അനന്തരം രുപേരും പെട്ടെന്ന് സുംഭനിസുംഭന്മാരുടെ അരികെച്ചെന്ന് സുംഭനോട് അങ്ങയുടെ സ്ഥിതിയെക്കുറിച്ചു അറിയിച്ചു..

ദൈത്യേന്ദ്രേണ തതോമുനാ തവ ശിവേ! സൗന്ദര്യസമ്പദ്ഗുണാൻ
ശ്രുത്വോജ്ജൃംഭിതമന്മഥേന ഭവതീമാനേതുമത്യാദരാത്
സുഗ്രീവഃ പ്രഹിതോളസ്യ ദൈത്യമഫലം ജ്ഞാത്വാ ഭവത്യാം പുനഃ
ക്രോധാന്ധേന തഥൈവ ധൂമ്രനയനസ്ത്വാം സോഭ്യഗാത്സേനയാ. 4

ഹേ ശിവേ! അങ്ങയുടെ സൗന്ദര്യസമ്പദ്ഗുണങ്ങളെ ആ ചണ്ഡമുണ്ഡന്മാരിൽനിന്നു കേൾക്കുകയാൽ കാമം വർദ്ധിച്ചിരിക്കുന്ന സുംഭൻ അങ്ങയെ അത്യാദരപൂർവ്വം കൂട്ടിക്കൊുവരുവാൻ സുഗ്രീവനെന്ന അസുരനെ അയച്ചു. ആ സന്ദേശം ഫലിച്ചുകാണായ്കയാൽ ക്രോധാന്ധനായ സുംഭൻ വീും ധൂമ്രാക്ഷൻ എന്ന അസുരനെ വിട്ടയച്ചു. ധൂമ്രാക്ഷൻ സേനയോടുകൂടി അങ്ങയെ നേരിട്ടു.

തന്വ്യാകർണ്ണയതന്നിയോഗമധുനാ ലോകത്രയാധീശ്വരഃ
സുംഭോ യോളസ്തി സമേത്യ ഗേഹമബലേ! സ്വൈരം വസ പ്രേയസീ
തസ്മാദേഹി ന ചേത്പ്രഗൃഹ്യ ചികുരേഷ്വസ്യാന്തികം ത്വാം ബലാ–
ന്നേതാസ്മീതി വദന്തമേതമകൃഥാ ഹുങ്കാരമാത്രാദ്വ്യസും. 5

ഹേ കൃശാംഗി! ഇപ്പോൾ ലോകത്രയത്തിന്നും ചക്രവർത്തി സുംഭനാകുന്നു. അദ്ദേഹത്തിന്റെ കല്പന കേൾക്കുക. ഭവതി എന്റെ രാജധാനിയിൽവന്ന് എന്റെ പട്ടമഹിഷിയായി സുഖമായി താമസിച്ചാലും എന്നാണ് കല്പന. ആകയാൽ അങ്ങുന്ന് എന്റെ കൂടെ വരണം. വരാത്തപക്ഷം ഞാൻ അങ്ങയുടെ തലമുടിയിൽ പിടിച്ചു ബലംപ്രയോഗിച്ചു വലിച്ചിഴച്ചു എന്റെ സ്വാമിയുടെ സമീപം കൊുപോകും. എന്നിങ്ങനെ പറയുന്ന ആ ധൂമ്രാക്ഷനെ അങ്ങുന്ന് ധിക്കാരപൂർവ്വമായ ഒരു ഹൂങ്കാരത്താൽ നിർജ്ജീവനാക്കിച്ചെയ്തു.

ധൂമ്രാക്ഷേ നിഹതേഥ കർബുരചമൂചക്രാവൃതേ ദംസിതേ
ചണ്ഡേ ചാഭിപതത്യതീവ പരിവൃഷ്യാസ്ത്രാണി മുണ്ഡേഭിതഃ
ജാതാ ഹന്ത ലലാടതസ്തവ രുഷാ നീലനനായ മഹാ–
ദംഷ്ട്രാഭീമതമേഭകുണ്ഡലധരാ കാളീകരാളാനനാ. 6

അങ്ങുന്ന് ധൂമ്രാക്ഷനെ വധിച്ചസമയം അസംഖ്യം രാക്ഷസസൈന്യസമൂഹങ്ങളാൽ പരിവൃതന്മാരായി മാർച്ചട്ടകൾ ധരിച്ചുംകൊ് ചണ്ഡനും മുണ്ഡനും കുതിച്ചുപാഞ്ഞെത്തി അനവധി അസ്ത്രശസ്ത്രങ്ങളെ അങ്ങ

യിൽ വർഷിക്കുവാൻ തുടങ്ങി. അപ്പോൾ കോപംമൂലം മഷിവർണ്ണമായ മുഖത്തോടുകൂടിയ അങ്ങയുടെ നെറ്റിത്തടത്തിൽനിന്നും ഗജങ്ങളാകുന്ന കുണ്ഡലങ്ങൾ ധരിച്ചും ഭീമങ്ങളായ ദംഷ്ട്രകൾ കടിച്ചും ഭയങ്കരമുഖിയായ കാളി ഉായി ആശ്ചര്യം!

സേനാമദ്ധ്യഗതാട്ടഹാസവിബുധ ബ്രഹ്മാണ്ഡകുണ്ഡോദരാ
സാ ദംഷ്ട്രാ നഖഖഡ്ഗപാടിതമഹാരക്ഷോബലൗഘാ ക്ഷണാത്
പ്രച്ഛന്നാസ്ത്രഗണൈരഥ പ്രഹാരതോർദ്ദേവദ്വിഷോരേതയോ-
ദ്രാഗിച്ഛിദ്യ രുഷാസിനാശു ശിരസി ത്വത്സന്നിധാവക്ഷിപത്. 7

അട്ടഹാസങ്ങൾകൊ് ബ്രഹ്മാണ്ഡകടാഹങ്ങളെ ഞെട്ടിക്കുന്ന ആ കാളി സൈന്യമദ്ധ്യത്തിലേക്ക് ചാടി ദംഷ്ട്രകൾകൊു കടിച്ചും നഖങ്ങൾകൊു ചീന്തിയും ഖൾഗങ്ങൾകൊു വെട്ടിയും രാക്ഷസസേനാസമൂഹങ്ങളെ തകർത്തു നശിപ്പിച്ചു. അനന്തരം അസ്ത്രഗണങ്ങൾ വർഷിച്ചുകൊും ചക്രായുധങ്ങൾകൊുംതന്നെ ആച്ഛാദനംചെയ്ത് സമരം ചെയ്യുന്ന ആ ചണ്ഡന്റെയും മുണ്ഡന്റെയും കഴുത്തുകൾ പെട്ടെന്നു വാൾകൊു വെട്ടിയെടുത്തു ആ കാളി നിന്തിരുവടിയുടെ മുമ്പിൽ സമർപ്പിച്ചു.

ദൃഷ്ട്വാ ചണ്ഡോഭിദുദ്രാവ താം കാളീമതിഭീഷണാം
ശരവർഷൈർമ്മഹാഭീമൈർഭീമാക്ഷീം താം മഹാസുരഃ
ഛാദയാമാസ ചക്രൈശ്ചമുണ്ഡഃ ക്ഷിപ്തൈഃ സഹസ്രശഃ
താനി ചക്രാണ്യനേകാനി വിശമാനാനി തന്മുഖം. എന്ന് മൂലം.

ഭദ്രേ ത്വം നിധനം നിനേഥ ഹി യതസ്തൗ ചണ്ഡമുണ്ഡാവുഭൗ
ചാമുണ്ഡേത്യഭിധാനതോ ഭുവി ഭൃശാ ഖ്യാതാ ഭവിഷ്യസ്യതഃ
ഏവം സൂനൃതയാ ഗിരാ പ്രമുദിതാ സമ്മാനയന്തീ മുഹുഃ
കാളീം താം ജഗദംബ! മേ കുരു മനസ്സൗഖ്യം വിധൂയാപദഃ. 10

ഹേ ഭദ്രേ! നീ ചണ്ഡമുണ്ഡന്മാരായ ഈ രുപേരെ വധിക്കയാൽ ഇനിമേൽ 'ചാമുണ്ഡ' എന്ന നാമധേയത്തിൽ നിനക്ക് ഭൂമിയിൽ വളരെ പ്രസിദ്ധിയുായിത്തീരും എന്നിങ്ങനെ എത്രയും പരമാർത്ഥമായ വാക്കുകൊ്, പരമസന്തുഷ്ടയായി ആ കാളിയെ സമ്മാനിച്ച അല്ലയോ ലോകമാതാവെ! നിന്തിരുവടി എന്റെ ആപത്തുകളെ അകറ്റി മനസ്സൗഖ്യം ഉാക്കിത്തരേണമേ.

സപ്തമസർഗ്ഗഃ

തതഃ ശ്രുത്വാ സുംഭഃ സ തു സപദി ചണ്ഡാദിനിധനം
ക്രുധാന്ധോ ധൂമ്രാദീൻ സുരരിപുവരാനപ്യഖിലതഃ
ദിദേശാഹ്വായൈവം ദനുജപതയഃ സൈന്യമിലിതാഃ
സമം സജ്ജാ നിർഗ്ഗച്ഛത ത്വടിതി യുദ്ധായ രഥിനഃ. 1

ചണ്ഡൻ തുടങ്ങിയ അസുരന്മാരുടെ മരണവൃത്താന്തം കേട്ട് ക്രോധാന്ധനായ സുംഭൻ സകല ദിക്കുകളിൽനിന്നും ധൂമ്രൻ മുതലായ അസുരേശ്വരന്മാരേ വിളിച്ചുകൂട്ടി, 'അല്ലയോ ദാനവേന്ദ്രന്മാരെ! നിങ്ങൾ രഥാരൂഢന്മാരായ സേനകളോടൊപ്പം ക്ഷണത്തിൽ സമരത്തിന്നൊരുങ്ങിപ്പുറപ്പെട്ടു കൊൾവിൻ' എന്നിങ്ങനെ ആജ്ഞാപിച്ചു.

അമോഘാജ്ഞഃ സുംഭോപ്യനവധി സുരാരാതിപൃതനാ-
സമാക്രാന്തക്ഷോണീപരിധിരുരുസത്വോളഥരഥഭാക്
സവിസ്ഫാരക്ഷ്വേലാവിധുതകകുബന്തഃ സ്വപുരതോ
നിഷംഗീനിര്യാത സ്ത്വരിതമനിമിത്താന്യഗണൻ. 2

ആജ്ഞകളെ സഫലങ്ങളാക്കുന്ന മഹാബലനായ സുംഭനും പാരിന്റെ അവധിവരെ പരന്നിരിക്കുന്ന അസംഖ്യം സേനാഭടന്മാരോടൊപ്പം, താൻ തേരിൽക്കയറി വില്ലുകുലച്ച് ചാപധ്വനികൊും സിംഹനാദംകൊും, ദിഗന്തങ്ങളെ ചലിപ്പിച്ചും പെട്ടെന്ന് വന്നുചേരുന്ന ദുർന്നിമിത്തങ്ങൾ ഗണിക്കാതെയും തന്റെ രാജധാനിയിൽനിന്നു പുറപ്പെട്ടു.

സമന്താത്തത്സൈന്യം പരിമിളിതമായാതമതുലം
സമാലോക്യ ക്രോധാന്മുഹുരപി ഭവത്യാപി വിഹിതാഃ
സുവിസ്ഫാരാഃ കാളീഹരികരിനിനാദൈർന്നിബിഡിതാ-
മമുദ്രിങ്നാഗാനാം ശ്രുതിഷു ജിതകല്പാർണ്ണവരവാഃ. 3

കൂടിച്ചേർന്നു വരുന്ന അനുപമമായ ആ സൈന്യത്തെ നാലുപാടും ചുറ്റിയതായിക്കിട്ട് ക്രോധംമൂലം നിന്തിരുവടി കൂടെക്കൂടെ മുഴക്കിയ ചെറുഞാണൊലികൾ, കാളിയുടെ അട്ടഹാസങ്ങൾ, സിംഹത്തിന്റെ ഗർജ്ജനങ്ങൾ, ആനകളുടെ അലർച്ചകൾ ഇവയോടുകൂടി തിങ്ങിവിങ്ങി പ്രളയ

സമുദ്രത്തിന്റെ ഇരമ്പങ്ങളെ ജയിക്കുമാറ് അഷ്ടദിഗ്ഗജങ്ങളുടെ കർണ്ണങ്ങളെ നിറച്ചുവിട്ടു.

ശരീരേഭ്യോ ജാതാ വിധിവിധുശിവേന്ദ്രാനലഭുവാം
ഹരേഃ കോലസ്യോഗ്രം വപുരപി നൃസിംഹസ്യ വഹതഃ
പൃഥക് തത്തദ്രൂപാഭരണഗുണപത്രായുധയുതാ
നിയുക്താ ദൈത്യാനാം ക്ഷപണകരണേ ശക്തയ ഇമാഃ. 4

അനന്തരം ബ്രഹ്മാവിന്റെയും വിഷ്ണുവിന്റെയും രുദ്രന്റെയും ഇന്ദ്രന്റെയും കുമാരന്റെയും വരാഹമൂർത്തിയായ വിഷ്ണുവിന്റെയും നരസിംഹരൂപിയായ വിഷ്ണുവിന്റെയും ശരീരങ്ങളിൽനിന്നു വെവ്വേറെ ഓരോ ശക്തിയുായി. മേല്പറഞ്ഞ അതാതു ദേവന്മാർക്കുള്ള ആകൃതികളും ആഭരണങ്ങളും ഗുണങ്ങളും വാഹനങ്ങളും ആയുധങ്ങളും വഹിച്ച ഈ അതാതു ശക്തികളോടു അങ്ങുന്നു ദൈത്യന്മാരെ ഒടുക്കുവാൻ ആജ്ഞാപിച്ചു.

ശിവാ ജാതാ ശക്തിസ്തവ കില ശരീരാദധ ശിവേ!
തയാ ദൂതത്വേന പ്രഹിതശിവസന്ധാനവചനൈഃ
അതിക്രുദ്ധൈഃ സുംഭാദ്യസുരനിവഹൈസ്ത്വം പരിവൃതാ
ഘനൈർഗ്ഗോമുഗ്ഭിസ്തൈരിവ ശശികലാരേജിഥ ഭൃശം. 5

ഹേ ശിവേ! അനന്തരം അങ്ങയുടെ ദേഹത്തിൽനിന്ന് 'ശിവ' എന്ന ഒരു ശക്തിയുദ്ഭവിച്ചു. ആ ശിവാദേവി, ശിവനെ (ദേവന്മാർക്ക് സ്വർഗ്ഗം വിട്ടുകൊടുക്കേണമെന്നും അസുരന്മാരായ നിങ്ങൾ പാതാളത്തിൽ പോയ്ക്കൊള്ളണമെന്നും) സന്ധിവിചാരംചെയ്വാൻ സുംഭാദികളായ അസുരന്മാരുടെ അരികേ പറഞ്ഞയച്ചു. ആ സന്ധിസംഭാഷണം കേട്ടപ്പോൾ മുമ്പത്തേതിലധികം കോപിച്ച് അസ്ത്രവർഷങ്ങൾ തുടങ്ങിയ ആ അസുരവർഗ്ഗത്താൽ ചുറ്റപ്പെട്ട നിന്തിരുവടി, വാരിധാരകൾ പൊഴിക്കുന്ന മേഘങ്ങളാൽ ചുറ്റപ്പെട്ട ചന്ദ്രക്കലപോലെ ശോഭിച്ചു.

തതോ ലീലാധ്മാതസ്ഫുരിതരുചികോദണ്ഡഗളിതൈഃ
പ്രകൃത്തപ്രത്യർത്ഥിപ്രഹിതവിവിധാസ്ത്രൈർന്നിജശരൈഃ
രുഷാ ച്ഛിദ്യാ ച്ഛിദ്യാമരരിപുശിരാംസി ക്ഷിതിതലം
ക്രമാദുഷ്ടോഷ്ടൈസ്തൈസ്സപദി പരിതസ്താര ഭവതീ. 6

അനന്തരം അങ്ങുന്നു കാളിയായി ഞാണൊലിയിട്ട് കൊു ഉജ്ജ്വലതേജസ്സായ വില്ലിൽനിന്ന് പുറപ്പെടുന്ന അമ്പുകൾകൊ് ശത്രുക്കളെയക്കുന്ന അത്യുഗ്രങ്ങളായ പലവിധം ആയുധങ്ങളെ ഖണ്ഡിച്ചിട്ട് ക്രമേണ ചുുകടിച്ചുനില്ക്കുന്ന അവരുടെ ശിരസ്സുകളെ അറുത്തറുത്ത് പൊടുന്നനവെ പോർക്കളത്തിലെങ്ങും നിരത്തിവിട്ടു.

ഹതാഃ കേചിത്കാള്യാ പൃഥുനഖരദംഷ്ട്രാപഹൃതിഭിഃ
പരേ തു ബ്രഹ്മാണ്യാ സമരസലിലപ്രോക്ഷണശതൈഃ

തഥാ മാഹേശ്വര്യാ പ്രഗലദസവഃ ശൂലഖനനൈർ-
നിപേതുർവ്വൈഷ്ണവ്യാ കതിചിദസുരാശ്ചക്രദളിതാഃ. 7

കഠിനങ്ങളായ നഖങ്ങൾകൊു ചീന്തിയും ദംഷ്ട്രകൾകൊു കടിച്ചും കാളിയാൽ ചിലർ വധിക്കപ്പെട്ടു. വേറെചിലരെ മന്ത്രോച്ചാരണ പൂർവ്വം തളിക്കപ്പെട്ട ജലബിന്ദുനികരങ്ങൾകൊ് ബ്രഹ്മാണി വധിച്ചു. അപ്രകാരം മഹേശ്വരിയാൽ ശൂലംകൊു കുത്തി ചിലരുടെ ജീവൻ നശിപ്പിക്കപ്പെട്ടു. ചിലർ വൈഷ്ണവിയുടെ ചക്രപാതമേറ്റ് മുറിഞ്ഞുവീണു.

തഥേന്ദ്രാണ്യാ കേചിത് കുലിശപതനൈർഭിന്നശിരസോ
നിപേതുഃ കൗമാര്യാ ദലിതഹൃദയാഃ ശക്തിപതഖനൈഃ
നൃസിംഹ്യാ ദൈത്യേന്ദ്രാഃ ഖരനഖരദംഷ്ട്രാഭിരഭിതോ
വിദീർണാ വാരാഹ്യാ ദ്രുതമപി തഥൈവ പ്രമഥിതാഃ. 8

അപ്രകാരംതന്നെ ഇന്ദ്രാണി വജ്രം എറിഞ്ഞു ചിലരുടെ കഴുത്തുകൾ അറുത്തിട്ടു. ചില ദൈത്യന്മാർ കൗമാരിയുടെ വേൽതറച്ചു ഹൃദയം പിളർന്നു വീണു. നാരസിംഹിയുടെ കഠിനനഖങ്ങളും ക്രൂരദംഷ്ട്രകളും കൊു കീറിമുറിഞ്ഞു ചിലർ ചത്തുവീണു. അപ്രകാരംതന്നെ ചില ദാനവന്മാർ വാരാഹിയാലും വേഗം മർദ്ദിക്കപ്പെട്ടു.

ശിരസ്സ്രഗിണ്യേഷാ ത്വരിതമുപദംശീകൃതഹയ-
ദ്വിപവ്യൂഹാ കാളീക്ഷതനിശിചരാംഗപ്രഗളിതം
തദാ പായം പായം ഹിതരസമസൃക്പൂരമമിതം
ജഗർജ്ജോന്മത്തോച്ചൈരയദദിതവിധാതൂർബധിരതാം. 9

അപ്പോൾ ഈ കാളി, അറുത്തിട്ട ശിരസ്സുകളെ മാലകളാക്കിയും കുതിരനിരകളേയും ആനക്കൂട്ടങ്ങളേയും കടിച്ചുകറികളാക്കിത്തിന്നും മുറിവേറ്റ രാക്ഷസന്മാരുടെ ദേഹങ്ങളിൽനിന്നു ധാരാളം ഒഴുകിവരുന്ന രക്തധാരകളെ ബഹുരസമായി വാരിക്കോരിപ്പാനംചെയ്തും ഉന്മത്തയായിട്ട് കൂടെക്കൂടെ ഉച്ചത്തിൽ അട്ടഹസിച്ചു. ആ അട്ടഹാസങ്ങൾ ബ്രഹ്മാവിന്റെ ചെവികളെപ്പോലും അടച്ചുകളഞ്ഞു.

മഹാരണ്യവ്യൂഹം തപനകരശുഷ്യദ്ദളചയം
യഥാ ദാവജ്വാലാപവനമിളിതാ പൗരുഷവതീ
നയന്തീ ദൈത്യൗഘം ക്ഷയമുരുബലം മാതൃനിവഹൈഃ
സമേതാ ത്വം ചണ്ഡി! പ്രണുദ വിവിധാധീൻ മമ ജവാത്. 10

വെയിൽകൊു വര ഉണക്കിലകൾ തിങ്ങിയ വലിയ വനസമൂഹത്തെ, കാറ്റടിയാൽ പടർന്നു കത്തിക്കാളുന്ന പ്രതാപമേറിയ കാട്ടുതീപോലെ, ബഹുലസേനകളായി നിറഞ്ഞ അസുരസംഘങ്ങളെ സപ്തമാതൃക്കളോടുകൂടിച്ചേർന്ന് നശിപ്പിച്ചുകൊിരിക്കുന്ന ഹേ ചണ്ഡി! അങ്ങുന്ന് എന്റെ പലവിധങ്ങളായ ആധികളേയും അകറ്റിവെക്കേണമേ.

അഷ്ടമസർഗ്ഗഃ

ശക്തീനാം തവ ച ശിവേ! മഹാസ്രപാതൈർ–
ദ്ദൈത്യൗഘേ ഭുവി പതതി പ്രലൂനകണ്ഠേ
സുംഭസ്യ പ്രഥിതബലോളഥ ഭാഗിനേയോ
യോദ്ധും ത്വാം സമഭിസസാര രക്തബീജഃ. 1

ഹേ മംഗളസ്വരൂപിണി! സപ്തമാതൃക്കളുടേയും നിന്തിരുവടിയുടേയും ഘോരായുധങ്ങളേറ്റ് കഴുത്തുകൾ മുറിഞ്ഞു അസുരസംഘം പോർക്കളത്തിൽ പതിച്ചുകൊിരിക്കേ, സുംഭന്റെ മരുമകനും ബലവാനെന്ന് പ്രസിദ്ധിനേടിയവനും ആയ രക്തബീജൻ എന്ന അസുരനാഥൻ അങ്ങയോടു പോരാടുവാൻ നേരിട്ടടുത്തു.

ത്വത്ബാണൈർവ്വിശിഖമുചഃ ക്ഷതാച്ഛരീരാ–
ദ്യാവന്തോ രുധിരകണാ നിപേതുരസ്യ
താവന്തഃ ക്ഷിതിതലതോഥതത്സദൃക്ഷാ
ഉത്തസ്ഥുഃ സമരരതാശ്ച രക്തബീജാഃ. 2

അസ്ത്രങ്ങളെയ്തുകൊിരിക്കുന്ന രക്തബീജന്റെ ശരീരത്തിൽനിന്ന്, അങ്ങയുടെ ശരങ്ങളേല്ക്കുമ്പോൾ മുറിവേറ്റ് എത്രയെത്ര രക്തത്തുള്ളികൾ ഭൂമിയിൽ വീഴുന്നുവോ, അത്രയത്ര രക്തത്തുള്ളികൾ അവന്നു സമാനങ്ങളായ ശരീരങ്ങൾ വഹിച്ചു അസംഖ്യം രക്തബീജന്മാരായി ഭൂമിയിൽനിന്നും ഉത്ഥാനംചെയ്തു സമരത്തിന്നൊരുങ്ങി.

സഞ്ജാതാൻ പുനരപി തേഭ്യ ഏവമേഭ്യോ
യുദ്ധ്യന്തം മുഹുരപി വീക്ഷ്യ രക്തബീജാൻ
ഉത്തപ്താ സുരപരിഷദ്വിവർദ്ധയന്തം
ഖിദ്യന്തം കിമപി ച മാതൃസംഘമാസീത്. 3

ആ രക്തബീജന്മാരോടെല്ലാം സപ്തമാതൃക്കൾ സമരംചെയ്തുകൊിരിക്കെ അവരിൽനിന്ന് മറ്റൊരു സംഘം രക്തബീജന്മാരും അവരിൽനിന്നു മറ്റൊരു സംഘവും ഇങ്ങിനെ തുടരേത്തുടരേ തങ്ങളാൽത്തന്നെ വർദ്ധിക്കപ്പെട്ടുവരുന്ന സീമാതീതന്മാരായ രക്തബീജന്മാരെ തടുത്തുനി

ല്പാൻ ശേഷിയില്ലാതെ കുഴങ്ങുന്ന ആ മാതൃസമൂഹത്തെക്കിട്ട് ദേവന്മാരെല്ലാവരും വളരെ സന്തപിച്ചു.

സങ്കീർണ്ണേ ധരണിതലേളഥ രക്തബീജൈർ-
യുദ്ധ്യദ്ഭിർന്നിരവധിഭിഃ സമഗ്രസത്തൈഃ
തേഷാം തു ക്ഷപണവിധാവുപായനി സേ
മാത്രൗഘേ സതി! ജഗതി ത്വയാന്വകമ്പി. 4

അനന്തരം പരിപൂർണ്ണബലവന്മാരായി യുദ്ധം ചെയ്തുകൊിരിക്കുന്ന അനവധി രക്തബീജന്മാർ ഭൂതലം മുഴുവനും നിറഞ്ഞിരിക്കെ, അവരെ നശിപ്പിക്കാൻ ഉപായമൊന്നും സപ്തമാതൃക്കൾ കാണാതിരുന്നപ്പോൾ ഹേ സതി! നിന്തിരുവടിക്ക് ഈ ലോകത്തോടു ദയതോന്നി.

ചാമുണ്ഡേ! കുരു രസനാസ്തൃതൈലപൃഷ്ഠം
വിസ്തീർണ്ണം തവ മുഖമസ്മദസ്ത്രപാതൈഃ
ഭ്രശ്യന്തോ രുധിരകണാ യഥാ പതേയുർ-
ന്നാഗേഭ്യഃ ക്ഷതജഭുവാം തദാത്ഥ കാളീം. 5

അസ്ത്രൗഘൈരഹമപി മാതരശ്ച സർവ്വാ-
വിച്ഛിദ്യാനനകുഹരം മുഹുസ്തവാമുൻ
നേഷ്യാമോ ദ്രുതതരമദ്ധിരക്തപാനൈ-
രേതേഷാം ജയമമിതൗജസാം വിധേഹി. 6

അങ്ങുന്നു കാളിയോടു കല്പിച്ചു. ഹേ ചാമുണ്ഡേ! ഈ രക്തബീജന്മാരുടെ രക്തത്തുള്ളികൾ അവരുടെ അംഗങ്ങളിൽനിന്നു ഭൂമിയിൽ വീഴാതിരിക്കത്തക്കവണ്ണം അത്ര വിസ്താരത്തിൽ നീ വായ പിളർന്നു നാവു നീട്ടി ഭൂതലപൃഷ്ഠം മുഴുവനും വിരിക്കുക. ഞാനും ഈ സപ്തമാതൃക്കൾ എല്ലാവരും ആയുധങ്ങൾകൊു ഈ രക്തബീജന്മാരെ വീും വീും ഛേദിച്ചു പൊടുന്നനവെ നിന്റെ മുഖഗഹ്വരത്തിലേക്കു തള്ളിവിടാം. നീ വേഗം ഭക്ഷിച്ചുകൊൾക! അമിതപരാക്രമികളായ ഇവരുടെ രക്തങ്ങൾ പാനം ചെയ്തിട്ടു നീ വിജയം സമ്പാദിക്കുക.

ഇത്യുക്താ ത്വടിതി ശിവേ! ത്വയാഥ കാളീ
ത്വച്ഛക്തിപ്രഹിതമഹാസ്ത്രഭിന്നഗാത്രാൻ
ദൈത്യാംസ്താംസ്തതരസനാപ്രവിഷ്ടജൃംഭ-
സ്തദ്രക്തപ്രസൃതി, രസാവശേഷമാദത്. 7

ഹേ ശിവേ! അനന്തരം ഇങ്ങിനെ അങ്ങയാൽ ആജ്ഞാപിക്കപ്പെട്ട ഈ കാളി അങ്ങുന്നും സപ്തമാതൃക്കളും വിടുന്ന ഘോരായുധങ്ങളേറ്റു ദേഹങ്ങൾ മുറിഞ്ഞുവീഴുന്ന ആ അസുരന്മാരെ, നീട്ടി വിരിച്ച നാവിലേക്കു തള്ളിവരുന്ന വളർന്ന രക്തപ്രവാഹങ്ങളോടൊപ്പം മുഴുവനും ഭക്ഷിച്ചു.

ഉദ്ഭ്രാമൃത്തരസനാഗ്നികീലദീപ്യ-

ച്ചാമുണ്ഡാ വിവൃതഗഭീരവക്ത്രകുണ്ഡേ
നിശ്ശേഷം രുധിരഭുവാം ഹവിംഷി കൃത്താ-
ന്യംഗാനി ദ്രുതമജഹോരനല്പശക്തിഃ. 8

അപരിമിതശക്തിയായ നിന്തിരുവടി, ഇളകിക്കൊിരിക്കുന്ന നാവാകുന്ന അഗ്നിജ്വാലയാൽ കത്തിക്കാളുന്ന ആ ചാമുണ്ഡയുടെ പിളർന്ന മുഖഗഹ്വരമായ ഹോമകുണ്ഡത്തിൽ അറുത്തുവീഴ്ത്തുന്ന രക്തബീജന്മാരുടെ അവയവങ്ങൾ മുഴുവനും ഹവിസ്സുകളാക്കി വേഗം ഹോമിച്ചു.

ആനർത്തി ത്രിദശവധൂഭിരാത്തഹർഷം
നിർഘ്ലോഷൈർഘനമുദജ്യംഭി ദുന്ദുഭീനാം
ഉദ്ഗീതന്ത്വപി ദിവി കിന്നരാംഗനാഭിഃ
സന്തുഷ്ടൈരജനി തദാ സതാം മനോഭിഃ. 9

ആ സമയം ദേവസുന്ദരിമാർ സന്തോഷപൂർവ്വം നൃത്തംതുടങ്ങി. ഭേരീഘ്ലോഷങ്ങൾ തിങ്ങിമുഴങ്ങി. കിന്നരനാരികൾ ആകാശത്തിൽവച്ചു സംഗീതം തുടങ്ങി. സജ്ജനങ്ങളുടെ മനസ്സുകൾ സന്തോഷത്തിൽ മുങ്ങി.

ഗീർവ്വാണൈരലമഭിവൃഷ്യ പുഷ്പജാലം
വേദൈസ്ത്വം മുനിഭിരപി സ്തുതാതിഹൃഷ്ടൈഃ
ഭൂയോളപി പ്രിയകരണേ സമുദ്യതൈഷാംഞ്ച
തുഷ്ടാ മേ ദിശ ശമുമേ! നിഹത്യ ദസ്യൂൻ. 10

പരമസന്തുഷ്ടന്മാരായ ദേവന്മാരും മുനികളും വളരെ പൂമഴപെയ്ത് വേദങ്ങൾകൊു നിന്തിരുവടിയെ സ്തുതിച്ചു. ഇങ്ങിനെ പിന്നെയും സന്തുഷ്ടയായിത്തന്നെ ഇവരുടെ ഇഷ്ടകാര്യസിദ്ധിക്കായി പുറപ്പെട്ട ശ്രീപാർവ്വതി! അങ്ങുന്നു എന്റെ ശത്രുക്കളെ (രാഗം, ദ്വേഷം മുതലായ മാനസശത്രുക്കളെ) നശിപ്പിച്ചു സുഖം തരേണമേ.

നവമസർഗ്ഗഃ

സുംഭഃ സമീക്ഷ്യ ഭഗിനീസുതഘ്നാതമാരാത്
സംരംഭശോകവിവശോളപി ബലീനിസുംഭഃ
ദ്യാവപ്യമൂ ദൃഢധിയൗ കില ദേവി! ഹന്തു-
മത്യുഗ്രശസ്ത്രവിമുചാവഭിജഗ്മതുസ്ത്വാം. 1

ഹേ ദേവി! സുംഭനും നിസുംഭനും ഭാഗിനേയന്റെ വധത്തെ അടുത്തുനിന്നു കാൺകയാൽ കോപത്താലും ശോകത്താലും വിവശന്മാരായിത്തീർന്നുവെങ്കിലും ബലിഷ്ഠന്മാരായ ഈ രുപേരും ഒരുമിച്ചു അങ്ങയെ ഹനിപ്പാൻ ഉറപ്പായി വിളംബരപ്പെടുത്തി. അതിഭയങ്കരങ്ങളായ ആയുധങ്ങൾ വർഷിച്ചുകൊു അങ്ങയോടു നേരിട്ടു.

യുദ്ധം തയോർദ്ധുതതുലം തുമുലം ത്വയാസീ-
ദക്ഷൗഹിണീപതിഗണസ്യ തു മാതൃഭിശ്ച
യത്നാസുഗൈർനഭസി സംഗലിതേ ചമൂത്ഥൈ-
ർഭ്രാന്തം ക്ഷിതൗ നിരവകാശതയാ രജോഭിഃ. 2

ആ സുംഭനിസുംഭന്മാരും അങ്ങുന്നും തമ്മിലും അക്ഷൗഹിണീനാഥന്മാരായ അസുരവീരന്മാരുടെ സംഘവും സപ്തമാതൃക്കളും തമ്മിൽത്തമ്മിലും അനുപമമായ തുമുലയുദ്ധം (തമ്മിൽത്തമ്മിൽ സങ്കലിതമായിച്ചെയ്യുന്ന യുദ്ധം) തുടങ്ങി. അപ്പോൾ അസ്ത്രങ്ങൾകൊു ആകാശവും സേനാസമൂഹം മൂലം ഭൂതലവും നിറയുകയാൽ സേനകളുടെ ചവിട്ടുകളിൽനിന്നു പൊങ്ങിപ്പൊങ്ങിവരുന്ന പൊടികൾക്ക് ഭൂമിയിലും ആകാശത്തിലും സ്ഥലം ലഭിക്കാതെ ചുറ്റിത്തിരിയേതായിവന്നു.

യത്രാശുഗോദ്ധുതകബന്ധവിലാസഭാജാ-
മാത്മാങ്കദേശമവിരോധമുപേയുഷീണാം
സംയോഗമേത്യ നിതരാമസൃഗാപഗാനാം
രക്താശയാഃ സ്ഫുടമപാം പതയോ ബഭൂവുഃ. 3

പോർക്കളത്തിൽ അസ്ത്രങ്ങളാൽ തലയറുത്തിട്ടു തുള്ളുന്ന ശരീരങ്ങളോടൊപ്പം (കാറ്റടിച്ചുകയറുന്ന വെള്ളപ്പൊക്കത്തോടൊപ്പം) തങ്ങളുടെ

അഴിമുഖങ്ങളിലേക്ക് കുതിച്ചൊഴുകുവാൻ യാതൊരു പ്രതിബന്ധവും ഇല്ലാതെ വരുന്നവയായ വളരെ രക്തനദികളുമായി ഒന്നായി കൂടിച്ചേർന്ന സമുദ്രങ്ങൾ വ്യക്തമായി രക്തമയങ്ങളായിത്തീർന്നു. മറ്റൊരു വ്യംഗ്യാർത്ഥം - സമുദ്രങ്ങളായ പുരുഷന്മാർ തങ്ങളുടെ മടിയിൽ കയറിയിരിപ്പാൻ യാതൊരു തടസ്ഥവുമില്ലാതെ വരുന്ന രക്തനദികളാകുന്ന സ്ത്രീകളുടെ സംയോഗംനിമിത്തം വളരെ അനുരക്തന്മാരായി ഭവിച്ചു.

സിംഹം തതഃ പൃഥുസടാധുതിഭിന്നമേഘം
സുംഭാനുജസ്യ പൃതനാം ബഹുധാർദ്ദയന്തം
ത്വദ്വാഹനം ശിരസി ഘട്ടയതഃ ക്ഷുരപ്ര-
ച്ഛിന്നൗ ച ഖഡ്ഗഫലകൗ കുരുഷേ സ്മ രോഷാത്. 4

അനന്തരം വലിയ ജടകൾകൊ് മേഘങ്ങളെ ഇളക്കിച്ഛിന്നിച്ഛിതറിച്ചു (ആകാശത്തോളമുയർന്നിരിക്കുന്ന)കൊും നിസുംഭന്റെ സേനയെ ബഹുവിധം മർദ്ദിച്ചുകൊുമിരിക്കുന്ന അങ്ങയുടെ വാഹനമായ സിംഹത്തിന്റെ തലയിൽ പ്രഹരിക്കുന്ന ആ നിസുംഭന്റെ വാളും പരിചയും അങ്ങുന്ന് കോപിച്ച് 'ക്ഷുരപ്രം' എന്ന ആയുധംകൊു വെട്ടിവീഴ്ത്തി.

ഛിത്വാഥ തത്പ്രഹിതശക്തിഗദാദ്യനേക-
ശസ്ത്രാണി ചണ്ഡി! ശിതചക്രമുഖായുധൈസ്ത്വം
ഭൂയോപ്യഭീതമുരുശൂലധരം നദന്തം
ചിക്ഷേപിഥൈനമവനൗ ശരഘാതമുച്ചൈഃ. 5

പിന്നീട് നിസുംഭൻ വേൽ, ഗദ തുടങ്ങിയ അനേകം ആയുധങ്ങളെ അങ്ങയിൽ പ്രയോഗിച്ചു. ഹേ ചണ്ഡി! മൂർച്ചകൂടിയ ചക്രം മുതലായ ആയുധങ്ങൾകൊു നിന്തിരുവടി അവയെ മുഴുവനും ഛേദിച്ചുവിട്ടു. വീും ഭയമില്ലാതെ ശൂലവും ധരിച്ചു അട്ടഹസിച്ചു നേരിടുന്ന ആ നിസുംഭനെ വളരെ ശരവർഷം തൂകി ഭൂമിയിൽ വീഴ്ത്തി.

യുക്തഃ സ്ഫുരത്തരമഹാധനുഷാഞ്ജനാഭഃ
കല്പാന്തമേഘ ഇവ ഗർജ്ജിതകമ്പിതാശഃ
സുംഭസ്ത്വദൈക്ഷ്യത ഗതവാംവികിരൻ കദംബ-
മാരാത് പ്രസാരിത മരുദ്ഭയദാഭിവേശഃ. 6

സുംഭനേയും പ്രളയകാലമേഘത്തോടു സാദൃശ്യപ്പെടുത്തിപ്പറയുന്നു - അപ്പോൾ അഞ്ജനംപോലെ കറുപ്പുനിറമുള്ളവനും ഉജ്ജ്വലിക്കുന്ന മഹാധനുസ്സോടു (മഴവില്ലോടു)കൂടിയവനും ഗർജ്ജനങ്ങൾ (ഇടിമുഴക്കം) കൊു ദിക്കുകളെ വിറപ്പിക്കുന്നവനും ദൂരം ദൂരം നിരന്നു നില്ക്കുന്ന ദേവന്മാരിൽ ഭയം നല്കുന്ന പുറപ്പാടൊടുകൂടിയവനും (അടുത്തുവ്യാപിച്ചുകൊിരിക്കുന്ന ഭയങ്കരമായ കൊടുങ്കാറ്റോടുകൂടിയതും) ശരവർഷം (മഴ) പെയ്യുന്നവനും ആയ സുംഭൻ പ്രളയകാലമേഘംപോലെ അങ്ങയുടെ ദൃഷ്ടിയിൽപ്പെട്ടു.

അക്ഷൗഹിണീവൃതമിമം രഥിനം സമീക്ഷ്യ

വിസ്ഫാര ശംഖരവകമ്പിതദിക്തടാ ത്വം
രേ തിഷ്ഠ! തിഷ്ഠ! ഖല! ധീരമിതിബ്രുവാണാ
സൂതം ധ്വജം ച ധനുരസ്യ ശരൈർവ്യലാവീഃ. 7

അക്ഷൗഹിണികളാൽ പരിവൃതനായി തേരിൽ കരേറിവരുന്ന ആ സുംഭനെ അങ്ങുന്ന് കസമയം ചാപഘോഷംകൊും ശംഖനാദംകൊും, എട്ടുദിക്കുകളേയും കുലുക്കിക്കൊു, നില്ലെടാ! നില്ലെടാ! എന്ന് ആ ഖലനോട് ധീരമായി പോരിനു വിളിച്ചുകൊും ശരങ്ങളെയ്ത് അവന്റെ രഥധ്വജത്തേയും തേരാളിയേയും വില്ലിനേയും മുറിച്ചുവിട്ടു.

ഭീമോത്കയാപി മഹതീമമുനാ വിസൃഷ്ടാം
ശക്തീം നിവാര്യ ബഹുശസ്ത്രതതീം മഹാസ്ത്രൈഃ
വിദ്ധസ്ത്വയാഥ ഹൃദി പിഷ്ട ചമൂസമൂഹഃ
ശൂലേന മോഹവിവശോ ഭുവി പാതിതോസൗ. 8

അനന്തരം സുംഭൻ അങ്ങയിൽ പ്രയോഗിച്ച വലിപ്പമുള്ള വേലിനെ 'ഉൽക്ക' (തീക്കൊള്ളി അഥവാ ഉൽക്കാസദൃശശസ്ത്രം) എന്ന ആയുധംകൊും, പലവിധമായി പ്രയോഗിച്ച ആയുധസമൂഹങ്ങളെ ദിവ്യാസ്ത്രങ്ങൾകൊും അങ്ങുന്ന് തടുത്തശേഷം ശൂലംകൊു അവന്റെ സേനകളെ കുത്തിയരച്ചുകൊു അതേ ശൂലത്താൽ അവന്റെ മാറിൽ കുത്തി മോഹിപ്പിച്ചു ഭൂമിയിൽ വീഴ്ത്തി.

സംപ്രാപ്തചേതനമഥാനുജമസ്യ മുക്ത്വാ
ചക്രായുതം യുഗപദാഗതമാത്തരോഷം
ശൂലാഭിവിദ്ധമകൃഥാ വ്യസുമസൃഭിന്നാ-
ജ്ജാതം കമപ്യസുരമപ്യുരസോളസികൃത്തം. 9

പിന്നീട്, മോഹിച്ചു വീണിരുന്ന നിസുംഭൻ മോഹം തീർന്നെഴുന്നേറ്റ്, അയുതം (പതിനായിരം അഥവാ അനവധി) ചക്രങ്ങളെ ഒരേസമയം വിട്ടയച്ചുകൊു ആങ്ങയോടു നേരിട്ടു. ആ നിസുംഭനെ അങ്ങുന്ന് ശൂലംകൊു കൊന്നു വീഴ്ത്തി. അവന്റെ പിളർന്ന മാറിൽനിന്ന് പെട്ടെന്ന് മറ്റൊരസുരൻ പുറപ്പെട്ടു. അവനെയും ഖഡ്ഗംകൊു ജീവഹാനി വരുത്തിവിട്ടു.

മൂർധ്നാ സുശീതലനവാഞ്ജനമഞ്ജുലാസ്ത്ര-
ബിന്ദുപ്രമുക്തിപുനരുക്തശിലീമുഖാം താം
സ്വീകൃത്യ സാ കുസുമവൃഷ്ടിമഥാമരീണാം
പ്രീതാ മനഃ പ്രമദമംബ! വിധേഹി മേ ത്വം. 10

ആ അവസരം ദേവസുന്ദരിമാർ പൂമഴപെയ്തു. ആ അമരവധുക്കളുടെ ശീതളങ്ങളായ ആനന്ദാശ്രുക്കൾ കണ്ണെഴുതിയ അഞ്ജനക്കറ തട്ടി നീലവർണ്ണങ്ങളായി, വർഷിക്കുന്ന പുഷ്പങ്ങളോടൊപ്പം പറന്നുവീഴുന്ന

വുകളോടുകൂടി പതിച്ച് ആ വുകളുടെ സംഖ്യയെ വർദ്ധിപ്പിച്ചു. അത്ര സുന്ദരങ്ങളായ പുഷ്പവർഷങ്ങളെ മൂർദ്ധാവുകൊ കൈക്കൊിട്ടു സന്തുഷ്ടയായ ഹേ അംബ! നിന്തിരുവടി എനിക്ക് മനസ്സന്തോഷം തരേണമേ.

ദശമസർഗ്ഗഃ

അവാപ്യ സ തു ചേതനാം സപദി ദൈത്യരാഡുത്ഥിതഃ
സമീക്ഷ്യ സഹജം നിജം നിപതിതഞ്ച സൈന്യോത്കരം
അതുല്യബലപൗരുഷോപ്യധികശോകസമ്മർദ്ദിതോ
ജഗാദ ഭവതീം കുധീർമ്മിളിതസന്നിധിം മാതൃഭിഃ. 1

മോഹിച്ചുവീണ ആ സുംഭനാകട്ടെ, പൊടുന്നനെ ചൈതന്യംപൂ
ഴുന്നേറ്റ്, മരിച്ചുകിടക്കുന്ന തന്റെ അനുജനേയും അതേവിധമായ സേനാ
സമൂഹത്തേയും കിട്ട്, അമിതമായ ബലപൗരുഷങ്ങളോടുകൂടിയവനാ
ണെങ്കിലും അധികമായ ദുഃഖത്താൽ മർദ്ദിക്കപ്പെട്ടവനായിട്ട്, ദുഷ്ടബുദ്ധി
യാകയാൽ സപ്തമാതൃക്കളോടു കൂടിയിരിക്കുന്ന അങ്ങയോടു ഇങ്ങിനെ
പറഞ്ഞു.

യദി ത്വമസി കേവലാ സമര ഏവ ജേതാസ്മ്യഹം
ബലൈസ്ത്വമബലേ! ധ്രുവം ജയസി തത്പരാ സാമിഹ
ത്വമിത്യഭിഹിതാ ഗദീസ്തനുനിലീന മാതൃവ്രജാ
തമാശു ജഡ! യുദ്ധ്യതാം ഝടിതി യാവദേകാസ്മ്യഹം. 2

നീ കേവലം ഒരുവൾ മാത്രമായി നേരിടുന്നെങ്കിൽ ഈ സമരത്തിൽ
വിജയിയായിത്തീരുന്നത് ഞാൻ തന്നെയാണ്. ഹേ അബലേ! നീ ജയിക്കു
ന്നത് മറ്റുള്ളവരുടെ (സപ്തമാതൃക്കളുടെയും മറ്റും) ബലങ്ങൾ കൊാ
ണെന്നത് തീർച്ചയാണ്. എന്നിങ്ങിനെ അവന്റെ വാക്കുകേട്ടപ്പോൾ അങ്ങുന്ന്
മാതൃസമൂഹത്തെ തന്നിൽ ലയിപ്പിച്ചുകൊ് ആ സുംഭനോട് അരുളിച്ചെ
യ്തു. ഹേ ജഡ! ഇതാ ഞാൻ കേവലം ഒരുവളായിത്തീർന്നിരിക്കുന്നു.
വേഗം പോരിന് ഒരുങ്ങിയാലും. യാവൽ എന്ന ശബ്ദധ്വനികൊ് ഞാൻ
എത്രത്തോളം ഏകയായിരിക്കുന്നുവോ അത്രത്തോളം പോരാടിക്കൊൾക.
എന്നാൽ ഞാൻ എന്നും ഏകയല്ലാതെ അനേകയല്ല എന്നു സാരം.

തതോ ഗഗനസഞ്ചലദ്വിവിധ ദിവ്യശസ്ത്രോത്കര-
പ്രസൃത്വരഖരപ്രഭാസമഭിതപ്ത ലോകത്രയം
പ്രകമ്പിതമഹീതലം ക്ഷുഭിതസാഗരം ഭീഷണം
തവാജനി സുരദ്വിഷാ സമമനേന ജന്യം ശിവേ. 3

അനന്തരം ഹേ ശിവേ! ദേവവൈരിയോടുകൂടി അങ്ങയുടെ അതിഭയങ്കരമായ സമരമുായി. ആ യുദ്ധത്തിൽ ആകാശത്തിൽ പറന്നുകൊിരിക്കുന്ന പലവിധ ദിവ്യായുധങ്ങളുടെ സമൂഹങ്ങളിൽനിന്നു പ്രസരിക്കുന്ന തീക്ഷ്ണരശ്മികൾ മുപ്പാരിനേയും തപിപ്പിച്ചു; ഭൂതലം കുലുങ്ങി; സമുദ്രങ്ങൾ കലങ്ങി.

പരസ്പരമനേകശഃ കുപിതയോർഭൃശം യുദ്ധ്യതോർ-
മ്മഹാസ്ത്രനികരാനപി പ്രഹരതോ മുഹുർഭിന്ദതോഃ
സഹസ്രമതുലൗജസോസ്ത്രിദശവത്സരാണാം ഗതം
ബഭൂവ യുവയോഃ കില ക്ഷണവദക്ഷതോത്സാഹയോഃ. 4

പലവട്ടം പരസ്പരം ഏറ്റവും കോപിച്ചും കൂടെക്കൂടെ ദിവ്യാസ്ത്രപരമ്പരകൾ പ്രയോഗിച്ചും അവയെ അപ്പോഴപ്പോൾ പരസ്പരം ഖണ്ഡിച്ചും ക്ഷയം തട്ടാത്ത ഉത്സാഹമുള്ളവരും അസാമ്യതേജസ്സോടുകൂടിയവരും ആയ അങ്ങേക്കും സുംഭന്നും, സമരം ചെയ്തുകൊിരിക്കെ ആയിരം ദിവ്യവത്സരങ്ങൾ ഒരു ക്ഷണനേരംപോലെ കഴിഞ്ഞുവത്രെ.

മഹാസമരചാതുരിം സതി! വിലോക്യ തത്താദൃശീം
സുവിസ്മിതധിയാം ഗണേ സുമനസാം മുനീനാമപി
പ്രശംസതി തഥാംബികേ! ജയ ജയേതി തസ്യാശുഗൈഃ
പ്രഹർത്തുരപി സാരഥീം ലുലവിധേഷുധീം കാർമ്മുകം.05

ഹേ ദാക്ഷായണി! അപ്രകാരം അനുപമമായ ആ സമരസാമർത്ഥ്യംകുകൊു വിസ്മയകുലന്മാരായ ദേവന്മാരും മഹർഷിമാരും ഹേ ജനനി! അങ്ങുന്നു ജയിക്കേണമേ എന്നു പ്രശംസിച്ചുകൊിരിക്കെ അങ്ങുന്നു - അങ്ങേ പ്രഹരിച്ചുകൊിരിക്കുന്നവനാണെങ്കിലും - അവന്റെ തേരാളിയേയും ആവനാഴിയേയും വില്ലിനേയും അസ്ത്രങ്ങൾകൊു ഛേദിച്ചു.

ശക്ത്യാദ്യായുധസഞ്ചയാനപി മുഹുസ്തേന പ്രയുക്താംസ്തതോ
ഭിന്ദാനാതിരുഷാ കഥഞ്ചിദനഘേ! നീതാ കിലാഭ്രം ശിവേ!
സത്രാതത്രചിരം ഭയങ്കരതരം കൃത്വാനി യുദ്ധം ബഹു
പ്രോത്ഗൃഹ്യൈനമധോക്ഷിപോ ഭുവി ഭുജാഭ്യാം ഭ്രാമയിത്വാ ക്ഷണാത്. 6

അനന്തരം ഹേ നിർമ്മലേ! സുംഭനാൽ കൂടെക്കൂടെ പ്രയോഗിക്കപ്പെട്ട വേൽ തുടങ്ങിയ ആയുധസമൂഹങ്ങളെ നിന്തിരുവടി പിന്നെയും പിന്നെയും ഖണ്ഡിച്ചു. ഹേ ശിവേ! ആ സുംഭൻ അതിരോഷത്തോടുകൂടി ആകാശത്തിലേക്കു പൊങ്ങി അങ്ങയെ അങ്ങോട്ടാകർഷിച്ചു. അവിടെവച്ചും പരസ്പരം വളരെ ദ്വന്ദ്വയുദ്ധം ഉായശേഷം അങ്ങുന്നു രുത്യക്കൈകൾകൊും ഇവനെ കടന്നുപിടിച്ചു വലിച്ചു ചുഴറ്റി കീഴിൽ ഭൂമിയിലേക്കു വലിച്ചെറിഞ്ഞു.

ക്ഷിപ്തോന്തരിക്ഷാത്ത്രഭമിഭംഗിഭിഃ സ
ക്ഷിതിം പ്രപദ്യാശു നിയമ്യ മുഷ്ടിം
ത്വാമഭ്യഗാദ്ദേവി! നിഹന്തുകാമോ
മഹാഞ്ജനാദ്രിപ്രതിമഃ സുരാരിഃ. 7

ആകാശത്തിൽനിന്നു വട്ടംചുറ്റിച്ചു ഭൂമിയിൽ വലിച്ചെറിയപ്പെട്ട വലിയ നീലപർവ്വതത്തോടു തുല്യനായ ആ അസുരൻ വേഗത്തിൽ എഴുന്നേറ്റു മുഷ്ടികൾ ചുരുട്ടിപ്പിടിച്ചു ഹേ ദേവി! അങ്ങയെ വധിപ്പാൻ എതിരിട്ടു.

മുഹുരപി സുദൃഢാംഘ്രിക്ഷേപണൈശ്ചാലയന്തം
ക്ഷിതിമമരരിപൂണാമീശിതാരം സുഘോരം
അഥ തമഭിപതന്തം തേന ശൂലേന ഭിത്വാ
ഹൃദി ഗളദസുമുർവ്വ്യാം പാതയാമാസിഥോച്ചൈഃ. 8

പിന്നീട് വീണ്ടും വീണ്ടും കഠിനങ്ങളായ കാൽചവിട്ടുകളാൽ ഭൂമിയെ വിറപ്പിച്ചുകൊണ്ടു അതിഭയങ്കരനായി നേരിടുന്ന ആ അസുരചക്രവർത്തിയെ അങ്ങുന്നു മുൻപറഞ്ഞ ശൂലംകൊണ്ടു ഊക്കിൽ മാറിൽകുത്തിപ്പിളർന്നു ജീവഹാനിവരുത്തി ഭൂമിയിൽ പതിപ്പിച്ചു.

തിര്യക് ധൃത്വാഥ ശൂലം പൃഥുരുധിരസമാക്തോഗ്രധാരം കരാഭ്യാം
പശ്ചാത്കൃത്വൈകപാദം കിമപി ച നമയിത്വാ തനും രക്തസിക്താം
സുംഭേ പ്രാണപ്രയാണേ ഭുവി ലുഠതി സരോഷം സ്ഥിതാ ബദ്ധദൃഷ്ടിഃ
സാ മാം രുദ്രാണ്യവ ത്വം ത്രിദശമുനിഗണൈഃ സംഭ്രമാത്സ്തൂയമാനാ.

അനന്തരം നിണമണിഞ്ഞ തിരുമേനിയെ കുറഞ്ഞൊന്നു നമിപ്പിച്ചും, ഒരു തൃക്കാലടിയെ അല്പം പിന്നോക്കംവച്ചും, കട്ടച്ചോരകൾ ഒലിക്കുന്ന കൂർത്ത മുനകളോടുകൂടിയ ശൂലം രു തൃക്കൈകൾകൊണ്ടു വിലങ്ങത്തിൽ പിടിക്കുകയും, പ്രാണൻപോകുമ്പോൾ ഭൂമിയിൽ കിടന്നു പിടക്കുന്ന സുംഭനിൽ രോഷാകുലമായ തൃക്കണ്ണിണയെ പതിപ്പിച്ചും പരിഭ്രമത്തോടുകൂടി ദേവന്മാരാലും മുനികളാലും സ്തുതിക്കപ്പെട്ടുമിരിക്കുന്ന ഹേ രുദ്രാണി! അനിർവ്വചനീയമഹീമാവായ നിന്തിരുവടി അടിയനെ പാലിക്കേണമേ.

ഏകാദശസർഗ്ഗഃ

ഉദിതമംഗളഋദ്ധിമഹോത്സവൈ-
രജനി ഹൃഷ്ടതമൈരപി വിഷ്ടപൈഃ
വിനിഹിതേ യുധി സുംഭമഹാസുരേ
തദനുജേ ദനുജേന്ദ്രഗണൈഃ സമം. 1

ഹേ ദേവി! യുദ്ധത്തിൽ അസുരസമൂഹത്തോടുകൂടി സുംഭനും **അനുജനായ** നിസുംഭനും അങ്ങയാൽ വധിക്കപ്പെട്ടപ്പോൾ പുതുതായുദിച്ചുപൊങ്ങിയ മംഗല്യാഭിവൃദ്ധി നിമിത്തം മഹോത്സവങ്ങൾകൊാടിക്കൊു **ലോകങ്ങളെല്ലാം** അത്യന്തം സന്തോഷിച്ചു.

അധിഗതേഷ്ടതയാ പരിവൃഷ്ടയഃ
ശിരസി തേ കരപല്ലവതോ പതൻ
അപി ച യൈർദ്ധൃതമോദഭരശ്രിയാം
സുമനസാം മനസാമിവ മിശ്രിതാഃ. 2

ഇഷ്ടകാര്യം സാധിച്ചതുകൊ് ദേവന്മാരുടെ കരപല്ലവങ്ങളിൽനിന്ന് **അവരുടെ** സന്തോഷംനിറഞ്ഞ മനസ്സുകളോടുകൂടിക്കലർന്നിട്ടോ എന്നു **തോന്നുമാറു** സുരഭിലങ്ങളായ പുഷ്പങ്ങളുടെ വർഷങ്ങൾ നിന്തിരുവടി **യുടെ** ശിരസ്സിൽ പതിച്ചു.

'സുമനസാ' എന്ന ശബ്ദംകൊു ദേവന്മാരുടെ എന്നും പുഷ്പങ്ങളുടെ എന്നും അഭേദമായ ശബ്ദാർത്ഥകല്പന ചെയ്തിരിക്കുന്നു.

പ്രമദസംഭ്രമലാസ്യപരാപ്സരഃ
പ്രസൃതമഞ്ജുലശിഞ്ജിതഗീതിഭിഃ
വിജയഘോഷഭരഃ പടഹസ്വനൈർ-
ദ്യുവി തതോ വിതതോളഭവദന്വിതഃ. 3

അനന്തരം ആനന്ദപരവശകളായി നൃത്തംവെയ്ക്കുന്ന അപ്സരസ്ത്രീകളുടെ, എങ്ങും പ്രസരിക്കുമാറ് കിലുങ്ങുന്ന ആഭരണങ്ങളുടെ മനോഹരശബ്ദങ്ങളോടുകൂടിയ സംഗീതധ്വനികളും പെരുമ്പറകളുടെ നാദങ്ങളും കൂടിക്കലർന്ന വിജയാഘോഷങ്ങളുടെ മുഴക്കങ്ങൾ ആകാശത്തിലെങ്ങും വ്യാപിച്ചു.

സുരഗണാ മുനയോ ഭവതീമഥോ
സമമുപേത്യ ച വേദഗിരാ സ്തുവൻ
നിപതിതാസ്സുതി! ഭക്തിധുരാനമിതാഃ
സ്തിമിതയാമിതയാ തവ പാദയോഃ. 4

പിന്നെ ഹേ സതി! ദേവസമൂഹങ്ങളും മഹർഷിമാരും ഒന്നായിച്ചേർന്നു എത്രയും വർദ്ധിച്ച, അചഞ്ചലമായ ഭക്തിഭാരം വഹിച്ചുകൊു നിന്തിരു വടിയുടെ പാദങ്ങളിൽ നമസ്കരിച്ചിട്ട് വേദവാക്യങ്ങൾകൊു അങ്ങയെ സ്തുതിച്ചു.

പൃഥുലഭക്ത്യുപചാരസുബൃംഹിതാം
സമുചിതാം പ്രതിഗൃഹ്യ തദർച്ചനാം
സ്വശരണാൻ ഭണസി സ്മ നിരീക്ഷ്യതാ-
ന വ ന താ വ ന താ ത്ത പ രി ശ്ര മാ. 5

ഹേ അംബ! പരമമായും ഭക്തികൊും ഉപചാരംകൊും എത്രയും മഹത്തരവും സമുചിതവുമായ അവരുടെ ആ അർച്ചനകളെ സ്വീകരിച്ചിട്ട്, ചരണാശ്രിതന്മാരെ പരിപാലിക്കുക എന്ന വിഷയത്തിൽ സ്ഥിരപരിശ്രമയായ നിന്തിരുവടി, അങ്ങുന്നല്ലാതെ അന്യശരണമില്ലാത്ത ആ ദേവമുനികളെയെല്ലാം തൃക്കൺപാർത്തുകൊു അരുളിച്ചെയ്തു.

പ്രമുദിതാസ്മ്യയി! ദിത്സുരലം വരം
വൃണുത വോഭിമതം ച സുരർഷയഃ
അപി യദൈവമിയം ഖലു സംസ്മൃതാ
ന ഹി തദാളഹിത ദാനവബാധനം. 6

അല്ലയോ ദേവന്മാരെ! ഹേ മഹർഷികളെ! നിങ്ങളിൽ ഞാൻ വളരെ സന്തോഷിക്കുന്നു. നിങ്ങൾക്ക് ഇഷ്ടമുള്ള വരം തരാൻ ഞാനൊരുക്കമാണ്. നിങ്ങൾ അതിനെ സ്വീകരിക്കുവിൻ. അത്രമാത്രമല്ല, നിങ്ങൾ എപ്പോൾ ഈ എന്നെ ധ്യാനിക്കുന്നുോ അപ്പോൾ വിരോധികളായ അസുരന്മാരുടെ ഉപദ്രവം ഉാകുന്നതല്ല, നിശ്ചയം.

അയി! 'സുരാവിധിവ'[1]ന്മമ തർപ്പണം
യദി 'കുലോചിത'[2]മാചരിതം മഹത്
നിഖിലകാമദമിത്യവഗമ്യ മാം
സതതമാതതമാഭജതാഥ താം. 7

അല്ലയോ ദേവന്മാരെ! കാലോചിതമായ എന്റെ മഹത്തായ തർപ്പണം വിധിപോലെ ആചരിക്കപ്പെടുന്നുവെങ്കിൽ അത് സകലാഭിഷ്ടങ്ങളെയും തരുന്നതാകുന്നു എന്നു മനസ്സിലാക്കിയിട്ട് നിങ്ങൾ അങ്ങിനെയിരിക്കുന്ന എന്നെ എപ്പൊഴും സവിസ്തരം ഭജിച്ചുകൊിരിക്കുവിൻ. 'സുരാവിധിവൽ' എന്ന് ഏകപദമാക്കി ആസവവിധിപ്രകാരം എന്നും, കുലോചിതം എന്നതിന് കുളോചിതം കൗളമാർഗ്ഗസമ്പ്രദായം എന്നും അർത്ഥം കല്പിച്ചിരിക്കുന്നു.

മദപാദാനകഥാശ്ച ഭവത്കൃതാഃ
സ്തുതിതതീരമരാ നനു ചേദൃശീഃ
അപി ശൃണോതി പഠത്യഥവാ സ്മര-
ത്യപരതഃ പരതഃ സ്ഥിരധീസ്തു യഃ. 8
ത്രിഭുവനേശ്വരപൂജ്യഗുണാന്വിതഃ
പദമസൗ ഭവിതാഖിലസമ്പദാം
ഇഹ പരത്ര ച ബന്ധുജനൈസ്സുഖീ
സുകൃതിനാം കൃതിനാം ച ധുരി ശ്രുതഃ. 9

ഹേ ദേവന്മാരെ! നിങ്ങളാൽ കീർത്തിക്കപ്പെട്ട എന്റെ ഇപ്രകാരമുള്ള കഴിഞ്ഞ പരാക്രമകഥകളും സ്തോത്രമാലകളും യാതൊരാൾ എന്റെ സാകാരഭാവത്തിലും നിരാകാരഭാവത്തിലും (അപരാശക്തിയിലും പരാശക്തിയിലും) സ്ഥിരബുദ്ധിയോടുകൂടി കേൾക്കുകയോ അഥവാ പഠിക്കുകയോ സ്മരിക്കുകയോ ചെയ്യുന്നുവോ, അവൻ ലോകത്രയാധീശന്മാരാൽപ്പോലും പൂജിക്കപ്പെടുന്ന ഗുണങ്ങളോടുകൂടിയും സർവ്വ സമ്പത്തുക്കൾക്കും ഇരിപ്പിടമായും ഭവിക്കും. അത്രമാത്രമല്ല, അവൻ ഈ ലോകത്തിലും പരലോകത്തിലും പുണ്യവാന്മാരുടെയും വിദ്വാന്മാരുടെയും അഗ്രേസരനെന്ന് പ്രഖ്യാതനായും ബന്ധുജനങ്ങളോടുകൂടി സുഖിയായും തീരുന്നതാകുന്നു.

ഇത്യുക്ത്വാ താൻ വിഹതാഭുവനോപപ്ലവാഭീഷ്ടദാനൈഃ
കൃത്വാമഗ്നാൻ പ്രമദജലധൗ സൃഷ്ടപാദപ്രണാമാൻ
പ്രസ്ഥാനായ പ്രതി നിജഗൃഹം സ്വൈരമാദേശയന്തീ
സാ ത്വം ശംഭുപ്രണയിനി! ശിവേ! ദേഹി മേ സാന്ദ്രസൗഖ്യം. 10

ഇപ്രകാരം അങ്ങുന്ന് അരുളിച്ചെയ്തിട്ട് ലോകപീഡകളെ നശിപ്പിച്ചിട്ട് അഭിഷ്ടദാനങ്ങൾകൊ് ആ ദേവന്മാരെ സന്തോഷസാഗരത്തിൽ നിമജ്ജിപ്പിച്ചശേഷം വീും തൃപ്പാദനമസ്കാരംചെയ്ത ആ ദേവമുനികളെ അവരുടെ സ്വന്തം ഗൃഹങ്ങളിലേക്ക് സ്വൈരമാംവണ്ണം യാത്രയയപ്പിച്ച അല്ലയോ ശംഭുമഹിഷി! ശ്രീപാർവ്വതി! നിന്തിരുവടി എനിക്കു ഇടതിങ്ങിയ സൗഖ്യം തരേണമേ.

ദ്വാദശസർഗ്ഗഃ

യദജ്ഞേനൗത്സൗക്യാത്ഗദിതമധികൃത്യേഹ ഭവതീം
മയാ മാതഃ പ്രീതാ സദസദപി വാ സ്യാഃ സ്പൃഹി തദാ
പ്രസൂർബ്ബാലസ്യേഷ്ടം സദയമവഗമ്യാശു രുദതഃ
പരം ദത്യാസ്തന്യാദൃപി കിമു ന ധത്തേപ്യനുമുദം. 1

ഹേ അംബ! അങ്ങയെക്കുറിച്ച് അജ്ഞനായ അടിയനാൽ ഔത്സുക്യംമൂലം യാതൊന്ന് പറയപ്പെട്ടുവോ അത് (ഈ മാഹാത്മ്യം) നന്മയായാലും തിന്മയായാലും ശരി അതിൽ അങ്ങുന്ന് സന്തുഷ്ടയായിട്ട് എന്റെ അഭിഷ്ടത്തെ തരുമാറാകണം. നിന്തിരുവടി അമ്മയാകുന്നു. അടിയൻ ഒരു ബാലനാകുന്നു. നിലവിളിക്കുന്ന ബാലന്റെ ഇഷ്ടം അറിഞ്ഞു മുലപ്പാലോ മറ്റോ കൊടുക്കുകയും അവന്റെ സന്തോഷത്തിൽ അനുമോദിക്കുകയും ചെയ്യുക അമ്മയുടെ സ്വഭാവമാണല്ലോ.

പ്രകൃത്യാ ദീനോളയം നിജജഠരപൂർത്ത്യൈകവിധയോ-
പ്യനുത്സാഹോ യാ തു ക്വചന കിമനേനേഹ ച ഫലം
ഇതി സ്വാനാം ശശ്വത്പരിഭവപദേളനന്യശരണേ
പരിക്ലിഷ്ടേ ഭൂയാജ്ജഡിതി മയി തേ കാപി കരുണാ. 2

'ഇവൻ പ്രകൃത്യാ ദരിദ്രനാകുന്നു. സ്വന്തം വയറുനിറപ്പാനുള്ള ജോലിക്കുപോലും കൊള്ളരുതാത്ത ഇവൻ വല്ലേടത്തും പോകട്ടെ, ഇവനെക്കൊ ിവിടെ എന്തു പ്രയോജനം' എന്നിങ്ങനെ സ്വന്തം ആളുകളുടെ (ജ്ഞാതികളുടെ) എപ്പോഴുമുള്ള പരിഭവത്തിന്നിരിപ്പിടമായും ബഹുക്ലേശങ്ങളിൽപ്പെട്ടും നിന്തിരുവടിയല്ലാതെ മറ്റൊരു ശരണവുമില്ലാതെയുമിരിക്കുന്ന അടിയനിൽ അങ്ങയുടെ അനിർവ്വാച്യയായ കരുണ ഉടനെയുാകേണമേ.

ദശാം ഭിക്ഷുശ്ലാഘ്യാം തവ ചരണദാസേ മയി ശിവേ
ദദാനാ സർവ്വത്രാപ്യതി സുഖദ നൈരാശ്യജനനീം
ശ്രുതിസ്മൃത്യാദ്യർത്ഥഃ ശ്രവണസുഖദഃ കേവലമിതി
പ്രബോധം മാ കാർഷീർവ്വിഷയവശഗേഷ്വല്പമതിഷു. 3

ഹേ മംഗളസ്വരൂപിണി! സർവ്വദിക്കിലും പരമസുഖത്തെത്തരുന്നതും

വൈരാഗ്യം ഉാക്കുന്നതും ഭിക്ഷുക്കളാൽ (സന്ന്യാസിമാരാൽ) ശ്ലാഘിക്കപ്പെടത്തക്കതും ആയ അവസ്ഥയെ അങ്ങുന്ന് അങ്ങയുടെ തൃപ്പാദദാസനായ അടിയന്നു ദാനം ചെയ്തിരിക്കുന്നു (അടിയന് അത് ധാരാളം മതി). എങ്കിലും ദേവീഭജനം ചെയ്താൽ അതുമാത്രമേ സിദ്ധിക്കുകയുള്ളു എന്ന് ഒരു ബോധം വിഷയങ്ങളിൽത്തന്നെ വീണു കാലംകഴിക്കുന്ന അല്പബുദ്ധികളിൽ ഉാക്കിത്തീർക്കരുത്. വേദങ്ങളിലും സ്മൃതികളിലും മറ്റു ശാസ്ത്രപുരാണാദികളിലും ധർമ്മാർത്ഥകാമപ്രദങ്ങളാണ് ഈശ്വരഭജനങ്ങൾ എന്ന് കേൾക്കുന്നത് കേവലം കേൾപ്പാൻ മാത്രം ഭംഗിയുള്ളവയാണെന്നും അവയ്ക്കു യാതൊരു അർത്ഥവുമില്ലെന്നും അല്പബുദ്ധികളായ ലൗകികന്മാർ ആക്ഷേപിക്കുവാനും അതുനിമിത്തം ഈശ്വരാഭിമുഖമായ അന്തർമ്മുഖവിചാരം അസ്തമിച്ചുപോകാനും സംഗതിവരും. അതിനാൽ ആ വക കാമ്യഫലം ഇച്ഛിച്ചു അങ്ങയെ സേവിക്കുന്നവർക്ക് അങ്ങുന്നു എല്ലാ അഭീഷ്ടങ്ങലും ദാനം ചെയ്യേണമേ എന്നു താല്പര്യം.

യഥാ കാമക്രോധപ്രഭൃതിഭിരസാവിന്ദ്രിയചയോ
ന മേ ത്വത്സംപ്രീതിപ്രകരണസമാകുഞ്ചിതരതിഃ
ക്രിയേതാഘാസക്തഃ കുചിദപി വിനീതാന്കുരു തഥേ-
ത്യമൂൻ വന്ദ്യായാജ്ഞാ യദി മമ തദാഗഃ കു ച പുനഃ. 4

ഹേ അംബ! അങ്ങയോട് ഞാൻ ഒരു യാചനചെയ്യുന്നു. എന്റെ ഈ ഇന്ദ്രിയസമൂഹത്തെ അങ്ങയുടെ സന്തുഷ്ടിസമ്പാദനത്തിനുള്ള അഭിരുചിയെ ചുരുക്കി പാപകർമ്മങ്ങളിൽ ഒരിടത്തും ആസക്തമാകാതിരിക്കത്തക്കവണ്ണം എന്റെ ഈ കാമക്രോധാദിവൈരികളെ അങ്ങുന്ന് തന്നെ പിടിച്ചടക്കേണമേ. ഈ അഭ്യർത്ഥന വിഫലയാണെങ്കിൽ (അങ്ങു സാധിപ്പിച്ചു തരുന്നില്ലെങ്കിൽ) പിന്നെ അഭ്യർത്ഥനചെയ്യാത്ത ഒരു അപരാധം എനിക്ക് എവിടെയാണ്.

അമുഷ്മിൻദേഹാദൗ യദപി സുധിയാം ദുസ്ത്യജമലം
ഭവത്തത്തല്ലീലാവിലസിതവിശേഷേ ഗിരിസുതേ
മമത്വം കുത്രാപി ത്വദതി വിമലാംഘ്ര്യംബുരുഹയോഃ
സ്മൃതിച്ഛിന്മാഭൂന്മേ തദിഹ സതി! ദാസ്യം ഗതവതഃ. 5

ഹേ ശ്രീപാർവ്വതി! ഈ ദേഹം, ആഭിജാത്യം, കുലം, കുഡുംബം, ധനം, രാജ്യം തുടങ്ങിയ എല്ലാ വിശേഷങ്ങളും അങ്ങയുടെ ലീലാവിലാസങ്ങളാകുന്നു. അവയിൽ എന്റേതെന്നും ഞാൻ എന്നും ഉള്ള ഭാവം (മമത്വം) പരിത്യജിപ്പാൻ വിദ്വാന്മാർക്കുപോലും വളരെ പ്രയാസം എന്നാൽ നിന്തിരുവടിയുടെ ദാസനായ അടിയന്നു അവയിൽ ഉാകുന്ന ആ മമത്വം എവിടെച്ചെന്നാലും നിന്തിരുവടിയുടെ പാദാരവിന്ദങ്ങളെ വിസ്മരിക്കുന്നമാതിരിയിൽ ആവരുതേ.

പൃഥക്ത്വാത്ഭൂതേഷു വ്യതികരതയാ തത്പരതയാ
ത്രയാണാം ശക്ത്യാത്മാ പ്രഭവസി ഗുണാനാം ച ബഹുധാ
അതസ്സർവ്വേഷ്വേഷു പ്രണയപരതാ സ്യാന്മമ ശിവേ!
ഭവദ്ഭക്തിം വര്യാം കിമപി ന ജാനേ പൃഥഗ്ഗതഃ. 6

ഹേ മംഗളേ! സത്വരജസ്തമോഗുണങ്ങളുടെ ശക്തിരൂപിണിയായ നിന്തിരുവടി ഭൂതങ്ങളിൽ (പഞ്ചഭൂതങ്ങളിൽ) വേറെവേറെയായും (അപഞ്ചീകൃതമായും) ഒന്നായി കൂടിച്ചേർന്നും (പഞ്ചീകൃതമായും) പിണ്ഡാണ്ഡങ്ങളായും അതാതുകളിൽ തന്റെ പൂർണ്ണശക്തി നല്കി അതാതുകളിൽ സശ്രദ്ധയായി അങ്ങുന്നുതന്നെ ബഹുവിധം രൂപം കൈക്കൊ വിജയിക്കുന്നു. ആകയാൽ ഈ സമസ്തപ്രപഞ്ചങ്ങളിലും എനിക്കു പ്രേമം വർദ്ധിക്കേണമേ. ഈ പ്രേമത്തിൽനിന്നു അന്യമായ മറ്റൊരു ഭവൽഭക്തിയെ ഞാൻ അറിയുന്നില്ല. ഈ നിരതിശയപ്രേമംതന്നെ ഭവതിയിലും ഈ ഭക്തിയെന്ന് ഞാൻ തീർച്ചപ്പെടുത്തിയിരിക്കുന്നു.

ത്വദർച്ചാർത്ഥം പാണീ മമ തു സതി! പുഷ്പാദ്യുപചയേ
ത്വദാലോകേ നേത്രേ ശ്രവണയുഗളീ യം ച രസനാ
സദാ ലോലേ സ്യാതാം ശ്രുതിപഠനയോസ്ത്വാവകകഥാ
ച യസ്യ ത്വത്ക്ഷേത്രേ ജനനി! പരിചര്യാസു ചരണൗ. 7

ഹേ സതി! അംബ! അങ്ങയെ ആരാധിപ്പാനുള്ള പുഷ്പങ്ങൾ തളിരുകൾ ഇവ പറിച്ചെടുപ്പാൻതന്നെ എന്റെ കൈകൾ ഒരുങ്ങട്ടെ. നിന്തിരുവടിയെത്തന്നെ എന്റെ കണ്ണുകൾ കാണട്ടെ. നിന്തിരുവടിയുടെ അപദാനകഥകൾ കേൾപ്പാനും വർണ്ണിപ്പാനുംതന്നെ എന്റെ കർണ്ണങ്ങളും ജിഹ്വയും ഒരുങ്ങിനില്ക്കട്ടെ. നിന്തിരുവടിയുടെ ക്ഷേത്രത്തിൽ ശുശ്രൂഷചെയ്യാൻ എന്റെ പാദങ്ങൾ സഞ്ചരിക്കട്ടെ.

മഹാമായേ! സർവ്വേന്ദ്രിയവിഷയരുഷാ ഭവസി യത്
സ്തുതിഃ കാ വാ നിന്ദാ തവ ച മഹിമാ തദ്രചയിതാ
ക ഏഷ ത്വത്തോളഹം പൃഥഗിതി ന ജാനേ, പുനരിയം
ഭവേത്പ്രീത്യൈ സർവ്വം ഭവതു ഗിരിജേ! മദ്വിരചനാ! 8

ഹേ മഹാമായേ! എല്ലാ ഇന്ദ്രിയങ്ങളും അങ്ങുന്നാകുന്നു. ഇന്ദ്രിയങ്ങളുടെ ശബ്ദാദിവിഷയങ്ങളും അങ്ങുന്നുതന്നെ. അങ്ങനെയിരിക്കെ അങ്ങയെക്കുറിച്ചുള്ള സ്തുതി ഏത് നിന്ദ ഏത്. അങ്ങയുടെ മാഹാത്മ്യം ഏത് ഈ മാഹാത്മ്യകർത്താവായ ഞാൻ ആർ. (ഇവയൊന്നും തന്നെ നിന്തിരുവടിയിൽനിന്നു മറ്റൊന്നായിട്ട് ഞാൻ കാണുന്നില്ല) മേൽപ്പറഞ്ഞതെല്ലാം അങ്ങുന്നുതന്നെയാണ്. ആകയാൽ ഹേ ഗിരിനന്ദിനി! എന്റെ ഈ മാഹാത്മ്യസ്തോത്രരചനയും എന്നെ സംബന്ധിച്ച സർവ്വവും നിന്തിരുവടിയുടെ പ്രീതിക്കായിട്ടു ഭവിക്കേണമേ.

നമസ്തുഭ്യം മാത്രേ നിഖിലജഗതാം പാർവ്വതി! ശിവേ!
നമോ ലക്ഷ്മ്യൈർവ്വർണ്ണ്യൈ സ്മരരിപുകളത്രായ സതതം
നമസ്സത്യൈ ഭൂത്യൈ സകലപരശ്ശക്ത്യൈ ച ധൃതയേ
നമോ രത്യൈ പ്രീത്യൈ മുഹുരപി ച മൂലപ്രകൃതയേ. 9

ഹേ ശിവേ! ഹേ ശ്രീപാർവ്വതി! സകല ലോകങ്ങൾക്കും മാതാവായ അങ്ങേക്ക് നമസ്കാരം. ലക്ഷ്മീഭഗവതിയായും സരസ്വതീദേവിയായും രതീ ദേവിയായുമിരിക്കുന്ന അങ്ങേക്ക് നമസ്കാരം. സതിയായും അണിമാദ്യ ഷ്ടസിദ്ധിയായും സകലത്തിന്നും ഉയിരുാക്കുന്ന ശക്തിയായും ധൃതി യായും രതിയായും (രാഗസ്വരൂപിണിയായും) പ്രീതിയായുമിരിക്കുന്ന ഭവ തിക്കു നമസ്കാരം.

വ്യാസോത്പത്തിഃ

പുരാസീച്ചേദിവിഷയേ രാജാവസുരിതിശ്രുതഃ
ഇന്ദ്രാവാപ്തമഹൈശ്വര്യോ മഹാനുപരിസഞ്ചരഃ. 1

തസ്യ പഞ്ചാഭവന് പുത്രാഃ പ്രഥമോളത്രബൃദ്രഥഃ
പ്രത്യഗ്രശ്ച കുശാംബശ്ച മച്ചിലഃ പഞ്ചമോ യദുഃ. 2

നിജപുത്രീം ശുക്തിമതിർഗിരികാം വസവേ ദദൗ
പ്രവൃദ്ധരാഗോനുദിനം തയാ തന്യാരമൻ വസുഃ. 3

ഏകദാ പിതൃഭിർമാസബുഭുക്ഷുഭിരവേക്ഷിതഃ
തത്പ്രീത്യർത്ഥം ഗതോളരണ്യം പുഷ്പിതം മൃഗസങ്കുലം. 4

പ്രേയസ്യ വിരഹാത് സ്മർതുർവസോരിന്ദ്രിയമസ്ഖലത്
മാ ഭൂത് വൃഥേതി തത് ബീജം നിക്ഷിപ്യാശു ശുചൗ ഹ്രദേ. 5

ഋതുമത്യാ ആത്മപത്ന്യൈ ദാതവ്യമിദമുത്തമം
കസ്മിംശ്ചിത്പക്ഷിണി ക്ഷിപ്ത്വാ സോപ്യരണ്യമഗാന്നൃ പഃ. 6

പതത്യാദായ തദ്ബീജം തസ്മിൻ പക്ഷിണി ചാംബരേ
അന്യശ്യേനോ മാംസബുദ്ധ്യാ സമഭ്യേത്യ രുരോധ തം. 7

പ്രവൃദ്ധേ തു തയോർയുദ്ധേ യമുനായാം തദിന്ദ്രിയം
അപതത്തത്രാപ്സരസ്ത്രീ വിധിശാപാദ്ധഷാകൃതിഃ. 8

അദ്രികാഖ്യാ പുരൈവാസ്തേ തദ്ബീജം ചാഗ്രഹീത്തദാ
ഗർഭമാധത്ത ദാശസ്യ ജാലബദ്ധാ ബഭൂവ ഹ. 9

വിദാരിതേ തദുദരേ ദ്വന്ദ്വം ദൃഷ്ട്വാതിവിസ്മിതഃ
മർത്യശിശ്വോരഥ സോഭ്യഃ പരേഭ്യോളസൗ ന്യവേദയത്. 10
ത്വഷ്ടോദരത ഉദ്ധൃതം വദലിതാദ്യഥാ ശുക്തിതോ
നൃപോതമിഥുനം സ്ഫുരത്കിമപി ചാദ്ഭുതം മൗക്തികം. 11
സകൗതുകമുപാഗതസ്സുഹ സബന്ധുഭിർധീവരോ-
പ്യുപായനമചീകരന്നൃപവരസ്യ തസ്യ പ്രഭോ. 12

ലബ്ധിം മത്സ്യോദരാച്ഛിശോരർധീവരേണ പ്രബോധിതഃ
കന്യാരത്നം തയോസ്തസ്മൈ പ്രീതോദാത്ഗിരികാപതിഃ. 13

സ ഗൃഹീത്വാ തു സംപോഷ്യ സുതാവത് കന്യകാമിമാം
അകൽപയത്താം കാളിന്ദീം പാന്ഥാംസ്താരയിതും നദീം. 14

കദാ ചിത്ത നദീതീരമാഗത സ്സ പരാശരഃ
ജാതഭാവവികാരാസീത്തിതീർഷു സാ വിലോക്യ തം. 15

നൗകാദണ്ഡം സുലളിതഗതം സംഭ്രമാന്മാർഗയന്തീം
പാന്ഥാലോകപ്രഹിതനയനാമാശ്ലഥന്നീവികേശാം. 16

നാഭീഭൂലോൽക്രമതനൂതനുല്ലക്ഷ്യ രോമാലിമുദ്യ-
ദ്വക്ഷോജാമപ്യയമൃഷിരഭൂദ്വീക്ഷ്യതാം കാമതന്ത്രഃ. 17

ദൂരേ സ്ഥിതാസി കിം മുഗ്ധേ! നാവാ ഗച്ഛ മമാന്തികം
മയാ നൃപാരഗേണാദ്യ കാര്യാ പ്രാഭാതകീ ക്രിയാ. 18

അപി ചാനനചന്ദ്രസ്യ തവാലോകരസേന മേ
ഹന്ത പ്രവൃദ്ധമാണാസ്തി ഹ്യനുരാഗമഹാനദീ. 19

യോഗസ്ത്വൽകുചശൈലസ്യ നിർദിഷ്ടോന്യാഗതിർന മേ
ദൂർവ്വാര ഏവ മദനോ ബാധതേ മാം വരാനനേ. 20

അത്ര വാന്യത്ര തീരേ കിം പാത്രേ സംസ്ഥിതയാ ശുഭേ
താവച്ചിന്താ ന കാര്യാളന്യാ മൽകാമഃ പൂര്യതാം ത്വയാ. 21

ഇത്യുക്താ മുനിവര്യേണ കാളീ സ്രിന്നാംഗുലിസ്തദാ
ലിഖന്തീ നമ്രവദനാ പാദാംഗുഷ്ഠേന മേദിനീം. 22

തൂഷ്ണീം സ്ഥിത്വാ ക്ഷണം ബാലാ വിനീതോപഗതാഥ സാ
സക്ഷേപണീം ദക്ഷപാണിം കക്ഷേ ക്ഷിപ്ത്വാ വിചക്ഷണാ. 23

സ്മിതസ്യന്ദോഷ്ഠമന്യേന പാണിനാച്ഛാദ്യ ചാബ്രവീത്
കാമദാ കാ ന കൈവർതീം സത്പാത്രേ സമുപാഗതേ. 24

തത്തഥാപി മുനിശ്രേഷ്ഠഃ കന്യകൈഷാസ്മി ഹീനജാ
പ്രകൃത്യാ മത്സ്യഗന്ധാഢ്യാ മത്സ്യാഹാരവിമൂഢധീഃ. 25

ശ്രുതിസ്മൃതിപുരാണോക്താ നാനാവിധനിഷേധയോഃ
കർതുഃ കാരയിതുർഹന്ത! ഭവതസ്സുർവ്വദർശിനഃ. 26

മഹാഫലപ്രദേഹസ്യാദീശ രേച്ഛാനുഗേ ദ്വശീ
നിരുദ്ധയതേ കേന ബുദ്ധിർയദീയവലതേ മയി. 27

അപി തീരദ്വയേ നദ്യാ ആസതേ ഹി മഹാജനാഃ
ഇതീരിതഃ പ്രഹൃഷ്ടാത്മാ തയാ നാവമുപാഹരതാം. 28

അധിരുഹ്യ വ്രജൻ സാകം തന്വ്യാ വിശ്വസ്താചേത്തയാ
നിർമമേത്യദ്ഭുതം ദ്വീപം മുനിർമദ്ധ്യേ നദീം വിഭുഃ. 29

കാമകർമക്ഷമം ദൃഷ്ട്വാ കൗതൂഹലസമന്വിതാ
നീത്വാ തദന്തികാം നാവം താപസേന പ്രചോദിതാ. 30

തത്രാധിഷ്ഠായ സാ ദ്വീപേ രഹസ്യേ ബദരാവൃതേ
ഭുക്താ തേന യഥാകാമം ഹിമരുദ്ധാന്യവീക്ഷണേ. 31

അധാത് ഗർഭഞ്ച സുഷുവേ കാലേ സൂര്യോദയേ ശുഭേ
അത്യർകവർചസം പുത്രമൃഷീണാം വരമീശ്വരം. 32

ജാതമാത്രേണ പിതരൗ സംപ്രാപ്തനവയൗവനഃ
ഭക്ത്യാ പ്രദക്ഷിണീകൃത്യ യഃ പ്രാപ്താശീസ്തതോഽബ്രവീത്. 33

പിതരൗ ജയതാം നിത്യം വാം ബദ്ധോയം മയാഞ്ജലിഃ
യാമ്യദ്യ തപസേ യാവത് സ്മരതോർവാമുപയാമ്യഹം. 34

ഇത്യനുജ്ഞാപ്യ നഭസാ പ്രയയൗ ച മഹാപ്രഭഃ
നവോദയ ഇവാദിത്യോ ഭഗവാൻ ബാദരായണഃ. 35

വ്യാസഃ പരാശരസുതഃ പ്രവിഭക്തവേദോ
ദ്വൈപായനസ്സകലജീവസമഷ്ടിരൂപഃ
ശ്രീബാദരായണ ഇതി പ്രഥിതഃ സ കൃഷ്ണോ
നഷ്ട പാതു ഭാരതഗുരുർഭഗവാൻ മുനീന്ദ്രഃ. 36

അപഹൃതകലുഷൗഘാ ഭോജിതാശേഷകാമാ
ജനിതസുതമുഖാബ്ജാലോകജൃംഭത്സുഖാബ്ധിഃ. 37

വ്യകൃത മുനിവരിഷ്ഠേനൈവ കൈവർതകന്യാ
നിജവിധി നിരതാ സാ തേന കസ്തൂരിഗന്ധാ. 38

സർവ്വവേദാഗമാർഥാനാം നിഷ്ഠാം കൃത്വാ പരാശരഃ.
പുത്രാഭിധാനാം സന്തുഷ്ടോ പ്രയയൗ ച യഥാഗതം. 39

ഇതി കൃഷ്ണകൃതൗ വ്യാസോത്പത്തിസംക്ഷേപഃ സമാപ്തഃ

ചെറിയ രാമക്കുറുപ്പ്

(1847 - 1906)

രുഗ്മിണീസ്വയംവരം

(യമകകാവ്യം)

പ്രഥമഃ സർഗ്ഗഃ

മാം നതസുരസംസദയം വിദധാതു നിജാംഘ്രിപദ്മദാസം സദയം
കംസാദിസ്മയദൃനാം ജഗതീം യഃ പാതി നായകഃ സ്മ യദൃനാം. 1
സമുപസസാദ യദനുജാ ശിവാ പരാം കീർത്തിമസ്തധുതദയദനുജാ
മൂർത്ത്യാ സദ്ബന്ധു രയാദ്യഃ പശുപത്യ ശുഭോല്ലസത്ബന്ധുരയാ. 2
വിഗളദഘനതാ പിഞ്ഛൈഃ സ്ഫുരിതശരാ സ്തുലിതഭാസ്തു ഘനതാ
പിഞ്ഛൈഃതനുരുദജച്ഛവിനേത്രീഭൂതാ യസ്യാശ്രിതാർവൃതുച്ഛവിനേത്രീ. 3
വിഹരൻ വൃന്ദാവനതഃ കപടശിശുർയോ മനീഷിവൃന്ദാവനതഃ
യമുനാതോയേ നാഗഃ പൃഥുലോ മഥിതശ്ചിരം ധൃതോ യേ നാഗഃ. 4
യമുനാ പുളിനേ കപടീ ഖേലന് വ്രജയോഷിദാഹതാനേകപടീ
യഃ ഖണ്ഡിതലോകമലം കാംക്ഷന്തിബുധാ ജനാ യദാലോകമലംയ 5
ദൃഷ്ട്യാ സ്വാരാധികയാ പദ്മേന രുചാംബുജേഷു ദാരാധികായാ
രചിചപ്രചുരാധികയാ യോ മദനേനാരരാമസഹരാധികയാ 6
മലയജകൃതസൗരഭയാ മണിസ്രജാ യസ്യഭാസതേ സൗരഭയാ
വിപുലോ വക്ഷോദേശ ശ്രീനിലയോ യോസതാ മവക്ഷോദേശഃ. 7
ബഹുമണിസാരസമുദ്രസ്ഫുരത്പുരോ യഃ കരാത്തസാരസമുദ്രഃ
യഃ ശ്രുതിഗത ശങ്കലയസ്ഥാനാത്മാ തം മനസ്ത്വമീശം കലയ. 8
ധീരോതിസഭാ ജയതി ക്ഷ്മായാ ഭൈമേഃ പതിർബഹു സഭാജയതി
യം നരവരസമുദായശ്ശുദ്ധേന ഹൃദാ സദായുതഃ സമുദായഃ. 9
യം ധനദോ മാനയതി ശ്രിയാർത്ഥിനോർഥാന്യ ഉരുസമഹിമാനയതി
യോ ധർമനിരൂപ്യധരം കുർവ്വാണഃ കീർത്തിമണ്ഡലൈരൂപ്യധരം. 10
യദ്ധിഷ്ണാ സാദരതാമാദധുഷീ സജ്ജനേഷു ഖലസാദരതാ
പരിശുദ്ധ കലാലീനാമധിവാസോ ഭാത്യുപായസകലാലീനാ. 11
സതുഗുണ സാരസ്യേനഃ സ്ഥാനം മിളിതോസ്തിയത്രസാരസ്യേന
മുരമഥനോദന്തസ്യ വ്യാഹർതാസ്മ്യർത്ഥിതാഘനോദന്തസ്യ. 12

ബഹുധനദർഭധരായാഃ പ്രജാ മൃഗാമോദനേ വിദർഭധരായാഃ
നീതിസമാജനിശാന്തം പതിർദധത്ഭീഷ്മകോ ഹി ഹൃദജനിശാന്തം. 13
വിഭവവിലാസമഘ്നോനസ്സബലോ ഗൃഹ്ണൻ സമഃ പരം സമഘ്നോനഃ
പ്രാജ്ഞാനാം പരമഹിതശ്ചിരം വൃധാദ്രാജ്യപാലനം പരമഹിതഃ. 14
വനിതാ വാരമണീ യാ ത്യദസീയാ പത്യതാം സ്മ വിധുരമണീയാ
നാധിസ്യപരമണീംയാനസ്യാഃ പ്രണയസ്യതോഹ്യസൗ രമണീയാ. 15
ആർത്തകലാസാകല്യാ രുക്മിണ്യാഖ്യാഭൃദവികലാസാകല്യാ
രുക്മ്യനുജാ താരുണ്യാശ്ലിഷ്ടാ ക്രമശോധരോഷ്ഠജാതാരുണ്യാ. 16
അസ്യാഃ കചപടലീനാമകൃതനിഷേവാം ബലസ്യ ഭാപടലീനാ
രുചികീർതിർഭ്രമരീണാമാസീല്ലസമാന കുസുമതദ്ഭ്രമരീണാ. 17
ജിതഭുജഗാശശിഖണ്ഡാ ചികുരൈരേഷാളികാസ്തമദശശിഖണ്ഡാ
അളിശിശുകോമളകാള്യാ മിളിതാ വിഭ്രാജതേ സ്മ ഭൃശമളകാള്യാ. 18
അസ്യാസ്തു ശുഭം ഗതയാ ഭ്രദ്വയ്യാ ചാരുചലതയാ ഭംഗതയാ
യുതയാ ഖലു സമഭാവി ദ്വയം ശ്രിയാക്ഷ്ണോസ്സ്രോജയോസ്സ്മഭാവി. 19
ഭുവനമനോഹാരിണ്യാ ശ്രിയാദൃശോഃ കിം തതേസ്തുനോഹാരിണ്യാഃ
അതനോദസുഖം ജനതഃ സാത്തബലിഃ പ്രാപ്തപൂജയാഖഞ്ജനതഃ. 20
പ്രദധാനാ സാ തിലസത് പ്രസൂനനിന്ദാവിധായി നാസാതിലസത്
വിമലമനാ നാമ ഹിമദ്യുതിനാ മുഖമർച്യകാന്തി നാനാമഹിമഃ. 21
മദഭേദീ പ്രാബാലാവലേശ്ശ്രിയാ യോധരേണ ദീപ്രാ ബാലാ
അമുനാ വിശ്രുതിയുഗളം കാന്ത്യാ സ്യാ സ്ന്യാമ്യവർജ്ജിതം ശ്രുതിയുഗളം. 22
തതിമിയമധൃതരദാനാം രുച്യാമൃത വിപ്രുഷാം സുഖേതരദാനാം
ജേത്രീ നകിമു കുലാനാം മുക്താനാം സാ ച കുന്ദഭൂമുകുളാനാം. 23
അനുദിനമകരോത് കണ്ഠാഞ്ചിതശ്രിയാ നേത്രദൂനമകരോത്കണ്ഠാം
കം ബോരിതിമധുരതയാ ജേതും വാചേയമനിതാ മധുരതയാ. 24
വ്രജതാ ജിതമന്ദരതാമുരസിജയുഗ്മേന ഖലുമുധാ മന്ദരതാ
വിരചയിതും കളഹംസാ ഗജകുംഭാഭ്യാം ഗമാസ്തമദകളഹംസാ. 25
തസ്യാ ഭാതി ശയായ്യാം ബാഹുയുഗം സ്മാബ്ജിത്പ്രഭാതിശയാഭ്യാം
യുവചിത്തമദോ നാഭിശ്രിതോന്ധുഗാംഭീര്യ ദർപശമദോ നാഭിഃ. 26
സാതു പദം ഭവ്യാള്യാഃ സമഭൂദ്ധൃതരോമരാജിദംഭവ്യാളയാഃ
വലിവീചേ രണസരസാ ഭാസാകുക്ഷേഃ സ്മരസ്യവിഹരണസരസാ. 27
പൃഥുലസിതനിതംബതയാ കുർവ്വന്തീ സ്വസ്ഥഭാവ മനിതംബതയാ
രഥചക്രേ രതിജാനേരേനാം ജനിമാപദേവശുചിരതിജാനേ. 28
രചയിതു മസമാരംഭാജയമൂരുയുഗശ്രിയോത്തമസമാരംഭാ
ഏഷാംശുകമവസാനാനാപ്തഗുണാ ചാരു ഹേമധാമ വസാനാ. 29
വരഭാസാ തനുജാനുദ്ധ്യസ്ത സമുദ്ഗാനുപസ്യസാ തനുജാ നു
സജ്ജ ഘ്വാലയരുചി രാച്ഛിന്നാംബുജഗർവ്വപാദകിസലയരുചിരാ. 30

ദീപ്താംഗുലി നഖരമഹാച്ഛവ്യാ പദയോ സ്തദീയയോർന്നഖരമഹാഃ
വിശദാത്മോ പരിഭൂതഃപൂജ്യോപ്യഖിലൈർജ്ജനൈശ്ചബത പരിഭൂതഃ. 31
ചിന്താ മതനുത തനയാം സമീക്ഷ്യ താം ഭൂമിപസ്തതോനു തതനയാം
ഏഷാ ഭാസാ മാന്യാ ഗുണൈ സ്ഥാഥാന്യൈശ്ച ദുർല്ലഭാ സാമാന്യാ. 32
യത്ര ഗുണാ ഹി സമുദിതാഃ പുരുഷേ കാലുഷ്യരഹിതമധിരസമുദിതാഃ
സോമുഷ്യാഃ പതിതായാമർഹോ ധന്യേതരേതു നഹി പതിതായാ. 33
മഹിളോത്കരസാരമണേരിതി പതിചിന്താം വിതന്വതി രസാരമണേ
സുമഹിത സംപദമാപദ്ഭേത്താശ്രീ നാരദോഥ നൃപപദമാപത്. 34
യേനാഖില കാമഹതീ രചിതാ ത്താ ഗാനാലീനലോകാ മഹതീ
സ്ഫാടികജപമാളികയ ായോ ലസമാനോ നത സ്സുതാമാളികയാ. 35
യം സൂതരാ മായസ്യ ദ്രഷ്ടാ സുകൃതൈർജ്ജനോഭിരാമാ യസ്യ
തനൂ രനുകൃതശരദമനാഗ്രാജച്ഛശിവൃഷ വിരാജിസുമശരദമനാ. 36
വിധിതനയോ വൈദ്യുത്യാ യുതമുപവീതം ബിഭർത്തിയോവൈദ്യുത്യാ
സ്വർണ്ണലതാവൈരസ്യ പ്രദകാന്തിർയ്യസ്യ ജടിലതാവൈരസ്യ. 37
അസമോസ്തിതു നജിനേന പ്രബോധതോ യോ മൃഗസ്യ ഭാനജിനേന
പ്രഥിതഃ ശ്രിതരഞ്ജനതഃ സ്വീകൃതരുചിനാശുഭസ്യ ഭൂരഞ്ജനതഃ. 38
കുരുതേ യദ്ഗൗരഭയാ നഘതോ മൗഞ്ജ്യാജനാൻ സ്ഫുരൻ ഗൗരഭയാ
യോ ദൃത ദാമോദര സച്ഛൗചമനസ്സാഗരോദ്യദാമോദരസഃ. 39
ക്ഷിതിനേതാ ക്ഷിപ്രമദഃ പ്രേക്ഷണസഞ്ജാത വിസ്തൃതാക്ഷിപ്രമദഃ
പൂജനമത്യാദരയാ വിധിവദമുഷ്യാതതാന മത്യാ ദരയാ. 40
കലിതാഭ്യുദയം ജഗദേകരാദ്ധ്യസ്തേന സർവ്വവിദയം ജഗദേ
നിന്യേ തവ പാവിതതാം പദധൂളിസ്സദ്മ മേസ്തപാപാവിതതാം. 41
അസ്മാത് ഭവദീക്ഷിതതഃ സമഭൂത് പരസൗഖ്യ വിരചനാദീക്ഷിതതഃ
അയിനോ വൈ കാർത്താർത്ഥ്യം വിശിഷ്യ മുനിവര്യ യത്ഭവൈകാർത്താർത്ഥ്യം 42
വക്ഷ്യേ തേ കിഞ്ച നഭോയായിൻ! പദഭാങ്മഹാമതേ! കിഞ്ചനഭോ!
മമ രാജനതാഭ! വദ പ്രിയതാർഹം ദുഹിതുരർചിജനതാഭവദഃ. 43
ഇതി നൃപഗിരമതിമധുരാം നിപീയ പീയൂഷയൂഷകപ്രതിമധുരാം
കഥയൻ സുദ്ധ്വനി ശമിതാന്ധ്യാർത്യഥ കലയൻ മതിം സ സമ്മനി ശമിതാം. 44
വസുധാഖണ്ഡല! സദ്ഭിഃ കല്പ്യാശീർയ്യോ ഗുണൈരഖണ്ഡലസദ്ഭിഃ
തസ്യ ശുഭേ ദംഭവതഃ കൃതമതിരഹമസ്മ്യപാസ്തഭേദം ഭവതഃ 45
കാര്യം ശൃണു പരമേനാം ഹരയേന്തികഗാം തനുശ്രിയാ പരമേനാം
തനയാം പദസേവിതരദ്രുഹിണമുഖായാതിമഹിതഭാസേ വിതര. 46
ധൃതഹിംസാരസ! സദനാരതാർചിതാശ്രയസൈവ സാരസസദനാ
ശുഭവേപുരാര ചിതേന ത്വദപത്യത്വം ത്വയാ പുരാ രചിതേന. 47
ദിതിജൈസ്തു കൃതാഭരണാദ്ധ്യഥാകലോർവ്വീ വിമുക്തസുകൃതാഭരണാ
ഏതദവനകൃതമഭവച്ചക്രാവരജോ നരോഹിവിധൃതതമഭവഃ. 48

കൃതധീരജനിർദ്ദേശേ രതമാത്ര കൃതലോകസുഖകരജനിർദ്ദേശേ
കിമു കംസഭിദിതരേണ ഗ്രഹണീയാസ്ത്യ പിധനാദിമോദിതരേണ. 49
മദ്ഗിരമനുസര സ ത്വം സദ്വ്യാപാരേ വ്രജേ സ്സദാ സരസത്വം
തം ഭൂയഃ സ്മര മായാച്ഛുരിതോ വരണം കരോതി യഃ സ്മഃ രമായാഃ. 50
ഇത്യുക്ത്വാ സൗമനസാഗാരം വോഢ്വാ ഹരേർഗതോ സൗ മനസാ
മധുരദ്ധ്വനികരവീണാം പശ്യൻ ബിഭ്രത്പ്രഭാമനേകരവീണാം. 51
ശുഭകാംക്ഷീ തദനുഭുവഃ പതിഃ സ്മ നയതോമൃതീം പ്രഭൂതദനുഭുവഃ
അവരോധീ മാനവതഃ സ്മൃതിമകൃത ഹരേർജഗന്തി ധീമാനവതഃ. 52
തസ്മിന്നാവിഷ്ടമതിഃ സ്വസ്യ സ യന്നാരദോ ജഗാവിഷ്ടമതി
നീതിഭിരയമസമോദഃ പരമാർത്ഥജ്ഞാനതഃ പ്രകാമസമോദഃ. 53
തത് ജ്ഞാത്വാനു സുഖലവനക്ഷ്വേളതരുഃ കഠിനരചിതജനസുഖലവനഃ
രുക്മ്യതി പരിഹാസവിധംബഭാണഭൂപസ്യ യാതവാൻ ഹാ! സവിധം. 54
വൈരിനികര ഹരസേന! ത്വമൃഷേർവാചാകുലസ്യ കലഹരസേന
അതിരേകി മദഭ്രാന്തഃ പ്രഭോ! സ്വധർമസ്യ ഭവസികിമദഭ്രാന്തഃ. 55
മാന്യദ്യുതിരനുദേയാ സഹജാ ഹരയേ ന തേത്ര രതിരനുദേയാ
സ്തിമിതോ വസ നാഗോപ്യഃ സ്വ ജനൈർയോ യേന മുഷിതസനാ ഗോപ്യഃ. 56
നിന്യേ കംസം ധാതം മാതുലമപി തസ്യ മൈത്രകം സംഘാതം
യോ മര്യാദ രഹിതഃ കുത്സിതകർമ്മാധമശ്ച പരദാരഹിതഃ. 57
സമരകൃതാനസുഹൃദ്ഭ്യസ്ത്യക്ത്വാ മഥുരാം ഭയേന താമസുഹൃദ്ഭ്യഃ
നഗരീമാനന്ദഭുവം കൃതഗൃഹ മദ്ധ്യബ്ധി ഗണയ മാ നന്ദഭുവം. 58
നതവരദമഘ്ലോഷസ്യ ദ്വിഷതാം ഹേതും സതംഹിദമഘ്ലോഷസ്യ
മനസാ മാനയ ശോഭിസ്ഫീതഗുണം ദീപ്ര മനുപമാനയശോഭിഃ. 59
ബന്ധുഷു സുഖയോജനതശ്ശിശുപാലാഖ്യഃ സ്തുതിംഗതോ യോ ജനതഃ
യോ ലക്ഷ്മ്യാ വിത്തപതിത്രപാകൃദഹിതാൻ മുഹുഃ കലാവിത്തപതിഃ. 60
ആസ്തേ നക്ഷത്രാണാം കിമു നാഥോ യശ്ശശീവ നക്ഷത്രാണാം
ഭൃശമാനത മീനദ്ധ്വജശ്രിയാ ഭോ! വിധർമ്മിമാനതമീനഃ. 61
ദാതും തേ സാത്വത്യാസ്ഥാനിതമുചിതാ സുതാ സുതേ സത്വത്യാഃ
ത്വം ചിന്തയ മാന്യമതസ്താം പരിണേതും സമസ്തജനമാന്യമതഃ. 62
നൃപജേഹിത ഭാരത്യാ ധിയാജഗൗ നാരദാഭിഹിതഭാരത്യാം
കൃഷ്ണേധൃതലാലസയാ രുക്മിഗിരാ തപ്തയാതിവേലാലസയാ. 63
സങ്കടമേകം സാരേണോനഃ പാണിഗ്രഹായ മേ കംസാരേ
ദുർന്നയയോനിർദ്ദിഷ്ടക്ഷയേന ചൈത്യസ്സുനിർദ്ദയോനിർദ്ദിഷ്ടഃ. 64
ജഗദീശ! കൃപാലയ! മാം ഹൃദി ദധദേനാം നകിം ഹരേ! പാലയമാം
ത്വയി ദൃഢരതിഗോ വിന്ദത്യയികാര്യം പരിഹതാർത്തിരതി ഗോവിന്ദ. 65
വേത്ഥമനഃ കിമു കുന്ദസ്മേര! മദീയനവിരഹശോകി മുകുന്ദ!
കുർവ്വൻ മാനസമസ്തവ്യഥം സതാംത്വമവഗമ്യമാനസമസ്തഃ. 66

കൃശദേഹാനിഗദന്തീ സൈവം മുക്താഭിമാനഹാനിഗദന്തീ
മുഹുരപിതാം സ്മരണേന പ്രിയസ്യ കുരുതേ സ്മരോർദിതാ സ്മരണേന. 67
സമപാകൃതമാലേയം വിരഹാർത്താദ്വിഷ്ടപദ്കൃതമാലേയം
ഭീതാശിശുമാരുതതസ്തഥാ പികാനാം ചമദവതാമാരുതതഃ. 68
കിമപി കിമാര ജനീശം വിമൃശത്യേഷാഗ്നിമനുപമാ രജനീശം
സന്തോ ദുർവ്വർണ്ണസ്യതേനാമേനാം തദാ വിദുർവ്വർണ്ണസ്യ. 69
വൈദർഭോ നിരണൈഷീദുപയമസ്യോ സ്തതോഷമാനി രണൈഷീ
ശുഭമനസാ ധനരാജ്യാ സ്തോകസ്സകൃതാർജ്ജനോസ്യ സാധനരാജ്യാഃ. 70
കലിതാമോദം തസ്യ ജ്ഞാതാ ചേദീശ ഉമയമോദന്തസ്യ
ഭീഷ്മക തനുജനിയുക്താൻ സ്മിതവാൻ ദൂതാത്സഹിതതയാജനിയുക്താൻ. 71
മുദിതമനാ മാന്യേഭ്യഃ ശ്രിയാ നൃപസ്തതു രുക്മിനാമാന്യേഭ്യഃ
ധരണീപതിനികരേഭ്യഃ പ്രാവേദയ ദഹിതദർപഹാനികരേഭ്യഃ. 72
താം ബുദ്ധിമതീവാർത്താമുപകർണ്ണ്യ നൃപാത്മജാ പടുമതീവാർത്താ
പ്രജഗാവരമാനീയാ ക്ഷിതിസുരമേകം ഹിവൃഷ്ണിവരമതീ യഃ. 73
പ്രണതാമിത വസുദേവച്ഛേദീനേ യത്രതല്പരോ വസുദേവഃ
സ ന കിമുമയി വത്സസയാന്വിതലക്ഷ്മീസ്സം യുതോധിയാ വത്സലയാ. 74
മാം ചേദിമഹീനായ ഭ്രാതാദിത്സുർമ്മതിഭ്രദിമഹീനായ
ശൈരിസ്സുഖദോഹരതാം ജവാത്സമാം നിർജ്ജരാർച്യപാദോഹരതാം. 75
പദസേവകവിപ്രവരം ത്വാം ദേഹി പ്രാപ്യതം ദ്രുതം വിപ്ര! വരം
താ മഘഹര! വേദയയാ ദശേദൃശീ മേർത്ഥി തോയജ രവേ! ദയയാ. 76
വക്താ സമഭൂദേവ സ്ഫീതദസ്താം തുജീവസമഭൂദേവഃ
സങ്കടമയി! മായാഹി പ്രമോഹികാജസ്യ കൃഷ്ണമയി! മായാഹി. 77
* * * * * * ** * * * * * * * * *
* * * * * * ** * * * * * * * * * 78
വിമതധരാധിപരാജിശ്ശ്രിതേന വിബുധൈശ്ച മദധരാധിപരാജിഃ
ധുതവിനയാ തു വിനാശം കിമപി യദൂനാം വരേണയാതു വിനാശം. 79
സ്വിനിഷേവണലോഭവതീം പരിണേതാസ്യാത് സഭുവനപാലോ ഭവതീം
വക്തുമിദം സുഭഗേഹം ഗച്ഛാമി ജവാജ്ജഗത് പതേശ്ശുഭഗേഹം. 80
ഇത്യേവം നിഗതംസ്തയാകുതുകിതാം ധീമാനിതോ മാനിതോ
ലോകാനാം ദുരിതം സ്മരൻ ബഹുജനിസ്തോഭാർജ്ജിതം മാർജ്ജിതം. 81
കൂർവ്വാണം ലഘുതം ദ്വിഷാം സപതഗാധീശാസനം ശാസനം
തന്വാനം പ്രയയൗ പുരീം പരിലസത് സദ്വാരകാം ദ്വാരകാം. 82

ദ്വിതീയഃ സർഗ്ഗഃ

അഥ ജലനിധി മദ്ധ്യഗതാം വിപ്രോയമിവ പ്രതസ്ഥുഷീമദ്ധ്യഗതാം
ആമോദീ പ്രാകാരൈർബഹുഭിഃ പുരമൈക്ഷതോച്ചദീപ്രാകാരൈഃ. 1
ശ്രീഭ്യഃ കാഞ്ചനഗോത്രാണോത്കഹരിഃ പ്രേഷ്യ വിജിതകാഞ്ചനഗോത്രം.
സ്വമഹി മനിചയാനൂനം മണിഗൃഹഭൂഭ്യശ്ശുഭാജനിചയാനൂനം. 2
യാ ശിവഭൂനഗരീതിപ്രോന്നതസൗധാജിതാഗരിപുനഗരീതി
വിഖ്യാതിഭൂദേവ സഭാഭരാതിരഭ്യാപ്സരാ മഹാദേവസഭാ. 3
ഉരുവിഭവാപ്രാ ധാന്യാപ്രമിതിയുതാ ഥാ ചസവിഭവപ്രാധാന്യാ
സാർത്ഥികരുചിരാജിരതാധരാലകാപുര്യദീയരുചിരാജിരതാ. 4
ബഹുതരദിനമണിമാനം മണിസദ്മഭവൈർഗ്ഗണൈസ്ത്വിഷാമണിമാനം
യാ വീരരാജ നയന്തീ വിസ്മയ മവലോകിലോകഹൃദി ജനയന്തീ. 5
യാ സ്ഫാടികവാടാനാം വോദ്രീവഹതാം ച രത്നഘടികവാടാനാം
സ്തംഭാനാം മതുലാനാം മണിഘടിതാനാംഗണാൻ സുമഹിമതുലാനാം. 6
പദ്മൈർവികചരണേഷു സ്ത്രീഭിരുപാത്തേന ബിഭ്രതീ ചരണേഷു
ഹർമ്യേഷ്വധി രോഹിണികാ ഹൈമീർലാക്ഷാരസേതയാ രോഹിണികാഃ. 7
ശ്രിതബഹുവിപ്രാ സാദാപഹാനൃണാം തുംഗസച്ഛവിപ്രാസാദാ
മഹിതമണീ തോരണിനീ വാദ്യൈർയാനിത്യേവ മഹതോരണിനീ. 8
അതിവിസ്തൃതമന്ദുരയാ സഹിതാ യാ വൈരിണാം നികാമംദുരയാ
യസ്യാം ദാന്താവല്യാ ശ്ലാലാ വിപുലാ ഭവത്യുദാന്താവല്യാഃ. 9
സ്ഫുരദവിലംബി തരംഗാമൃതരാശിവൃതാ നടൈശ്ചലംബിതരംഗാ
മൂർഖജനാനാലോകാധികാരികാ യാ ഗൃഹസ്ഥനാനാലോകാ. 10
യാ രത്നാഹിതവേദീ യദുനിവഹോ യത്ര സർവ്വജനഹിതവേദീ
ശീതളമൃദുപവനാനാം വിരോചമാനാ ഗണേനയോപവനാനാം. 11
ഇഹ യാ കുരവകലാളിസ്ഫുടനർമ്മവിനോദ ധൃതകുരവകലാളിഃ
ഹൃതനവസൂനരസാലാപാഞ്ചിതപികകേള്യ ഭാവസൂനരസാലാ. 12
യാ തത്ര സദാഫലിനീ സതതം സംപ്രേക്ഷകാക്ഷിരസദാഫലിനീ
മരുദണുലോലം ബകുളം ദധുഷീ ബഹുലം വിലാസിലോലം ബകുളം. 13
യാ ധനചാംപകരാജിസ്പൃഹയാലുനവ പ്രസൂനചാംപകരാജിഃ

സഹ പികരാജദ്രുതയാ തത്രയുതാലസദശോകരാജദ്രുതയാ. 14
യാ വാ മാലതികാഭിർവ്വാസന്തീഭിർമനോരമാ ലതികാഭിഃ
സമഭൂയത മേളിതയാ സാദ്ധ്യാചാസ്മിൻ യയാനിയതമേളിതയാ. 15
യദുപവനേ സുരതരവഃ സ്ഫുരിതാസ്സന്തി സ്മ പത്രിണാം സുരതരവഃ
കുഹചിദിഹ തമാലസിതാപരരുഗ്യാ ബോധിതരുയുതതമാലസിതാ. 16
ഉത്ഥിതഭാവാ ദരതശ്ച യാ ശുകാദ്യാത്തസപ്രഭാവാ ദരതഃ
കിം ശ്രീഖണ്ഡിതയായാദസ്മിൻ നോ സുരഭിതാ മഖണ്ഡിതയാ യാ. 17
ശ്രേണ്യാ രാജീവാനാം ലസിതാ സലിലേന സുഖകരാ ജീവാനാം
സുശ്രീകാ സാരാണാം പടലീ സാലിശ്ച യത്ര കാസാരാണാം. 18
ശശിപരിഭാവികസിതയാ യത്രാബ്ജാല്യോദിതപ്രഭാവികസിതയാ
ഹംസാനാം വിസരസ്യ സ്ഥാനാനി ച കാശ്ചിദഘകൃദഭൂവിസരസ്യഃ. 19
സച്ഛവിശാല തടാകമ്രാഭം യാധാത് ബഹും വിശാലതടാകം
ദധതം വാരി സച്ഛന്ദാപ്പുതജന മുഗ്രതാപവാരിസച്ഛം. 20
ഗീതാദ്വൈവഞ്ചികതഃ പീയൂഷരസസ്യ ഭൂരിതരവഞ്ചികതഃ
പ്രസ്ഫുടയാ സ്തനുരുച്യാ സ്ത്രീണാം സ്വഃ സ്ത്രീജിതാം ച യാതനുരുച്യാ. 21
വിദ്യാ ശൗര്യാദീനാം ബിഭ്രാണാ യാ തതിം ചശൗര്യാദീനാം
മധുമഥനാഗാരാതിശ്രീഭൃതി യസ്യാം സ്ഥിതോഹി നാഗാരാതിഃ. 22
ബഹുദൈത്യ തമോദാരിസ്ഫീതമഹഃ ക്ഷപിതഭാനുശതമോദാരിഃ
യാസ്താര്യാവലിമാനം ദധതീ ശംഖം രവേണ സുധവലിമാനം. 23
യാ വാ കൗമോദക്യാ ദാത്ര്യാമരരിപുവധേന കൗമോദക്യാ
ഖലഭയജനി ഭൂരിതരൈശ്ശസ്ത്രൈർദീപ്തൈശ്ച രാജിതാഭൂരിതരൈഃ. 24
താം ഗത്വാതനു തദനുപ്രഭവജനാരേർന്നു ശരണോ തനു തദനു
വീക്ഷാം ഗുരുമഹിമാനംദധതോ ഹരതോതിരതിയുഗുരുമഹിമാനം. 25
മണിപീഠനിഷണ്ണസ്യ ശ്രീപദസേവൈകനിരതമുനിഷണ്ണസ്യ
സഹയാദവലോകസ്യ ത്രിഭുവനസന്താപപരിഹൃദവലോകസ്യ. 26
ജിതഹരിദുപലാളിതയാ യുതസ്യ വപുഷോ ഭ്രസംസദുപലാളിതയാ
കാന്ത്യാ മധുരിമകുട്യാ സ്ഥിതസ്യ നിതരാം രുചാര്യമധുരിമകുട്യാഃ. 27
അബുധജനാളീകസ്യ പ്രണതാളിപ്രീതിദാക്ഷിനാളീകസ്യ
സുഭഗസ്യ ച മംഗളതഃ പ്രഭയാ ഗതയോത്ഥിതീം പ്രകാമംഗളതഃ. 28
തമസാ മഹിമകരസ്യ വ്രജിനാനാമതുല വീര്യമഹിമകരസ്യ
യദൂസൂഖ ഭൂമകരസ്യ സ്ഫുടകുണ്ഡല സാമ്യജന്മ ഭൂമകരസ്യ. 29
ലോകാവന മാലസ്യ ത്യജോ വിധാതുസ്സുഭൃംഗവതമാലസ്യ
ദധുഷോ നവരവികല്പം കൗസ്തുഭരത്നം പ്രഭാഭരൈരവികല്പം. 30
ധൃതകാഞ്ചനവലയസ്യ ച്ഛേദന കർത്തുർമ്മദസ്യ കൗവലയസ്യ
ഹസ്തരുചാലംകൃതിഭിർന്നതസ്യ ഹാരൈതസ്യചാലംകൃതിഭിഃ. 31
സ്ഫുട തടിദുപമേ ഖലയാപന്യനിപുണഷ്യാംബരേച മണിമേഖലയാ
ധൃതയാ പരിലസിതസ്യ സ്മിതസ്യ സന്ധാരിണോതിവേലസിതസ്യ. 32

മണിനൂപുര സുരവിപദശ്രിയാതിരഭ്യസ്യ ശമയതസ്സുരവിപദഃ
ശശിരുചിരസമജ്ഞാനാം തത്യാ ദാത്ര്യാനിതസ്യരസമജ്ഞാനാം. 33
നിർമ്മല ഭാവീക്ഷണതഃ പ്രഭോർദ്ദിജോദൃക്ഫലപ്രഭാവീ ക്ഷണതഃ
കുശലസ്യ സഭാജനതസ്തതോധിഗതതോതിമുദജനിസഭാജനതഃ. 34
സോമയതീവ ശമവദല്പേരധീരാദരൈകപരവശമവദത്
യദുനാഥം വരദമനം ഗാർച്ചിതരൂപം സപത്നഭൂവരദമനം. 35
ഭവതി ഹി കാചിദ്രൂപപ്രകർഷതോ ലോകമോഹികാ ചിദ്രൂപ
ഭുവി മധുരാ ജ! കുമാരീണാനുരതേ! രുക്മിണീതിരാജകുമാരീ. 36
യാ സുവിലാസകലാഭിശ്ശ്രിതമുഖചന്ദ്രാസ്ത്യനാവിലാ സകലാഭിഃ
സാ സ്മരകൃതകലിതരതി സ്ഫുടം ത്രപാബ്ലിം തയി പ്രഭോ കലിതരതിഃ. 37
സുദയാലോ! കേശവ! സതപ്രകരേ ഗൗണം കുലം ത്രിലോകേശ വസത്
സ്വീകൃത മധുപദശമലം തത്കമലിന്യാം നിരസ്തതാപദശമലം. 38
ഗത്യാരീഭാ വികചാബ്ജാസ്യേയം സജലഘനപരീഭാവികചാ-
പരസുഖ ചില്ലീലതയാ ശ്രിയാല്പിതാംഗജധനുഃ സ്വചില്ലീലതയാ. 39
ലോചനജിത താമരസാം തദന്യ പുരുഷേഷ്വവേഹി ചൈതാമരസാം
നതമൗക്തിക വരദാനാം കരൈർവ്വിഭാന്തീം ഗണേന ദേവ! രദാനാം. 40
ബന്ധുകാരുണ്യേന ശ്രിതാധരേയം യുതാ ച കാരുണ്യേന
മാന്യാ സകലസുമനസാ മപി ച കുരങ്ഗീദൃശാം തിലോത്തമസുമനസാ. 41
ഏഷാ ഗജമസ്തക രീപ്യുരോജകുംഭാ ധൃതേർന്യണാമസ്തകരീ
കവിതൃവ്രാതനുതായാഃ കുക്ഷിസ്മുഷ്യാ! പദം വിഭോ! തനുതായാഃ. 42
തുലിതതരോമാ വല്യാഭാതോദരശോഭിനീലരോമാവല്യാ
മുഗ്ധാ സൗവർണ്ണേന ശ്രയമാണാംഗീ ശിവാഹ്യസൗ വർണ്ണേന. 43
സുഖിതാ മനിതം ബാലം തന്വാനാ ചക്രപൃഥുലിമ നിതംബാലം
ചികുരേണ വരം ഭാനാം ചോരുവിരോധേന കുലഹൃദിവ രംഭാനാം. 44
ബിസചാരു ഭുജാലതയാ രുപയശോദർഷ്ട കൗമുദീജാലതയാ
അയി! മദനായുവഭാവച്ഛേദ്യേതര! ലംഭിതോനയാ യുതഭാവഃ. 45
ആതപതസ്സുലയ ഭയാ യാസ്യാശ്ചരണൗ തയാപ്യകൈസലയഭയാ
പ്രണതാനാ മതമോദസ്ഥിതിഃ പ്രപന്നാഹൃപാത്തജനമതമോദ. 46
സഹജാം ദമഘ്നോഷഭുവേ ദിത്സതി സല്ലോകഭർത്സനാഘ്നോഷഭുവേ
അസദകൃപാലോ! പിതരം രുക്മീ നിന്ദന്നധർപരതിലോപിതസ്മ. 47
ശുഭകരതമസന്ദേശം ഗൃഹ്ണന്നസ്യാ തിധൂതതമസം ദേശം
സുരകൃതമഹമായാതഃ പ്രപന്ന നരവിഗ്രഹൈന മഹമായാതഃ. 48
ഘനസുഖപദപര മഗ്നാവാർത്തിമയേ ഭക്തകൃതവിപദപരമഗ്നാ
വൃദ്ധിമതി ത്വയിയാതാം പ്രോദ്ധര മാ മാശു രതിമതിത്വയിയാതാം. 49
യാചേ ത്വാമിതി യദിമാം ജഹാസി പരകാര്യസുമിളദനുമിതിയദിമാം
ജീവിതമത്യക്ഷ്യാമിശ്രിതസുര കാരേ്യഷു ജവിതമ! ത്യക്ഷ്യാമി. 50

ഭഗവൻ! ഭവ്യാഹാരാദ്യുത്സൃക് സൈവം സസോരഭവ്യാഹാരം
ഹൃത്വാ സത്വരമേതദ്വയഥാം ഭവാനേതയോരുസത്വ! രമേത. 51
വിധുത സമാസം ഭവതി സ്ഥിതാ സദാ യസ്യ ധീസ്സുമാ സംഭവതി
കുമതൗ നാധികരസതാം സഭീഷ്മകോയാത്സുതേ ത്വനാധികര! സതാം. 52
വ്യാഹാര സമർത്ഥസ്യ ദ്വിജസ്യ വചനസ്യ കലിതരസമർത്ഥസ്യ
ദത്താ വാമവരോദ്ധാ വേത്താഭാണീത് സദാദിതിഭൂവാമവരോദ്ധാ. 53
ദധതീ മതിമേകാന്താലീനാം മയി ഭജതി വസതി മേ കാന്താ
സ്നിഗ്ദ്ധ ക്ഷേമദ ഹൃദയേ സഖേ! ശ്രിയാ സാ തടില്ലതാ മദഹൃദയേ. 54
ഉജ്ജ്ഝിതമാനാരീണാം തതിർഭവേദ്യാഹി വരതമാ നാരീണാം
ജനനീയ മഹേതു തയാ യുതയാ നൈവാസ്യപരിണയേമഹേതുതയാ. 55
ശ്രിത ഖലിനീ ച സ പത്നീം മമ ദണ്ഡ്യാ ഭൈഷ്മകസ്തു നീചസപത്നീം
ദിത്സതി ചേദിജ്യാദേ രോദ്ധ്രുമയി കലിതവിമതി ചേദിജ്യാദേ. 56
മിത്രീ ഭവതാ സാകം പദ്ഭുലതികാജവേന ഭവതാ സാകം
പരിണേതു മനാ ഗച്ഛാമ്യമും പുരം കുണ്ഡിനാഖ്യമമനാഗച്ഛാം. 57
* * * * * * *
* * * * * * * 58
ഭക്തിഃ പരമാപി ബതാക്ഷിഭ്യാം പത്യാ ദരാന്നൃണാ മാപിബതാ
ജലദാസിത മാ യാന്തം സ്വ ഗൃഹം വിഷ്വേശമതിലസിതമായാന്തം. 59
ത്വം ദീനാവലിബന്ധുർജ്ജയേതി ബദതാധ വിനയിനാ ബലിർബ്ബന്ധുഃ
രചിതാ തേന സാ പര്യാമോദേന ഹൃദാ ദ്രുതം യുതേന സപര്യാ. 60
അഥ വാമനു ദാസീനഃ കാഞ്ചന പീഠേ സുഖാർത്ഥ മനു ദാസീനഃ
ജഗതസ്സുതു വസുധായാം പത്യാ വോദ്ധ്രാ ഗിരാകഥീവസുധായാഃ. 61
അവലോകാമലമധുനാ മദൃഗ്ഭ്രമരീ തവാപമുദമലമധുനാ
മായാമാനവ! കേശിപ്രമഥന! ജന്മാദ്യ ഭോ! മമാനവകേശി. 62
യാദവരാജ്ഞീ വരജ! സ്വതഃ പവിത്രത്വദംഘ്രിരാജ്ഞീവരജഃ
ബുധബഹുവിധരാഗാരം വ്യധത്ത ശുചിമേ ഘ്രനച്ഛ്രവിധരാഗാരം. 63
ഗുണതതി ഗുരുചിരമേതദ്വഹദ്യശോമുഷിതശീതഗുരുചി രമേത
വിഗതാ വൃത്തിമദന്തർഭവാൻ വപുഃ കല്പിതാഥവൃത്തിമദന്തഃ. 64
ഇതി ഗിരമാനന്ദമയൻ ഗദന്തമൂചേഘ മേധമാനം ദമയൻ
ദേവോ രാജാനം തം സ്വദശാം വനമാല്യലസദൂരാ ജാനന്തം. 65
രാജൻ നനു മേ യാത്രാസാ വതി ശുഭദാ നവേതിനനു മേ യാത്രാ
ത്വം പാകാരിസമാധിശ്രീക! ഭവേർമ്മത്പ്രസാദകാരിസമാധിഃ. 66
ഇതിദധദതിശ യമുഷിതക്ഷൗദ്രരസോക്തിം സ സുഗഹനാശയമുഷിതഃ
വിസ്തൃതരാജ സഭായാം നാനാദേശാഭ്യുപേത രാജസഭായാം. 67
നൃപതിഗൃഹമായാതം യാ തം ബുബോധജനാർദ്ദനം
ക്ഷിതിസുരസരസ്വത്യാ സ്വത്യാഗിനീ നിഭൃതം തതഃ

ഇയ മനുമുദാമന്ദാ മന്ദാകിനീഝരബാഷ്പഭൃ-
ദ്വയധിത നൃപജാ നാമാനമാനിലാമഖ ഭോജിനേ. 68

മുഹുരപി ച വഹന്തീ മാനസം മാനസംഗി-
വ്രജദജനി വിഭ്രംഭദ്രാഗതാം ദ്രാഗതാന്താം
രുചിജിതബഹുമാരാം മംഗളാ മംഗളാളി-
ശ്രിയമുപഗത മാരാദേവതാം ദേവതാം സാ. 69

തൃതീയസർഗ്ഗഃ

വൈദർഭപുരേ വപുരാത്തകല്പരുഗാര ശക്രരിപുരവേ പുരാ
ബഹുവാദ്യരവൈരയുതൈശ്ചോദ്യോ മിത്രൈശ്ച സാധുപരവൈരയുതൈഃ. 1
അധിരൂഢവിലാസഭുജഃ പത്ന്യാ വരേണ സദസുഖദവിലാസഭുജഃ
ഇഹ ബൃംഹിതസാരസൃസ്ഥിതസൃപുംസസ്ത്രിലോകഹിതസാരസൃ. 2
ദേവോഹിതതോഭീകസ്തനുജായാ രേവതസൃഹിതതോഭീകഃ
വാതാദശയാനസൃ ജ്ഞാതാസ്മ ഭവതൃമന്ദദശയാനസൃ. 3
കൃതവിമതാപത്തീനാം യുതസ്തയാ യാസഭൂമതാ പത്തീനാം
കാന്ത്യാ ധുത്തമസമയാദ്വിദർഭനിലയം ദ്രുതംഹലീതമസമയാ. 4
ഹൃദിവിഹരൻ സമുദയതസത്താം ലോകസൃ ഭാംഹരൻ സമുദയതഃ
സമധിഗതോ വൈധവതഃ പൂജാം ഭുവ ഏവ വേഗതോ വൈധവതഃ. 5
അഥ പാദകമലം പ്രയതാ ശൗര്യാ മനസേഷ്ടദായ കമലംപ്രയതാ
യാതാ സദനേകാളീദേവ്യാഃ കന്യാ നൃപസൃസദനേകാളീ. 6
അതിധൃതകാമാ പതിതാമാപയിതും സ്വസൃദൈത്യരിപുമാപതിതാ
ഭക്തേയമുമാചരണേ ജഗാവനാർത്തേഃ പടൗസതാമാചരണേ. 7
അനുരതശംഭോ! ജയമാ തൃജകരുണാമയിമഹേശി! ശംഭോജയമാ
സ്പർധാകുല വരദേഹോ! രുചാ നവാർക്കേഷ്ടു ഭക്തകുലവരദോ! ഹേ. 8
നാനൃസമേ ധൃായാമി ത്വാം ശരണം ദേവി! നോ സുമേധൃായാമി
അപരം മയ്യംബരസച്ഛ്രിതാംഘ്രികോ! തേസ്തുസതതമയ്യംബ! രസഃ. 9
മമ നിപതതി മതിരത്യാജ്യയാനിതാഭക്തരാഗതതിമതിരത്യാ
സുരസുഖദാനവശക്ത്യാ യുതേ ഹരൗ പീഡ്യമാനദാനവശക്ത്യാ. 10
വിഹിതപരീരക്ഷതയാ വിഖ്യാതോ വിഷ്ണുപസ്യ വിഭുരക്ഷതയാ
കൃപയാ തവ വല്ലഭതാം മമ ദധദംഗം ഘനപ്രഭാവല്ലഭതാം. 11
ഇത്യാത്തമഹാർത്ഥനയാ പ്രസാദയന്ത്യംബികാം തു സമഹാർത്ഥനയാ
പ്രമുദിതവിപ്രായാസീത് സാ സ്വനികേതേശ്രിയോ ഭുവിപ്രായാസീത്. 12
ദുന്ദുഭിപണവാദ്യാനാം യോ ധ്വനിരുച്ചൈരനല്പപണവാദ്യാനാം
അഥ ഘനസംഗീതേന ക്ഷിതിപതിനിലയോനിതേന സംഗീതേന. 13

* * * * * * *

* * * * * * * 14

* * * * * * *

* * * * * * * 15

ചൈദ്യഃ കോടീരിതയാ യുക്തോ മണിഭിർമയൂഖ കോടീരിതയാ
സുപവുസ്ത്വമലംകാരം കാരം ച ദധത് പരം ബഹുമലംകാരം. 16
അധ്യുതേദ്ധമരീചി തതഃ ശിരസി ഗുണാദ്രത്നമർച്ചദമരീചിതതഃ
ഭൈഷ്മ്യാത്തതമാളികയാവൃതധമ്മില്ലാ ച കുന്ദകൃതമാളികയാ. 17
അളകൈരതസീമന്താപ്താഭാം സാളീം വ്യധാദരതസീമന്താ-
യുനാം ന സമഭ്രമണേ ശ്രീഭൃദ്രത്നം ദധേധിനസമഭ്രമണേഃ. 18
കുങ്കുമതിലകവിരാജിസച്ഛലലാടിസ്തുവന്മഹാകവിരാജിഃ
മീനാരുചീരഞ്ജിതയാ ദൃഗ്ദ്വയ്യാസാനിതാച്ഛതനുരഞ്ജിതയാ. 19
വിഭിദാകരതാടങ്കായിതാഘദൃഷദോച്ഛമണിനികരതാടങ്കഃ
ഹൈമമിതാഗ്രൈവേയം സ്ത്രീണാം ദധുഷീശ്രിയാ മിതാഗ്രൈവേയം. 20
സവിലാസം കടപയാ ധൃതാസ്സുമണയോളിദത്തസങ്കടകപയാ
പത്കമല സദംഗദയാ പരയാ സത്യാ തയാതിലസദംഗദയാ. 21
സാ ലോഹിതകാഞ്ചിതയാ സ്പുരിതപടീ ശുഭരബോപഹിതകാഞ്ചിതയാ
സച്ഛവിഹാരവലിഭിർയുതാഞ്ചിതോദര്യമലവിഹാരാവലിഭിഃ. 22
പീനകുചോപരിമളിനീഭാവവിഹീനാംഗരാഗതാപരിമളിനീ
മിലിതാനാവിലസിതയാ കീർത്യാശാടീ നവാതയാ വിലസിതയാ. 23
ഏഷാ ഹംസകരാവാപ്താബ്ജമുഖീ ശ്രവണസുഖദഹംസകരാവാ
മധ്യേയന്തീ സദസദ്രസാഭുജാം മതിമദം നയന്തീസദസഃ. 24
രാജ്ഞാമിയമഭ്രമദാപഹവേണീനീലിമാസകാമഭ്രമദാ
അംഗശ്രീപ്രകടാക്ഷാമാലോകജൂഷാം വിമുക്തദീപ്രകടാക്ഷാ. 25
ഏവോ വാഹാനടനം നിനേ്യ ഹാസം പരോപ്രവാഹാനടനം
അകൃതരവൗ നാ ഗാനാന്തരേ യരസ്സുഗൗരവ നാഗാനാം. 26
സ്യാത്സമതാമേകസ്യ ബ്രുവത ഇതീശസ്യ ഭീമതാമേകസ്യ
ധീശ്ച ശൂനാ മജപരതാ യുക്ശ്രാന്തേർഭൂപദുഹിതൃനാമജപരതാ. 27
തദ്ഗുണപൂരം ഭണതസ്തത്കുചബുദ്ധ്യൈകുംഭപരിരംഭണതഃ
കൃതതാരം കസ്യാപി പ്രീതിർമ്മനസാ പ്രമോഹരങ്കസ്യാപി. 28
പൃഥുഹേമസ്തംഭാനാശ്ലേഷമഭജതാമഗൂഢമസ്തംഭാനാം
അനുകേചന തന്വന്തസ്തദൂരുമത്യാ പ്രകംപ്യ ചനതന്വന്തഃ. 29
കോപി നൃപതിരഥചക്രേ നിതംബ ബുദ്ധ്യൈവ നിപതനം രഥചക്രേ
ബത നാന്യാ പരശ്ചാപേ ചില്ലിധിയാസ്യാസ്സുസക്തിമപരശ്ചാപേ. 30
നൃഭ്യോ വിഹിതാശിരസിസ്ഫുരത്കരഃ കശ്ചിദവനിനേതാശിരസി
ധൃതരന്ധ്രസ്തോമകുടം ദധദിഹായാന്യജനനിരസ്തോ മകുടം. 31
സമഭൂദയ ബലദേവഭ്രാതരി ഭൈഷ്മ്യാ വിലോചനം ബലദേവ
സശിഖണ്ഡക ചക്രകചേ ഭഗവതി പരിപന്ഥിശാഖിനാം ചക്രകചേ. 32

രാജസുതാം സദൃിഷ്ടതാം പ്രാപ്നുവതാം പശ്യതാം തു താം സദൃിഷ്ടതാം
ഇന്ധരസേന ജഹാര സ്വാനുഗുണാം യാൻ ലഘ്വുഗ്രസേനജഹാരഃ. 33
പരമമുരസ്യ ശ്ലേത്താ സൗഖ്യം യോജ്യാം നിജേമുരസ്യശ്ലേത്താ
കാന്തിഭി രഥമാരോപ്യതൃക്ഷോയാസ്യന്നിമാം സ്വരഥമാരോപ്യ. 34
ഭൂമിഭൃതാ മാപരുഷാലാപാ പലലീ നിയോദ്ധൃതാമാപരുഷാ
താവദഹോ ഹരിണാളീനോരുബലേ നാല്പശക്തിരിവ ഹരിണാളിഃ. 35
യദവഃ പരശുചയേ ന പ്രാപുഃ കീർത്തൈ്യ രസാസ്തു പരശുചയേന
യുധിഖേദമയോഗദയാ ദൃിഷന്നബഹേഷ്വഭാവി ദമയോഗദയാ. 36
ഭവിതും കോദണ്ഡകരഃ ശക്തസ്തേഷാം നൃപേഷ്വകോദണ്ഡകരഃ
ശാസ്ത്രാണാമപരേഷാം പ്രയോഗി നാമപിമദശ്ശശാമ പരേഷാം. 37
ദണ്ഡ ന ഭ വ ദ ധി ക രണശ്ചൈത്യാ ദീനാ മ സാ വ ഭൃ ദ ധി ക രണഃ
സത്സുമുദം സഞ്ജയതാ ഹൃഭാവി താൻ യദുകുലേനസരസംജയതാ. 38
അന്തിക ഭാഗരിമാഥപ്രഭോർഹരേരാത്ത രോഷബഹുഗരിമാഥ
രുക്മീതമസൗജന്യം കൂർവ്വന്തം വ്യധിതസംയമതമസൗജന്യം. 39
അകൃത ച വൈരൂപ്യേണ ക്ലിഷ്ടം തം മൂർത്തമേഷ വൈരൂപ്യേണ
ഹൃദി ച സതാം ഗിരിരാജം സ്തന്വൻ യശസാപ്തതമല്പതാം ഗിരിരാജം. 40
അഥ ധൃതശിവപുരമയാദ്രൈവതകം വിഭുരനധശിവപുരമയാ.
അത്ര പദേ വരമണ്യാബലേസ്ഥിതശ്ചേഷദവിപദേവരമണ്യാ. 41
കളകണ്ഠചകോരകിണീം വന്യാംശുകിനീം ദധത്യപി ച കോരകിണീം
ഭർത്ത്യാസ്പുരദളിതായാസ്സദനം കുസുമാവലേസ്സദാ ദളിതായാ. 42
മഞ്ജിമസാരംഗതയാ സമനീതേ തദിവൃദ്ധസാരംഗതയാ
പ്രമദമമല കുശലാഭേ നാവാപ്താ യേ ഭൃശം മഹാകുശലാഭേ. 43
സ്ഫുരിതേശിതിരുചിരേണവ്യൂഹോയസ്തസ്യ നർമണാ രുചിരേണ
നാഭീഭവ്യാഗ്ര്യാണാം ഗീകാരിണി വഹതിഗണമീഭവ്യാഗ്ര്യാണാം. 44
പ്ലവിനാ സകുതകപീനാം ഗകേന നികരേണ സംശ്രിതേ തുകപീനാം
ലസിതാമുഖ പഞ്ചതയാ സത്വതതിര്യാ വിരാഗലോപം ച തയാ. 45
സതരംഗക്ഷോഭവനം ഹരിഃ പ്രതീര്യാബ്ധിമഖിലദക്ഷോഭവനം
വൃഷ്ണിഭിരഥ വപ്രിയയാ വതിമഹിതം ചാനീതോമുദൈവപ്രിയയാ. 46
അനയാ രേമേഘസ്യ ശ്ലേത്താ രുചിഭൃത്കലേബരേ മേഘസ്യ
സജലസ്യ രൂപം ചലയാ പ്രാപ്താം ഭർത്ത്യാ സമാനതാം ചഞ്ചലയാ. 47

മായാവിനാഥ ഹരിണാകഥി സാരസേനപുത്ര-
ീപ്രപുജ്യ വദനേ സ്ഫുടസാ രസേന
ഹാ ദ്വേഷപാത്രമഹമസ്മ്യുരു സാരസേന-
ഭൂമീഭൃതാം ത്വയി പരം തമസാരസേന. 48

രൂപേണ തേ സ്മരവധൂരവധൂത ദർപ്പാ
വിദ്യാധനൈശ്ച ഭവതീ ഭവതീഹകീർത്ത്യാ

മയ്യസ്ഥി സത്തരഹിതേ രഹിതേ ഗുണൈസ്ത്വതെ-
സ്തസ്യാഃ കുതസ്ത്വിദയിതേ ദയിതേനുരാഗഃ. 49

ഇത്യഭാഷിതരിഷാ ചഞ്ചലീകാരിണാ
തേന തച്ചേമുഷീ ചഞ്ചലീകാരിണാ
അദധാനാ മധോ നൈകധാമോദയം
സ്താം സ ഹേമാർവ്യമാനൈകധാമോദയം. 50

ശ്രിയഃ പതിരപേതതാം കിലപിനാകിനാനാകിനാ
മിതം സുഖകരോ വപുർജ്ജനമദാർപ്പകം ദാർപ്പകം
വിധാതു മനു ചാരമത്സ്യമഹസാദരസ്സ്വാദര-
ശ്രിയാ കൃതസുരീപശഃ പടലികാന്തയാ കാന്തയാ. 51

ശ്രീരാമാവതാരം ആട്ടക്കഥയിലെ സംസ്കൃതശ്ലോകങ്ങൾ

വന്ദനശ്ലോകം

വദനഹസിതസോമം, വന്ദിനാം ദത്തകാമം,
ധൃതസുഗുണ, മസീമം, ധന്യസൃഷ്ടപ്രണാമം,
കലിതമലവിരാമം, കാളമേഘാഭിരാമം,
ഭജത, വിമതഭീമം, ഭക്തിയോഗേന, രാമം.

വദനഹസിതസോമം - ചന്ദ്രനെ തിരസ്കരിക്കുന്ന മുഖത്തോടുകൂടി യവനായി വന്ദിനാം ദത്തകാമം - ആശ്രിതന്മാരുടെ അഭീഷ്ടത്തെകൊടുക്കുന്നവനായി ധൃതസുഗുണം - സൽഗുണങ്ങളെ ധരിച്ചവനായി അസീമം - അനന്തനായി, ധന്യസൃഷ്ടപ്രണാമം - ഭാഗ്യവാന്മാർക്കഭിവന്ദ്യനായി, കലിതമലവിരാമം - പാപങ്ങളെ നശിപ്പിക്കുന്നവനായി കാളമേഘാഭിരാമം - നീലമേഘംപോലെ മനോഹരകാന്തിയോടുകൂടിയവനായി, വിമതഭീമം - ശത്രുക്കൾക്ക് ഭയങ്കരനായിരിക്കുന്ന, രാമം - ശ്രീരാമനെ ഭക്തിയോഗേന - ഭക്തിയോഗമുറപ്രകാരം, ഭജത - നിങ്ങൾ സേവിച്ചാലും. വൃത്തം മാലിനി

സാരം - സുന്ദരനും ആശ്രിതവത്സലനും സൽഗുണങ്ങൾക്കിരിപ്പിടവും ഭാഗ്യവാന്മാർക്ക് സംസേവ്യനും പാപങ്ങളെ നശിപ്പിക്കുന്നവനും നീലനിറമുള്ളവനും ശത്രുസംഹാരശീലനുമായ ശ്രീരാമനെ നിങ്ങൾ ഭക്തിപൂരസ്സരം സേവിച്ചുകൊള്ളുവിൻ (എന്ന ആശിസ്സ്).

ആരത്നാകരമേദിനീരമണതാമാസേദിവാനാമഖാ-
ദ്വേൾമസ്യന്ദനപദ്ധതിഃ പ്രണയതഃ പ്രാണായിതോ വജ്രിണഃ
ശ്രീമാൻ, ഭാസ്കരവംശമൗക്തികമണിർദ്ദോർവ്വിക്രമൗദഗ്ര്യക-
ത്രസ്താരിർയ്യുശസോദഭൂദ്ദശരഥോ രാജാ വിരാജോത്തമഃ. 1

ആരത്നാകരമേദിനീരമണതാം - സമുദ്രത്താൽ ചുറ്റപ്പെട്ട ഭൂമിയുടെ നാഥത്വത്തെ ആസേദിവാൻ - നേടിയവനായി ആമഖാദ്വേൾമസ്യന്ദനപദ്ധതി - മഖാത്ത്കളുടെ വേൾമത്തിലോളം - സ്വർഗ്ഗത്തിലോളം സ്യന്ദനപദ്ധതി - തേർമാർഗ്ഗത്തോടുകൂടിയവനായി പ്രണയതഃ വജ്രിണഃ പ്രാണാ

യിതഃ - സ്നേഹം ഹേതുവായിട്ട് ഇന്ദ്രന്റെ പ്രാണപ്രിയനായി ഭാസ്കരവം ശമൗക്തികമണിഃ - സൂര്യവംശത്തിലെ മുത്തുരത്നമായി ദോർവ്വിക്രമൗദ ഗ്ര്യകത്രസ്താരി - അതിയായ കരബലംകൊു ശത്രുക്കളെ കീഴടക്കിയ വനായി യശസാ, വിരാജത്തമഃ - കീർത്തികൊ് ഏറ്റവും പ്രശോഭിക്കു ന്നവനായി, ശ്രീമാൻ, ദശരഥഃ, രാജാ ഉദഭൂത് - ശ്രീമാനായ ദശരഥൻ എന്ന രാജാവ് (ഉദ്ഭവിച്ചു) ഉായി. **വൃത്തം** ശാർദ്ദൂലവിക്രീഡിതം.

സാരം - സാർവ്വഭൗമനും സ്വർഗ്ഗത്തിലോളം തേരോടിക്കുന്നവനും ദേവേന്ദ്രന്റെ ഇഷ്ടമിത്രവും സൂര്യവംശത്തിലെ മുത്തുരത്നവും (വംശം - മുള എന്നു കൂടി അർത്ഥമുള്ളതിനാൽ മുത്തിന്റെ ധർമ്മം സമർത്ഥിക്കു ന്നു. മുളയിൽനിന്നു മുത്ത് രത്നം ഉാകുന്നു എന്ന് പ്രസിദ്ധം) കരബ ലംകൊു ശത്രുക്കളെ ഒതുക്കിയവനും കീർത്തിമാനും ശ്രീമാനുമായി ദശരഥനെന്ന രാജാവുായി.

കൗസല്യാപി ച കേകയക്ഷിതിപതേഃ പുത്രീ സുമിത്രാസ്യയാഃ
പ്രേയസ്യോ രഘുനായകസ്യ മഹിതാസ്തിസ്രോ ബഭൂവുർഗ്ഗുണൈഃ
താഭിദ്ദർപ്പകദർപ്പഘസ്മരവപുർല്ലക്ഷ്മീഃ പുരീമാവസ-
ദ്യൊലക്ഷ്യണ മുഹുഃശ്രിയസ്സുരപുരായോദ്ധ്യാമയോദ്ധ്യാമസൗ. 2

അസ്യ രഘുനായകസ്യ - ഈ രാജാവിന്നു (ദശരഥന്ന്) കൗസല്യാ അപി - കൗസല്യയും കേകയക്ഷിതിപതെഃ പുത്രീ ച - കൈകേയിയും സുമിത്രാ ച - സുമിത്രയും ഗുണൈർമ്മഹിതാഃ - അതിഗുണവതികളായ യാ തിസ്രഃ പ്രേയസ്യഃ ബഭൂവുഃ? - യാവ ചില മൂന്നു പത്നിമാർ ഉായി? താഭിഃ - അവരോട് (ഭാര്യമാരോട്) കൂടി; ദർപ്പകദർപ്പഘസ്മരവുർല്ലക്ഷ്മീഃ - ദർപ്പകന്റെ - കാമന്റെ ദർപ്പത്തിനു - മദത്തിന്നു ഘസ്മരമായിരിക്കുന്ന - ഹാനികരമായിരിക്കുന്ന വപുർലക്ഷ്മിയോട് - സൗഭാഗ്യത്തോടു കൂടി യിരിക്കുന്ന അസൗ - ഇദ്ദേഹം മുഹുഃ ശ്രിയഃ വൈലക്ഷ്യണ - ഏറ്റവും ഐശ്വര്യത്തിന്റെ വിസ്മയഭാവംകൊു സുരപുരായോദ്ധ്യാം - അയോ ദ്ധ്യാപുരീം ആവസൽ - സ്വർഗ്ഗത്തിന്നു ജയിക്കാൻ സാധിക്കാത്ത അയോ ദ്ധ്യാപുരിയിൽ വസിച്ചു. **വൃത്തം** ശാർദ്ദൂലവിക്രീഡിതം.

സാരം - ദശരഥന്ന് കൗസല്യ, കൈകേയി, സുമിത്ര എന്നിങ്ങിനെ ഗുണവതികളായി മൂന്നു പത്നിമാരുായി. കാമസുഭഗനായ ഇദ്ദേഹം അവ രോടുകൂടി അമരാവതിക്കു തുല്യമായ അയോദ്ധ്യാപുരിയിൽ താമസിച്ചു.

ഉദ്യാനേ നിതരാം മരന്ദലഹരീം പീത്വാമ്രസന്ദോഹതോ
മാദ്യദ്ഭിർമ്മുഖരീകൃതേ പരഭൃതൈർമ്മാദ്ധ്വീകജൈത്ര സ്വരൈഃ
സ്വൈരം മന്ദരഗന്ധവാഹ വിസരത്സുനൗഘഗന്ധേചരൻ
നാരീവാരമണീൻ കദാപി രമണീർവ്വാണീമഭാണീന്നൃപഃ. 3

കദാപിനൃപഃ - ഒരിക്കൽ രാജാവ് (ദശരഥൻ), ആമ്രസന്ദോഹതഃ മര

ന്ദലഹരീം പീത്വാ - തേന്മാവിൻതോപ്പിൽനിന്ന് പൂന്തേൻ കുടിച്ചിട്ട് നിതരാം **മാദ്യദ്ഭിഃ മാധ്വീകജൈത്രസ്വരൈഃ പരഭൃതൈഃ** - ഏറ്റവും മദിച്ചിരിക്കുന്ന വയായി, മാധുര്യംകൊു മധുവിനെ ജയിക്കത്തക്ക സ്വരത്തോടുകൂടി യവയായിരിക്കുന്ന കുയിലുകളാൽ മുഖരീകൃതേ **മന്ദരഗന്ധവാഹവി സരത്സുനൗഘഗന്ധേ ഉദ്യാനേ** - ശബ്ദായമാനമായി, മന്ദരഗന്ധവാഹനാൽ - **മന്ദമാരുതനാൽ, വീസരൽ** - വ്യാപിപ്പിക്കപ്പെടുന്ന, **സുനൗഘഗന്ധേ** - പുഷ്പപരിമളത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന **ഉദ്യാനേ** - ഉദ്യാനത്തിൽ **സ്വൈരം ചരൻ സൻ** - നിർബ്ബാധം നടന്നും കൊിരിക്കുന്നവനായിട്ട് **നാരീവാരമ ണീൻ രമണി** - സ്ത്രീരത്നങ്ങൾക്കു മാതൃകകളായിരിക്കുന്ന പത്നിമാ **രോടു വാണീം അഭാണീൽ** - വാക്കിനെ പറഞ്ഞു. **വൃത്തം** ശാർദ്ദൂലവി ക്രീഡിതം

സാരം - തേന്മാവിൻപൂന്തേനു് മദം പൂ കുയിലുകൾ കൂകി ശബ്ദായമാനമാക്കിയിരിക്കുന്നതും ഇളങ്കാറ്റ് വീശി സൗരഭ്യം പരത്തുന്ന തുമായ ഉദ്യാനത്തിൽ സ്വച്ഛന്ദം നടന്നുംകൊ് രാജാവ് ഒരിക്കൽ സുന്ദ രിമാരായ പത്നിമാരോടിങ്ങിനെ പറഞ്ഞു.

ഇതി ഗിരമതിരാഗമുചിവദ്ഭിഃ
ക്ഷിതിരമണോമദനോത്സവാദൃതാത്മാ
സഹനിജമഹിഷീജനൈർന്നിശായാം
കുഹചന കേളീവനേ, സപര്യരംസീൽ. 4

സഃക്ഷിതിരമണഃ - ആ രാജാവ് (ദശരഥൻ) **മദനോത്സവാമൃതാത്മാ** - കാമക്രീഡയിൽ സന്തുഷ്ടചിത്തനായിട്ട്, **ഇതി അതിരാഗം ഗിരം ഊചി വദ്ഭിഃ** - ഇങ്ങിനെ അത്യാസക്തിയോടുകൂടുംവണ്ണം നർമ്മാലാപംചെയ്തും കൊിരിക്കുന്ന, **നിജമഹിഷിജനൈഃ സഹ** - തന്റെ ധർമ്മപത്നിമാരോ ടുകൂടി, **കേളീവനേ കുഹചനഃ നിശായാം** - ഉദ്യാനത്തിൽ വെച്ച ചില രാത്രിയിൽ, **പര്യരംസീൽ** - ക്രീഡിച്ചു. **വൃത്തം** പുഷ്പിതാഗ്ര

സാരം - ആ രാജാവ് മദനോത്സവത്തിൽ തല്പരനായിട്ട് ഇങ്ങിനെ മേൽപ്രസ്താവിച്ചപ്രകാരം സാനുരാഗം നർമ്മാലാപം ചെയ്തുംകൊിരിക്കുന്ന തന്റെ ധർമ്മപത്നിമാരോടും കൂടി ചില രാത്രിയിൽ ഉദ്യാന ത്തിൽവെച്ചു വിനോദിച്ചുംകൊിരുന്നു.

സ്വച്ഛം സ്വച്ഛന്ദചേഷ്ടാവ്യഥിത ജഗദഥാശോകനീപാമ്രജാതീ
മല്ലീമല്ലീയമാനഭ്രമരപികകുലാ പംക്തികണ്ഠഃ കദാചിത്
ലങ്കാലങ്കാരഭൂതം ലളിതമുപവനം ജായയാസാർദ്ധമൃച്ഛൻ
ലീലാലീലാലസസ്താംമയദനുജസുതാ മബ്രവീൽ കർബ്ബുരേന്ദ്രഃ. 6

അഥ കദാചിത് - അനന്തരം ഒരുനാൾ **സ്വച്ഛന്ദചേഷ്ടാവ്യഥിതജഗൽ** - സ്വേച്ഛാധിപത്യത്തിന്നൊത്തവൃത്തിയാൽ ലോകമർദ്ദനം ചെയ്യുന്നവനായി **കർബ്ബുരേന്ദ്രഃ പംക്തികണ്ഠഃ** - രാക്ഷസരാജാവായിരിക്കുന്ന രാവണൻ,

ജായയാസാർദ്ധം - ഭാര്യയോടുകൂടി **അശോകനീപാമ്രജാതീമല്ലീമൽ** - **അശോകം, കടമ്പ്, തേന്മാവ്, പിച്ചി, മല്ലിക** എന്നിവയോടു കൂടിയതായി, **ലീയമാനഭ്രമരപികകുലം** - വുകളും കുയിലുകളും കൂട്ടംകൂട്ടമായി ലയിച്ചിരിക്കുന്നതായി **ലങ്കാലങ്കാരഭൂതം** - ലങ്കാപുരിക്ക് അലങ്കാരമായി **സച്ഛം ലളിതം ഉപവനം** - നിർമ്മലമായി മനോഹരമായിരിക്കുന്ന ഉദ്യാനത്തെ **ഋച്ഛൻ ലീലാലീലാലസഃ സൻ** - പ്രാപിച്ചവനായി വിവിധവിനോദങ്ങളിൽ തല്പരനായിട്ടു, **മയദനുജസുതാം താം** - മയാസുരന്റെ പുത്രിയായിരിക്കുന്ന **അവളോടു** - പത്നിയോടു **അബ്രവീത്** - പറഞ്ഞു. **വൃത്തം** സ്രഗ്ദ്ധരാ.

സാരം - അഥ സമകാലീനതയെ സൂചിപ്പിക്കുന്നു. മുൻരംഗത്തിൽ പറഞ്ഞപ്രകാരം ക്ഷേമത്തോടും സമാധാനത്തോടും കൂടി ദശരഥന്റെ രാജ്യഭാരം നടക്കുന്ന അവസരം എന്നർത്ഥം. തോന്ന്യാസപ്രവൃത്തികളാൽ ലോകമർദ്ദനം ചെയ്യുന്നവനും രാക്ഷസാധിപനുമായ രാവണൻ ഭാര്യയാ മണ്ഡോദരിയോടുകൂടി അശോകാദി നാനാതരുലതാഢ്യവും ഭൃംഗാദിസൗമ്യജീവികൾ അധിവസിക്കുന്നതും ശുചിയും മനോഹരവും ലങ്കാപുരിക്ക ലങ്കാരമായി ശോഭിക്കുന്നതുമായ ഉദ്യാനത്തിൽ പ്രവേശിച്ചു വിവിധ ക്രീഡാലമ്പടനായിട്ടു പത്നിയോടു പറഞ്ഞു.

ഇത്ഥം പത്ന്യാസമേതസ്സുരസമഭിരമൻ
രക്ഷസാം ചക്രവർത്തീ
ഹൃത്വാ രത്നാനി രമ്യമാണ്യമരവരപുരാ-
ദ്യൃക്ഷരത്നാനിചാസൗ
സ്ത്രീരത്നാന്യപ്യഥപ്രാഗിവകൃതവലഭിർ-
ഗർഹണാത്മോപനേതും
ഭൃത്യാനിജ്യാദിരോദ്ധൃനവദദതിബല-
ശ്ചിത്രയോധിപ്രധാനാൻ. 7

അഥ അതിബല അസൗ രാക്ഷസാം ചക്രവർത്തീ - അനന്തരം അതിശക്തനായ ഈ രാക്ഷസചക്രവർത്തി (രാവണൻ) **ഇത്ഥം പത്ന്യാസമേതഃ സരസം അഭിരമൻ** - ഇങ്ങിനെ പത്നീസമേതനായി സരസമാകുംവണ്ണം വിനോദിക്കുന്നവനായി, **കൃതവലഭിൽഗർഹണാത്മാ** - ഇന്ദ്രനെ നിന്ദിക്കുന്ന സ്വഭാവത്തോടുകൂടിയവനായിട്ട് **അമരവരപുരാൽ** - സ്വർഗ്ഗത്തിൽനിന്നു, **രമ്യാണി രത്നാനി ച വൃക്ഷരത്നാനി ച സ്ത്രീരത്നാനി അപി** - രമ്യങ്ങളായ രത്നങ്ങളേയും കല്പകാദിവൃക്ഷരത്നങ്ങളേയും സ്ത്രീരത്നങ്ങളേയും പ്രാക്ക് ഇവ **ഹൃത്വാ ഉപനേതും** - മുൻപതിവു പ്രകാരം കൈവശപ്പെടുത്തിക്കൊ വരുവാനായി **ഇജ്യാദി രോദ്ധൃൻ ചിത്രയോധിപ്രധാനാൻ ഭൃത്യാൻ** അവദൽ - യാഗാദി വൈദികകർമ്മവിരോധികളായി ചിത്രയോധി മുഖ്യന്മാരായ ഭൃത്യന്മാരോടു കല്പിച്ചു. (വൃത്തം സ്രഗ്ദ്ധരാ).

സാരം - കഴിഞ്ഞ പദത്തിൽ വിവരിച്ചപ്രകാരം ഭാര്യയോടുംകൂടി രമിച്ചുംകൊിരിക്കുന്ന അതിശക്തനായ രാവണൻ മുൻപതിവനുസരിച്ച് ഇന്ദ്രനെ ശകാരിച്ചുംകൊു സ്വർഗ്ഗത്തിൽചെന്നു വിലപിടിച്ച രത്നങ്ങളും കല്പകാദി വൃക്ഷരത്നങ്ങളും സ്ത്രീരത്നങ്ങളും സ്വാധീനപ്പെടുത്തിക്കൊു വരുവാൻ, യാഗാദി സൽക്കർമ്മങ്ങൾക്കു പ്രതിയോഗികളായ ചിത്രയോധി മുഖ്യന്മാരായ ഭൃത്യന്മാരെ നിയോഗിച്ചു.

ഇത്യുക്ത്വാരജനീചരാസ്സുരപുരിം ഗത്വാവലിപ്താരണേ
ജിത്വാ തേ പുരപാലകാൻ മണിവരാൻ ഹൃത്വാദ്രുരത്നാന്യപി,
ഉദ്ധൃത്യാത്തകുതൂഹലം മൃഗദൃശോ ജഹ്രുശ്ചരംഭാദികാ
ബിഭ്യത്യസ്സഹസാഭൃശം വിധുരതാം പ്രാപുർവ്വിലേപുശ്ചതാഃ. 8

അവലിപ്താഃ തേ രജനീചരാഃ ഇതി ഉക്ത്വാ - അഹങ്കാരികളായ ആ രാക്ഷസന്മാർ ഇങ്ങനെ പറഞ്ഞിട്ടു സുരപുരിംഗത്വാ - സ്വർഗ്ഗത്തെ പ്രാപിപ്പിച്ചിട്ടു,രണെ പുരപാലകാൻ ജിത്വാ - യുദ്ധത്തിൽ രാക്ഷാപുരുഷന്മാരെ തോല്പിച്ചിട്ടു, മണിവരാൻ ഹൃത്വാ - ദിവ്യരത്നങ്ങൾ എടുത്തിട്ടു, ദ്രുരത്നാനി അപി ഉദ്ധൃത്യ - കല്പകവൃക്ഷങ്ങളേയും പറിച്ചെടുത്തിട്ടു, ആത്തകുതുഹലം രംഭാദികാ മൃഗദൃശഃ ജഹ്രുഃ ച - കൗതുകത്തോടുകൂടുംവണ്ണം രംഭാദികളായ സ്ത്രീരത്നങ്ങളേയും പിടിച്ചെടുത്തു താഃ സഹസാഭൃശം ബിഭ്യത്യ വിധുരതാം പ്രാപുഃ വിലേപുഃ ച - അവർ പെട്ടെന്നു അതീവഭയചകിതകളായിട്ടു കഷ്ടാവസ്ഥയിൽ പെടുകയും നിലവിളിക്കുകയും ചെയ്തു. (വൃത്തം ശാർദ്ദൂലവിക്രീഡിതം)

സാരം - ഗർവ്വോടുകൂടിയ ആ രാക്ഷസന്മാർ ഇങ്ങിനെപറഞ്ഞു സ്വർഗ്ഗത്തിൽ ചെന്നു, യുദ്ധത്തിൽ പുരപാലകന്മാരെ തോല്പിച്ചു ശ്രേഷ്ഠരത്നങ്ങൾ എടുക്കുകയും കല്പകവൃക്ഷങ്ങൾ കുത്തി പറിച്ചെടുക്കുകയും കൗതുകത്തോടുകൂടി രംഭാദിസ്ത്രീരത്നങ്ങളെ കൈവശപ്പെടുത്തുകയും ചെയ്തു. ആ സ്ത്രീരത്നങ്ങൾ പെട്ടെന്നു സംഭ്രമിച്ചു ഭയവിഹ്വലകളായി നിലവിളിച്ചു.

ഇത്ഥം നിശമ്യരുദിതം ത്രിദിവാംഗനാനാം
യുദ്ധോദ്യതോനിജജനാത്ത ദയോദയോലം,
പ്രത്യർത്ഥിനോജഗദുപപ്ലവകാരി ലീലാൽ
ക്രുദ്ധോ ജഗാദ സബല സ്സുവരപ്രമാഥീ. 9

ഇത്ഥം ത്രിദിവാംഗനാനാം രുദിതം നിശമ്യ - ഇപ്രകാരം ദേവസ്ത്രീകളുടെ കരച്ചിൽകേട്ടിട്ടു, സബലഃ സവലപ്രമാഥീ - ശക്തനായ സൈന്യസമേതനായ ആ ഇന്ദ്രൻ അലം നിജജനാന്ത ദയോദയഃ സൻ - ഏറ്റവും സ്വജനങ്ങളിൽ സമ്പ്രാപ്തമായ ദയയുടെ ഉദയത്തോടു കൂടിയവനായിട്ടു ക്രുധഃ യുദ്ധോദ്യതഃ സൻ - കോപിക്കപ്പെട്ടവനായിട്ട് യുദ്ധത്തിന്നൊരുങ്ങിയവനായിട്ട് ജഗദുപപ്ലകാരിലീലാൽ പ്രത്യർത്ഥിനഃ ജഗാദ - ലോകോ

പദ്രവത്തിൽ വിനോദശീലന്മാരായിരിക്കുന്ന എതിരാളികളോടു പറഞ്ഞു.
വൃത്തം വസന്തതിലകം

സാരം - ഇന്ദ്രൻ ദേവസ്ത്രീകളുടെ മുറവിളികേട്ടു സ്വജനസ്നേഹാധിക്യം നിമിത്തം കോപിച്ചു യുദ്ധത്തിന്നൊരുങ്ങിയുംകൊ് ലോകോപദ്രവം കൊു വിനോദിക്കുന്ന എതിരാളികളോടു പറഞ്ഞു.

ഇത്യുക്തവാൻ സഃ പ്രഥനംവിതന്വൻ
രാത്രിഞ്ചരൈസ്താൻ ജിതവാൻ കഥഞ്ചിൽ
ലേഖാധിനാഥഃ കിലതൈർഗൃഹീതാൻ
ലേഭേ മൃഗാക്ഷീതരുരത്നസംഘാൻ. 10

ആ ലേഖാധിനാഥഃ ഇതി ഉക്തവാൻ - ആ ദേവേന്ദ്രൻ ഇങ്ങിനെ പറഞ്ഞുകൊിരിക്കുന്നവനായി, രാത്രിഞ്ചരൈഃ പ്രഥനം വിതന്വൻ - രാക്ഷസന്മാരോടു യുദ്ധം ചെയ്യുന്നവനായിട്ടു താൻ കഥഞ്ചിൽ ജിതവാൻ - അവരെ പണിപ്പെട്ടു ജയിച്ചവനായിട്ടു തൈഃ ഗൃഹീതാൻ മൃഗാക്ഷിതരുരത്നസംഘാൻ ലേഭേ കില - അവരാൽ പിടിച്ചെടുക്കപ്പെട്ട സ്ത്രീസമൂഹം, കല്പകവൃക്ഷസമൂഹം, രത്നസമൂഹം എന്നിവകളെ വീടെുക്കുകയും ചെയ്തു.

സാരം - ആ ദേവേന്ദ്രൻ ഇങ്ങിനെ പറഞ്ഞുകൊു അവരോടു യുദ്ധംചെയ്തു, പണിപ്പെട്ടു അവരെ തോല്പിച്ചു. അപഹരിക്കപ്പെട്ട സ്ത്രീരത്നാദികളെ വീടെുത്തു.

ലങ്കാമേത്യ ഭടൈസ്സുരപ്രതിഭടൈശ്രുത്വോദിതാന്തൈരിമാം
വാർത്താംരോഷകഷായിതപ്രവികസൽ ദൃഷ്ട്യുച്ചടോഡ്ഡാമരഃ
പ്രക്ഷ്യുഭ്യുത്തര വിഷ്ടപാട്ടഹസിതോൽഘുഷ്ടഃ പ്രവിഷ്ടോദിവം
ജുഷ്ടഃ പുഷ്ടചമൂശതൈർദ്ദശമുഖോ വ്യാചഷ്ടദുഷ്ടാ ഹരിം. 11

ദുഷ്ട! ദശമുഖ! - ദുഷ്ടനായ രാവണൻ, സുരപ്രതിഭടൈഃ തൈഃ ഭടൈഃ ലങ്കാം ഏത്യ, ഉദിതാം ഇമാം വാർത്താം ശ്രുത്വാ - ദേവവിരോധികളായിരിക്കുന്ന ആ ഭടന്മാരാൽ ലങ്കയെ പ്രാപിച്ചിട്ടു, പറയപ്പെട്ട ഈ വാർത്തയെ കേട്ടിട്ടു, രോഷകഷായിത പ്രവികസൽ ദൃഷ്ട്യുച്ചടോഡ്ഡാമരഃ - രോഷംകൊു കഷായിതമായി, പ്രവികസത്തായിരിക്കുന്ന ദൃഷ്ട്യുച്ചടകൊു ഉഡ്ഡാമരനായിട്ടുള്ളവൻ (കോപം കൊു കലങ്ങിമറിഞ്ഞു വികാസം പ്രാപിച്ചിട്ടുള്ള കണ്ണിന്റെ സമൂഹംകൊ് ഭയങ്കരനായി) - പ്രക്ഷുഭ്യത്തര വിഷ്ടപാട്ടഹസിതോൽഘുഷ്ടഃ - പ്രക്ഷുഭ്യത്തരവിഷ്ടപമായിരിക്കുന്ന അട്ടഹസിതത്തെ ഉൽഘോഷിക്കപ്പെട്ടവനായി (ലോകത്തെ ഏറ്റവും പ്രക്ഷോഭിപ്പിക്കുന്ന അട്ടഹസിതങ്ങളെ ഉൽഘോഷിക്കപ്പെട്ടവനായി) പുഷ്ടചമൂശതൈഃ ജുഷ്ടഃ - വർദ്ധിച്ച സൈന്യസമൂഹങ്ങളോടു കൂടിയവനായി, ദിവം പ്രവിഷ്ടസ്സുൻ - സ്വർഗ്ഗത്തെ പ്രാപിക്കപ്പെട്ടവനായിട്ടു, ഹരിം വ്യാചഷ്ട - ഇന്ദ്രനോടു പറഞ്ഞു. (വൃത്തം - ശാർദ്ദൂലവിക്രീഡിതം)

സാരം - കിങ്കരന്മാർ ഇന്ദ്രനോടേറ്റു തോറ്റോടി ലങ്കയിൽ തിരിച്ചെത്തി, അറിയിച്ച വിവരം കേട്ടു ദുഷ്ടനായ രാവണൻ കോപാവേശത്താൽ കലങ്ങി ഉരുട്ടിമിഴിച്ച ഇരുപതു കണ്ണുകളെക്കൊ ഭയങ്കരനായിട്ടു ലോകം ഞെട്ടുമാറട്ടഹസിച്ചുംകൊ ബഹുസൈന്യംസമേതം സ്വർഗഗൃത്തിൽ ചെന്നു ദേവേന്ദ്രനെ പോരിനു വിളിച്ചു.

കൃത്വാ വിഗ്രഹമഗ്രണീഃ പലഭുജാമത്യുഗ്രവിക്രാന്തിമാൻ
ശക്രേണാപി ഭുജാഗ്രജാഗ്രദശനീം ജിത്വൈഷതംസമ്പദഃ
ഹൃത്വാതസ്യയയൗ; സ ഇത്ഥമമുനാ രാത്രീം ദിവം പീഡിതോ
ഗത്വാസത്യപദംജഗദാദിവിഷത്സാർത്ഥൈശ്ചസാർദ്ധം വിധീം. 12

അത്യുഗ്രവിക്രാന്തിമാൻ ഏഷ പലഭുജാം അഗ്രണീഃ - അത്യുഗ്രപരാക്രമശാലിയായിരിക്കുന്ന ഈ രാക്ഷസനേതാവ്, ശക്രേണ വിഗ്രഹം കൃത്വാ - ഇന്ദ്രനോടു യുദ്ധം ചെയ്തിട്ടു, ഭുജാഗ്രജാഗ്രദശനിര അപി തം ജിത്വാ - കയ്യിൽ തെയ്യാറുള്ള വജ്രായുധത്തോടു കൂടിയവനായിരുന്നുവെങ്കിലും അവനെ ജയിച്ചിട്ടു, തസ്യ സമ്പദഃ ഹൃത്വായയൗ - അവന്റെ സമ്പത്തുക്കളെ കവർന്നെടുത്തു മടങ്ങി. അമുനാ ഇത്ഥം രാത്രിന്ദിവം പീഡിതഃ സഃ - ഇവനാൽ (രാവണനാൽ) ഇങ്ങിനെ രാപ്പകൾ പീഡിതനായിരിക്കുന്ന അവൻ (ദേവേന്ദ്രൻ) ദിവിഷത്സാർത്ഥൈഃ ച സാർദ്ധം - ദേവഗണങ്ങളോടും കൂടി, സത്യപദംഗത്വാ വിധിം ജഗാദ - സത്യലോകത്തെ പ്രാപിച്ചിട്ടു ബ്രഹ്മാവിനോടുണർത്തിച്ചു. (വൃത്തം ശാർദ്ദൂലവിക്രീഡിതം).

സാരം - അതിഭയങ്കരമായ പരാക്രമത്തോടു കൂടിയ രാവണൻ യുദ്ധത്തിൽ ആയുധപാണിയായിരുന്നിട്ടും ഇന്ദ്രനെ തോല്പിച്ച്, മുൻ പ്രസ്താവിച്ച രത്നാദിസമ്പത്തുക്കൾ കവർന്നെടുത്തുതുടങ്ങി. ഇങ്ങിനെ രാവണനാൽ രാപ്പകൽ പീഡിതനായ ഇന്ദ്രൻ ദേവഗണങ്ങളോടുകൂടി സത്യലോകത്തിൽ ചെന്നു വിവരം ബ്രഹ്മാവിനെ ഉണർത്തിച്ചു.

ഇതീരയൻ വിധിർദ്ദധൻ മനോനുകമ്പിനാകിന-
ശ്ശതേഷ്ട്യപശ്ചിമാനിതശ്രിയാധികം പിനാകിനഃ
അമീഭിരാവൃതസ്സ്തുതാംഗൃഹീതമാനസം പദം
തമാഹ ഭക്തസംസദേവിധീയമാനസംപദം. 13

വിധിഃ ശതേഷ്ട്യുപശ്ചിമാൻ, നാകിനാ - ബ്രഹ്മാവ്, ഇന്ദ്രൻ മുതലായ ദേവന്മാരോടു, അനുകമ്പിമനഃ ദധൻ, ഇതി ഈരയൻ - ദയാർദ്രമായ മനസ്സിനെ ധരിക്കുന്നവനായി ഇങ്ങിനെ പറയുന്നവനായി, അമീഭിഃ ആവൃതസ്സൻ - ഇവരാൽ ചുറ്റപ്പെട്ടവനായിട്ടു, ശ്രീയാധികം പിനാകിനഃ പദം ഇതസ്സൻ - അധികം ശ്രീയോടുകൂടിയ ശിവന്റെ സ്ഥാനത്തെ (കൈലാസത്തെ) പ്രാപിച്ചവനായിട്ടു, സതാം ഗൃഹീതമാനസംഭക്തസംസദേ, വിധീയമാനസമ്പദം തം ആഹ - സജ്ജനങ്ങൾക്കു അധീനമായ മനസ്സോടു കൂടിയവ

നായി ഭക്തവർഗ്ഗത്തിന്നു സമ്പൽപ്രദനായിരിക്കുന്ന അദ്ദേഹത്തെ അറിയിച്ചു. (വൃത്തം പഞ്ചചാമരം)

സാരം - ബ്രഹ്മാവ് ദയാർദ്രചിത്തനായിട്ട് ഇന്ദ്രാദിദേവന്മാരോടു ഇങ്ങിനെ പറഞ്ഞു അവരോടു കൂടി ശോഭാസമൃദ്ധമായ കൈലാസത്തിൽ ചെന്നു സത്തുക്കൾക്കധീനനും ഭക്തജനങ്ങൾക്കു സമ്പൽപ്രദനും ആയ ആ പരമേശ്വരനോടു ഉണർത്തിച്ചു.

വ്രീളിതാഗ്നിശശിഹേളികോടിരുചിമേളിരത്നഗൃഹ, മിന്ദിരാ-
കേളിസുന്ദരമതഃ പുരംത്രിദശപാളിരേത്യമധുമാഥിനഃ.
കാളികാകുവലയാളി വാസവശിലാളിലാളിതരുഗാവലീം
വ്യാളരാജശയ, മസ്തവീദ്ഭുവനനായകം ഭവുകദായകം 14

അതഃ ത്രിദശപാളിഃ - പിന്നീടു ദേവഗണം (വ്രീളിതം) ലജ്ജിക്കപ്പെട്ടതായിരിക്കുന്ന (അഗ്നി, ശശി, ഹേളി കോടിയുടെ) അഗ്നി-ചന്ദ്ര-സൂര്യസമൂഹത്തിന്റെ രുചിമേളി, ശോഭയോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന, രത്നഗൃഹങ്ങളോടു കൂടിയതായി, ഇന്ദിരാകേളിസുന്ദരം - ലക്ഷ്മീഭഗവതിയുടെ ലീലാവിലാസങ്ങളെക്കൊ മനോഹരമായിരിക്കുന്ന, മധുമാഥിനഃപുരം - വിഷ്ണുവിന്റെ പുരത്തെ, വൈകുണ്ഠത്തെ, ഏത്യ - പ്രാപിച്ചിട്ടു (കാളികാ) മേഘപടലത്താലും (കുവലയാളി) നീലത്താമരക്കൂട്ടത്താലും (വാസവശിലാളി) ഇന്ദ്രനീലരത്നനിരയാലും (ലാളിത) ലാളിക്കപ്പെടുന്ന (രുഗാവലി) തേജഃപുഞ്ജത്തോടുകൂടി കൂടിയവനായി, ഭുവനനായകം - ലോകനാഥനായി, ഭവുകദായകം - മംഗളപ്രദനായിരിക്കുന്ന, വ്യാളരാജശയം അസ്തവീൽ - അനന്തശയനനെ സ്തുതിച്ചു. (വൃത്തം - കുസുമമഞ്ജരി)

സാരം - പിന്നീടു ദേവസംഘം, പലതരം രത്നങ്ങളെക്കൊ, കോടിക്കണക്കിലുള്ള തേജസ്ത്രയത്തെ (അഗ്നിചന്ദ്രാർക്കന്മാരെ) ലജ്ജിപ്പിക്കത്തക്ക കാന്തിപ്രവാഹത്തോടുകൂടിയ മണിഗൃഹങ്ങളുള്ളതും ലക്ഷ്മീദേവിയുടെ ലീലാവിലാസം കൊ് മനോഹരമായിട്ടുള്ളതുമായ വൈകുണ്ഠം പ്രാപിച്ചിട്ടു, കരിങ്കാർകൂട്ടവും കരിങ്കൂവളക്കൂട്ടവും ഇന്ദ്രനീലരത്നനിരയും ലാളിക്കത്തക്ക ശരീരകാന്തിയോടുകൂടിയവനും, ലോകനാഥനും മംഗളപ്രദനുമായ അനന്തശായിദേവനെ സ്തുതിച്ചു.

ഇതി സ്തവരവോൽക്കരപ്രചുരഘോഷിതാശാമുഖാ-
നതിർബ്ബഹു വിതന്യതീരധികഭക്തിഭാരാന്വിതാഃ
പ്രഭൂതകരുണാമൃതസ്നപിതദൃഗ്വിലാസൈർവ്വിഭൂർ-
ബ്ബഭാണമുദിതാത്മികാ വിദധദേവതാദേവതാ. 15

ഇതി - ഇപ്രകാരം, സ്തവരവോല്ക്കരപ്രചുരഘോഷിതാശാമുഖാഃ - സ്തുതികളുടെ ഉച്ചാരണഘോഷംകൊു ശബ്ദായമാനങ്ങളായ ദിങ്മുഖങ്ങളോടുകൂടിയവരായി, അധികമായ ഭക്തിഭാരത്തോടുകൂടിയവരായി,

ബഹുനീതിഃ വിതന്വതീഃ താഃ ദേവതാഃ - അനേകം നമസ്കാരം ചെയ്തു കൊിരിക്കുന്നവരായ ആ ദേവതകളെ (ദേവസമൂഹങ്ങളെ) വിഭുഃ പ്രഭു തകരുണാമൃത സ്നപിതദൃഗിലാസൈഃ - വിഭു, മർദ്ധിച്ച കരുണാമൃത ത്താൽ കളിപ്പിക്കപ്പെട്ട കടാക്ഷങ്ങളെക്കൊു, മുദിതാത്മികാഃ ഏവ വിദ ധൽ, ബഭാണ - സന്തുഷ്ടസ്വഭാവന്മാരാക്കി തന്നെ ചെയ്തിയങ്ങുന്നവനാ യിട്ടു പറഞ്ഞു. (വൃത്തം പൃഥ്വീ)

സാരം - ഇപ്രകാരം അതിഭക്തിയോടുകൂടിയ ആ ദേവഗണങ്ങൾ, സ്തുതിയുടെ ഉച്ചാരണഘോഷംകൊു ദിങ്മുഖങ്ങളെ മുഴക്കുന്നവരാ യി, അനേകം നമസ്കാരങ്ങൾ ചെയ്തുംകൊിരിക്കെ, (ശോകാകുലന്മാ രായിരുന്നുവെങ്കിലും) കരുണാമൃതം വർഷിക്കുന്ന കടാക്ഷങ്ങളെക്കൊാ ു, സന്തുഷ്ടന്മാരാക്കിതന്നെ ചെയ്തുകൊു, ഭഗവാൻ ഇപ്രകാരം പറഞ്ഞു.

ഇതിമധുരിപുവാചാപ്രീണിതാശ്രേണി രീശ-
ദ്രുഹിണഹരിമുഖാനാം നിർജ്ജരാണാം നികാമം,
സ്വപദമുപഗതാഥോദ്രിക്തവീര്യാ ബഭൂവുർ-
ഭുവിനിജനിജഭാഗൈർമ്മർക്കടാസ്സ്വർഗ്ഗവാടാഃ. 16

ഇതി മധുരിപുവാചാനികാമംപ്രീണിതാ - ഇപ്രകാരം ഭഗവാന്റെ വാക്കി നാൽ ഏറ്റവും സന്തോഷിപ്പിക്കപ്പെട്ട, ഈശദ്രുഹിണഹരിമുഖാനാം നിർജ്ജ രാണാം ശ്രേണിഃ - ശിവൻ, ബ്രഹ്മാവ്, ഇന്ദ്രൻ മുതലായ ദേവന്മാരുടെ സംഘം സ്വപദം, ഉപഗതാ - സ്വസ്ഥാനംപ്രാപിച്ചു. അഥ സ്വർഗ്ഗവാചാഃ നിജനിജഭാഗൈഃ - അനന്തരം ആ ദേവന്മാർ അവരവരുടെ അംശങ്ങളെ ക്കൊു ഭുവി. ഉദ്രിക്തവീര്യാഃ മർക്കടാഃ ബഭൂവുഃ - ഭൂമിയിൽ അതിശ ക്തന്മാരായ വാനരന്മാരായിഭവിച്ചു. (വൃത്തം മാലിനീ)

സാരം - മേൽപ്പറഞ്ഞ ഭഗവാന്റെ വാക്കിൽ ഏറ്റവും സന്തുഷ്ടരായ ആ ദേവസംഘങ്ങൾ സ്വസ്ഥാനങ്ങളിലേക്കുതന്നെ തിരിച്ചു. അനന്തരം അവർ (ഭഗവാന്റെ ഉപദേശപ്രകാരം) സ്വസ്വാംശങ്ങളെക്കൊു ഭൂമിയിൽ വീര്യോല്ക്കടന്മാരായ മർക്കടന്മാരായി ജനിക്കുകയും ചെയ്തു.

വിത്തേനാധഃ കൃതധനപതിർന്നന്ദനാനാമലാഭ-
ധ്യസ്തപ്രീതിസ്തദനുസ കദാപ്യഗ്നിചന്ദ്രാമലാഭഃ
ഗൃഹ്ണൻ സാരം പ്രസിതഹൃദയോ വിഷ്ണുസേവാസുമന്ത്രം
പുണ്യോൽക്കർഷീ നൃപതിരജഭൂരാബഭാഷേ സുമന്ത്രം. 17

തദനു കദാപി - ശേഷം ഒരിക്കൽ, വിത്തേന അധഃകൃതധനപതിഃ - ധനംകൊു കുബേരനെ താഴ്ത്തിയവനായി, അഗ്നിചന്ദ്രമാലാഭഃ - അഗ്നി ചന്ദ്രന്മാർപോലെ നിർമ്മലതേജസ്വിയായി, വിഷ്ണുസേവാസു (ബഹുവ ചനം ജപധ്യാനദാനാദി സേവാവൈവിദ്ധ്യം സൂചിപ്പിക്കുന്നു). പ്രസിതഹൃ ദയഃ - വിഷ്ണുസേവകളിൽ ആസക്തമനസ്സായി, സാരം മന്ത്രം ഗൃഹ്ണൻ

- സാരമായ മന്ത്രം ഗ്രഹിക്കുന്നവനായി, പുണ്യോല്ക്കർഷീ - പുണ്യത്തിന്റെ ആധിക്യത്തോടു കൂടിയവനായി, അജഭൂഃ സനൃപതി - ആ പ്രസിദ്ധനായിരിക്കുന്ന ദശരഥരാജാവ്, നന്ദനാനാം അലാഭധ്വസ്തപ്രീതിഃ - സന്താനങ്ങളുടെ അലാഭത്താൽ അസന്തുഷ്ടനായിട്ടു, സുമന്ത്രം ആബഭാഷെ - സുമന്ത്രനോടു പറഞ്ഞു. (വൃത്തം മന്ദാക്രാന്താ)

സാരം - ഐശ്വര്യംകൊു കുബേരനെ ജയിച്ചവനും (ഭീമകാന്ത ഗുണങ്ങളാൽ) അഗ്നിചന്ദ്രതേജസ്വിയും, മഹത്തായ മന്ത്രാലോചനയെ ഗ്രഹിച്ചിട്ടുള്ളവനും വിഷ്ണുസേവാതല്പരനും, അതിപുണ്യവാനുമായ ആ രാജാവ് (ദശരഥൻ) സന്താനഹീനതയിൽ വിഷണ്ണനായിട്ടു മന്ത്രിമുഖ്യനായ സുമന്ത്രനോടു പറഞ്ഞു.

തദാവസിഷ്ഠമാനീയ ബുധമാരാധയൻ ഗുരും
ഭൂപപ്രാഹധൃതോപായം താപസംതാപസംഹൃതൗ. 18

ശ്ലോ. 18 - തദാ ഭൂപഃ ബുധം ഗുരും വസിഷ്ഠം ആനീയ ആരാധയൻ - അപ്പോൾ രാജാവ്, പണ്ഡിതനായി കുലാചാര്യനായിരിക്കുന്ന വസിഷ്ഠനെ വരുത്തീട്ടു പൂജിക്കുന്നവനായിട്ടു, താപസംഹൃതൗധൃതോപായം താപസം പ്രാഹ - ദുഃഖനിവൃത്തിക്ക് ഉപായം കിട്ടുള്ളവനായ മഹർഷിയോടു, വസിഷ്ഠനോടു പറഞ്ഞു (വൃത്തം അനുഷ്ടുപ്പ്)

സഭാ ജിതായേന ഗുണൈർന്നൃപാണാം
സഭാജിതോ ഭൂമിഭൃതോപനീതഃ
മഹർഷിരുക്തോഥ പദാശ്രിതാനാ-
മഹർഷിതോച്ഛേദകൃദൃശ്യശൃംഗഃ. 19

അഥ, യേന ഗുണൈഃ നൃപാണാം സഭാ, ജിതാ? - അനന്തരം യാവനൊരുത്തനാൽ, ഗുണങ്ങളെക്കൊു, നൃപന്മാരുടെ സഭ ജിതയായി? തേന ഭൂമീഭൃതാ ഉപനീതഃ സഭാജിതഃ - ആ ഭൂമി ഭൃത്തിനാൽ, ദശരഥരാജാവിനാൽ വരുത്തപ്പെട്ടവനായി സല്ക്കരിക്കപ്പെട്ടവനായി, പദാശ്രിതാനാം അഹർഷിതോച്ഛേദകൃത്ത് ഋശ്യശൃംഗനായിരിക്കുന്ന മഹർഷി പറയപ്പെട്ടു. (വൃത്തം ഉപേന്ദ്രവജ്ര)

സാരം - അനന്തരം, ഗുണങ്ങളെക്കൊ് രാജാക്കന്മാരുടെ സംഘം ജയിക്കുന്ന ആ രാജാവ്, ദശരഥൻ ഋശ്യശൃംഗമഹർഷിയെ വരുത്തി അർഘ്യപാദ്യാദികൊു പൂജിച്ചു. പാദഭക്തന്മാരുടെ സന്താപനിവൃത്തി ചെയ്യുന്ന അദ്ദേഹത്തോടിങ്ങനെ പറഞ്ഞു.

പുത്രീയം വിധിവൽക്രതും വിദധുഷാ തീരേ സരയ്വാസ്തതോ
ദത്തേസത്യജുഷേ വിഭണ്ഡകഭുവാ ഭൂമീഭുജേപായസേ.
തദ്ദത്തേസ്മ വിഭജ്യകോസലമഹീഭർത്തുർദ്വുഹിത്രേ നൃപഃ
കൈകേയ്യൈ ച; തദംശതൃപ്തഹൃദയാ താഭ്യാം സുമിത്രാകൃതാ. 20

തഃ സരയ്വാഃ തീരേ - അനന്തരം സരയുവിന്റെ തീരത്തിൽ വെച്ചു, വിധിവൽ പുത്രീയം ക്രതും - വിധിപ്രകാരം പുത്രകാമയാഗത്തെ, വിദ ധുഷാ വിഭണ്ഡകഭുവാ - ചെയ്തുംകൊിരിക്കുന്നവനായ ഋശ്യശൃംഗ നാൽ സത്യജുഷെ ഭൂമീഭുജെ - സത്യസന്ധനായ രാജാവിന്നു ദശരഥന്നാ യിക്കൊു, പായസെ ദത്തെ സതി - പായസം ദത്തമായിരിക്കും വിഷ യത്തിങ്കൽ, നൃപഃ തൽ വിഭജ്യ - രാജാവ് അതിനെ ഭാഗിച്ചിട്ടു, കോസലമ ഹീഭർത്തുഃ ദുഹിത്രെ ച, കൈകേയ്യെ ച ദത്തെ സ്മ - കൗസല്യക്കാ യ്ക്കൊും കൈകേയിക്കായ്ക്കൊും കൊടുത്തു, താഭ്യാം സുമിത്രാ തദംശതൃപ്തഹൃദയയായി കൃതയായി. (വൃത്തം ശാർദ്ദൂലവിക്രീഡിതം)

സാരം - അനന്തരം സരയൂനദിതീരത്തിൽ വച്ചു ഋശ്യശൃംഗമഹർഷി, പുത്രകാമേഷ്ടി ശാസ്ത്രാനുസാരം ചെയ്തു, ആയതിൽ നിന്നു ലബ്ധമായ പായസം ദശരഥരാജാവിന്നു കൊടുത്തു. അദ്ദേഹം അതുരു ഭാഗമാക്കി കൗസല്യക്കും കൈകേയിക്കും കൊടുത്തു. അവർ അവരുടെ ഭാഗങ്ങ ളിൽനിന്നു ഓരോരംശം കൊ് സുമിത്രാദേവിയേയും സംതൃപ്തയാക്കി.

വിധുരമൃതകരസ്തമഃ പ്രമാഥീ
ബുധപരിഷേവ്യപദോഥപായസാത്ര്യാഃ,
ഉദരഗഗനമാപ കോസലോർവ്വീ-
പതിദുഹിതുർഭുവനസ്യ താപനുത്യൈ. 21

അഥ ഭുവനസ്യ താപനുത്യൈ - അനന്തരം ലോകത്തിന്റെ താപശാ ന്തിക്കായ്ക്കൊു, ബുധപരിഷേവ്യപദഃതമഃപ്രമാഥീ അമൃതകരഃവിധുഃ - ബുധന്മാരാൽ പരിഷേവ്യമായ പദത്തോടു കൂടിയവനായി, തമസ്സിനെ നശി പ്പിക്കുന്നവനായി അമൃതകരനായിരിക്കുന്ന വിധു, പായസാത്ര്യാഃ കോസ ലോർവ്വീപതിദുഹിതു, ഉദരഗഗനം ആപ - പായസം അദിച്ചവളായ കൗസ ല്യാദേവിയുടെ, ഗഗനസദൃശമായ ഉദരത്തെ പ്രാപിച്ചു. (വൃത്തം പുഷ്പി താഗ്രാ)

സാരം - വിധുശബ്ദത്തിന്നു ചന്ദ്രനെന്നും അർത്ഥം. വിഷ്ണുപക്ഷ ത്തിൽ - ലോകത്തിന്റെ ദുഃഖശാന്തിക്കായി ദേവന്മാരാലും വിദ്വാന്മാരാലും പാദസേവ ചെയ്യപ്പെടുന്നവനായി, തമോഗുണത്തെ നശിപ്പിക്കുന്നവനായി മോക്ഷപ്രദനുമായ ഭഗവാൻ കൗസല്യാദേവിയുടെ അണുത്വംകൊു ഗഗ നതുല്യമായ ഉദരത്തെ പ്രാപിച്ചു. ചന്ദ്രപക്ഷത്തിൽ - ലോകത്തിന്റെ ചൂട റുതിക്കുവേി, ദേവന്മാരാലും സൗമ്യനാലും സേവ്യമായ ഉന്നതസ്ഥാന ത്തോടുകൂടിയവനും ഇരുട്ടകറ്റുന്നവനും സുധാംശുവും ആയ ചന്ദ്രൻ (പ രിശുദ്ധികൊു കൗസല്യാദേവിയുടെ ഉദരസദൃശമായ ആകാശത്തെ പ്രാപിച്ചു എന്നർത്ഥം. ശ്ലേഷാലങ്കാരം.

താദൃശ്യോപ്രിയയോർദ്വയോ രജഭുവസ്സ്വാംശൈരഗാദന്യയോ-
ഗ്ഭർഭം ചാദ്ഭുത വിക്രമസ്ത്രിജഗദാനന്ദാർത്ഥമിന്ദ്രാനുജഃ

ഗർഭേകോസലഭൂമിപാലദുഹിതുഃ പൂർണ്ണവതീർണ്ണസ്തതോ
മേഷേമാസിപുനർവ്വസൂഡുനവമീ തിത്ഥ്യംനിതേഹനച്യുത. 22

അദ്ഭുതവിക്രമഃ ഇന്ദ്രാനുജഃ ത്രിജഗദാനന്ദാർത്ഥം - അദ്ഭുതഃ പരാക്രമശാലിയായിരിക്കുന്ന ഉപേന്ദ്രൻ, അഥ സ്വാംശൈഃ - അനന്തരം സ്വഭാഗങ്ങളെക്കൊ്, താദൃശ്യോഃ അനുഭൂവ അന്യയോഃ ദ്വയോഃ പ്രിയയോഃ - അപ്രകാരമുള്ള കൗസല്യാദേവിയെപ്പോലുള്ള ദശരഥന്റെ മറ്റു രു പത്നിമാരുടേയും ഗർഭം അഗാൽ - ഗർഭത്തെ പ്രാപിച്ചു. തതഃ കോസല ഭൂമിപാലഃ ദുഹിതുഃ ഗർഭെ പൂർണ്ണെ സതി - അനന്തരം കൗസല്യാദേവിയുടെ ഗർഭം തികഞ്ഞപ്പോൾ, മേഷെ മാസി - മേടമാസത്തിൽ, പുനർവ്വസൂഡുനവമിതിഥ്യന്വിതെ അഹനി - പുണർതം നക്ഷത്രവും നവമി തിഥിയും കൂടിയ ദിവസം, അച്യുതഃ അവതീർണ്ണഃ - അവതീർണ്ണനായി. (വൃത്തം ശാർദ്ദൂലവിക്രീഡിതം)

സാരം - അദ്ഭുതപരാക്രമശാലിയായ ഭഗവാൻ തന്റെ അംശങ്ങളെക്കൊു കൗസല്യെപ്പോലുള്ള ദശരഥന്റെ മറ്റ് രു പത്നിമാരുടേയും ഗർഭത്തെ പ്രവേശിച്ചു. കൗസല്യയുടെ ഗർഭം അങ്ങിനെ തികഞ്ഞപ്പോൾ മേടമാസം പുണർതവും നവമിയും കൂടിയ ദിവസം ഭഗവാൻ അവതരിച്ചു.

തദാതൂര്യമാഘ്ലോഷയന്തോദധാനാഃ
മുദാ മോഘമാസന്മഹേന്ദ്രപ്രധാനാഃ,
സുരാ മംഗലസ്തോത്ര ലേഖാവിധാനാഃ
കിരന്തഃ പ്രസൂനാവലീ ശ്രദ്ദധാനാഃ. 23

തദാ മഹേന്ദ്രപ്രധാഃ സുരാഃ - അപ്പോൾ ഇന്ദ്രാദ്യന്മാരായ ദേവന്മാർ, മുദാ അമോഘം തൂര്യം ദധാനാഃ - സന്തോഷത്തോടുകൂടി സഫലമായ തൂര്യത്തെ ദധാനന്മാരായിട്ടു, ആഘ്ലോഷയന്തഃ - ആഘ്ലോഷിക്കുന്നവരായി, മംഗലസ്തോത്രലേഖാവിധാനാഃ - മംഗലാർത്ഥം സ്തുതിപരമ്പരകളെ ഘ്ലോഷിക്കുന്നവരായി, ശ്രദ്ദധാനാഃ പ്രസൂനാവലിഃ കിരന്തഃ ആസൻ - ശ്രദ്ദധാനന്മാരായി പുഷ്പസമൂഹങ്ങളെ വർഷിക്കുന്നവരായി ഭവിച്ചു. (വൃത്തം ഭുജംഗപ്രയാതം. ഭുജംഗപ്രയാതം വരും യംയയംയം എന്നു ലക്ഷണം)

സാരം - തദവസരത്തിൽ മഹേന്ദ്രാദി ദേവന്മാർ സസന്തോഷം സഫലമായ (ഉദ്ദേശഫലസിദ്ധി ഉായപ്രകാരം) പെരുമ്പറനാദം മുഴക്കി. മാത്രമല്ല, വളരെ ശ്രദ്ധപതിപ്പിച്ചുംകൊ് മംഗലാർത്ഥം സ്തോത്രപരമ്പരകൾ ഉദ്ഘോഷിക്കുന്നവരായിട്ടു, സമൃദ്ധിയായി പുഷ്പവർഷങ്ങൾ ചെയ്തു കൊിരിക്കുകയും ചെയ്തു.

ഭ്രാജദ്രത്നകിരീടകുണ്ഡലകടാക്ഷോന്മേഷ കൃമ്മീരിതം
ബിഭ്രാണംകബരീഭരം കരലസച്ചക്രാദിദിവ്യായുധം
കൗസല്യാ കടകാദി ഭൂഷണഗണൈരുൽഭാസ്യമാനം ഹരിം
ഭക്ത്യേദ്വീക്ഷ്യപുരഃ കളായപടലീകമ്രം പ്രണമ്രാസ്തവീൽ. 24

ഭ്രാജൽ - ശോഭിച്ചുംകൊിരിക്കുന്ന രത്നകിരീട - രത്നകിരീടം കൊും കുണ്ഡല - കുണ്ഡലംകൊും കടാക്ഷോന്മേഷ - കടാക്ഷോന്മേഷംകൊും കൃമ്മീരിതം - ചിത്രീകൃതമായിരിക്കുന്ന, കബരീഭരം - കേശപാശത്തെ ബിഭ്രാണം - ഭരിച്ചിയങ്ങുന്നവനായി കരലസൽ - കൈകളിൽ ശോഭിക്കുന്ന ചക്രാദിദിവ്യായുധം - ചക്രാദി ദിവ്യായുധങ്ങളോടുകൂടിയവനായി കടകാദി ഭൂഷണഗണൈഃ - കടകാദി ആഭരണജാലങ്ങളെക്കൊു ഉദ്ഭാസ്യമാനം - ശോഭിച്ചിയങ്ങുന്നവനായി കളായ പടലീ കമ്രം - കായാമ്പൂക്കൂട്ടംപോലെ മനോഹരനായിരിക്കുന്ന, ഹരിം - ഹരിയെ, പുരഃ ഉദ്വീക്ഷ്യ - മുന്നിൽ പ്രത്യക്ഷമായി കിട്ടു കൗസല്യാ ഭക്ത്യാ പ്രണമ്രാ സതി അസ്തവീൽ - കൗസല്യാദേവി ഭക്തിയോടുകൂടി നമസ്കരിച്ചുവളായിട്ടു സ്തുതിച്ചു. (വൃത്തം ശാർദ്ദൂലവിക്രീഡിതം)

സാരം - തിളങ്ങിക്കൊിരിക്കുന്ന രത്നകിരീടകുണ്ഡലങ്ങളുടേയും കടാക്ഷത്തിന്റെയും പ്രസരിപ്പുകൊു ചിത്രീകൃതമായ കേശഭാരത്തെ ധരിച്ചവനായി നാലു തൃക്കൈകളിൽ പരിലസിച്ചുകൊിരിക്കുന്ന ചക്രാദിദിവ്യായുധങ്ങളോടുകൂടിയവനായി, കടകാദ്യാഭരണധോരണികൊു ഉദ്ഭാസ്യമാനനായി, കായാമ്പൂക്കൂട്ടം പോലെ മനോഹരനായിരിക്കുന്ന ഭഗവാനെ പ്രത്യക്ഷമായിക്കിട്ടു കൗസല്യാദേവി ഭക്തിയോടു കൂടി നമസ്കരിച്ചുസ്തുതിച്ചു.

ഏവം സ്തുത്വാ പരമപുരുഷം കോസലാധീശപുത്ര്യാം
ത്യക്ത്വാദിവ്യം വപുരിഹമനുഷ്യർഭകത്വം വ്രജേതി,
കുർവ്വാണായാം ദനുജമദനഃ പ്രാർത്ഥനാമാദദാനോ
ബാലസ്സാക്ഷാദഭവദതസീശ്യാമളശ്ചാരുലീലഃ. 25

കോസലാധീശപുത്ര്യാം - കൗസല്യാദേവി പരമപുരുഷം ഏവം സ്തുത്വാ - പുരുഷോത്തമനെ ഇപ്രകാരം സ്തുതിച്ചിട്ടു 'ദിവ്യം വപുഃ ത്യക്ത്വാ ഇഹമനുഷ്യാർഭകത്വം വ്രജ!' - അങ്ങ് ഈ ദിവ്യരൂപം മറച്ച്, ഇവിടെ മനുഷ്യബാലഭാവത്തെ കൈക്കൊാലും ഇതി പ്രാർത്ഥനാം കുർവ്വാണാം സത്യാം - എന്നു പ്രാർത്ഥനയെ ചെയ്തിയങ്ങുന്നവളായിരിക്കെ ദനുജദമനഃ ആദദാനസ്സൻ - ഭഗവാൻ (അതിനെ) സ്വീകരിക്കുന്നവനായിട്ടു അതസീശ്യാമളഃ ചാരുലീലഃ സാക്ഷാൽബാലഃ അഭവൽ - കായാമ്പൂപോലെ നീലവർണ്ണനായി സുന്ദരലീലകളോടു കൂടിയവനായി സാക്ഷാൽ ബാലനായി ഭവിച്ചു. (വൃത്തം മന്ദാക്രാന്താ)

സാരം - കൗസല്യാദേവി ഭഗവാനെ ഇങ്ങിനെ സ്തുതിച്ചിട്ടു 'അങ്ങ് ഈ ദിവ്യരൂപം മറച്ചു മനുഷ്യബാലഭാവം അംഗീകരിക്കേണമേ' എന്നു അപേക്ഷിച്ചതനുസരിച്ച് ഭഗവാൻ കായാമ്പൂനിറമുള്ളവനായി മനോഹര ബാലലീലകളോടുകൂടിയ സാക്ഷാൽ ഒരു മനുഷ്യബാലനായി മാറി.

ജാതകർമ്മകൃതാചാര്യോ ജാതമുച്ചൈസ്തുരംഹസാം
രാമനാമാതനോത്തസ്യ രാമണീയകശാലിനഃ. 26

ആചാര്യഃ ജാതകർമ്മകൃത് - ആചാര്യൻ ജാതകർമ്മകൃത്തായിട്ടു അംഹസാം ജാതം ഉച്ഛേത്തുഃ - ദുരിതങ്ങളുടെ സമൂഹത്തെ സംഹരിക്കുന്നവനായി രാമണീയകശാലിനഃ തസ്യ - അതിസുന്ദരനായിരിക്കുന്ന അവന്നു രാമനാമ അതനോൽ - രാമനാമത്തെ കല്പിച്ചു. (വൃത്തം അനുഷ്ടുപ്)

സാരം - കുലഗുരവായ വസിഷ്ഠൻ ജാതകർമ്മാവസരത്തിൽ മഹാ പാതകങ്ങളുടെ സമൂഹത്തിന്നു നാശകരനായി അതിമനോഹരനായിരിക്കുന്ന ആ ബാലന്നു 'ജഗത്തിന്റെ സൃഷ്ടിസ്ഥിതിസംഹാരാദികളിൽ രമിക്കുന്നവൻ' എന്ന അർത്ഥത്തിൽ 'രാമൻ!' എന്നു നാമകരണം ചെയ്തു.

കൈകേയീ ച തദാനീം സുഷുവേ ഭരതം, തഥാ സുമിത്രാ ച
ലക്ഷ്മണമപിശത്രുഘ്നം ലക്ഷണയുക്താംസ്തദംശകാംസ്തനയാൻ. 27

തദാനീം കൈകേയീം ഭരതം ച - അപ്പോൾ കൈകേയി ഭരതനേയും തഥാ സുമിത്രാ ലക്ഷ്മണം ശത്രുഘ്നം അപി - അപ്രകാരം സുമിത്ര ലക്ഷ്മണനേയും ശത്രുഘ്നനേയും ലക്ഷണയുക്താൻ തദംശകാൻ തനയാൽ സുഷുവെ - ലക്ഷണയുക്തന്മാരായി തദംശകന്മാരായിരിക്കുന്ന തനയന്മാരെ പ്രസവിച്ചു.

സാരം - അപ്പോൾ കൈകേയീദേവി ഭരതനേയും അതുപ്രകാരം സുമിത്രാദേവി ലക്ഷ്മണശത്രുഘ്നന്മാരേയും ഇങ്ങിനെ പായസാംശത്തെ അപേക്ഷിച്ചു ഭഗവദംശജന്മാരായി രാജലക്ഷണം തികഞ്ഞ പുത്രന്മാരെ പ്രസവിച്ചു.

ബാല്യം മനോജ്ഞമഥരാമമുഖാലഭന്തഃ
ക്രീഡാരസേനനിഖിലാനഭിഹർഷയന്തഃ.
പുത്രാസ്തുതേ പുളകമുജ്വലമുൽസൃജന്തഃ
പ്രോചുഃ കദാചനപിതുസ്സവിധം വ്രജന്തഃ. 28

അഥ മനോജ്ഞം ബാല്യം ലഭന്തഃ - അനന്തരം മനോഹരമായ ബാല്യത്തെ പ്രാപ്തന്മാരായി ക്രീഡാരസേന നിഖിലാൻ അഭിഹർഷയന്തഃ - ക്രിഡാരസംകൊു സകലരേയും ആനന്ദിപ്പിക്കുന്നവരായി രാമമുഖാഃ തേ പുത്രാഃ തു - രാമാദികളായ ആ പുത്രന്മാരാകട്ടെ, കദാചനപിതുഃ സവിധഃ വ്രജന്തഃ - ഒരുനാൾ പിതാവിന്റെ സമീപം ചെന്നവരായി, ഉജ്ജ്വലപുളകം ഉത്സൃജന്തഃ സന്തഃ - ഉജ്ജ്വലമായ പുളകത്തെ ഉളവാക്കുന്നവരായിട്ടു പ്രോചു - പറഞ്ഞു. (വൃത്തം വസന്തതിലകം)

സാരം - അനന്തരം മനോഹരമായ ബാല്യം പ്രാപിച്ചവരായി ക്രീഡാരസംകൊു സകലരേയും ആഹ്ലാദിപ്പിക്കുന്നവരായിരിക്കുന്ന ആ രാമാദികൾ (കുമാരന്മാർ) ഒരിക്കൽ അച്ഛന്റെ അടുത്തുചെന്നു അദ്ദേഹത്തെ അസാമാന്യം കോരിത്തരിപ്പിച്ചുംകൊു പറഞ്ഞു.

അളിതാപിഞ്ഛഗുച്ഛൗഘലളിതാമല വിഗ്രഹാ
ദളിതാർത്തിശ്രിയാവത്സേമിളിതാദേവതാസ്തുവഃ. 29

അളിതാപിഞ്ഛഗുച്ഛൗഘലളിതാമല വിഗ്രഹാ - വിൽ ചാർത്തു പോലെയും പച്ചില മൊട്ടിൻകൂട്ടം പോലേയും മനോഹരമായി സ്വച്ഛമായ ശരീരകാന്തിയോടും, **വത്സെ ശ്രിയാ മിളിതാ** - മാറിൽ ലക്ഷ്മീഭഗവതി യോടും കൂടിയിരിക്കുന്ന **ദേവത** (ദേവൻ) **വഃ ദളിതാർത്തിഃ അസ്തു** - നിങ്ങളുടെ സന്താപനാശിനായിയ ഭവിക്കട്ടെ.

അമരാളീഗതിശ്ചാപി മരാളീഗതിരന്യഹം
അജായാപിപുരാരാതേർജ്ജായാപായാദപായതഃ. 30

യാ അന്യഹം അമരാളീഗതിഃ അപി മരാളീഗതിഃ ച - യാതൊരുവൾ എപ്പോഴും അമരാളി ഗതിയാണെങ്കിലും മരാളീഗതിയായും **അജാ അപി, പുരാരാതേഃ ജായാ ച?** - ജന്മഹീനയാണെങ്കിലും പുരാരാതിയുടെ ജായ യായും ഭവിക്കുന്നു. **സാ അപായതഃ പായാൽ** - അവൾ അപായ ത്തിൽനിന്നു (നമ്മെ) പാലിക്കട്ടെ!

അമരാളീഗതിഃ - അമരാളിക്കു (ദേവസമൂഹത്തിന്നു) **ഗതിഃ** - ആശ്രയം **മരാളീഗതിഃ** - മരാളിയുടെ (അന്നപ്പേടയുടെ) ഗതി (ഗമനം) പോലെയുള്ള ഗമനത്തോടുകൂടിയവൾ. ഇവിടെ അമരാളീഗതി എങ്ങിനെ മരാളീഗിതയാ വുമെന്നു വിരോധം. അമരാളിയെന്നതിന്നു ദേവസമൂഹമെന്നും മരാളിയെ ന്നതിന്നു അന്നപ്പേടയെന്നും അർത്ഥമാകയാൽ വിരോധപരിഹാരം. **അജാ** - ജന്മമില്ലാത്തവൾ **പുരാരാതെ ജായാ** - പുരാരാതിയുടെ (പരമേശ്വരന്റെ) **ജായാ** - ഭാര്യാ **ആ ദേവി അപായതഃ** - അപായത്തിൽനിന്നും നമ്മെ രക്ഷി ക്കട്ടെ. വിരോധാഭാസം അലങ്കാരം.

ആനന്ദജനനി

പരംകിഞ്ചിച്ഛശ്വദ്വികൃതിരഹിതം കാലഹരിദാ-
ദ്യമേയം യത്ബ്രഹ്മാ,നുപമിതമതിക്രാന്തവിഷയം
തദാസ്തേയച്ഛക്ത്യാ സ്ഫുരതിപരിണാമേന ബഹുധാ
പ്രണൗമി ത്വാം താവച്ഛിവമഹിഷി! മായാകൃതിമിമാം. 1

കാലം, ദിക്ക് മുതലായ ഉപാധികളാൽ അളന്നെടുപ്പാൻ വയ്യാതേയും, ഇന്ദ്രിയവിഷയങ്ങളെ അതിക്രമിച്ചും, ജനനമരണാദി വികാരം തട്ടാതേയും, ഉപമിക്കാൻ സാധിക്കാതേയും, ഇന്നവിധമെന്നു പറഞ്ഞറിയിപ്പാൻ പ്രയാസമായും ശാശ്വതമായുമിരിക്കുന്ന ഒരു ബ്രഹ്മവസ്തുവു്. ആ ബ്രഹ്മം യാതൊരു ശക്തികൊ് പരിണാമേന - അതായത്, ഉല്പത്തി, ബാല്യം, യൗവ്വനം, വാർദ്ധക്യം മുതലായ ചരാചരങ്ങളിൽ കാണപ്പെടുന്ന മാറ്റംകൊും, ചരാചരങ്ങളായ നാനാരൂപഭേദങ്ങൾകൊും ഏകത്വം വിട്ടു ബഹുവിധമായി പ്രകാശിക്കുന്നു. അപ്രകാരമിരിക്കുന്ന ഹേ പാർവ്വതി! മായാസ്വരൂപിണിയായ ഈ നിന്തിരുവടിയെ ഞാൻ നമസ്കരിക്കുന്നു.

യയാ ജീവത്യേന ദ്യുമണിരിവനാനാംബുഷു പൃഥക്-
സ ഏകോപ്യാഭാതി സ്വയമഖിലഭൂതേഷു പുരുഷഃ
ഭവാബ്ധൗ സ്വക്രീഡോദ്ഭവവിഷയസക്താഭ്രമയതി-
പ്രജാ, യാ, താം വന്ദേ പ്രതിദിനമജാം ദേവി! ഭവതീം. 2

ആ ബ്രഹ്മം സാംഖ്യമതപ്രകാരം പുരുഷൻ ഏകനാണെങ്കിലും, യാതൊരു ശക്തിയാൽ ആദിത്യൻ നാനാജലാശയങ്ങളിൽ പോലെ പ്രതിബിംബിച്ചു അഖിലചരാചരങ്ങളിലും താൻത്നെ അനേകന്മാരായി പ്രകാശിക്കുന്നുവോ; പോര, ആ ചരാചരങ്ങളായ തന്റെ സന്താനങ്ങളെ ലോകമാതാവായ യാതൊരു ശക്തി തന്റെ ലീലയിൽനിന്നുായ വിഷയങ്ങളിൽ ആസക്തങ്ങളാക്കി സംസാരസമുദ്രത്തിൽ ഭ്രമിപ്പിക്കുന്നുവോ അല്ലയോ ദേവി! ജനനമരണമില്ലാത്ത ആ നിന്തിരുവടിയെ ഞാൻ ദിവസംപ്രതി വന്ദിക്കുന്നു.

ചിദാനന്ദജ്യോതിർമയി! ഗിരിസുതേ! കേചന യയാ-
ത്വദീയശ്രീപാദാംബുജഭജനപോതൈകശരണാഃ

ഭവാംഭോധേഃ കർത്തും തരണമതിമോഹോർമിവിതതേർ–
മഹാന്തഃ ശക്യന്തേ മയിവിതരസാകാമപികൃപാം. 3

ജ്ഞാനവും ആനന്ദവുമായ ജ്യോതിസ്സു നിറഞ്ഞ അല്ലയോ ശ്രീപാർവ്വതി! മഹാന്മാരായ ചില ജനങ്ങൾ നിന്തിരുവടിയുടെ പാദപദ്മ ഭജനമാകുന്ന കപ്പലിനെ മാത്രം ശരണമാക്കി അതിമോഹങ്ങളായ തിരമാ ലകൾ നിറഞ്ഞ ഈ സംസാരസമുദ്രത്തെ കടന്നുപോകുവാൻ യാതൊ ന്നുകൊു ശക്തന്മാരായിത്തീരുന്നു, ആ മാതിരി ഒരു കരുണ അങ്ങുന്ന് എന്നിലും ചെയ്യേണമേ!

സുധാധാരാധാമ്നിസ്ഥിതവതി! സഹസ്രച്ഛദധരേ!
ഷഡാധാരാണാമപ്യുപരിപരിദീപ്തേ സരസിജേ!
ലസന്തീമസ്പഷ്ടാം പരമശിവജുഷ്ടാം കതിചന
സ്മരന്തി ത്വാം ധന്യാഃ പരചിദമൃതാനന്ദലഹരീം. 4

അമൃതധാരയെ വഹിച്ചുകൊ് ഷഡാധാരങ്ങളുടേയും ഉപരിഭാഗ ത്തിൽ സ്ഫുരിക്കുന്ന സഹസ്രപദ്മത്തിൽ ഗൂഢമായിരുന്നരുളിപ്പരിലസി ക്കുന്നവളായും പരമശിവനാൽ സേവിക്കപ്പെടുന്നവളായും പരമചിദാന ന്ദലഹരിയായുമിരിക്കുന്ന അങ്ങയെ ചില ഭാഗ്യവാന്മാർ നിത്യം ധ്യാനി ക്കുന്നു.

ഇമാം വിദ്യാരൂപാം സുകൃതിജനവേദ്യാം പരമചിത്–
പ്രമോദാത്മൈകാർത്ഥസ്ഫുരണനിധിമാദ്യന്തരഹിതാം.
സമാരാദ്ധ്യാം ബ്രഹ്മാദിഭിരപിനിരുദ്ധാഖിലമല–
ഭ്രമാമന്തർദ്ധ്യായാമ്യഹമഖിലലോകാംബേ! ഭവതിം. 5

ഹേ ലോകേശി! വിദ്യാസ്വരൂപിണിയായും സുകൃതിജനങ്ങളാൽ അറി യപ്പെടുന്നവളായും പരമചിദാനന്ദസ്ഫുരണത്തിനു മുഖ്യ നിധാനമായും ആദ്യന്തരഹിതയായും ബ്രഹ്മാദികളാൽപോലും ആരാധിക്കപ്പെടുന്നവ ളായും ഭക്തജനങ്ങളുടെ കന്മഷങ്ങളെ തീരെ അകറ്റുന്നവളുമായ അങ്ങയെ ഞാൻ ധ്യാനിക്കുന്നു.

ഗൃഹീതും സൗരഭ്യം ദ്യുതരുകുസുമൗഘം ദധദിവ–
സ്വകീയം പ്രാപ്തം തേ സഹജമമലം കുന്തളകുലം
വിലോലൈർല്ലോലംബൈർവിലസതി ച സംസേവിതമിദം
നിജച്ഛായാഭംഗിം ജനനി! പരമാദിത്സുഭിരിവ. 6

ഹേ ജനനി! സഹജസൗരഭ്യത്തെ സമ്പാദിപ്പാനോ എന്നു തോന്നും വണ്ണം കല്പകപ്രസൂനങ്ങൾ വന്നാശ്രയിക്കുന്നതും വർണ്ണഭംഗിയെ കൊതിച്ചു അരികിൽ പാറിക്കളിച്ചുംകൊ് വുകളാൽ സേവിക്കപ്പെ ടുന്നുവോ എന്നു തോന്നുമാറിരിക്കുന്നതുമായ അങ്ങയുടെ തലമുടി ഏറ്റവും ശോഭിക്കുന്നു.

സ്ഫുരന്തീം, യോ, നീലശ്രിയമയി! ദധാനസ്തവമണീ-
തടിൽ ഭൂഷാരമ്യഃ കലിതഘനപുഷ്പം നിബിഡിതഃ
ഭ്രമത് ഭൃംഗദ്ധ്വാനൈർഭൃശമിവനദൻ നൂതനഘനോ
മനസ്താപം ഹന്യാച്ചികുരനികരോയം മമ ശിവേ. 7

അല്ലയോ ശിവേ! പ്രകാശിച്ചുകൊിരിക്കുന്ന നീലശോഭയോടുകൂടിയതും ചൂഡാമണിയാകുന്ന മിന്നൽപിണർകൊ് മനോഹരമായതും ഘനപുഷ്പങ്ങളോടുകൂടിയതും (ചികുരപക്ഷത്തിൽ നല്ല പുഷ്പങ്ങളോടുകൂടിയത് എന്നും മേഘപക്ഷത്തിൽ വെള്ളത്തോടുകൂടിയത് എന്നും അർത്ഥം) ഇടതിങ്ങിയതും ചുറ്റും സഞ്ചരിക്കുന്ന വുകളുടെ ശബ്ദംകൊ്, മന്ദം ഗർജ്ജിച്ചുകൊിരിക്കുന്ന പുതിയ മേഘംപോലെയുള്ളതുമായ അങ്ങയുടെ തലമുടി എന്റെ മനസ്താപത്തെ കളയട്ടെ.

കിരീടം ലാവണ്യം തവനിടിലലക്ഷ്യം കലയിതും
സ്വമാർഗ്ഗാദായാതം സ്പൃശദിവയദർദ്ധാമൃതകരം
മിളദ്രത്നശ്രേണീദ്യുമണിനിയുതാരാദ്ധ്യരുചിന-
സ്തമച്ഛിത്തൈ്യഭൂയാത് ത്രിപുരപരിപന്ഥിപ്രണയിനി! 8

ഹേ ദേവി! അങ്ങയുടെ നിടിലത്തിൽ കാണപ്പെടുന്ന സൗന്ദര്യത്തെ ആശ്രയിച്ചോ എന്നു തോന്നുമാണ് ആകാശമാർഗ്ഗത്തിൽനിന്നു വന്നു ചേർന്ന അർദ്ധചന്ദ്രനെ സ്പർശിക്കുന്നതും പ്രകാശിക്കുന്ന രത്നങ്ങളോടുകൂടിയതും അനേകം ആദിത്യന്മാരാൽ ആരാധിക്കപ്പെടുന്ന ശോഭയോടുകൂടിയതുമായ കിരീടം ഞങ്ങളുടെ അജ്ഞാനാന്ധകാരത്തെ നശിപ്പിക്കേണമേ!

അസാമ്യശ്രീമൂർത്തേർനിടിലസദൃശം തേർദ്ധശശിനം
ഭവത്ഭർത്താമത്യാവഹതി ബഹുമത്യേവശിരസാ
സ്മരാരിഃ കസ്തൂരീതിലകമസിതം ലാഞ്ഛനമസൗ
വഹൻ കിഞ്ചിദ്രമ്യം സ്ഫുരതു ഹൃദിഫാലോ മമശിവേ. 9

നിസ്തുല്യശോഭാമൂർത്തിയായ അങ്ങയുടെ ഭർത്താവായ മഹാദേവൻ അർദ്ധചന്ദ്രനെ അങ്ങയുടെ നെറ്റിത്തടത്തോടു തുല്യനെന്നു വിചാരിച്ചു ബഹുമാനിച്ചാണ് തന്റെ ശിരസ്സിൽ ധരിക്കുന്നത്. കസ്തൂരീതിലകമെന്ന കളങ്കത്തോടുകൂടിയ ആ നെറ്റിയാകുന്ന അർദ്ധചന്ദ്രൻ എന്റെ ഹൃദയത്തിൽ സ്ഫുരിക്കുമാറാകട്ടെ.

വിഭിന്ദാനോ ഭക്തവ്യസനതിമിരം തേ മുഖവിധു-
സ്സരോജാനാം വ്യൂഹം മുകുളിതകരം യസ്തുകൃതവാൻ
സ്മിതജ്യോത്സ്നാഹൃഷ്ടസ്മരമഥനചേതഃ കുമുദതാം
പ്രയാതോയം ദേവി! പ്രദിശതുമമാഹ്ലാദലഹരീം. 10

ഭക്തന്മാരുടെ വ്യസനമാകുന്ന ഇരുട്ടിനെ നശിപ്പിച്ചും കമലസമൂഹത്തെ കൈകൂമ്പിച്ചും പുഞ്ചിരിപ്പൂനിലാവുകൊ് ശിവന്റെ മനസ്സാകുന്ന

ആമ്പലിന്നു വികാസമുാക്കിയും ശോഭിക്കുന്ന അങ്ങയുടെ മുഖചന്ദ്രൻ എന്റെ മനസ്സിൽ സന്തോഷലഹരിയുാക്കട്ടെ.

വ്രജന്തോയത്സേവാമചലതനയേ! നിശ്ചലയതയാ
ദ്വിജാസ്സന്തിപ്രാപ്താ വിശദരുചിമത്താംഭൃശമമീ
മുഖം തേ കാന്തീനാം കലയദമലാനാം നിലയതാം
ദ്വിജാനാം രാജൈവസ്ഫുടമിതി വിജാനേതദനിശം. 11

നല്ല വെളുപ്പുള്ള ദ്വിജങ്ങൾ (പല്ലുകൾ) യാതൊരിളക്കവുംകൂടാതെ അങ്ങയുടെ മുഖത്തെ ഭജിക്കുന്നു. അതിനാൽ നിർമ്മലകാന്തിക്കിരിപ്പിടമായ ആ മുഖം, ദ്വിജരാജാവ് (ചന്ദ്രൻ) എന്നുതന്നെ എനിക്കു തോന്നുന്നു.

സമാരാദ്ധ്യാദ്വൈതാമൃതമയചിദാനന്ദലഹരീം
സമസ്താഘാഘാതസ്ഥിരതരതയാ പ്രാപ്യഭവതീം
വിഭാന്തിപ്രാപ്താ യേ സകലമലശാന്ത്യാ വിശദതാം
ദ്വിജാമുക്താജാനേ ശിവമഹിഷി! തേ നിർഭരമമീ. 12

ഹേ ശിവമഹിഷി! ഈ ദ്വിജങ്ങൾ (പല്ലുകൾ, ദ്വിജന്മാർ എന്നും)മുക്തകൾ (മുത്തുകൾ, മുക്തന്മാർ എന്നും) തന്നെ എന്ന് ഞാൻ വിചാരിക്കുന്നു. എന്തെന്നാൽ അവ അദ്വൈതാമൃതാനന്ദലഹരിയായ അങ്ങയെ സമാരാധിച്ചിട്ട് സകല പാപങ്ങളേയും അകറ്റുവാനുള്ള സ്ഥിരതയോടു കൂടി (ഉറപ്പോടുകൂടി എന്നും) നിർമ്മലങ്ങളായി (വെളുപ്പോടു കൂടിയവ എന്നും) ശോഭിക്കുന്നതുകൊുതന്നെ.

കൃപാപീയൂഷാബ്ധിക്ഷുഭിതമൃദുകല്ലോലവിമല-
ഭ്രൂണീശുഭ്രപ്രാന്തദ്യുതിജിതമൃഗാങ്കേക്ഷികമലേ
ജഗദ്രക്ഷാദക്ഷേ വലരിപുമണീഗോളസദൃശ-
ജ്വലത്താരേ ഗൗരി! ക്ഷിപമയിതവാനന്യശരണേ. 13

അല്ലയോ ഗൗരി! കാരുണ്യാമൃതസമുദ്രത്തിലെ ഇളകിക്കൊിരിക്കുന്ന കൊച്ചലകൾ പോലെയുള്ള ചില്ലികളോടു കൂടിയവയും, ചന്ദ്രനെ ജയിക്കുംവിധം അത്ര വെളുപ്പുള്ള രറ്റങ്ങളോടു കൂടിയവയും ജഗത്തിനെ രക്ഷിപ്പാൻ സമർത്ഥങ്ങളായും ഇന്ദ്രനീലരത്നങ്ങൾ പോലെയുള്ള കൃഷ്ണമണികളോടു കൂടിയവയുമായ അങ്ങയുടെ നേത്രകമലങ്ങളെ മറ്റൊരു ശരണമില്ലാതെ വലയുന്ന എന്നിൽ പതിപ്പിക്കേണമേ.

ഭവന്നേത്രദ്വന്ദ്വം ഭവതിദധദാനീലകിരണം
ചലത്പക്ഷ്മശ്രേണീം ഗരുദുപരിതാം ദീർഘമജിതേ
യദാകർണ്ണാകൃഷ്ടോല്പലവിശിഖബാണൈകസദൃശാ
ഭവേദ്രക്ഷായൈനഃ പരമഖിലസമ്മോഹനമിദം. 14

നീലനിറത്തോടും ചിറകുപോലെയുള്ള പുരികങ്ങളോടുകൂടിയും

നീുനില്ക്കുന്നവയും കർണ്ണംവരെ വലിക്കപ്പെട്ട കാമന്റെ നീലോല്പ്പല ബാണങ്ങളോടു തുല്യങ്ങളും സകലജഗന്മോഹനങ്ങളുമായ അങ്ങയുടെ കണ്ണുകൾ ഈയുള്ളവരെ രക്ഷിക്കുമാറാകണം. (അങ്ങയുടെ കണ്ണുകൾ കാമബാണങ്ങളോടു സർവ്വധാ സാദൃശ്യം വഹിക്കുന്നു എന്നു സാരം.)

തവാപാംഗക്രീഡാമദനമഥനന്യാശ്രിതവതീ
വപുഃ കർപ്പൂരേന്ദുസ്ഫടികസുഭഗം സുന്ദരതരം
യഥാകന്ദം വന്ദ്യും നനു സുമനസാം ഷഡ്പദവധൂർ-
മ്മുദേഭൂയിത്ഭംഗീകൃതബഹുവിഭൂതിർമ്മമശിവേ. 15

പുഷ്പങ്ങൾക്ക് (ദേവന്മാർക്ക് എന്നും) സമാരാദ്ധ്യമായ മുല്ലപ്പൂവിൽ പെൺവന്നെപോലെ കാമവൈരിയായ ശിവന്റെ, കർപ്പൂരംപോലേയും, സ്ഫടികം പോലേയും ധവളമായും, ഏറ്റവും മനോഹരമായുമിരിക്കുന്ന ശരീരത്തിൽ, അങ്ങയുടെ കടാക്ഷക്കളി ചെന്നു ചേർന്നിട്ട് വളരെ വിഭൂതിയെ കൈക്കൊള്ളുന്നു. അങ്ങിനെയിരിക്കുന്ന ആ കടാക്ഷലീല എനിക്കു സന്തോഷത്തെ നൽകുമാറാകേണമേ. (ശിവന്റെ ദേഹം തൊട്ടാൽ വിഭൂതിഭസ്മം (ഐശ്വര്യം) പറ്റാതിരിക്കയില്ല.)

സ്ഫുരദ്ഭാസാം നാസാം തിലകസുമഹാസംകൃതവതീം
സരത്നാം ലൗഹിത്യാത് പരിഹസിതബന്ധൂകമധരം
ഉദാരത്വിദ്ധത്നാനൃിതകനകതാടങ്കലസിതം
സ്മരാമത്തേ ഗണ്ഡദ്വയമപി ശിവേ! ദർപ്പണനിഭം. 16

അല്ലയോ ദേവി! എള്ളിൻപുഷ്പത്തെ പരിഹസിക്കുകയും വിശിഷ്ടമായ നാസാമണിയാൽ ശോഭിച്ചുകൊിരിക്കുന്നതായുമുള്ള അങ്ങയുടെ നാസികയേയും, ചുകപ്പുകൊ് ചെമ്പരത്തിപ്പൂവിനെ ജയിക്കുന്ന അധരത്തേയും നാനാതരം രത്നങ്ങൾ പതിച്ച കുണ്ഡലങ്ങളാൽ പരിശോഭിക്കുന്നവയും ദർപ്പണതുല്യങ്ങളുമായ കവിൾത്തടങ്ങളേയും ഇതാ ഞങ്ങൾ എപ്പോഴും ധ്യാനിക്കുന്നു.

ഭവത്കണ്ഠം കുണ്ഠീകൃതവദപി ശംഖം ശബളിതം
ഭവത്യാ ഭൂഷാണാം വിവിധമണിഭാജാംഘ്ൃണിഭരൈഃ
ഉരസ്തദ്വത്ഭദ്രം മലയഭവസൗരഭ്യസഹിതം
പരം ശംഭുപ്രാപ്ത്യാ കലിതഭസിതോദ്ധൂളികലയേ. 17

തന്റെ ശോഭയാൽ ശംഖത്തെ ജയിച്ചതും പലവിധ രത്നഭൂഷണങ്ങളുടെ ശോഭതട്ടി നാനാവർണ്ണങ്ങൾ കലർന്നതുമായ അങ്ങയുടെ കണ്ഠത്തേയും, പരമശിവന്റെ അംഗസ്പർശം നിമിത്തം കുറുഞ്ഞൊന്ന് ഭസ്മപ്പൊടി പറ്റിയും ചന്ദനത്താൽ സുരഭിലമായുമിരിക്കുന്ന മാറിടത്തേയും ഞാൻ ധ്യാനിച്ചുകൊള്ളുന്നു.

പിബന്തൗ പീയൂഷം ഗിരിശദയിതേ! യേന കലിതം
വ്രജന്തൗ നിശ്ശ്രേഷോത്തരഗുണഗണൈർവ്വിശ്വപതിതാം

വിധീന്ദ്രാദ്യാരാദ്ധ്യൗ ഗജമുഖവിശാഖൗ ഭവതു മേ
ത്വദീയം ക്ഷേമായസ്തനകനകകുംഭദ്വയമിദം. 18

അല്ലയോ ദേവി! യാതൊന്നിൽ നിന്നു ലഭിച്ച അമൃതത്തെ പാനംചെയ്കയാൽ അങ്ങയുടെ പുത്രന്മാരായ ഗണപതിയും, സുബ്രഹ്മണ്യനും സർവ്വോത്തരങ്ങളായ ഗുണങ്ങളോടുകൂടിയ ഭുവനേശ്വരരായും, ബ്രഹ്മാവ്, ഇന്ദ്രൻ മുതലായവരാൽ പൂജ്യന്മാരായും ഭവിച്ചു, ഇത്തരം മഹനീയങ്ങളായ അങ്ങയുടെ സ്തനങ്ങളാകുന്ന സ്വർണ്ണകുംഭങ്ങൾ എനിക്കു ക്ഷേമത്തെ നൽകുമാറാകട്ടെ.

തദേതത്തുംഗം തേ തടനിബിഡഹാരദ്യുതിഭ്വരം
സ്തനദ്വന്ദ്വം ഭ്രാജദ്രതിമദനലീലാചലനിഭം
മഹീയഃ 'കസ്തൂരീമലയഭവകാശ്മീര'വിഹിതൈ-
സ്സുഗന്ധൈർമ്മിശ്രം നസ്സുഖയതു 'ലസത്പത്രലതികാം'. 19

ഹേ ദേവി! തടത്തിൽക്കൂടി മുത്തുമാലകളാകുന്ന മലഞ്ചോലകൾ ഒഴുകുന്നതും, അത്യുന്നതവും കസ്തൂരി, ചന്ദനം, കുങ്കുമം മുതലായതുകളാൽ സുഗന്ധിയായും പത്രലതികകളാൽ ശോഭിക്കുന്നതുമായ അങ്ങയുടെ സ്തനദ്വയം കാമദേവന്റെ മഹത്തരമായ ക്രീഡാശൈലമാകുന്നു, അത് എനിക്കു സുഖത്തെ നൽകട്ടെ. (സ്തനങ്ങൾ കസ്തൂരി, ചന്ദനം, കുങ്കുമം എന്നിവയാൽ സുരഭിലകളാണ്, അവയിൽ പത്രലതിക (പത്തിക്കീറ്റെഴുതുകയും) പതിവു്. ശൈലത്തിങ്കൽ കസ്തൂരീമൃഗങ്ങൾ, ചന്ദനമരങ്ങൾ, കുങ്കുമകേസരം ഇതുകളും അനേകം പത്രങ്ങളോടു കൂടിയ ലതകളും ഉായിരിക്കും. അതിനാൽ അങ്ങയുടെ സ്തനതടം കാമന്റെ ക്രീഡാശൈലമോ എന്നു തോന്നുമാറ് ശോഭിക്കുന്നു എന്നു സാരം.)

പ്രവാളൈരാരാദ്ധ്യൈസ്സുരവിടപിനാം മുഷ്ടികമലൈർമ-
സൃണിം ബിഭ്രത്പാശം ധനുരപി ച ബാണാനവിരതം
വിരാജത് കേയൂരാംഗദകടകരത്നോർമ്മികമിദം
വിധത്താം മേ ശ്രേയസ്തവകരചതുഷ്കം ഗിരിസുതേ. 20

അല്ലയോ പാർവ്വതി! കല്പകവൃക്ഷങ്ങളുടെ തളിരുകളേക്കാളുമധികം ഭംഗിയുള്ള കൈപ്പടങ്ങളോടുകൂടിയവയും കരിമ്പുവില്ല്, പുഷ്പബാണങ്ങൾ, പാശം, തോട്ടി ഇവയെ ധരിച്ചും നാനാവിധം കൈവളകളും രത്നമോതിരങ്ങളും അണിഞ്ഞു ശോഭിക്കുന്നവളുമായ അങ്ങയുടെ നാലുകൈകളും എനിക്കു ശ്രേയസ്സിനെ പ്രദാനം ചെയ്യുമാറാകണം.

സമീക്ഷ്യന്തേ ഭാസ്വത്കരകമലരുണേഷു തവ യേ
ദശദ്വന്ദ്വത്ത്വേനജ്ജ്വലിതനഖമിശ്രാംഗുലിമിഷാത്
ചതുർബ്ബാഹുംജേതും പുരഹരമനംഗോതനുതതാൻ
ഗതാംശ്ചാതുർഗ്ഗുണ്യം കനകമയപുംഖാൻ കിമുശരാൻ. 21

ഹേ ദേവി! അങ്ങയുടെ ശോഭിക്കുന്ന ഹസ്തകമലങ്ങളാകുന്ന ആവനാഴികളിൽ പ്രകാശിച്ചുകൊിരിക്കുന്ന നഖങ്ങളോടുകൂടിയ വിരലുകളെന്ന വ്യാജേന (നാലുകൈകളിലും കൂടി) ഇരുപതെണ്ണമായി യാവചിലതുകളെ കാണുന്നുവോ അവകൾ ചതുർബ്ബാഹുവായ ശിവനെ ജയിപ്പാൻ കാമദേവൻ നിർമ്മിച്ച സ്വർണ്ണപുംഖങ്ങളോടുകൂടിയ ശരങ്ങളാകുന്നു.

ഹ്രദാവർത്തോയസ്മിൻ ഭവതി! തവ നാഭ്യാഹ്വയതയാ
യദാദത്തേ രാജദ്വിമലവലീവീചിത്വമഗജേ!
സരോമാളിവ്യാളം ജഠരമതിശൃംഗാരരസഭൃ-
ത്തദാശങ്കേ പങ്കേരുഹവിശിഖലീലോചിതസരഃ. 22

ഹേ ഭഗവതി! യാതൊന്നിങ്കൽ അങ്ങയുടെ നാഭി എന്നു പേരോടുകൂടിയ ഒരു അഗാധമായ ചുഴി കാണുന്നു, ഭംഗിയേറിയ വലികളാകുന്ന അലകളും കാണാനു്, രോമാളിയാകുന്ന പാമ്പുമു്, ആകയാൽ അങ്ങയുടെ അതി ശൃംഗാരരസം നിറഞ്ഞ ഉദരം കാമദേവന്റെ ക്രീഡാസ്സരസ്സാണെന്നു ഞാൻ ശങ്കിക്കുന്നു. അതും എനിക്കു മംഗളമരുളട്ടെ.

മഹാന്തൗഷദ്ധ്വക്രതദ്വിരദവദനൗ ഭൂരിബലിനൗ
യദുല്പന്നൗ ധന്യേ! ത്രിഭുവനജനന്യാസ്തവ ശിവേ!
സുവർണ്ണന്യഗ്രോധഛദനവിജിഗീഷാം കലയതഃ
കൃശത്വം തച്ചിത്രം ഭവതി ജഠരസ്യാസ്യനിതരാം. 23

അല്ലയോ ശിവേ! മഹാബലശാലികളും മഹാകായന്മാരുമായ ഗണപതിയും സുബ്രഹ്മണ്യനും ത്രിഭുവനമാതാവായ അങ്ങേ ഉദരത്തിലാണല്ലോ ജനിച്ചത്. ഈ നിലയിൽ പൊന്നാലിലയെ ജയിക്കുന്ന അങ്ങയുടെ ആ ഉദരത്തിന്നു ഇത്രത്തോളം കൃശത്വമുായതിൽ എനിക്കു വലിയ ആശ്ചര്യം തോന്നുന്നു.

മുഖൈണാങ്കഗ്രാസേ കൃതമതിതയാ നാഭികുഹരാ-
ന്നിരാഗാത് കിംകശ്ചിച്ഛ്വിവമഹിഷി! രോമാളിഭുജഗം
അസൗമദ്ധ്യേ മാർഗ്ഗം ജനനി കുചയുഗ്മേന മഹതാ
നിഷിദ്ധഃ സാന്ദ്രത്വാധികമഹിമമിശ്രേണ തവ കിം. 24

അല്ലയോ ദേവി! അങ്ങയുടെ മുഖചന്ദ്രനെ വിഴുങ്ങുവാനായി നിശ്ച യിച്ചു, നാഭിദ്വാരത്തിൽനിന്നു ഒരു രോമാളിയാകുന്ന പാമ്പു പുറപ്പെട്ടുവോ എന്നും, അതു മാർഗ്ഗമദ്ധ്യത്തിൽ, ഇടതിങ്ങി മഹത്വമേറിയ സ്തനദ്വയത്താൽ തടുക്കപ്പെട്ടുവോ എന്നും തോന്നുന്നു.

കൃശീയത്വന്മദ്ധ്യം ഖലുവിമലമാസ്തേനിരുപമം
ഗരീയസ്തേ ശ്രോണീഫലകയുഗമുദ്യത്ഘനരുചി
അഗണ്യം നൈപുണ്യം നിഖിലജഗതാം മോഹകരണേ
ജഗന്നാഥേ! ബിഭ്രദ്വിജയതി രഥാംഗം രതിപതേഃ. 25

അല്ലയോ ജഗന്നാഥേ! ഏറ്റവും കൃശവും നിർമ്മലവുമായ അങ്ങയുടെ മദ്ധ്യപ്രദേശം കേവലം നിരുപമമായിത്തന്നെ ഇരിക്കുന്നു. എന്നാൽ, ഏറ്റവും കനത്തും വളരെ ശോഭയോടുകൂടിയതും സകല ജഗത്തുക്കളേയും മോഹിപ്പിക്കുന്നതിൽ അഗണ്യമായ നൈപുണ്യത്തോടു കൂടിയതുമായ അങ്ങയുടെ നിതംബപ്രദേശം സാക്ഷാൽ കാമദേവന്റെ തേർചക്രമായിട്ടുതന്നെ വിജയിക്കുന്നു.

ജ്വലത്കാഞ്ചീദാമഗ്രഥിവപൃഥുചേലാവൃതമിദം
വിശങ്ക്യപ്രക്ഷോഭം ധ്രുവമഖിലലോകസ്യസതതം
ജയത്യൂരുദ്വന്ദ്വം മദനമണിശാലാപരിലസ-
ന്മണിസ്തംഭാവസ്ഥാം കലയദതിരംഭം തവശിവേ. 26

സർവ്വലോകപ്രക്ഷോഭത്തെ ശങ്കിച്ചിട്ടോ എന്നു തോന്നുമാറ് മണികാഞ്ചിയാൽ കെട്ടപ്പെട്ട പൂഞ്ചേലയാൽ ചുറ്റപ്പെട്ടതും, കാമദേവന്റെ ലീലാരത്നശാലയിൽ പരിലസിക്കുന്ന മണിത്തൂണുകൾപോലെയിരിക്കുന്നതും വാഴത്തടയെ തോല്പിക്കുന്നതുമായ അങ്ങയുടെ ഊരുയുഗളം സർവ്വോപരി വിജയിക്കുന്നു.

പുരസ്താദിന്യാസോചിതകലിതസർവ്വാർത്ഥവിലസത്-
സമുദ്ഗാഭംമുഗ്ദ്ധം ജയതിനമതാം ജാനുയുഗളം
ക്രമോദ്യദ്ധേ ജംഘേ തവ ജനനി! ശങ്കേരതിപതേഃ
പുരസ്രംസത്പാദാംഗുലിവിശിഖചിഹ്നേ ശരനിധീഃ. 27

ഹേ ജനനി! കാൽതാരിൽ നമസ്കരിക്കുന്ന ഭക്തന്മാരുടെ ഉപയോഗത്തിന്നായി മുമ്പിൽ എടുത്തുവച്ചുകൊടുപ്പാൻ യോഗ്യങ്ങളായ, സർവ്വാർത്ഥങ്ങളും നിറച്ചുവെച്ച മണിച്ചെപ്പുകൾ പോലെയുമിരിക്കുന്ന അങ്ങയുടെ രു മുട്ടുകളും സർവ്വോപരി വിജയിക്കുന്നു. ക്രമത്തിൽ മേല്പോട്ടു തടിച്ചുനില്ക്കുന്ന അങ്ങയുടെ കണങ്കാലുകൾ പുറത്തേക്കുതള്ളിനില്ക്കുന്നതായി കാണപ്പെടുന്ന പദാംഗുലികളാകുന്ന ശരങ്ങൾ നിറച്ചുവച്ച അടയാളത്തോടുകൂടിയ കാമന്റെയാവനാഴികളാണെന്നു ഞാൻ ശങ്കിക്കുന്നു.

തനോതു ക്ഷേമം നസ്തവചരണപങ്കേരുഹയുഗം
നികേതം യല്ലക്ഷ്മ്യാ നിഗമവനഭൂഷായിതമിദം
വിനമ്രാളിപ്രീതിപ്രകരണപടുത്വം 'സുമനസാം'
സമാരാദ്ധ്യംധത്തേമുഖരിതമുമേ! ഹംസകരവൈഃ. 28

നമസ്കരിക്കുന്ന ഭക്തജനങ്ങൾക്കു (തേൻ കുടിപ്പാൻ വന്ന വുകൾക്ക് എന്നും) സന്തോഷത്തെ നൽകാൻ സമർത്ഥവും സജ്ജനങ്ങൾ ആരാധിക്കന്നതും (പുഷ്പങ്ങളിൽവച്ചു മേത്തരമായതും എന്നും) പാദകടകങ്ങളുടെ കിലുക്കത്താൽ എപ്പോഴും ശബ്ദിച്ചുകൊിരിക്കുന്നതും, (അരയന്നങ്ങളുടെ കൂകൽകൊ് ശബ്ദായമാനമായതും എന്നും) ശാസ്ത്രമാകുന്ന താമരപ്പൊയ്കക്കു അലങ്കാരമായതും ശോഭയ്ക്കു (ലക്ഷ്മിക്കു

എന്നും) ഇരിപ്പിടവുമായ അങ്ങയുടെ പാദപങ്കജദ്വന്ദ്വം ഈയുള്ളവർക്ക് ക്ഷേമം നൽകുമാറാകട്ടെ.

പദാഗ്രം തേ രമ്യം നതജനമനോമന്ദരഗിരൈർ-
ഭവാബ്ധൗ മഗ്നസ്യോദ്ധരണകരണേ കൂർമ്മമനിശം
അഘച്ഛിത്തൈ കാത്യായനി! സുലളിതാമംഗുലിതതിം
നഖേന്ദുശ്രീരുദ്ധശ്രിതഭയതമിസ്രാമപിഭജേ. 29

അല്ലയോ ഭഗവതി! സംസാരക്കടൽക്കയത്തിലാുപോയ ഭക്തജനങ്ങളുടെ മനസ്സാകുന്ന മന്ദരക്കുന്നിനെ ഉയർത്തുവാൻ ആമപ്പുറമോ എന്നു തോന്നുന്ന അങ്ങയുടെ പുറങ്കാലിനേയും അതുപോൽത്തന്നെ ആശ്രിതന്മാരുടെ ഭയമാകുന്ന ഇരുട്ടിനെ നശിപ്പിക്കുന്ന നഖചന്ദ്രന്മാരോടുകൂടിയ അങ്ങയുടെ കാൽത്താർവിരലുകളേയും ഞാൻ സമസ്തപാപശാന്തിക്കായ്ക്കൊ് ഭജിക്കട്ടെ.

സമസ്താഭീഷ്ടാർത്ഥാൻ പ്രദിശതിജനാനാം പ്രണമതാ-
മമർത്ത്യൈരാരാദ്ധ്യം വിമലതരമശ്രാന്തമഖിലൈഃ
യദേതത്തേ ലാക്ഷാരസനിചിതശോണദ്യുതിശിവേ
പ്രവാളം കല്പദ്രോർജ്ജനനി! പദമൂലം വിജയതേ 30

അല്ലയോ ശിവേ! ഭക്തജനങ്ങൾക്ക് സകലവിധ അഭീഷ്ടാർത്ഥങ്ങളെ സാധിച്ചുകൊടുക്കുന്നതും എല്ലായ്പോഴും സർവ്വദേവന്മാരും ആരാധിച്ചു കൊിരിക്കുന്നതും ചെമ്പഞ്ഞിച്ചാർ തേച്ചതിനാൽ മികച്ച ചുകപ്പുനിറം കലർന്നതും കല്പകവൃക്ഷച്ചെന്തളിർപോലെ ശോഭിക്കുന്നതുമായ അങ്ങയുടെ തൃച്ചേവടി സർവ്വോല്ക്കർഷേണ വർത്തിക്കുന്നു.

ത്വദീയം യന്നിത്യം ഭവതിവിദുഷാമാശ്രയപദം
പദാംഭോജദ്വന്ദ്വം പരമരമണീയം മൃദുതരഃ
പരാഗവ്രാതോ മേ ഭവതു നിതരാം ചിത്തമുകുരം
യദീയസ്തന്യാനോ വിശദമചലാധീശതനയേ! 31

ഹേ ദേവി! ഏറ്റവും അഴകുള്ള അങ്ങയുടെ ഏതൊരു പാദാംബുജയുഗം എന്നെന്നും വിദ്വാന്മാർക്ക് മുഖ്യ ആശ്രയസ്ഥാനമാകുന്നുവോ ഏറ്റവും മിനുസമുള്ള അതിന്റെ പൊടി എന്റെ മനസ്സാകുന്ന കണ്ണാടിയെ നിർമ്മലമാക്കിത്തീർക്കേണമേ.

അനർഘൈഃ പ്രത്യംഗം ബഹുലമണിഭിർഭൂഷണഗണൈർ-
ഭവദ്രൂപം ധ്യായേ ഹിമഗിരിസുതേ! ഭൂഷിതമിദം
അനേകാർക്കജ്യോതിശ്ശതമഖമുഖാമർത്ത്യപരിഷത്-
കിരീടോദ്യദ്രത്നദ്യുതിവിതതിദീപ്താംഘ്രികമലം. 32

അല്ലയോ പാർവ്വതി! വളരെ വിലപിടിച്ച രത്നങ്ങൾ പതിച്ച ആഭരണങ്ങൾകൊ് അവയവം തോറും അലങ്കരിക്കപ്പെട്ടതും അനേകാദിത്യപ്രകാശമുള്ള ഇന്ദ്രാദി ദേവന്മാരുടെ കിരീടരത്നങ്ങളുടെ ശോഭയാൽ തിള

ങ്ങുന്ന പാദകമലങ്ങളോടുകൂടിയതുമായ അങ്ങയുടെ ആ രൂപത്തെ ഞാൻ എപ്പോഴും ധ്യാനിക്കട്ടെ.

നവാദിത്യാരാദ്ധ്യാരുണകിരണചക്രേണകകുഭ-
സ്സമാവൃണ്വത്യർണ്ണോരുഹഭവമുഖാരാദ്ധ്യചരണാ
സമാരൂഢാപ്രൗഢം വിമലമണിപീഠം മനസി മേ
ത്വമാനന്ദപ്രാപ്ത്യൈ സ്ഫുരപുരരിപുപ്രേയസി! സദാ. 33

അല്ലയോ പുരഹരപ്രിയേ! ബാലാർക്കശോഭയെ ജയിക്കുന്ന അരുണകിരണങ്ങളെ എല്ലായിടവും വീശിക്കൊും, ബ്രഹ്മാദിദേവന്മാരാൽ സദാ ഭജിക്കപ്പെട്ടും, നിർമ്മലമണിപീഠത്തിലിരുന്നരുളുന്ന അങ്ങുന്ന്, എനിക്കു പരമാനന്ദംജനിക്കുമാറ് എന്റെ മനസ്സിലെപ്പോഴും സ്ഫുരിക്കേണമേ.

ത്വമേവാസി ക്ഷീരോദകനിധിസുതാ ബ്രഹ്മദയിതാ
തഥാ കാളീ ദുർഗ്ഗാ മഹിഷമഥിനീ രുദ്രരമണീ
ത്വദന്യോത്പന്നത്വം ജഗദയതിചൈതത്കിമപി കിം
പ്രസന്നാ സേയം മേ ഭവനിഖിലകാമാൻ വിദധതി. 34

അല്ലയോ അംബികേ! സാക്ഷാൽ മഹാലക്ഷ്മിയും, സരസ്വതിയും, കാളിയും, ദുർഗ്ഗയും, മഹിഷാസുരമർദ്ദിനിയായ ദേവിയും എല്ലാം അങ്ങുന്നുതന്നെ. അങ്ങയിൽ നിന്നു ജനിച്ചതല്ലാതെ ഈ ജഗത്തിലൊന്നുമില്ലതന്നെ. അങ്ങിനെയിരിക്കുന്ന അങ്ങുന്ന് കനിഞ്ഞു എനിക്കു സർവ്വാഭീഷ്ടങ്ങളേയും പ്രദാനം ചെയ്യേണമേ.

നമസ്തുഭ്യം നിർഭാസിതനിഖിലശക്തൈ പ്രണമതാം
നമസ്സർവ്വാഭീഷ്ടപ്രകരണപരായൈ നഗസുതേ!
നമശ്ശംഭോരർദ്ധീഭവദമലമാധുര്യതനവെ
നമഃ പ്രീത്യൈ നിത്യം നിരുപമപരാനന്ദനിധയേ. 35

അല്ലയോ പാർവ്വതി! ഭക്തന്മാർക്ക് സർവ്വാഭീഷ്ടത്തെ കൊടുക്കുന്നവളും, പരമശിവന്റെ നേർപകുതിയായ്ത്തീർന്ന പൂമേനിയോടുകൂടിയവളും പരമാനന്ദനിധിയുമായ അങ്ങയ്ക്കായ്ക്കൊിതാ ഞാൻ നിത്യവും പ്രീതിയ്ക്കായ്ക്കൊു നമസ്കരിക്കുന്നു.

മയാ യാ ത്വത്പ്രീത്യൈ കിമപി നിരമായി, സ്തുതിമിമാം
പവിത്രാം ഭക്ത്യായഃ പഠതിദൃഢമാനന്ദജനനീം
തമായു ശ്രീവിദ്യാ വിമലതരകീർത്തിപ്രചുരതാം
പ്രണീയത്വം നിത്യം സുഖയ കൃപയാ ശൈലതനയേ. 36

ഹേ പാർവ്വതി! അങ്ങയുടെ പ്രീതിക്കുവേി ഞാൻ നിർമ്മിച്ച ഈ ആനന്ദജനനീസ്തോത്രം ഭക്തിയോടും കൂടി പഠിക്കുന്നവന്നു, ആയുസ്സ്, ധനം, വിദ്യ, യശസ്സ്, സുഖം എന്നിവയെ സദയം അങ്ങുന്നു പ്രദാനം ചെയ്യേണമേ.

*****

സാരസ്വതം സ്തോത്രം

ലക്ഷ്മീം തനോതു മമ സാ വിമലാസ്യപാത്ര-
പ്രസ്രാവിസ്മിണാ തരസാമൃതപായസേന
യാ ദൃഷ്ടികാദളരസേന ച ദേവ്യുദാരാ
പ്രീതിപ്രദാനചതുരാ ചതുരാനനസ്യ. 1

ബ്രഹ്മാവിന്ന് സന്തോഷത്തെ കൊടുപ്പാൻ സമർത്ഥയായ ആ ദേവി (സരസ്വതി) തന്റെ നിർമ്മലമായ മുഖപാത്രത്തിൽനിന്നു നിർഗ്ഗളിക്കുന്ന മന്ദഹാസമാകുന്ന അമൃതപായസംകൊടും അത്യുത്കൃഷ്ടയായ ലക്ഷ്മിയെ എനിക്കു നൽകേണമേ.

ലോലംബനീലകമലാവലി കോമളശ്രീ-
ചൗര്യാദിവാളികുലസജ്ജിതപുഷ്പജാലൈഃ
ബദ്ധാൻ കചാൻ ധൃതവതീം കുടിലാഗ്രഭാജോ
വന്ദേ വധൂത്കരമണീം രമണീം വിധാതുഃ. 2

വുകളുടേയും നീലത്താമരകളുടേയും ശ്രോഭയെക്കട്ടതിനാലോ എന്നു തോന്നുമാറ് സഖികളാൽ പുഷ്പമാലകളെക്കൊ് ബന്ധിക്കപ്പെട്ടവയും അഗ്രങ്ങൾ വളഞ്ഞുമിരിക്കുന്ന തലമുടി വഹിച്ചവളും സ്ത്രീരത്നമായുമിരിക്കുന്ന സരസ്വതിയെ ഞാൻ വന്ദിക്കുന്നു. (കട്ടവന്ന് ബന്ധനം അകപ്പെടുന്നത് യുക്തമാണെന്ന് ധ്വനി).

നീലാരവിന്ദദളസുന്ദരലോലനേത്രാ
ബാലാമൃതാംശു രമണീയലലാടവീഥീ
വിദ്വജ്ജനേഡിതഗുണാ വിധിവല്ലഭാ മേ
വിദ്യാംഗതാമതനുതാം തനുതാം വിശുദ്ധാം. 3

നീലത്താമരയുടെ ദളങ്ങൾപോലെ അഴകുള്ള കണ്ണുകൾ ഉള്ളവളും, ബാലചന്ദ്രനെപ്പോലെ മനോഹരമായ നെറ്റിത്തടത്തോടുകൂടിയവളും, വിദ്വജ്ജനത്താൽ വർണ്ണിക്കപ്പെട്ടവളുമായ ആ സരസ്വതീദേവി, ഏറ്റവും പരിശുദ്ധയും അനല്പമായ വിദ്യയെ എനിക്കു പ്രദാനം ചെയ്യട്ടെ.

യച്ചില്ലികാർമ്മുകവിലാസികടാക്ഷപത്രി-
പ്രത്തപ്രമോഹവിവശീകൃതപദ്മജന്മാ

സന്ദിഗ്ദ്ധഭാവരഹിതോ രതിജാനിവീര-
സ്സാസ്തു ശ്രിയേ സുരുചിരാരുചിരാജ്ജിഭിർന്നഃ 4

യാതൊരു ദേവിയുടെ പുരികമാകുന്ന വില്ലിൽ തൊടുത്തിരിക്കുന്ന കടാക്ഷമാകുന്ന ശരം പ്രയോഗിച്ചു ബ്രഹ്മദേവനെ മോഹിപ്പിച്ചു പരവശനാക്കിച്ചെയ്യുകയാൽ വീരനായ കാമദേവൻ ആരേയും വലയ്ക്കുന്നതിൽ കോട്ടം തീർന്നവനായി ഭവിച്ചു? അത്രത്തോളം ശോഭാതിരേകത്തോടുകൂടിയ ആ ശ്രീ സരസ്വതി നമുക്ക് സമ്പത്തിന്നായ്ക്കൊ് ഭവിക്കട്ടെ.

ദീർണ്ണസ്ഫുടസ്ഫടികദർപ്പണദർപ്പകാന്തി-
ഗണ്ഡപ്രചുംബിമണികുണ്ഡലദീപ്തകർണ്ണാഃ
വാണീ മമാസ്തുഹൃതഭക്തമനോന്ധകാര-
ഘ്നോണാമണീരുചിരസൗ ചിരസൗഖ്യലബ്ധ്യൈ. 5

നിർമ്മലമായ സ്ഫടികകണ്ണാടിയുടെ ദർപ്പത്തെ ശമിപ്പിക്കുന്ന ശോഭയോടുകൂടിയ കവിൾത്തടത്തോടു ചേർന്നുനില്ക്കുന്ന രത്നകുണ്ഡലങ്ങളേക്കൊുവിളങ്ങുന്ന കർണ്ണങ്ങളോടു കൂടിയവളും ഭക്തന്മാരുടെ മനസ്സിലുള്ള അജ്ഞാനതിമിരത്തെ അകറ്റുന്ന നാസാമണിശോഭയോടു കൂടിയവളുമായ ആ സരസ്വതീദേവി എനിക്കു ചിരസൗഖ്യലാഭത്തിന്നുതകുമാറാകട്ടെ.

വാഗ്ദേവതേ യമഭിഷിഞ്ചതു നേത്രവീഥീം
സ്നിഗ്ധസ്ഫുരസ്മിത രസേനമമപ്രകാമം
സ്വർഗ്ഗാപഗാമൃതപൃഷത് പരിഷജ്ജിഗീഷു-
ശുക്ലദ്യുതിദ്രവരദാവരദാനതാനാം. 6

ഭക്തന്മാർക്കു വരപ്രദയായും, സ്വർഗ്ഗംഗയുടെ ധവളമായ നീർത്തുള്ളികളെ ജയിക്കുന്ന ദന്തങ്ങളോടു കൂടിയവളുമായ വാഗ്ദേവി മന്ദസ്മിതംകൊ് എന്റെ നേത്രങ്ങളെ സേവിച്ചു കുളുർപ്പിക്കേണമേ.

അംഭോരുഹാസനമുഖാംബുരുഹാസനായാ
മാതസ്തവാന്യ നളിനം നളിനോത്തരത്വം
ഗത്വാധരോഷ്ഠമധുനാന്യമധൂന്യതീതം
യത്തന്മമാർത്തിഹൃദയേ ഹൃദയേ വിഭാതു. 7

ഹേ ജനനി! പദ്മാസനനായ ബ്രഹ്മാവിന്റെ മുഖപദ്മത്തിൽ ഇരിക്കുന്ന അങ്ങയുടെ മുഖപദ്മം പദ്മങ്ങളിൽവച്ചു മേല്ത്തരമായിരിക്കുന്നതുകൂടാതെ അങ്ങയുടെ അധരോഷ്ഠമധു അന്യമധുക്കളെ അതിശയിച്ചിരിക്കുന്നു. ആ മധു എന്റെ ഹൃദയാസ്വാസ്ഥ്യത്തെ പരിഹരിക്കുമാറാകേണമേ.

വിന്യസ്ത ഭൂരിമണിസഞ്ചയഗാത്രകാന്ത്യാ
ധന്യാധരീകൃതപയോജലധിർമ്മഹത്യാ.
ബ്രഹ്മപ്രിയാ സ്ഫുരതു മേ പരിശുദ്ധശബ്ദ-
ബ്രഹ്മാർജ്ജിതാമിതരസാ തരസാ പുരസ്താത്. 8

അനേകരത്നങ്ങളാൽ അലങ്കരിക്കപ്പെട്ട, ശരീരത്തിന്റെ വർദ്ധിച്ച കാന്തിയാൽ പാൽക്കടലിന്റെ ശോഭയെ ജയിച്ച മാഹാത്മ്യമേറിയവളും പരിശുദ്ധമായ ശബ്ദബ്രഹ്മത്താൽ അനല്പമായ രസത്തെ സമ്പാദിച്ചവളുമായ ആ സരസ്വതി വേഗത്തിൽ എനിക്കു മുമ്പിൽ പ്രത്യക്ഷീഭവിക്കേണമേ.

ആസ്താമസൗ മമ ശുഭായ വിധേർവ്വധൂടീ
ശംഖാത്സ പൗര്യകലിതോയമിതീവമത്വാ
ഗ്രൈവേയരത്നകിരണൈർന്ന കൃതം സ്ഫുടത്വം
യസ്യാശ്ചയസ്യഗളതോഗളതോരുചീനാം. 9

യാവളൊരുത്തിയുടെ കണ്ഠപ്രദേശത്തിൽനിന്നു പുറപ്പെടുന്ന ശോഭാസമൂഹത്തെ ഇത് ശംഖത്തിൽനിന്നു കട്ടെടുത്തതാണെന്നു വിചാരിച്ചിട്ടോ എന്നു തോന്നുമാറ്, കണ്ഠഭൂഷണങ്ങളുടെ രത്നശോഭകൾ വ്യക്തമാക്കുന്നില്ലയോ, ആ ഈ സരസ്വതീദേവി എനിക്കു മംഗളത്തെ പ്രദാനം ചെയ്യട്ടെ.

ഏകേന പാണികമലേന ധൃതാം വിപഞ്ചി-
മന്യത്കരാംഗുലിദളേന നിനാദയന്തീ
കുര്യാദഭീതിവരദാ വരദോസ്തലാഭ്യാം
വാണീവിലാസമമലാമമലാലസാപ്തൈ. 10

ഒരു കയ്യിൽ ധരിച്ച വീണ മറ്റൊരു കൈവിരൽ കൊ് മീട്ടിയും മറ്റുള്ള രുകൈകളിൽ വരദാഭയമുദ്രകളെ ധരിച്ചും വിളങ്ങുന്ന സരസ്വതി എനിക്കു അഭീഷ്ടാർത്ഥസിദ്ധിക്കായ്ക്കൊ് വാഗ്വിലാസത്തെ നൽകേണമേ.

വാണീ മമ സ്ഫുരതു സാ ഹൃദിനാഭികൂപ-
സമ്യക്തലക്ഷ്മമൃദുരോമനികായരൂപം
ശ്യാമൈകസൂത്രമിഹ വേശ്മനിചാരുതായാ
ജാനേ വിരിഞ്ചിരതനോരതനോദ്യദംഗേ. 11

അനല്പമായ ചാരുത്വത്തിന് വേശ്മ(ഇരിപ്പിടം ഭവനമെന്നും)മായ നാഭിയാകുന്ന കൂപത്തിന്റെ സൗഷ്ഠവത്തിന്നൊരടയാളമായി, മിനുത്ത രോമാവലിയാകുന്ന ഒരു കറുത്ത കയറ് ബ്രഹ്മാവുാക്കി എന്നു ഞാൻ ഊഹിക്കുന്നു. അങ്ങിനെയുള്ള സരസ്വതി എന്റെ മനസ്സിൽ സ്ഫുരിക്കേണമേ.

യത്കുക്ഷിദേശവലിവല്ലിനിലീനലീല-
ദൃഗ്രൂപഖഞ്ജന യുഗോംബുജഭൂരിയം നഃ
വാഗ്ദേവതാജഠരമഞ്ജിമപുഞ്ജഭഗ-
ന്യഗ്രോധജച്ഛദമദാദമദാശുചസ്യാത്. 12

യാവളൊരുത്തിയുടെ ഉദരത്തിന്മേലുള്ള വലിത്രയമാകുന്ന വള്ളിയു

ടെമേൽ ബ്രഹ്മാവിന്റെ കണ്ണുകളാകുന്ന ഖഞ്ജീരടപ്പക്ഷികൾ (കരിങ്കാക്കകൾ) സദാ കളിയാടുന്നു, അത്രയുമല്ല യാവളൊരുത്തിയുടെ ഉദരം ഭംഗികൊു ആലിലയുടെ മദത്തേയും കളയുന്നു ആ സരസ്വതി നമ്മുടെ ദുഃഖമെല്ലാമകറ്റട്ടെ.

മദ്ധ്യം കൃശം ഭൃശമിവസ്ഖലനാൽ ഭയേന
ബദ്ധം സ്ഫുടം കനകമേഖലയായദീയം
ഭദ്രപ്രദാ പ്രണമതാം ദ്രുഹിണസ്യജായാ
ഭദ്രേതരസ്യതനുതാം തനുതാമിയം നഃ. 13

ഏറ്റവും കൃശമായിരിക്കുന്ന യാവളൊരുത്തിയുടെ മദ്ധ്യപ്രദേശം പൊട്ടിപ്പോകുമെന്ന ഭയം ഹേതുവായിട്ടോ എന്നു തോന്നുമാറ് പൊന്നരഞ്ഞാൺ കൊ് ഭംഗിയായികെട്ടപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു, ഭക്തന്മാർക്ക് ഭദ്രത്തെ പ്രദാനം ചെയ്യുന്ന ആ സരസ്വതീദേവി നമ്മുടെ അമംഗളത്തെയെല്ലാം നശിപ്പിച്ചുകളയട്ടെ.

യസ്യാ നിവീതപടലംബിതകാഞ്ചിരാജ-
ദ്വജ്രോപലാംശുഭിരലം വിശദീകൃതാശാ
ശ്രോണീവമന്മഥരഥാംഗജയോത്ഥകീർത്ത്യാ
പാണീമിമാം ഭജമനോജമനോനുകൂലാം. 14

യാവളൊരുത്തിയുടെ നിതംബപ്രദേശം കെട്ടിയുടുത്ത പൂഞ്ചേലമേലണിഞ്ഞ കാഞ്ചിയിൽ പതിച്ച വജ്രരത്നങ്ങളുടെ, കാമന്റെ തേരുരുളിനെ ജയിച്ച കീർത്തിയോ എന്നു തോന്നുമാറിരിക്കുന്ന ശോഭയാൽ ദിക്കെല്ലാം വെളുപ്പിക്കുന്നുവോ, അല്ലയോ! എന്റെ മനസ്സേ! ബ്രഹ്മാവിന്റെ മനസ്സിന്നനുകൂലമായി സദാ വർത്തിക്കുന്ന ആ സരസ്വതീദേവിയെ നീ ഭജിച്ചാലും.

ജംഭാരിവാരണഭുജാ സ്ഫടികാശ്മസൃഷ്ട
സ്തംഭോപമാനവിലസദ്വിപുലോരുയുഗ്മം
ക്ഷേമായ മേ ഭവതു ധാതൃവിലാസിനീയം
ക്ഷൗമാംബരാഗജഗതിർജ്ജഗതിപ്രസിദ്ധാ. 15

ഐരാവതത്തിന്റെ തുമ്പിക്കൈപോലേയും സ്ഫടികക്കല്ലുകൊു നിർമ്മിച്ച സ്തംഭംപോലേയും ശോഭിക്കുന്നതായും, വിസ്തൃതമായുമിരിക്കുന്ന തുടകളോടുകൂടിയവളും വെള്ളപ്പട്ടുടുത്തവളും ഗജഗാമിനിയായും വിശ്വവിശ്രുതയായുമിരിക്കുന്ന സരസ്വതി എനിക്കു ക്ഷേമത്തിന്നായി ഭവിക്കട്ടെ.

ദീനേതരാസ്ഫടികസമ്പുടമാനഹാനി-
ദാനേസ്വജാനുകമനീയതയാ ദധാനാ
ജംഘാദ്വയീം സ്ഫടികദണ്ഡരുചീം ക്രമേണ
വാണീ തനോതുവിപുലാം വിപുലാം ശ്രിയം നഃ. 16

തന്റെ കാൽമുട്ടുകളുടെ ഭംഗിയാൽ സ്ഫടികച്ചെപ്പുകൾക്കു മാനഹാനിയെ കൊടുപ്പാൻ സമർത്ഥയായും സ്ഫടികദണ്ഡങ്ങൾപോലെ ശോഭിക്കുന്ന കണങ്കാലുകളോടുകൂടിയവളുമായ സരസ്വതീദേവി അതിവിപുലയായ ശ്രീയേ നമ്മൾക്കു പ്രദാനം ചെയ്യേണമേ.

സന്താനശാഖിനവപല്ലവപദ്മകാന്തി-
സന്ധാര്യമാണമദപാടനലമ്പടേ യേ
ഭക്തിസ്തയോ ഭവതു മേ വിധിവല്ലഭായാ
ഭദ്രോത്കരസ്യ പദയോഃ പദയോർഗ്ഗരിഷ്ഠാ. 17

സരസ്വതിയുടെ യാതൊരു പാദങ്ങൾ കല്പകവൃക്ഷത്തളിരുകളുടേയും ചെന്താമരകളുടെ കാന്തിമദത്തേയും ശമിപ്പിക്കുവാൻ സമർത്ഥങ്ങളാകുന്നുവോ സർവ്വമംഗളങ്ങൾക്കും മുഖ്യസ്ഥാനമാകുന്ന അവകളിൽ എനിക്കു മഹതിയായിരിക്കുന്ന ഭക്തി ഭവിക്കേണമേ.

കോടീരഹാരകടകാംഗദകാംഗുലീയ-
താടങ്കകാഞ്ചിവിശദാംബരഹംസകാദ്യൈ
വന്ദേ വിഭൂഷിതതനും ദ്രുഹിണസ്യപത്നീം
വൃന്ദാരകൈർന്നമസിതാമസിതാംബുജാക്ഷീം. 18

കിരീടം, മുത്തുമാലകൾ, വളകൾ, തോൾവളകൾ, രത്നമോതിരങ്ങൾ, കർണ്ണഭൂഷണങ്ങൾ, അരഞ്ഞാൺ, വെള്ളപ്പൂമ്പട്ട്, പാദകടകങ്ങൾ (കാൽച്ചിലമ്പുകൾ) എന്നിവകളാൽ അലങ്കരിക്കപ്പെട്ടവളും സർവ്വദേവന്മാരാലും നമസ്കരിക്കുപ്പെടുന്നവളും നീലത്താമരപോലെയുള്ള കണ്ണുകളോടുകൂടിയവളുമായ ആ സരസ്വതീദേവിയെ ഞാനിതാ വന്ദിക്കുന്നു.

ആഭാതി വേദമയ വേദികയാ പരീതാ
യാ സർവ്വകാമഫലദാ ശരണാഗതാനാം
വാഗ്ദേവതാസുകൃതകല്പലതാനിതാന്ത-
മാസ്താമസൗ മമഹിതാമഹിതാമലശ്രീഃ. 19

വേദങ്ങളാകുന്ന തറയാൽ ചുറ്റപ്പെട്ടതും, ആശ്രിതന്മാർക്കു സർവ്വാഭീഷ്ടഫലങ്ങളെ (കായ്ക്കളെ എന്നും) പ്രദാനം ചെയ്യുന്നതും ഉത്കൃഷ്ടശോഭയോടുകൂടിയതുമായ ആ വാഗ്ദേവതയാകുന്ന സുകൃതകല്പവല്ലി എനിക്കു ഏറ്റവും ഹിതപ്രദമായ് ഭവിക്കട്ടെ.

വിദ്യാം തനോതു വിശദാമമവാങ്മയീ സാ
വിദ്യോതമാനവിവിധാകൃതിതാം പ്രപന്നാ
മായാമയീ ഭവതി യാ ത്രിപുരാ ച ദുർഗ്ഗാ
യായാപിനാകിമഹിഷീ മഹിഷീവിധോര്യാ. 20

ത്രിപുരയെന്നും ദുർഗ്ഗയെന്നും പാർവ്വതിയെന്നും ലക്ഷ്മിയെന്നും പലവിധരൂപത്തെ ധരിച്ച, മായാസ്വരൂപിണിയായും വാങ്മയിയായുമിരിക്കുന്ന ആ സരസ്വതീദേവി എനിക്കു വിദ്യയെ പ്രദാനം ചെയ്യേണമേ.

സാരസ്വതം പഠതി യോ ഘടിതോചിതാർത്ഥം
സ്തോത്രം ധിയാ സുദൃഢയാ സതതം യദേതത്
വിദ്യാധനാദിഭിരമും സുഖയേദവാപ്ത-
മജ്ഞാനസിന്ധുതരണേ തരണേരവസ്ഥാം. 21

ഉചിതാർത്ഥത്തോടുകൂടിയതും അജ്ഞാനസമുദ്രത്തെ കടക്കുവാൻ ഒരു തോണിപോലെ ഉപയോഗപ്പെടുന്നതുമായ ഈ സാരസ്വതസ്തോത്രത്തെ ദൃഢബുദ്ധിയോടുകൂടി എല്ലായ്പ്പോഴും പഠിക്കുന്നവനു വിദ്യാധനാദികളാലുള്ള സുഖം അനുഭവിപ്പാൻ സംഗതിവരുന്നതാണ്.

*****

ലക്ഷ്മീപ്രശസ്തിഃ

ശ്രീപദ്മനാഭമഭിഷജ്യ വിരോചമാനാ
സൗദാമിനീവജലദം ഘനനീലിമാനം
മാണിക്യമിന്ദ്രമണിസംഗിരുചാഹസന്തീ
നാണീയസീം ദിശതുവഃ ശ്രിയമബ്ധികന്യാ. 1

നല്ല നീലനിറമുള്ള മേഘത്തെ മിന്നൽപ്പിണരെന്നപോലെ, വിഷ്ണുവെ ആലിംഗനം ചെയ്തിട്ട് ശോഭിക്കുന്നവളും, ഇന്ദ്രനീലക്കല്ലിടയിൽ ചേർത്ത മാണിക്യത്തെ ശോഭകൊ് ഹസിക്കുന്നവളും ആയ ലക്ഷ്മി നിങ്ങൾക്കു വർദ്ധിച്ച സമ്പത്തുാക്കിത്തരട്ടെ.

മന്ദാരമാല്യമധുപാനമദാന്ധ്യഭൃംഗ-
വൃന്ദാരവാഞ്ഛിതതരാം പടലീം കചാനാം
ലക്ഷ്മീജിതാസിതസരോജവനാം ദധാനാ
ലക്ഷ്മീഃ പ്രകാമസുരഭിം കുരുതാം ശ്രിയം നഃ. 2

മന്ദാരപുഷ്പമാലയിൽനിന്നു മധുപാനം ചെയ്തിട്ട് മത്തങ്ങളായികൂകുന്ന വുകളാൽ അലങ്കരിക്കപ്പെട്ടതും ശോഭകൊ് നീലത്താമരകളെ ജയിച്ചതുമായ കചഭാരത്തെ ധരിച്ചവളുമായ ലക്ഷ്മീഭഗവതി ഏറ്റവും മഹത്തരമായ സമ്പത്തുാക്കിത്തരട്ടെ.

മുഗ്ദ്ധം പരം സമുദയം ഖലുകുന്തളാനാം
വ്യക്തേ്യവചോരണഹൃതാഭിനവാഭ്രലക്ഷ്മ്യാഃ
ആബദ്ധമാകലിതശോണശിലാകലാപം
ശ്രീപദ്മനാഭമഹിഷീം ദധുഷീം നമാമി. 3

യാവളൊരുത്തിയുടെ തലമുടി പുതുമേഘത്തിന്റെ ശോഭയെ കളവുചെയ്ത കുറ്റം തെളിഞ്ഞതിനാലോ എന്നുതോന്നുംവണ്ണം പിടിച്ചുകെട്ടപ്പെട്ടിരിക്കുന്ന. അത്രയുമല്ല, നാനാവിധശോണമണികളാലും അലങ്കരിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. അങ്ങിനെയുള്ള ചികുരഭാരത്തെ ധരിച്ച ആ മഹാലക്ഷ്മിയെ ഞാനിതാ നമസ്കരിക്കുന്നു.

വ്രീഡാം കിരീടമഹസാംശുമതോദിശന്തീ
ഫാലാതിഷാർദ്ധരജനീശമദംഹരന്തീ

വീചിച്ചടാനടനപാടവതസ്കരഭ്രൂർ-
വ്വിഭ്രാജതാം മനസി മേ മധുവൈരിജായാ. 4

കിരീടശോഭകൊു സൂര്യന്നു ലജ്ജയുാക്കുന്നവളും ലലാടശോഭകൊ് അർദ്ധചന്ദ്രന്റെ മദത്തെ കളയുന്നവളും തിരമാലകളുടെ നർത്തനസാമർത്ഥ്യത്തെ അപഹരിക്കുന്ന ഭ്രൂവിലാസത്തോടുകൂടിയവളുമായ വിഷ്ണുവിന്റെ പത്നി എന്റെ മനസ്സിൽ പ്രകാശിക്കട്ടെ.

യാ ചില്ലിവല്ലി നികടോല്ലസദുച്ചലത്താ
വ്യാലംബിനേത്രമയമഞ്ജുളഖഞ്ജരീടാ
സച്ഛാസിതച്ഛവി കചച്ഛടയാചമര്യാഃ
പുച്ഛസ്ഥലോമജിദതുച്ഛമുദേസ്തുമേ ശ്രീഃ. 5

യാവളൊരുത്തിയുടെ ചില്ലിയാകുന്ന വല്ലിയുടെ സമീപത്തിൽ നേത്രമാകുന്ന ഖഞ്ജരീടപ്പക്ഷികൾ (കരിങ്കാക്കകൾ) പാറിക്കളിക്കുന്നു, അതുപോലെത്തന്നെ യാവളൊരുത്തിയുടെ അതിനിർമ്മലമായ കറുപ്പുനിറമുള്ളതന്റെ തലമുടിയുടെ കാന്തികൊ് ചമരീമൃഗത്തിന്റെ വാലിനേയും ജയിക്കുന്നു, ആ ലക്ഷ്മീഭഗവതി എനിക്കു പരമാനന്ദത്തെ നൽകേണമേ.

കാളപ്രഭാവിജിതലോലവലാരിനീല-
ഗോളപ്രകാമരമണീയകനീനികേന
സൂശ്ലക്ഷ്ണപക്ഷ്മചയലക്ഷ്മവിലാസിനാക്ഷ്ണാ
ലക്ഷ്മീസ്സമീക്ഷ്യകുരുതാം പ്രചുരശ്രിയോവഃ. 6

ഇന്ദ്രനീലഗുളികപോലിരിക്കുന്ന കൃഷ്ണമിഴിയുള്ളതും കൊഴുത്തിടതിങ്ങിയ രോമങ്ങൾകൊു വിളങ്ങുന്നതുമായ കണ്ണുകൊ്, ലക്ഷ്മി നിങ്ങളെ കടാക്ഷിച്ചിട്ട്, നിങ്ങൾ വർദ്ധിച്ച സമ്പത്തിനെത്തരട്ടെ.

വൈപുല്യദൈർഘ്യലസിതാ കലിതാഖിലാർത്ഥം
ദാരിദ്ര്യസിന്ധുതരണേ തരണിർന്നതാനാം
ലോലേയമസ്തുശരണം മമദൃഷ്ടിരസ്യാ-
സ്ത്രൈലോക്യമാതുരമലാ കമലാലയായാഃ. 7

നീു വിസ്താരമേറിയും, സർവ്വകാര്യങ്ങളും സാധിച്ചും, ഭക്തന്മാർക്കു ദാരിദ്ര്യസമുദ്രം കടപ്പാനൊരു തോണിയായ്ത്തീർന്നും, ഇളകിക്കൊുമിരിക്കുന്ന, ത്രൈലോകമാതാവായ ലക്ഷ്മീഭഗവതിയുടെ ഈ ദൃഷ്ടിതന്നെ എനിക്കു ശരണം.

അംഭോജപത്രമൃഗനേത്രചകോരനേത്ര-
ഡംഭോപശാന്തിരസികദ്യുതിനൈകദാപി
ആലോലവീചിവിജയോദ്യതചില്ലിനാസ്മാ-
നാലോകയേന്നയനയോരുഗളേനലക്ഷ്മീഃ. 8

താമരദളത്തിന്റെയും, മാൻകണ്ണിന്റേയും, കോരനേത്രത്തിന്റേയും

അഹങ്കാരത്തെ ശമിപ്പിക്കുന്നതും, തിരമാലകളെ ജയിക്കുന്ന പുരികത്തോടുകൂടിയതുമായ മിഴിയിണയാൽ, ലക്ഷ്മീഭഗവതി ഞങ്ങളെ ഒരിക്കലെങ്കിലും നോക്കേണമേ.

നാരായണേക്ഷണചകോരനിപീയമാന-
ജ്യോതിർവ്വിതീർണ്ണസരസീരുഹതുഷ്ടിഹാനിഃ
രാജത്കുരംഗനയനോവദനാമൃതാംശു-
സ്താപംധുനോതു മമ മംഗളദേവതായാഃ. 9

ശ്രീനാരായണന്റെ നേത്രചകോരത്താൽ പാനം ചെയ്യപ്പെടുന്ന രശ്മികൾകൊു താമരപ്പൂക്കളുടെ സന്തോഷത്തെ കളയുന്നതും, മാൻകണ്ണുകളോടൊത്ത കണ്ണുകൾ വിളങ്ങുന്നതുമായ മംഗളദേവതയുടെ മുഖചന്ദ്രൻ എന്റെ സന്താപത്തെ അകറ്റേണമേ.

നാസാവികാസിമണിദീപ്തിരുദാരഗന്ധി
ശ്വാസാശുഗപ്രസൃതിലംബിതയായദീയാ
വിഭ്രാന്തിമാകലയതേ തിലപുഷ്പതുണ്യാഃ
പുഷ്പാശുഗസ്യ ഹൃദി മേ രമതാം രമേയം. 10

വിളങ്ങുന്ന നാസാമണിപ്രകാശത്തോടുകൂടിയ യാവളൊരുത്തിയുടെ നാസിക സുഗന്ധത്തോടുകൂടിയ ശ്വാസാശുഗന്റെ (ആശുഗൻ - വായു, ആശുഗം - ശരം എന്നും) ബഹിർന്നിർഗ്ഗമത്താൽ എള്ളിൻപൂവുകൊുള്ള കാമദേവന്റെ ആവനാഴിയോ എന്നു പരിഭ്രമമുാക്കുന്ന ഈ ലക്ഷ്മീദേവി എന്റെ മനസ്സിൽ കളിയാടട്ടെ.

യാ മാധവപ്രിയതമം നവകുന്ദസൂന-
മാമോദകാരിവിമലം പരമാശ്രിതാനാം
സ്മേരച്ഛലാദലിലസദാകലയത്യലോപ-
ലാളിത്യഗാത്രലതികാം കലയേ ശ്രിയം താം. 11

യാതൊരു ദേവിയുടെ മന്ദഹാസവ്യാജേന മഹാവിഷ്ണുവിന്ന് ഏറ്റവും പ്രിയവും, ഭക്തന്മാർക്കു ആമോദം (സന്തോഷം, സുഗന്ധമെന്നും) ഉാകുന്നതും പരിശുദ്ധവുമായ വികസിച്ചിരിക്കുന്ന പുതിയ മുല്ലപ്പൂവിനെ സൃഷ്ടിക്കുന്നു, നാശമില്ലാത്ത ഭംഗിയേറിയ ഗാത്രവല്ലിയുള്ള ആ ലക്ഷ്മീദേവിയെ ഞാൻ ഭജിക്കുന്നു.

ബന്ധൂകബന്ധുരതരാധൃതരാഗഭാവാ-
സന്ധ്യൈവമന്ദഹസിതേന്ദുരുചാ വിഭാന്തീ
യാന്ത്യാസുധൈകമയതാമധരോഷ്ഠരേഖാ
യസ്യാ ഹൃദിസ്ഫുരതു മേ ഭുവനേശ്വരീയം. 12

യാതൊരു ദേവിയുടെ അധരോഷ്ഠങ്ങൾ ചെമ്പരത്തിപ്പൂവുപോലെ ചുകന്നു സുന്ദരമായിരിക്കയാലും അമൃതസ്വരൂപമായ മന്ദഹാസചന്ദ്രനു

ദിക്കയാലും സന്ധ്യ എന്നപോലെ പ്രകാശിക്കുന്നു, ആ ലോകേശ്വരി എന്റെ മനസ്സിൽ പ്രകാശിക്കട്ടെ.

നാരായണസ്യ നിജഭർത്തുരഭംഗുരത്വ-
പ്രത്യക്ഷഭാവകരണേ ദധുഷീപ്രവീണം
ഗ്രൈവേയകം മഹിതരത്നമയം മനോജ്ഞം
യാ കുണ്ഡലം ച കമലാമ്മസാസ്തു ലക്ഷ്മ്യൈ. 13

തന്റെ ഭർത്താവായ ശ്രീനാരായണനെ ഇടതടവില്ലാതെ പ്രത്യക്ഷമാക്കുവാൻ സമർത്ഥവും ശ്രേഷ്ഠരത്നനിർമ്മിതവുമായ കണ്ഠാഭരണത്തേയും സുന്ദരമായ രത്നകുണ്ഡലത്തേയും അണിയുന്ന ലക്ഷ്മീഭഗവതി എനിക്കു സമ്പത്തിന്നായി ഭവിക്കേണമേ.

യത്കണ്ഠകാണ്ഡസുഷമാം സുതരാം ജിഹീർഷുർ-
യഃ കംബുരാഡഭവദേഷ തദച്യുതേന
ഈഹേ ഗൃഹീത ഇതി ബാഹുതലേന സാന്ദ്ര-
മാഹാത്മ്യമഞ്ജിമനിധിം കലയേ രമാം താം. 14

യാതൊരുത്തിയുടെ കണ്ഠശോഭയെ ഏറ്റവും അനുകരിച്ചുകൊിരിക്കയാലാണ് ശ്രീനാരായണൻ തന്റെ തൃക്കൈകൊ് പാഞ്ചജന്യശംഖത്തെ വഹിക്കുന്നത് എന്നു എനിക്കുതോന്നുന്നു. ഘനമായ മാഹാത്മ്യത്തിന്നും മനോഹാരിതയ്ക്കും ഇരിപ്പിടമായ ആ ലക്ഷ്മീദേവിയെ ഞാൻ ഭജിക്കുന്നു.

യസ്യാഃ കുചൗ ഭൃശമനോജ്ഞരുചൗ മുരാരി-
ഭാസ്വത്കരാഭിസരണാനുഭവപ്രമത്തൗ
ചക്രാധരീകരണതല്പരതാം പ്രയാത-
ശ്ചിത്തേ വിഭാതു മമവാരിജമന്ദിരേയം. 15

യാതൊരു ദേവിയുടെ അതിസുന്ദരങ്ങളായ സ്തനങ്ങൾ മഹാവിഷ്ണുവിന്റെ തൃക്കൈകൾകൊുള്ള ലാളനസുഖാനുഭവം നിമിത്തം മദം കലർന്നു, ചക്രത്തെ (ചക്രവാകപ്പക്ഷിയെ - സുദർശനചക്രത്തേയെന്നും) താഴ്ത്തിവയ്പ്പാൻ താല്പര്യപ്പെടുന്നുവോ, ആ പൂമങ്ക എന്റെ മനസ്സിൽ പ്രകാശിക്കട്ടെ.

മുക്താമണീപടലലംബിപയോധരശ്രീ-
വിശ്രാണിതദ്വിരദകുംഭിമദപ്രശാന്തിഃ
ഭക്തേഭിലാഷഫലദാനപടീയസീയം
ദുഗ്ദ്ധാംബുരാശിതനയാ തനുതാം ശ്രിയം മേ.ച16

മുത്തുമാലകൾ അണിഞ്ഞ സ്തനങ്ങളുടെ ശോഭകൊ് ആനയുടെ മസ്തകങ്ങളുടെ അഹങ്കാരത്തെ ശമിപ്പിക്കുന്നവളും ഭക്തന്മാർക്കു അഭീഷ്ടഫലത്തെ ദാനം ചെയ്വാൻ സമർത്ഥയുമായ പാലാഴിത്തിരുമകൾ എനിക്കു സമ്പത്തിനെ തരട്ടെ.

രോമാളിരജ്ജുരവഭാത്യുപനാഭികൂപം
വക്ഷോജകുംഭയുഗമസ്യസമീപവർത്തി
യസ്യാമുദേസ്തു മമ വാരിജഭൂരനേക-
തൃഷ്ണാനിതെരനുദിനം പരിഷേവിതാ സാ. 17

യാതൊരു ദേവിയുടെ നാഭിയാകുന്ന കിണറിനു സമീപം രോമാളി എന്ന ഒരു കയർ വിളങ്ങുന്നു! മാത്രമല്ല, ആ കയറിന്റെ സമീപം രു സ്തനങ്ങളാകുന്ന ഘടങ്ങളും കാണാനു്! അനവധി തൃഷ്ണ (അത്യാശ - തണ്ണീർദാഹമെന്നും) ഉള്ളവരാൽ എപ്പോഴും സേവിക്കപ്പെടുന്ന ആ പൂമ കൾ എന്നെ സന്തോഷിപ്പിക്കേണമേ.

ഉച്ചൈർഹരീം സുഖയദഗ്രനവപ്രവാള-
ചേഷ്ടാഭിരാത്തമണിമണ്ഡനരോചമാനം
ദോർദ്ദണ്ഡരൂപസുരശാഖിലതാചതുഷ്കം
ലക്ഷ്മീം തനോതു മമപദ്മനികേതനായാഃ. 18

അഗ്രത്തിൽ ഉള്ള വിരലുകളാകുന്ന തളിരുകളുടെ വ്യാപാരംകൊ് ശ്രീനാരായണനെ സുഖിപ്പിക്കുന്നവയും രത്നഭൂഷണങ്ങൾ കൊ് ഉജ്ജ്വ ലിക്കുന്നവയുമായ ലക്ഷ്മീദേവിയുടെ നാലു കൈത്തകളാകുന്ന കല്പ കവല്ലീലതകൾ എനിക്കു സമ്പത്തിനെ തരട്ടെ.

ഹസ്താവലംബിതസരോജമധുപ്രപാനാ-
മത്താളിനാദമുഖരീകൃതദിങ്മുഖേയം
ധ്വസ്താഖിലാർത്തിരഖിലാമരപൂജിതാംഘ്രി-
രാസ്താം സമസ്തശുഭദാ മമലോകമാതാ. 19

തൃക്കയ്യിൽ പിടിച്ച താമരപ്പൂവിലെ തേൻ നുകർന്നു മദിച്ച വുക ളുടെ ഝങ്കാരംകൊ് ദിക്കുകളെ മുഴക്കിയും സമസ്ത ദുഃഖത്തേയും നശിപ്പിച്ചും സകല ദേവന്മാരാലും പൂജിക്കപ്പെട്ടും ഇരിക്കുന്ന ലോകമാ താവ് എനിക്ക് എല്ലാ മംഗളങ്ങളേയും ഉാക്കേണമേ.

പുഷ്പാശുഗഃ പ്രചുരപുണ്യബലേന യസ്മാ-
ദുല്പത്തിമേത്യപരമാദ്ഭുതവീര്യശാലീ
ലോകത്രയീം ജയതി തേ വിരാജമാനാ
ലോകേശ്വരീയമുദരേണ മുദം ക്രിയാദ്വഃ. 20

യാതൊന്നിൽനിന്ന് സുകൃതാതിരേകം മൂലം ജനിക്കുകയാൽ കാമ ദേവൻ അദ്ഭുതപരാക്രമിയായി മൂന്നു ലോകത്തേയും ജയിക്കുന്നു - ആ ഉദരംകൊ് ശോഭിക്കുന്ന ലോകേശ്വരി നിങ്ങൾക്ക് സന്തോഷത്തെത്തരട്ടെ.

യസ്യാഃ കൃശാദപികൃശാ ഖലുമദ്ധ്യവല്ലീ
വിശ്വൈകമോഹനതയാനുപമത്വമാപ്താ;
ചക്രായിതഃ സ്ഫുരതി ചാരുനിതംബബിംബ-
ശ്ചക്രായുധസ്യ മഹിഷീതനുതാം ശ്രിയം വഃ. 21

ഏറ്റവും കൃശമായിരിക്കുന്ന യാതൊരു ദേവിയുടെ മദ്ധ്യപ്രദേശം വിശ്വസമ്മോഹനമായി സാദൃശ്യമില്ലാതായും ഭവിച്ചു! യാതൊരു ദേവിയുടെ ഭംഗിയുള്ള നിതംബം തേരുരുൾപോലെയിരിക്കുന്നു! ആ ചക്രപാണിയുടെ പട്ടമഹിഷി നിങ്ങൾക്കു സമ്പത്തുാക്കിത്തരട്ടെ.

രംഭാമതം ഗജഭുജാനവശാതകുംഭ-
സ്തംഭാഭിരാമവിപുലീഭവദൂരുകാണ്ഡാ
ലക്ഷ്മീഃ ക്രിയേതശുഭമാവൃതനീവിബാഹ്യ
വ്യാനദ്ധരത്നനിചയോജ്വലമേഖലേയം. 22

കദളിത്ത്, ആനയുടെ തുമ്പിക്കൈ, തങ്കത്തൂണ് ഇവകൾപോലെ തടിച്ചു നീ മിനുത്ത തുടകളോടും ഉടുത്തിരിക്കുന്ന പട്ടുചേലയുടെ മീതെ കെട്ടിയിരിക്കുന്ന രത്നംപതിച്ച പൊന്നരഞ്ഞാണോടും കൂടിയ ലക്ഷ്മീഭഗവതി നല്ലതുവരുത്തട്ടെ.

പാദപ്രണാമിജനലഭ്യസമസ്തസമ്പ-
ത്സമ്പൂർണ്ണകാഞ്ചനസമുദ്ഗസമാനജാനുഃ
ഭൂത്യൈ ഭവേന്മമരമാക്രമപുഷ്യമാണ-
ഹൈരണ്യദണ്ഡരുചിദണ്ഡവിധായിജംഘാ. 23

നമസ്കരിക്കുന്ന ജനങ്ങൾക്കു സിദ്ധിക്കാവുന്ന സർവ്വസമ്പത്തുകളും നിറച്ചുവെച്ച പൊൻ ചെപ്പിന്ന് സദൃശങ്ങളായും ക്രമത്തിൽ തടിപെരുകിയ സുവർണ്ണദണ്ഡുംപോലെ പ്രകാശിച്ച കണങ്കാലുകൾകൊും വിളങ്ങുന്ന ലക്ഷ്മി സമ്പത്തിന്നായിക്കൊു ഭവിക്കട്ടെ.

യദ്രാജമാനനഖരേന്ദുവിലോകമാത്രാത്
ബദ്ധാഞ്ജലിത്വമുപയാന്തികരാംബുജാനി
സ്വർഗ്ഗൗകസാമപി, മനഃ കുമുദാനിഹർഷം
ലക്ഷ്മ്യാ ശ്രിയേ ഭവതു തത്പദപുഷ്കരം മേ. 24

ഏതൊന്നിൽ ശോഭിക്കുന്ന നഖചന്ദ്രന്മാരെ കാണുന്നമാത്രയിൽത്തന്നെ, ദേവന്മാരുടെപോലും കൈത്താമരകൾ കൂമ്പിപ്പോകുകയും, മനസ്സാകുന്ന ആമ്പൽ വിടരുകയും ചെയ്യുന്നുവോ, മഹാലക്ഷ്മിയുടെ ആ പാദപങ്കജം എനിക്ക് സമ്പത്തിന്നായിട്ടു ഭവിക്കട്ടെ. (ചന്ദ്രനെ കാൽ താമര കൂമ്പുകയും, ആമ്പൽ വിടരുകയും ചെയ്യുമല്ലോ, അതുപോലെ ദേവിയുടെ പാദനഖങ്ങൾ കാൽ ദേവന്മാർ കൈകൂപ്പുന്നു, അവരുടെ ഹൃദയം സന്തോഷത്താൽ വികസിക്കയും ചെയ്യുന്നു എന്നു സാരം. പുഷ്കരശബ്ദത്തിന്നു ആകാശമെന്ന് ധ്വനി.)

കല്പാഗമാഭിനവപല്ലവകല്പമാസ്തേ
യത്പാദയുഗ്മമഖിലാർത്ഥവിധായകത്വാത്
ലക്ഷ്മ്യാ നിവാര്യ മമദൈന്യമിദം സമസ്തം
ലക്ഷ്മീം പരാം ദിശതു വിശ്വമനോജ്ഞകാന്തി. 25

ഭക്തന്മാർക്ക് സർവ്വാഭീഷ്ടങ്ങളേയും സാധിപ്പിച്ചുകൊടുക്കയാൽ യാതൊരു ദേവിയുടെ കാലിണ കല്പകവൃക്ഷത്തിന്റെ പുതുതളിരോടു തുല്യമായും ഏറ്റവും മനോഹരമായും ഭവിക്കുന്നുവോ, ആ കാലിണ എന്റെ ദാരിദ്ര്യത്തെ തട്ടിയകറ്റി, ഉത്കൃഷ്ടസമ്പത്തിനെ പ്രദാനം ചെയ്യട്ടെ. (കല്പാഗമം - കല്പവൃക്ഷം).

വക്ഷസ്ഥലേ ഭഗവതോ വനമാലിനസ്താം
സംഭ്രാന്തിമദ്ഭ്രമരത്സംകൃതി ഘ്രുഷ്യമാണേ
ധ്യായേ സുഗന്ധിനിയഥാംബുരുഹേ നിഷണ്ണാം
കാശ്മീരരക്തരുചിഭാജിപയോധികന്യാം. 26

കുങ്കുമം തേക്കുകയാൽ ചുകപ്പുനിറമുള്ള വിഷ്ണുവിന്റെ വക്ഷസ്ഥലത്തിങ്കൽ, പാറിക്കളിച്ചുകൊരിക്കുന്ന വുകളുടെ ശബ്ദംകൊ് മുഖരിതമായും, സൗരഭ്യമേറിയുമുള്ള താമരയിൽ എപ്രകാരമോ, അപ്രകാരം ഇരുന്നരുളുന്ന ലക്ഷ്മീഭഗവതിയെ ഞാൻ ധ്യാനിക്കുന്നു.

വാണീ, ഗിരീശമഹിഷീ, മഹിഷാന്തകീ ച
കാളീ ച നന്ദതനുജേതി വിഭേദിതായാ
ലോകേവിഭാതിബഹുധാ മധുമാഥിജായാ
ലോകേശ്വരീ മമതനോതു ശുഭാനിസേയം. 27

യാതൊരു ദേവി, സരസ്വതിയെന്നും പാർവ്വതിയെന്നും മഹിഷമർദ്ദിനിയെന്നും കാളിയെന്നും നന്ദപുത്രിയെന്നും പേരോടുകൂടി പലതരത്തിലും ലോകത്തിൽ പുകൾത്തപ്പെടുന്നുവോ, ആ ലോകേശ്വരിയായ ലക്ഷ്മീഭഗവതി എനിക്കു മംഗളമരുളേണമേ.

ലക്ഷ്മീവതീം പഠതിയോ ധൃതഭക്തിരേനാം
ലക്ഷ്മീപ്രശസ്തിമയമുജ്ജ്വിതസർവ്വദൈന്യാം
ലക്ഷ്മീം ചിരം സമനുഭൂയരമേതഭൂയോ
ലക്ഷ്മീപതേഃ പദമനന്തസുഖം പ്രപന്നഃ. 28

ഭക്തിയോടും കൂടി ഏതൊരുവൻ, ഗുണസമ്പന്നമായ ഈ 'ലക്ഷ്മീപ്രശസ്തി' സ്തോത്രത്തെ നിത്യം പാരായണം ചെയ്യുന്നുവോ, അവൻ ദാരിദ്ര്യലേശം പോലുമറിയാതെ വളരെക്കാലം സമ്പത്സമൃദ്ധിയോടുകൂടി ജീവിച്ചിരുന്ന്, ഒടുവിൽ അനന്തസുഖപ്രദമായ വൈകുണ്ഠത്തെ പ്രാപിച്ചു മോക്ഷസുഖത്തേയും അനുഭവിക്കും.

ശ്രീ ഗിരികന്യാഷ്ടകം

ഭക്തവാഞ്ഛിതവിധാനവൈഭവം നിരുദ്ധകല്പലതികാമദാം
മുഗ്ദ്ധകാന്തിപരിഹാസ്യമാനനവചിത്രഭാനുയുതവിഗ്രഹാം
ജിഷ്ണുമുഖ്യവിബുധാവലീമകുടരത്നരശ്മിവിലസത്പദാം
'കൃഷ്ണമംഗല'നിവാസിനീം മനസിചിന്തയാമി ഗിരികന്യകാം. 1

ഭക്തന്മാരുടെ ഇഷ്ടം സാധിപ്പിക്കുന്നതിലുള്ള സാമർത്ഥ്യത്താൽ കല്പകവല്ലിയുടെ ഗർവ്വിനെ ശമിപ്പിച്ചിട്ടുള്ളവളും മനോഹരകാന്തികൊ ്, കോടി ബാലാർക്കബിംബങ്ങളെ പരിഹസിക്കുന്നവളും, ഇന്ദ്രാദികളായ ദേവവൃന്ദങ്ങളുടെ കിരീടരത്നങ്ങളുടെ തിളക്കത്താൽ പരിലസിക്കുന്ന ചേവ ടികളോടുകൂടിയവളും, കൃഷ്ണമംഗല (കുട്ടമത്ത്) ക്ഷേത്രത്തിൽ നിവ സിക്കുന്നവളുമായ ഗിരികന്യക (ശ്രീപാർവ്വതി)യെ ഞാൻ മനസ്സിൽ ധ്യാനി ക്കുന്നു.

നീലലോഹിതനിരന്തരപ്രണയശീലിനീം ഭുവനപാലിനീം
നാരഗാജമുഖ, ബാഹുലേയ, പരിലാളിനീം സുഗുണശാലിനീം
നീലനീരജദലാഭിമാനപരിഹാരലോലുപവിലോചനാം
'കൃഷ്ണമംഗല'നിവാസിനീം മനസിചിന്തയാമി ഗിരികന്യകാം. 2

ഭർത്താവായ പരമശിവനിൽ ഇടമുറിയാത്ത പ്രണയത്തോടുകൂടിയ വളും, ലോകങ്ങളെ രക്ഷിക്കുന്നവളും, ഗജമുഖനേയും ആറുമഖനേയും ലാളിക്ക ശീലമായിട്ടുള്ളവളും, സദ്ഗുണങ്ങൾക്ക് വിളനിലമായിട്ടുള്ളവ ളും, കരിങ്കൂവളപ്പൂദളത്തിന്റെ മനോഹരത്വം കുറയ്ക്കത്തക്ക ഭംഗിയുള്ള കണ്ണുകളോടുകൂടിയവളും ആയ കുട്ടമത്തീശ്വരിയെ ഞാൻ മനസ്സിൽ നിന യ്ക്കുന്നു.

രാജിതാം കുസുമരാജിഭിർവ്വിബുധരാജമന്ദിരമഹീരുഹാം
പൂജിതാം മധുലിഹാംഗണൈരമലമേചകപ്രഭതയാധികം
ഭ്രാജമാനമണിഭൂഷിതാം വഹതി യാചകേശപടലീമിമാം
'കൃഷ്ണമംഗല'നിവാസിനീം മനസി ചിന്തയാമി ഗിരികന്യകാം. 3

മന്ദാരമരത്തിന്റെ പൂനിരകൊ് പരിശോഭിക്കുന്നതും, നിർമ്മലമായ കറുപ്പുനിറത്തിന്റെ ആധിക്യത്തെ അപേക്ഷിച്ച്, വരിവിനാൽ പൂജിക്ക

പ്പെടുന്നതും, തിളങ്ങിക്കൊിരിക്കുന്ന ചൂഡാരത്നം ധരിച്ചിട്ടുള്ളതുമായ തലമുടിക്കൂട്ടത്തെ വഹിച്ചിട്ടുള്ള ഈ കൃഷ്ണമംഗലനിവാസിനിയായ ഭഗവതിയെ ശ്രീപാർവ്വതിയെ ഞാൻ മനസ്സിൽ ഓർക്കുന്നു.

ഫാലകാന്തികലനാഭിലാഷുകമിവാഗതം സതതമാദദ-
ദ്ബാലശീതകിരണം വിലാസിമണിജാലശാലിദധുഷീചയാ
ചാരുഹേമമകുടം ചകാസ്ത്യഖിലലോകമംഗലകരീമിമാം
'കൃഷ്ണമംഗല'നിവാസിനീം മനസി ചിന്തയാമി ഗിരികന്യകാം. 4

നെറ്റിത്തടത്തിന്റെ ശോഭാതിശയത്തെ കൈവശപ്പെടുത്തുവാൻ വന്നിട്ടുള്ളതോ എന്നു തോന്നുമാറ് ബാലചന്ദ്രനെ ധരിച്ചിട്ടുള്ളതും, നാനാരത്നങ്ങളാൽ ശോഭിക്കുന്നതും ആയ പൊൻകിരീടം ധരിച്ചിട്ടുള്ളവളും, സർവ്വലോകങ്ങൾക്കും സുഖപ്രദയായിട്ടുള്ളവളും ആയി ശോഭിക്കുന്ന ഈ കുട്ടമത്ത് ക്ഷേത്രത്തിലെ ദേവിയെ ഞാൻ മനസ്സിൽ കുടികൊള്ളുന്നു.

മന്ദരാഗസദൃശസ്തനീം സ്ഫുരദമന്ദരാഗലളിതാധരാം
കുന്ദരാജദമലസ്മിതാം പരമസുന്ദരാകൃതിമഹർന്നിശം
ഇന്ദുബിംബഭൃശവന്ദ്യമാനമുഖനിന്ദ്യമാനസരസീരുഹാം
'കൃഷ്ണമംഗല'നിവാസിനീം മനസി ചിന്തയാമി ഗിരികന്യകാം. 5

മന്ദരപർവ്വതത്തോടു തുല്ല്യമായ കുചങ്ങളോടും, വളരെ തുടുത്ത് ശോഭിച്ചുംകൊിരിക്കുന്ന മനോഹരങ്ങളായ അധരങ്ങളോടും, കുരുക്കുത്തിമുല്ലപ്പൂപോലെ ശോഭിക്കുന്ന മന്ദഹാസത്തോടും, ചന്ദ്രബിംബം ഏറ്റവും വന്ദിച്ചുംകൊും, എന്നാൽ ചെന്താമരപ്പൂവിനെ അധഃകരിച്ചുംകൊും ഇരിക്കുന്ന മുഖത്തോടുകൂടി അതിസൗന്ദര്യവതിയായിരിക്കുന്ന ശ്രീപാർവ്വതിയെ, കുട്ടമത്ത് ഭഗവതിയെ എപ്പോഴും ഞാൻ മനസ്സിൽ കരുതുന്നു.

വീക്ഷ്യമാണമഹിമോച്ചയാം കിലവിചക്ഷണൈർമ്മുനിഭിരേയുഷീം
വീക്ഷണൈശ്ചഭുവനത്രയീ രചനരക്ഷണക്ഷപണദക്ഷതാം
സാക്ഷിണീഞ്ച നിഖിലസ്യ, ചിത്സുഖവിലാസലക്ഷണമയീമിമാം
'കൃഷ്ണമംഗല'നിവാസിനീം മനസി ചിന്തയാമി ഗിരികന്യകാം. 6

പണ്ഡിതന്മാരായ ഋഷീശ്വരന്മാരാൽ മാത്രം അറിയപ്പെടുന്ന മാഹാത്മ്യാതിശയത്തോടും, ത്രൈലോക്യത്തിന്റെ സൃഷ്ടിസ്ഥിതിസംഹാരകർമ്മങ്ങളിൽ സമർത്ഥങ്ങളായ മൂന്നു കണ്ണുകളോടും കൂടിയിരിക്കുന്നവളും; സമസ്ത പ്രപഞ്ചത്തിന്നും സാക്ഷീഭൂതയായും ചിദാനന്ദസ്വരൂപിണിയായുമിരിക്കുന്ന ഈ ഗൗരീദേവിയെ, കൃഷ്ണമംഗലേശ്വരിയെ ഞാൻ ഉള്ളിൽ ധ്യാനിക്കുന്നു.

ജൃംഭമാണതരഡംഭനിർഭരനിപീഡ്യമാനഭുവനാ യയാ
സുംഭമുഖ്യദിതിസംഭവാശ്ചയുധി ലാഭിതാമിതരുഷാഹതാഃ
ജംഭവൈരിമുഖവർണ്ണിതാം ബഹുലശസ്ത്രസംഭൃതകരാമിമാം
'കൃഷ്ണമംഗല'നിവാസിനീം മനസി ചിന്തയാമി ഗിരികന്യകാം. 7

വർദ്ധിച്ചുകൊിരിക്കുന്ന ഗർവ്വോടുകൂടി ലോകങ്ങളെ പീഡിപ്പിച്ചും കൊിരുന്ന സുംഭൻ മുതലായ അസുരന്മാരോടു അതികോപത്തോടുകൂടി പോരാടി യാതൊരു ദേവി സംഹരിച്ചു? ഇന്ദ്രാദി ദേവന്മാർ സ്തുതിച്ചുകൊു അനേകായുധങ്ങൾ കൈകളിൽ ധരിച്ചുകൊിരിക്കുന്ന ആ ദേവിയെ, ശ്രീപാർവ്വതിയെ, കൃഷ്ണമംഗലനിവാസിനിയെ ഞാൻ ഭജിക്കുന്നു.

ഭാതി 'നിമ്നവന' വംശ്യചിത്തമധുപാഭിലീനപദപങ്കജാ
ഭൂതിസഞ്ചയനിവാസഭൂരഖിലഭീതിഹൃത്സുപരിഷേവിണാം
മേദിനീസുരവരൈശ്ചയാ ബഹുഭിരർച്ചിതാ പരശുഭായതാം
'കൃഷ്ണമംഗല'നിവാസിനീം മനസി ചിന്തയാമി ഗിരികന്യകാം. 8

യാതൊരു ദേവി 'താഴക്കാട്ടുമന'ക്കലെ കുടുംബ പരദേവതയായും, അനേകം ഐശ്വര്യങ്ങൾക്കിരിപ്പിടമായും തന്നെ സേവിക്കുന്നവർക്ക് അഭയപ്രദയായും, അനേകം ഭൂദേവന്മാരാൽ പൂജിതയായും (കുട്ടമത്ത് ക്ഷേത്രത്തിൽ) ശോഭിക്കുന്നു? ആ ഗിരികന്യകാദേവിയെ ശ്രേഷ്ഠമായ മംഗളത്തിന്നായ്ക്കൊ് ഞാൻ മനസ്സിൽ ഭാവിക്കുന്നു.

ഫലശ്രുതി

ഇത്ഥമഷ്ടവിധപദ്യരൂപമുചിതാർത്ഥശാലി ഗിരികന്യകാ-
കീർത്തനം തനുധിയാമയാപികൃതമാത്തഭക്തിരസമാനസഃ
യഃ പഠേത് കരുണയൈവശൈലദുഹിതുർവ്വിമുച്യ ദുരിതൗഘതഃ
പ്രാപ്യ സർവ്വമഭിവാഞ്ഛിതാർത്ഥമയമാസ്പദം ഹി ഭവിതാ മുദഃ.

മന്ദബുദ്ധിയാണെങ്കിലും ഭക്തിരസാധിക്യത്തോടുകൂടി, ഇങ്ങിനെ ഉചിതാർത്ഥപൂർണ്ണവും എട്ടു പദ്യരൂപത്തിലുള്ളതുമായ ഗിരികന്യകാകീർത്തനം കൃതമായി. ഈ കീർത്തനം ഭക്തിയോടുകൂടി പഠിക്കുന്നവൻ ശ്രീപാർവ്വതിയുടെ കൃപകൊുതന്നെ പാപസഞ്ചയം വേർപെട്ടു എല്ലാ അഭീഷ്ടാർത്ഥസിദ്ധിയോടുംകൂടി സന്തോഷത്തിന്നു ആശ്രയഭൂതനായ്ത്തീരും.

മഹാബലാഷ്ടകം

മന്ദാകിനീമഹിതതുംഗതരംഗലോല-
ചന്ദ്രാർദ്ധമണ്ഡിതജടാപടലീധരായ
ലോകേശ്വരായ ഗിരിശായ നമോസ്തു നിത്യം
ഗോകർണ്ണമന്ദിരവരായ മഹാബലായ 1

ഹാരാഭിരാമകുചകുംഭജിതേഭകുംഭ-
ഗൗരീമയോദ്വിലസദർദ്ധകളേബരായ
സൂര്യേന്ദുവഹ്നിനയനായ നമോസ്തു നിത്യം
ഗോകർണ്ണമന്ദിരവരായ മഹാബലായ 2

ബദ്ധക്രുധാർത്തിഹരണേ ജഗതാം വിദഗ്ദ്ധം
ദഗ്ദ്ധം ദ്രുതം കൃതവതേ ത്രിതയം പുരാണം
ഫാലാന്തരാളനയനേന നമോസ്തു നിത്യം
ഗോകർണ്ണമന്ദിരവരായ മഹാബലായ 3

ലാവണ്യരാജിഭിരധിഷ്ഠിതവിഗ്രഹായ
പ്രാലേയദീധിതസഹസ്രവിജിത്വരാഭിഃ
താപാപഹായ ഭുവനസ്യ നമോസ്തു നിത്യം
ഗോകർണ്ണമന്ദിരവരായ മഹാബലായ 4

യക്ഷേശ നിർത്തരവരാദിനിഷേവിതായ
ലക്ഷ്മീപതിപ്രിയതമായ മഹേശ്വരായ
പാപാന്ധകാരമിഹിരായ നമോസ്തു നിത്യം
ഗോകർണ്ണമന്ദിരവരായ മഹാബലായ 5

നമ്രോത്കരാഭിലഷിതാർത്ഥവിധായകത്വ-
നിർമ്മത്ഥ്യമാനസുരശാഖിമദോച്ചയായ
യോഗീന്ദ്രപൂജിതപദായ നമോസ്തു നിത്യം
ഗോകർണ്ണമന്ദിരവരായ മഹാബലായ 6

മോഹാന്ധമാനസദശാനനഘോരബാഹു-
ദർപ്പപ്രലോപനവിധായി മഹാമഹിമ്നേ
സർവ്വാമരാസുരനതായ നമോസ്തു നിത്യം

ഗോകർണ്ണമന്ദിരവരായ മഹാബലായ 7
സ്തുത്യം കിമസ്തി ഭുവനേ ഭുവനാർത്തിഹർത്തുർ-
മൃത്യുഞ്ജയസ്യ മഹനീയചരിത്രതോന്യത്
തസ്മാദിദം പഠതി യോ ദൃഢധീസ്സുഗച്ഛേ-
ത്തത് പ്രീതിതസ്സകലസമ്പദമുദ്ധിതാർത്തിഃ. 8

*****

ധന്വന്തരസ്തോത്രം

ആയുർവ്വേദഃ കലിതസരണിർദ്ധർമ്മസമ്പത്സുഖാനാ-
മാലംബ്യാലം നിഖിലമലവിദ്ധ്വംസിനം രോചതേ യം
ദുഗ്ധാംഭോധേസ്ത്രിദശദനുജൈരുത്ഥിതോ മഥ്യമാനാ-
ത്സത്യാത്മാസൗ ത്രിഭുവനപതിഃ പാതു ധന്വന്തരിർന്നഃ. 1

സർവ്വൈർദ്ദേവൈർഭവതി സതതം യസ്തു സംഭാവനീയ-
ശ്രദ്ധാലൂനാം വിതരതി ഫലം യശ്ച വാഞ്ഛാനുരൂപം
യദ്വദ്വിശ്വപ്രഥിതമഹിമോദഞ്ജിതഃ പാരിജാതഃ
ക്ഷീരാംഭോധേഃ പരമസുഭഗഃ പാതു ധന്വന്തരിർന്നഃ. 2

യസ്യൈവ ശ്രീർഭവതി സഹജാ നിർമ്മലാനന്ദദാത്രീ
ത്രൈലോക്യാനാമപി ച സുരഭിർയഃ പ്രകൃത്യാ ദയാലുഃ.
രത്നസ്വർണ്ണാഭരണനിവഹശ്ചാംഗരാഗോളംഗഭാക് സൻ
യസ്യാപ്യാഭാൻ സുരഭിരധികം പാതു ധന്വന്തരിർന്നഃ. 3

ഭക്താൻ വ്യക്തം ഭവതി ശമിതാശേഷദോഷാൻ സദാ യഃ
കൃത്വാ രക്ഷൻ കരധൃതസുധാപൂർണ്ണസൗവർണ്ണകുംഭഃ
പ്രോദ്യദ്രമ്യ പ്രഭമൃദുപടപ്രോല്ലസന്മൗലിരേഷഃ
പ്രത്യഗ്രാബ്ജപ്രകരരുചിരഃ പാതു ധന്വന്തരിർന്നഃ. 4

ദോർഭിർഗൃഹ്ണൻ മഹിതവലയൈർഹേമപീയൂഷകുംഭം
നിർഭാതൈർയഃ കനകരചിതൈരങ്കിതൈരംഗുലീയൈഃ
കേയൂരൈശ്ചാകലിതമണിഭിഃ കങ്കണൈഃ കൗസ്തുഭോദ്യ-
ച്ഛായാജാലൈരരുണിതഗളഃ പാതു ധന്വന്തരിർന്നഃ. 5

ശ്രീമത്ഫാലസ്ഥലപരിലസത്സ്നിഗ്ദ്ധഗൗരോർദ്ധ്വപുണ്ഡ്രഃ
സോമഭ്രാജദ്വദനവിജിതോത്ഫുല്ലപങ്കേരുഹോയം
ശ്യാമാംഭോദഭ്രമരപടലീദർപ്പനിർഭേദികാന്തിഃ
ക്ഷേമം കുർവ്വന്നഖിലജഗതഃ പാതു ധന്വന്തരിർന്നഃ. 6

തപ്തസ്വർണ്ണസ്ഫുടരുചിഭൃതാ വാസസാ ഭാസമാനോ
രത്നശ്രേണീഘടിതവിലസന്മേഖലാലംകൃതേന
ഭ്രാജദ്രത്നേ മകരരുചിരേ കുണ്ഡലേ സന്ദധാന-
സ്തേജോരേഖാനിലയനവപുഃ പാതു ധന്വന്തരിർന്നഃ. 7

പ്രാപ്തസ്സർവ്വാമയമയതമസ്തോമനിർമ്മാഥകർമ്മൈർ-
ബ്ബുധ്നാവസ്ഥാം ബുധജനമനഃ പങ്കജോന്മേഷകാരീ
പദ്മോത്ഭൂതിക്ഷിതിധരവിപക്ഷാദിഭിർന്നിർമ്മരൗദ്യൈഃ
ഭവത്യാജസ്രം പ്രണതചരിതഃ പാതു ധന്വന്തരിർന്നഃ. 8
ധന്യൈർജ്ജപ്താമിതസുഖഫലൈകാസ്പദാത്മീയമന്ത്രം
വൃന്ദൈർവൃന്ദാവരകമുനിവരാണാം ച വന്ദ്യാമഹേയം
വിഷ്ണുർജ്ജിഷ്ണുപ്രമുഖമകുടന്യസ്യരത്നൗഘരശ്മി-
പ്രോദ്ദീപ്താംഘ്രിസ്സ ഖലു സതതം പാതു ധന്വന്തരിർന്നഃ. 9
നിശ്ശ്രേഷ്ഠാർത്തിക്ഷപണകരണേ ദക്ഷതാമക്ഷതാം യഃ
പ്രാപ്തം ധാന്വന്തരമിദമശേഷാർത്ഥപാത്രം പവിത്രം
സ്തോത്രം ഭക്ത്യാ പഠതി മഹതീരായുരാരോഗ്യസമ്പ-
ദ്വിദ്യാ കീർത്തിരയമപി യഥാഭീഷ്ടമായാതി മുക്തിം. 10

*****

മൃത്യുഞ്ജയമുകുന്ദസ്തോത്രം

ശ്രിയോ നിവാസോ ജഗതഃ പതിർയ-
സ്സ ചന്ദ്രകോല്ലാസികലാപമൗലിഃ
അഘസ്യ കുർവ്വനുപരോധമസ്മാൻ
മൃത്യുഞ്ജയോവ്യാദഥവാ മുകുന്ദഃ. 1

സപര്യമാണോ ഹി സമസ്തഭൂതൈർ-
ഭൂതിപ്രദാനാസ്പദതാം പ്രപന്നഃ
ശ്രിയാ സിതാഭ്രം വപുഷോ ജിഗീഷുർ-
മ്മൃത്യുഞ്ജയോവ്യാദഥവാ മുകുന്ദഃ. 2

സർവ്വജ്ഞഃ ഏഷഃ പ്രഥിതപ്രഭാവ-
സ്സമ്പ്രാപ്തവാൻ സർവ്വവിഭൂഷിതത്വം
സശ്രീകുമാരസ്സ വിനായകശ്ച
മൃത്യുഞ്ജയോവ്യാദഥവാ മുകുന്ദഃ. 3

അലംഘനീയേന ബലേന യുക്തോ
യസ്സാധുവൃന്ദാവനകേളിലോലഃ
വിധീന്ദ്രമുഖ്യാമരപൂജിതോ യാ
മൃത്യുഞ്ജയോവ്യാദഥവാ മുകുന്ദഃ. 4

അകാരി യേനാശു ഭയങ്കരസ്യ
ദൃപ്തസ്യ ഹസ്തിപ്രവരസ്യ നാശഃ
സ നാരദാദ്യൈഃ പ്രണതോ മുനീന്ദ്രൈ
മൃത്യുഞ്ജയോവ്യാദഥവാ മുകുന്ദഃ. 5

സംഹത്യ ലോകസ്യ ജവേന ദേവ-
ശത്രുഗ്രസേനോദ്ഭവഭീതിമീശഃ
പ്രമോദമന്തഃ പ്രചുരം ദധാനോ
മൃത്യുഞ്ജയോവ്യാദഥവാ മുകുന്ദഃ. 6

നിരുദ്ധ്യ ഘോരം നരകം വിതന്വ-
ന്നനന്യനാഥസ്യ ജനസ്യ രക്ഷാ
സത്യാത്സ്ഥിതാന്തഃകരണശ്ച യോളസൗ
മൃത്യുഞ്ജയോവ്യാദഥവാ മുകുന്ദഃ. 7

ശിവസ്തോത്രം

ആമ്നായഘോടകചതുഷ്ടയയുജ്യമാന-
ക്ഷോണീരഥോ ദ്രുഹിണസാരഥിരച്യുതാസ്ത്രഃ
ഹേമക്ഷമാധരധനുർഭഗവാനപായാത്
പായാഞ്ജഗത്രയപതിഃസ്ത്രിപുരാന്തകോ വഃ. 1

രുദ്രാക്ഷ കദ്രുസുതസജ്ജയ ഭസ്മധൂളീം
ശാർദ്ദൂലചർമ്മശശിഖണ്ഡജടാകലാപം
ഹസ്തോല്ലസദ്ധ്രുമരുചാപകപാലശൂലം
രുദ്രം ഭജാമി നടനപ്രയതപ്രദോഷം. 2

ചന്ദ്രാർക്കവഹ്നിസലിലാത്മനഭോ നഭസ്യ-
ദുർവ്വീമയോ ഭവതി സർവ്വഗുണാശ്രയോ യഃ
പദ്മാസനാദി വിബുധാളിനിഷേവിതാംഘ്രി-
പദ്മം സ്മരാമി സതതം തമുമാസഹായം. 3

ശംഭോ! ജയ! ത്വം പരചിത്പ്രകാശ!
ശംഭോ ജയാസ്മാൻ കൃപയാ കയാചിത്
ദാരിദ്ര്യരോഗാദി സമസ്തതാപ-
ദാരിത്വഭാക സ്സന്തതമാശ്രിതാനാം. 4

പാതി യസ്ത്രിഭുവനീം സതാം സദാ
ഭാതി ചേതസി ച യോ മഹേശ്വരഃ
ഭൂതിഭൂഷിതകളേബരഃ പരാം
ഭൂതിമേഷ കൃപയാ തനോതു മേ. 5

കൈലാസനാഥപ്രതിപന്നസഖ്യഃ
കൈലാസശൈലസ്ഥിതിഭാക് ച യോസൗ
അപാകൃതാർത്തിസ്സ്വനിഷേവിണാം മേ
ശിവശ്ശിവായാസ്തു ശിവാസമേതഃ. 6

ലക്ഷ്മീനായകസായകേന ധനുഷാ ചാമീകരോർവ്വീഭൃതാ
യുക്തോ യഃ കില രൂപ്യഭൂമിഭൃദധിഷ്ഠാതാ പ്രദാതാ ച യഃ
അർത്ഥാനാം ദധിവാൻ ധനേശസഖതാം യശ്ചാഖിലാനാം വിഭുഃ

കൃത്യാന്തേ സ ച സർവ്വദൈത്യപടലീപ്രക്ഷോദദക്ഷാം ശ്രിയം. 7

പുരഹര! ഹര! ദൈന്യമസ്മദീയം
മുരഹരമാനിത! ദേവ! ദീനബന്ധോ!
ഗിരിവരതനയാ മയാർദ്ധകായ-
സ്ഫുരദരുണേന്ദുകൃശാനുലോചന! ത്വം. 8
ഭവ! ഭവ! ഭവഖേദഹൃത് സരോജോ-
ദ്ഭവപുരുഹൂതമുഖാമരാർച്ചിതാംഘ്രേ
നിരുപമപരചിത്പ്രകാശമൂർത്തേ!
പരമകൃപാംബുനിധേ! ജഗത്പ്രഭോ! മേ. 9
ശങ്കരോരമിത സർവ്വമംഗള-
ശ്ശംകരോതു! ഗുരു സർവ്വമംഗള
പങ്കജാസനമുഖാമരാർച്ചിതഃ
പങ്കജാലമഖിലം വിധൂയ നഃ. 10
വിഭൂർവ്വിഭൂത്യൈ ഭവിതാ മഹത്യൈ
വിഭാവരീനായകശേഖരീ മേ
സ്വഭക്തലോകസ്പൃഹിതാർത്ഥദാന-
പ്രഭഗ്നകല്പദ്രുഗരിഷ്ഠഗർവ്വഃ. 11

*****

ദേവീസ്തോത്രം

പുഷ്ടാൻ ദൃഷ്ടാൻ വിനഷ്ടാനകൃതവിദധുഷഃ ക്ലിഷ്ടതാം വിഷ്ടപാനാം
സ്പഷ്ടം രുഷ്ടാൻ ഗരിഷ്ടാനമരരിപുഗണാനാശു കാത്യായിനീ യാ
ഹൃഷ്ടാഭിഷ്ടൂയമാനാ വലമഥനമുഖേരിഷ്ടിഭുഗ്ഭിർമഹദ്ഭിർ-
ദ്ദഷ്ടോത്കൃഷ്ടാനുഭാവാ ഭവതു നതജനാഭീഷ്ടദാ തുഷ്ടിദാ വഃ. 1

ഭാവയാമി ഹൃദി ഭാവുകായ ഭുവനത്രയാവനവിധായിനീം
പാവനാഞ്ചിതനുരോചിഷാഭിനവഭാനുകോടിമദരോധിനീം
പീനചാരുകുചയോസ്തടേ വിമലകാന്തിഹാരഗണലംബിനീ-
മാനനേ ശരദുഡുപ്രഭുദ്യുതിവിഡംബിനീം മൃഡകുടുംബിനീം. 2

ലീലാഭിഃ പ്രീണയന്തീ മദനരിപുമനോമഞ്ജുളാഭിഃ പ്രകാമം
സ്ഥൂലോരോജാവനമ്രാകൃതിരതുലകൃശീഭാവലഗ്നാവലഗ്നാ
നീലാംഭോജായതാക്ഷീ ഗിരിവരതനയാ മംഗളം മേ വിധത്താ-
മാലോകേന നതാനാമഖിലസുഖകൃതാ ചാരുണാ ചാരുണാഭാ. 3

അശ്വാരൂഢം ച രൂഢാമഖിലഗുണഗണൈരർദ്ധശീതാംശുചൂഡാ-
മാവൃണ്വാനാം സ്ഫുരദ്ഭിസ്തനുരുചിപടലൈർദ്ദിങ്മുഖാനി ത്രിണേത്രം
ശംഖാരിഭ്രാജമാനാഭയവരദഭുജാം ചാരുപീനസ്തനീം താ-
മംബാം സേവാമഹേ യാം സമനുകലയതാമസ്തി വിശ്വം ഹി വശ്യം. 4

ധീമച്ചിത്താബ്ജവാടീവിഹരണവരടീ ഭാവ ഭാഗംബരാടീ
കോടീ കോടീരകോടി മണിഘൃണിപരിദീപ്താംഘ്രിരാമ്നായവാടീ
പാടീരപ്രൗഢഗന്ധോജ്ജ്വലകുചതടീലംബിതാനർഘശാടീ
കോടീഭൂതാശ്രിതാ[1] മാം ധൃതവിധുമകുടീ[2]പാതുധാതുർവ്വധൂടീ. 5

ബന്ധൂരാംഗലതികാമനോജ്ഞമണികന്ധരാജമഹിഷീസ്ഫുടത്
ഗന്ധരാജികുസുമാവലീലളിതബന്ധരാജിതശിരോരുഹാ
സിന്ധുരാധിപതിപൂജനീയതരമന്ഥരാമലഗതിഃ കൃപാ-
സിന്ധുരാവസതു മന്മനഃ കുമുദബന്ധുരാജിതകിരീടഭൃത്. 6

*****

---

1. ഭൂതാശ്രിതാ - ഭൂതശ്രിയാ
2. പാതു - ഭാതു

ഗോവിന്ദശതകം സ്തോത്രം

ശ്രീവിദ്യായുരരോഗതാ ദിശതു വശ്ശ്രീനിത്യലീലാസ്പദം
ഗോവിന്ദോ നിഗമവ്രജസ്യ നിഖിലസ്യൈകാർഥരൂപം ദധത്
നിർമ്മുക്താഖിലകന്മഷാം ത്രിഭുവനീം കുർവ്വദ്വപുശ്ശാശ്വതം
ബ്രഹ്മേന്ദ്രപ്രമുഖൈസ്സുരൈശ്ശുകമുഖൈശ്ചാഭ്യർത്ഥിതോ യോഗിഭിഃ.

ശ്രീദേവിയുടെ നിത്യവിലാസത്തിന്നരങ്ങായും, വേദതത്ത്വങ്ങൾക്കെല്ലാം ഏകമായ പൊരുളായി, മൂലോകങ്ങളുടേയും പാപം നീക്കിക്കളയുന്ന ശാശ്വതമായ ശരീരം കൊവനായും, ബ്രഹ്മേന്ദ്രാദിദേവന്മാർക്കും, ശ്രീശുകൻ മുതലായ മഹർഷിമാർക്കും വന്ദ്യനായുമിരിക്കുന്ന ഗോവിന്ദൻ നിങ്ങൾക്ക് സമ്പത്ത്, വിദ്യ, ആയുസ്സ്, ആരോഗ്യം എന്നിവകളെ ചെയ്തരുളട്ടെ. (ശ്രീവിദ്യ = ശ്രീയും വിദ്യയും, ശ്രീവിദ്യാമന്ത്രസിദ്ധി എന്നും). ശാർദ്ദൂലവിക്രീഡിതം വൃത്തം.

ശ്രീമത്പാദാരവിന്ദപ്രണതസമുദയ-
ശ്രീവിധാനൈകദക്ഷഃ
ശ്രീമത്ഭോഗീന്ദ്രതല്പേ വിരചിതശയന-
സച്ചിദാനന്ദരൂപഃ
ശ്രീവത്സം കൗസ്തുഭഞ്ചോരസി മഹതിദധ-
ച്ഛ്രീരസാബദ്ധരാഗഃ
ശ്രീകണ്ഠബ്രഹ്മമുഖൈരഭിനുതചരിതഃ
ശ്രേയസേസ്യാദജോവഃ. 2

ശ്രീമൽകാൽതാരിണ ശരണമാക്കീട്ടുള്ള ഭക്തസമൂഹത്തിന്നായ്ക്കൊ് സമ്പത്സംഘടനയിൽ ഏകചതുരനായും, ആദിശേഷതല്പത്തിൽ ശയിക്കുന്നവനും, സച്ചിദാനന്ദംതന്നെ രൂപമായിട്ടുള്ളവനും, പരപ്പേറിയ മാറിൽ ശ്രീവത്സമറുവും കൗസ്തുഭരത്നവും ധരിച്ചിട്ടുള്ളവനും, ശ്രീദേവി, ഭൂദേവി എന്നീ ധർമ്മപത്നിമാരിൽ അനുരക്തനായും, ശിവബ്രഹ്മാദിദേവന്മാരാൽ വന്ദിക്കപ്പെടുന്ന സൽക്കഥകളോടുകൂടിയവനായുമിരിക്കുന്ന വിഷ്ണുഭഗവാൻ നിങ്ങൾക്ക് ശ്രേയസ്സരുളുമാറാകട്ടെ. വൃത്തം സ്രഗ്ദ്ധരാ.

ഹേമക്ഷ്മാഭൃന്നിഭോദ്യന്മണിമകുടധര-
ശ്ചഞ്ചലീകാലിരമ്യഃ
ശ്രീമത്കേശോഖിലേശോ മുഖജിതശശഭൃത്
പങ്കജഃ പങ്കജാക്ഷഃ
വിദ്യുത്പ്രോദ്ദീപ്രവസ്ത്രഃ കരകലിതഗദാ-
ശംഖചക്രാരവിന്ദഃ
പ്രത്യഗ്രാംഭോദകാന്തിഃ പ്രദിശതുനിതരാം
മംഗളം മേ മുകുന്ദഃ. 3

മേരുപർവ്വതംപോലെ തിളങ്ങുന്ന രത്നകിരീടം ധരിച്ചവനായി, വിപോലെ മഞ്ജുളകാന്തികലർന്ന കേശഭാരത്തോടുകൂടിയവനായി, സർവ്വനിയന്താവായി, ചന്ദ്രനേയും താമരയേയും ജയിച്ച മുഖകാന്തിയോടുകൂടിയവനായി, താമരദളങ്ങൾക്കൊക്കുന്ന കണ്ണുകളോടു കൂടിയവനായി, പീതാംബരം ഉടുത്തവനായി, നാലുതൃക്കൈകളിൽ ശംഖചക്രഗദാപദ്മങ്ങൾ ധരിച്ചവനായി, പുതുമേഘനിറത്തോടുകൂടിയവനായിരിക്കുന്ന ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാൻ നമുക്കേറ്റവും മംഗളം ചെയ്യുമാറാകട്ടെ. വൃത്തം സ്രഗ്ദ്ധരാ.

അർണ്ണോ നിധൗരജതപർവ്വതശൃംഗതുംഗ-
ഡിണ്ഡീരപിണ്ഡജഷിദുഗ്ധമയേ ശയാനം
ഭോഗാത്തരത്നരുചിദീപിതഭോഗിതല്പേ
യോഗീന്ദ്രസേവിതപദം ഹരിമാശ്രയാമി. 4

വെള്ളിക്കുന്നിന്റെ കൊടുമുടികൾപോലെ പൊങ്ങിനില്ക്കുന്ന പാൽനുരക്കട്ടകൾ തുള്ളിത്തുള്ളിക്കളിക്കുന്ന പാൽക്കടലിൽ; ഫണരത്നദീപ്തിയാൽ പ്രശോഭിതമായിരിക്കുന്ന അനന്തശയ്യയിൽ യോഗനിദ്രചെയ്യുന്ന, യോഗീശ്വരന്മാരാൽ പാദശുശ്രൂഷചെയ്യപ്പെടുന്ന അനന്തശയനദേവനെ ഞാൻ ആശ്രയിക്കുന്നു. വൃത്തം വസന്തതിലകം.

ശ്രിയം ക്രിയാന്മേസജലാംബുദശ്രീ-
ശ്ശ്രിയഃ പതിശ്ശ്രീമദപാംഗകേല്യാ
ശ്രീകണ്ഠപദ്മോത്ഭവശക്രസേവ്യ-
ശ്രീപാദപദ്മോജഗതാം ശരണ്യഃ. 5

പുതുമേഘശ്യാമളനും ശിവബ്രഹ്മേന്ദ്രന്മാർക്കു സേവ്യമായ പാദാരവിന്ദങ്ങളോടുകൂടിയവനും ലോകങ്ങൾക്കാധാരഭൂതനുമായിരിക്കുന്ന ഭഗവാൻ, ശ്രീപതി, ശ്രീമത്കടാക്ഷവിലാസംകൊ് എനിക്ക് അഭ്യുദയം ചെയ്തരുളട്ടെ. വൃത്തം ഉപജാതി.

ലക്ഷ്മ്യാസുവർണ്ണോപമഭാസുരാംഗ്യാ
ധാത്ര്യാ ച ദുർവ്വാദളമേചകാംഗ്യാ

ജായായുഗേനായമനേനഹൃഷ്ടോ
ലീലാവിലോലോസ്തുഹരിശ്രിയേവഃ. 6

സമ്പത്തിന്നുപലക്ഷണമായ സ്വർണ്ണത്തിൻവർണ്ണം കലർന്ന ശ്രീദേവി, **സസ്യോപലക്ഷണമായ** ശ്യാമളവർണ്ണം കലർന്ന **ഭൂദേവി** എന്നീ രു**പത്നിമാരാൽ സന്തുഷ്ടനായി**, വിനോദശീലനായ ഹരി, നിങ്ങൾക്ക് സമ്പ**ത്തിന്നായക്കൊ**ട് **ഭവിക്കട്ടെ**. വൃത്തം ഇന്ദ്രവജ്രാ.

വിരാഡ്രൂപനാകുന്ന ഭഗവാനെ ഏഴാംശ്ലോകംമുതൽ അതാത് പ്രകൃ**തിമഹനീയങ്ങളായ** വസ്തുക്കളോടു സാദൃശ്യപ്പെടുത്തി വർണ്ണിക്കുന്നു. **ഇവിടെ ശ്ലിഷ്ടോപമകൊ**ട് സമുദ്രത്തോടുപമിക്കുന്നു.

വിഭാത്യുദന്വാനിവശംഖചക്ര-
വിഭൂഷിതോ യോ ധൃതരത്നമാലഃ
അംഭോദലീലസ്സ ഹരിർഭൃശം മാം
ഗാംഭീര്യശാലീവിമലീകരോതു. 7

സമുദ്രപക്ഷം : ശംഖചക്രങ്ങൾ = ശംഖങ്ങളും ചുഴികളും, രത്നമാല = **രത്നസമൂഹം** എന്നർത്ഥം. സമുദ്രംപോലെ ശംഖചക്രങ്ങളാൽ അലം**കൃതനായും**, രത്നമാലകളെ ധരിച്ചവനായും, കാളമേഘംപോലെ ശ്യാമ**ളനായും** അഗാധഹൃദയനുമായിരിക്കുന്ന ഭഗവാൻ എന്നെ പരിശുദ്ധനാ**ക്കിച്ചെയ്യട്ടെ**. വൃത്തം ഉപജാതി.

വരുന്ന ശ്ലോകത്തിൽ ഭഗവാനെ ശ്ലിഷ്ടാതിശയോക്തികൊ് ഊർജ്ജി**തമായ നീലപർവ്വതാകാരത്തോ**ടു സാമ്യമാക്കി വർണ്ണിക്കുന്നു.

യശ്ശ്രിയാജയതിനീലപർവ്വതം
വിഷ്ണുരേഷഹൃദിഭാതുമാമകേ
ശോഭിതോഹിവനമാല്യാഭൃശം
സേവിതോഹരിമുഖൈരനാരതം. 8

പർവ്വതപക്ഷം: വനമാല = വനസമൂഹം, ഹരിമുഖന്മാർ = സിംഹാദി **മൃഗങ്ങൾ** എന്നർത്ഥം. വനമാലയാൽ ഏറ്റവും വിരാജിതനായും ഹരിമുഖ (ഇന്ദ്രാദി ദേവ)ന്മാരാൽ എപ്പോഴും ആശ്രയിക്കപ്പെട്ടവനായും ശോഭ**കൊു നീലപർവ്വതത്തെ** അതിശയിക്കുന്നവനുമായ വിഷ്ണുഭഗവാൻ എന്റെ **മനസ്സിൽ** വിളങ്ങുമാറാകട്ടെ. വൃത്തം സ്വാഗതാ.

ഈ ശ്ലോകത്തിൽ ശ്ലിഷ്ടോപമകൊ് ഭഗവാനെ മേഘതുല്യനാക്കി വർണ്ണിക്കുകയാണ്.

യോ ധാർത്തരാഷ്ട്രപ്രതികൂലഭാവം
യാതശ്ചകാസ്ത്യർജ്ജുനഹർഷകാരീ
സതോയജീമൂത ഇവാസിതശ്രീ-
സ്സതാപശാന്തിം തനുതാം ഹരിർന്നഃ. 9

ധാർത്തരാഷ്ട്രർക്ക് (നൂറ്റവന്മാർക്ക് അരയന്നങ്ങൾക്ക് എന്നും) എതിരാളിയായും, അർജ്ജുനന്ന് (മരുത്മരത്തിന്) സഹായിനിലയിൽ സന്തോഷപ്രദനായും; വെള്ളംകവിളിയ മേഘംപോലെ ശ്യാമളനായും ഇരിക്കുന്ന ശ്രീകൃഷ്ണൻ നമ്മുടെ സന്താപശാന്തി (ചൂടറുതി) ചെയ്തരുളുമാറാകട്ടെ. വൃത്തം ഇന്ദ്രവജ്ര.

മേൽപ്രകാരം അടുത്തശ്ലോകത്തിൽ ഹരിയെ ശ്ലിഷ്ടോപമയാൽ ചന്ദ്രനോടു സാദൃശ്യപ്പെടുത്തി വർണ്ണിക്കുന്നു.

വിധുർവ്വിധുന്വൻ ജഗതസ്തമഖിതാം
ബുധപ്രിയോയോവിധുവദ്വിഭാതി സഃ
മദീയ താപാനമൃതൈക ധാമതാം
ഗതോനിഹന്യാദ്വിബുധൈർന്നിഷേവിതഃ 10

പൂന്തിങ്കളെന്നപോലെ, ലോകത്തിലെ (കൂരിരുട്ടിനെ) തമോഗുണത്തെ അകറ്റുന്നവനായും (ബുധന്ന് പ്രിയനായും) വിദ്വത്സമ്മനായും അമൃത (മോക്ഷ)ത്തിന്റെ ഏക നിധാനമായും ഇരിക്കുന്ന ഭഗവാൻ എന്റെ സന്താപ(ചൂട്)ങ്ങളെ നശിപ്പിക്കട്ടെ. വൃത്തം വംശസ്ഥം.

ഇവിടെ ശ്ലിഷ്ടരൂപത്തിൽ ഭഗവാനെ ആദിത്യസദൃശനാക്കുകയാണ്.

സ്ഫുരത്കരാശ്ലേഷണഹൃഷ്ടപദ്മഃ
പ്രശോഷയൻ പങ്കജയാനശേഷാൻ
തമാംസി പീതാംബര ഏവ ഭാസ്വാൻ
സമേനിഹന്യാജ്ജഗദേകബന്ധുഃ. 11

ശോഭായമാനങ്ങളായ കരങ്ങളെക്കൊ് തഴുകി പദ്മാദേവിയെ ഹർഷിപ്പിക്കുന്നവനും (താമരകളെ വികസിപ്പിക്കുന്നവനും) പാപസമൂഹങ്ങളെ നിശ്ശേഷം നശിപ്പിക്കുന്നവനും (ചളിക്കൂട്ടം മുഴുവൻ വറ്റുന്നവനും) ലോകൈകബന്ധുവും പീതാംബരനും (ആകാശമണ്ഡലം തുടുപ്പിക്കുന്നവനും) ആയ ഭഗവാൻ തന്നെ ആകുന്ന ആദിത്യൻ എന്റെ അജ്ഞാന (അന്ധകാര)ങ്ങളെ നശിപ്പിക്കുമാറാകട്ടെ. വൃത്തം ഉപേന്ദ്രവജ്ര.

അടുത്ത ശ്ലോകം സൂര്യചന്ദ്രന്മാരെ ഭഗവന്നേത്രങ്ങളാക്കി വർണ്ണിക്കുന്നു.

സരോരുഹോന്മേഷനിമേഷകാരി
മരീചിമാലാമലനേത്രയുഗ്മം
നിരുദ്ധനിശ്ശേഷതമോ നികായം
ഹരിം സ്മരാമോ ജഗദേകനാഥം. 12

താമരകൾക്ക് വികാസം ഉാക്കുന്ന ആദിത്യൻ വലങ്കണ്ണായും താമരകൂമ്പിക്കുന്ന ചന്ദ്രൻ ഇടങ്കണ്ണായും ഇരിക്കുന്നവനും തന്നിമിത്തം പകലും രാവും ഭേദമെന്യേ കൂരിരുൾക്കൂട്ടം ആകെ നശിപ്പിക്കുന്നവനും ആയ ലോകൈകനാഥൻ വിഷ്ണുഭഗവാനെ ഞങ്ങൾ സ്മരിച്ചുകൊള്ളുന്നു. വൃത്തം ഉപേന്ദ്രവജ്ര.

ശ്ലിഷ്ടരൂപകംകൊു ഭഗവാനെ ഈ ശ്ലോകത്തിൽ തേജോനിധിയായ അഗ്നിക്കു സദൃശനാക്കി വാഴ്ത്തുന്നു.

ഉല്പത്തിഭൂർഭൂതികദംബകാനാ-
മുദ്ദീപ്തകാന്തിപ്രചുരപ്രതാപഃ
കരോതു മേ ദൈന്യവനസ്യദാഹം
ഗരുത്സഹായോമധുസൂദനാഗ്നിഃ. 13

ഐശ്വര്യസമൃദ്ധിയെ (ചാമ്പൽക്കൂട്ടത്തെ) ഉല്പാദിപ്പിക്കുന്നവനും ജാജ്വല്യമാനമായതേജഃപ്രവാഹംകൊു പ്രവൃദ്ധമായ പ്രതാപമുള്ളവനും ദേവന്മാർക്ക് സഹായിയും (വായുസഖനും) ആയ മധുവൈരിയാകുന്ന അഗ്നി; എന്റെ സങ്കടമാകുന്ന കൊടുങ്കാട്ടിനെ ദഹിപ്പിച്ചരുളട്ടെ.

സ്വർന്നദിവിഷ്ണുപദാവതീർണ്ണയെന്ന പുരാണം സമർത്ഥിച്ചുകൊു ഭഗവാനെ അനുസ്മരിക്കുന്നു.

ഗതാകില സ്വർഗ്ഗനദീ യദീയ-
പദാരവിന്ദേ മകരന്ദലീലാം
ഉപാസ്മഹേ നിത്യപവിത്രചിത്ര-
ചരിത്രമംഭോരുഹനേത്രമേതം. 14

ലോകത്തെ പവിത്രീകരിക്കുന്ന മന്ദാകിനീതീർത്ഥത്തെ, തന്റെ കാൽത്താരിണയിലെ തേനാക്കിവെക്കാൻ തക്ക നിത്യപവിത്രവും വിവിധ രൂപവുമായ ചരിത്രത്തോടുകൂടിയ അനിർവ്വചനീയനായ ഭഗവാനെ ഞങ്ങൾ ഉപാസിച്ചുകൊള്ളുന്നു. 'കില' എന്നത് പുരാണപ്രസിദ്ധിയെ സൂചിപ്പിക്കുന്നു. വൃത്തം ഉപേന്ദ്രവജ്ര.

ഗൗഡീരീതിയിൽ അനുപ്രാസപരമാണ് അനന്തരശ്ലോകം.

രൗക്ഷ്യപ്രക്ഷതനൈകരക്ഷണമഹാ-
രക്ഷോവരക്ഷേപണേ
ദക്ഷസ്തീക്ഷ്ണമയൂഖലക്ഷവിലസ-
ദ്രുക്ഷാരിലക്ഷ്മാ ഹരിഃ
പ്രക്ഷുദ്യ, ക്ഷണതോവിപക്ഷപടലീം
രക്താംബുജാക്ഷോ ജഗ-
ദ്രക്ഷീ രക്ഷതു പക്ഷഗസ്സുമനസാ-
മക്ഷീണലക്ഷ്മീസ്സനഃ. 15

പാരുഷ്യത്തോടുകൂടി സ്വർഗ്ഗത്തിന്ന് ഉപദ്രവം ചെയ്യുന്ന രാക്ഷസ വർഗ്ഗത്തെ തകർക്കുന്നതിൽ സമർത്ഥനും ലക്ഷം ആദിത്യന്മാരുടെ തേജസ്സോടുകൂടി പ്രജ്വലിക്കുന്ന ചക്രായുധം ധരിച്ചവനും ശത്രുവർഗ്ഗത്തെ സംഹരിച്ച് ലോകരക്ഷ ചെയ്യുന്നവനും ദേവന്മാർക്കനുകൂലനും സമൃദ്ധശ്രീമാനുമായ ദേവദേവൻ ദൈത്യാരി നമ്മെ രക്ഷിക്കട്ടെ. വൃത്തം ശാർദ്ദൂലവിക്രീഡിതം.

യമകപ്രാസവിശേഷം ദ്യോതിപ്പിക്കുന്നതാണ് വരുന്ന ര് ശ്ലോകങ്ങൾ.

ഹൃഷീകേശഃ കേശവ്രജകലിതപിഞ്ഛോഹൃദിസതാം
കൃതാവാസോവാസോരുചിവിജിതവിദ്യുദ്ദിശതുമേ
പരാംലക്ഷ്മീംലക്ഷ്മീന്ദപദുരസിവിശ്വാവനവിധൗ
സദാലോലോലോജ്വലദമലവിസ്തീർണ്ണനയനഃ. 16

കേശഭാരത്തിൽ പീലിച്ചാർത്ത് തിരുകിയവനും സജ്ജനങ്ങളുടെ ഹൃദയത്തിൽകുടികൊള്ളുന്നവനും മിന്നൽപ്പിണരോടിടയുന്ന പീതാംബരം ധരിച്ചവനും തിരുമാറിടത്തിൽ ലക്ഷ്മീദേവിയുടെ വാസത്തോടുകൂടിയവനും ലോകരക്ഷയിൽ സദാ ജാഗരൂകനും ചഞ്ചലമായും ഉജ്ജ്വലമായും നിർമ്മലമായും വിശാലമായുമിരിക്കുന്ന നേത്രങ്ങളുള്ളവനും ആയ കേശവൻ എനിക്ക് സമ്പത്സമൃദ്ധിയെ പ്രദാനം ചെയ്യട്ടെ. വൃത്തം ശിഖരിണി.

സൗവർണ്ണവർണ്ണവസനേനവിരോചമാനാം
മാധുര്യധുര്യമുഖാനിർജ്ജിതശീതരശ്മീം
ശ്രീകണ്ഠകണ്ഠജയതല്പരനീലകാന്തീം
ലോകേശ! കേശവ! തനും തവ ചിന്തയാമി. 17

അല്ലയോ ജഗദീശ്വര! കേശവ! പൊൻനിറം കലർന്ന ചേലകൊ് വിരാജിക്കുന്നതും, അതിമനോഹാരിതകൊ് മുഴുതിങ്കളെവെന്ന മുഖത്തോടുകൂടിയതും നീലകണ്ഠന്റെ കഴുത്തിനെ തോല്പിക്കുന്ന നീലനിറമുള്ളതുമായ അങ്ങയുടെ തിരുമേനിയെ അടിയൻ ധ്യാനിച്ചുകൊള്ളുന്നു. വൃത്തം വസന്തതിലകം.

അടുത്ത മൂന്നു പദ്യങ്ങൾ അർത്ഥാലങ്കാരപരങ്ങളാണ്. അടുത്തപദ്യത്തിൽ ശ്ലിഷ്ടരൂപകംകൊ് ഭഗവാനെ രാജഹംസസമാനമാക്കി വർണ്ണിക്കുന്നു.

ചകാസ്തിപദ്മാലയതാംഗതോയ-
പ്രശസ്തകാന്തിർദ്വിജരാജിപൂജ്യഃ
മരാളരാജോമധുസൂദനാഖ്യോ
രമേതമന്മാനസമാനസേസൗ. 18

പദ്മാദേവിക്കിരിപ്പിടമായി (പദ്മം ആലയമാക്കി)ട്ടുള്ളവനായി, ബ്രാഹ്മണ (പക്ഷി) സമൂഹത്തിന് വന്ദ്യനായി, പ്രശസ്തമായ വർണ്ണത്തോടുകൂടിയവനായിരിക്കുന്ന മധുസൂദനനെന്ന രാജഹംസം എന്റെ ചിത്തമാകുന്ന മാനസസരസ്സിൽ വിനോദിക്കുമാറാകട്ടെ. വൃത്തം ഉപേന്ദ്രവജ്ര.

ഇവിടെ ശ്ലിഷ്ടോപമയിൽ വരിവിൻ വടിവിൽ വർണ്ണിക്കുന്നു.

പ്രേമാതിരേകസ്സുമനോനികായേ
യസ്യാസ്തി യോ നിർമ്മലനീലിമശ്രീഃ
സരോരുഹേയദ്വദലിർമ്മദീയേ
സമാനസേ ഖേലതുവാസുദേവഃ. 19

സജ്ജന (പുഷ്പ) വൃന്ദത്തിൽ പ്രേമാതിശയത്തോടു കൂടിയവനും കലർപ്പില്ലാത്ത നീലനിറം കലർന്നവനും ആയ ഗോവിന്ദൻ; താമരപ്പൂവിൽ വരിവന്നെവണ്ണം എന്റെ മനസ്സിൽ കളിയാടട്ടെ. വൃത്തം ഉപജാതി.

അനന്തരപദ്യം ശ്ലിഷ്ടരൂപകംകൊ് വാസുദേവനെ മയൂരമാക്കി വർണ്ണിക്കുന്നു.

പ്രോദ്ദീപ്തചന്ദ്രകകലാപവിഭൂഷിതോതി-
മുഗ്ദ്ധാത്മകോമധുനിഷൂദനനീലകണ്ഠഃ
ആസ്താംചിരം വിമലപക്ഷയുതോമദീയ-
ചിത്തക്ഷമാധരതടീനടനൈകതാനഃ. 20

മിന്നിത്തിളങ്ങുന്ന കണ്ണുകളുള്ള പീലികളാൽ അലംകൃതനായും അതി മനോഹരനായും വിമലപക്ഷയുതനായുമിരിക്കുന്ന മധുവൈരിയാകുന്ന മയൂരം; എന്റെ മനസ്സാകുന്ന പർവ്വതതടത്തിൽ സദാ നൃത്തതല്പരനായി രിക്കുമാറാകട്ടെ (വിമലപക്ഷയുതൻ = സജ്ജനപക്ഷപാതി, നല്ല ചിറകു ള്ളവനെന്നും). വൃത്തം വസന്തതിലകം.

അടുത്ത പത്തു ശ്ലോകങ്ങൾ മാലിനീവൃത്തത്തിൽ വിശേഷിച്ച് പാദ മദ്ധ്യത്തിലും അന്ത്യത്തിലുമായി യതിയിൽവരുന്ന അഷ്ടപ്രാസവിശേഷം കാണിക്കുന്നു.

സജലജലദനീലം സമ്മിലദ്വന്യമാലം
ഭുജതലധൃതശൈലം ഭൂരികാരുണ്യശീലം
വിവിധവിഹൃതിലോലം വിദ്യുദുല്ലാസിചേലം
നിഖിലഭുവനപാലം നൗമി ഗോപാലബാലം. 21

പുതുമേഘശ്യാമളനും വനമാലാധാരിയും കൈത്തലത്തിൽ കുന്നെടു ത്തവനും അതികരുണാശാലിയും പലമാതിരി കളികളിൽ തല്പരനും മിന്നൽപ്പി ണർപോലുല്ലസിക്കുന്ന ചേല ധരിക്കുന്നവനും എല്ലാലോകങ്ങൾക്കും രക്ഷി താവായുള്ളവനും ആയ ബാലഗോപാലനെ ഞാൻ വന്ദിക്കുന്നു.

കരതലധൃതഗോത്രം കാലമേഘാഭഗോത്രം
സരസിജദലനേത്രം സജ്ജനാംഭോജമിത്രം
സുരവിനുതചരിത്രം സ്വർണ്ണനീകാശവസ്ത്രം
ജിതഹിമരുചിവക്ത്രം ചിന്തയേനന്ദപുത്രം. 22

കയ്യിൽ പർവ്വതം ധരിച്ചവനും മെയ്യിൽ കാർനിറംപൂവനും താമര ദളത്തിനൊത്ത നേത്രമുള്ളവനും സജ്ജനങ്ങളാകുന്ന താമരകൾക്ക് ആദി ത്യനായവനും ദേവന്മാർക്കഭിവന്ദ്യമായ ചരിത്രത്തോടുകൂടിയവനും പൊൻനിറമുള്ള ചേല ധരിച്ചവനും ചന്ദ്രനെവെന്ന മുഖകാന്തിയോടു കൂടി യവനുമായ നന്ദനന്ദനനെ ഞാൻ ധ്യാനിക്കുന്നു.

വിദധതമഭിലാഷം ഭക്തിഭാജാമശേഷം
വിഹിതദുരിതശോഷം വിദ്വിഷത്ത്വ്യാതിരോഷം

രമിതപശുപയോഷം രമ്യലീലാവിശേഷം
ഭജത! രുചിരവേഷം മാധവം പിഞ്ഛഭൂഷം. 23

ആശ്രിതർക്ക് സർവ്വാഭീഷ്ടപ്രദനായി, ദുരിതങ്ങളെ നശിപ്പിക്കുന്നവനായി, ശത്രുക്കളൊടരിശം കൊള്ളുന്നവനായി, ഗോപസ്ത്രീകളെ വിനോദിപ്പിക്കുന്നവനായി, മനോഹരങ്ങളായ വിലാസങ്ങളോടു കൂടിയവനായി, പീലിമുടി ചൂടിയവനായി രമണീയവേഷം കൈക്കൊവനായിരിക്കുന്ന ഗോവിന്ദനെ നിങ്ങൾ ഭജിച്ചുകൊള്ളുവിൻ!

നിഖിലശുഭനിധാനം നിർജ്ജരൗഘേഡ്യമാനം
ജനിമരണവിഹീനം ചക്രശംഖൗദധാനം
ബുധഹൃദയനിലീനം വിശ്വരക്ഷൈകതാനം
നലിനനയനമേനം നൗമിശേഷേശയാനം. 24

സർവ്വമംഗളങ്ങൾക്കിരിപ്പിടമായി, ദേവന്മാർക്ക് പൂജ്യനായി, ജനനമരണങ്ങൾ ഇല്ലാത്തവനായി, ചക്രവും ശംഖും ധരിച്ചവനായി, സജ്ജനങ്ങളുടെ ഹൃദയാന്തർഭാഗത്തിൽ ലയിച്ചവനായി, ലോകനിയന്താവായി, താമരക്കണ്ണനായിരിക്കുന്ന ദേവൻ, അനന്തശയനനെ ഞാൻ വന്ദിക്കുന്നു.

കലിതലളിതഹാരം കമ്രനാനാവിഹാരം
കലുഷതിമിരസൂരം ഗോപികാചിത്തചോരം
ഭ്രമരരുചിശരീരം പിഞ്ഛഭൃത്കേശഭാരം
മനസിഹരിമുദാരം ഭാവയേഹം കിശോരം. 25

ഭംഗിയിൽ മുത്തുമാല ധരിച്ചവനും മനോജ്ഞങ്ങളായ അനേകം വിനോദങ്ങളിൽ ഏർപ്പെട്ടവനും പാപക്കൂരിരുട്ടിന്നു കതിരവനും ഗോപിമാരുടെ ചിത്തം കവർന്നവനും തിരുമെയ്യിൽ വരിവിൻനിറം കലർന്നവനും തിരുമുടിയിൽ മയിൽപ്പീലി ചൂടിയവനും കിശോരനുമായ മഹാത്മാവിനെ, മുരാരിദേവനെ ഞാൻ മനസ്സിൽ ധ്യാനിക്കുന്നു.

ജലധിദുഹിതൃകാന്തം ചക്രശംഖൗവഹന്തം
ജലദമപഹസന്തം ശോഭയാ തോയവന്തം
ഭജത! ദൃഢതരം തം ഭക്തിഭാജാം ദിശന്തം
പ്രമദഭരമനന്തം പാപജാലം ഹരന്തം. 26

ശംഖചക്രങ്ങളോടു കൂടിയവനായും നീരുള്ള കാറിനെ നിറം കൊണ്ടു നിരസിക്കുന്നവനായും മഹാപാപസമൂഹത്തെ നശിപ്പിക്കുന്നവനായും ആശ്രിതന്മാർക്ക് അമിതമായ ആനന്ദത്തെ അരുളുന്നവനുമായിരിക്കുന്ന ആ ശ്രീകാന്തനെ നിങ്ങൾ പ്രബലമായി ഭജിച്ചുകൊള്ളുവിൻ!

ജിതനവഘനഭാസം ചിന്തയേ ശ്രീനിവാസം
ഹൃദിവിവിധവിലാസം ഗോകുലേ തസ്ഥിവാംസം
പരമമിഹപുമാംസം പിഞ്ഛഭാരാവതംസം
വിഹിതദുരിതഹിംസം വിദ്യദംഭോദഹംസം. 27

പുതുമേഘകാന്തിയെ വെന്നവനായി അനേകലീലകളോടു കൂടിയ വനായി, ഗോകുലത്തിൽ വസിക്കുന്നവനായി, പീലിച്ചാർത്ത് അലങ്കാരമാ ക്കുന്നവനായി, ദുഷ്കൃതങ്ങളെ നശിപ്പിക്കുന്നവനായി, പണ്ഡിതന്മാരാകുന്ന താമരകൾക്ക് ആദിത്യനായി, പുരുഷോത്തമനായിരിക്കുന്ന ശ്രീനിവാസനെ ഞാൻ ഹൃദയത്തിൽ നിനക്കുന്നു.

വിബുധകൃതസപര്യ വിഷ്ണുമുദ്രിക്തവീര്യം
കലിതനിഖിലധൈര്യം കല്യമാനാജ്യചൗര്യം
കൃതനതജനകാര്യം കില്ബിഷധ്വാന്തസൂര്യം
നിഖിലഭുവനവര്യ നൗമി മാധുര്യധുര്യം. 28

ദേവന്മാർക്കാരാധിതനായി, പ്രവൃദ്ധമായ വീര്യാതിശയത്തോടുകൂടി യവനായി, എല്ലാ വിഷയങ്ങളിലും ധൈര്യശാലിയായി, വെണ്ണ കവർന്ന വനായി, സേവകന്മാർക്കുവേി അനേകം മഹത്കാര്യങ്ങൾ ചെയ്തു തീർത്തവനായി, പാപാന്ധകാരത്തിന് പ്രഭാകരനായി, ലോകത്തിലേക്കെല്ലാം ശ്രേഷ്ഠനായി, അതിമധുരാകൃതിയായിരിക്കുന്ന വിഷ്ണു ഭഗവാനെ ഞാൻ നമസ്കരിക്കുന്നു.

സുകൃതിനയനപേയം സർവ്വലോകാർച്ചനീയം
രുചിവിജിതകലായം രുദ്ധസർവ്വാന്തരായം
നിഖിലശുഭനികായം തിത്യമന്തസ്ത്വദീയം
ഭൃശമജ! രമണീയം ഭാവയേ ദേവ! കായം. 29

അല്ലയോ നാശരഹിതനായ ദേവ! ശ്രീകൃഷ്ണ! നിന്തിരുവടിയുടെ; ഏറ്റവും മനോഹരമായ തിരുമേനിയെ എപ്പോഴും അടിയൻ ഉള്ളിൽ ധ്യാനി ക്കുന്നു. ആയത്, പുണ്യവാന്മാർക്ക് കണ്ണിന്നാസ്വാദ്യവും എല്ലാ ലോക ങ്ങൾക്കും ആരാദ്ധ്യവും കായാമ്പൂവിൻശോഭയെ ജയിച്ചതും എല്ലാ പ്രതി ബന്ധങ്ങളേയും തട്ടിയകറ്റുന്നതും സർവ്വമംഗളസമുച്ചയമായിട്ടുള്ളതും ആകുന്നു.

പ്രതിനവഘൃതചോരീഭാവവൈദഗ്ദ്ധ്യധാരീ
സകലദുരിതഹാരീ സർവ്വസന്തോഷകാരീ
സുകൃതിമതിവിഹാരീ സന്തതം ഗോപനാരീ-
നിചയസിചയഹാരി പാതുമാം കംസവൈരീ. 30

പുതുവെണ്ണക്കളവിൽ അതിസാമർത്ഥ്യം പ്രദർശിപ്പിച്ചവനും നാനാ ദുഷ്കൃതങ്ങളേയും അകറ്റുന്നവനും നാനാജനങ്ങളേയും ആഹ്ലാദിപ്പിക്കു ന്നവനും സത്തുക്കളുടെ ചിത്തത്തിങ്കൽ നൃത്തംകൊള്ളുന്നവനും ഗോപ സ്ത്രീകളുടെ വസ്ത്രങ്ങൾ അപഹരിച്ചവനും ആയ കംസാരിഭഗവാൻ എന്നെ എപ്പോഴും പാലിക്കട്ടെ.

31 മുതൽ ഉപേന്ദ്രവജ്രാവൃത്തത്തിലുള്ള 4 ശ്ലോകങ്ങളിലെ പാദാരം ഭാക്ഷരങ്ങളായി വർഗ്ഗങ്ങളിലെ അനുനാസികം ഒഴിച്ച് നന്നാലക്ഷരങ്ങൾ യഥാക്രമം പ്രയോഗിച്ചിരിക്കുന്നു.

കല്യാണദായീ പരമാശ്രിതാനാം
ഖല്യാവിരോധീ ഭഗവാന്മുകുന്ദഃ
ഗദാ രി പ ങ്കേ രു ഹ ശം ഖ ധാ രീ
ധനാസിത ശ്രീർദ്ദിശതു ശ്രിയംനഃ. 31

ഭക്തന്മാർക്കേറ്റവും ക്ഷേമം ഉാക്കുന്നവനും ഖലവൃന്ദത്തിന് എതിരായുള്ളവനും ശംഖചക്രഗദാപദ്മങ്ങൾ ധരിച്ചിട്ടുള്ളവനും കാളമേഘശ്യാമളനും ആയ ഗോവിന്ദൻ നമുക്ക് സമ്പത്തേകുമാറാകട്ടെ. (കവർഗ്ഗം)

ചരാചരാണാം ഗുരുരാദധാനഃ
ഛവീം നവീനാംബുധരാർത്ഥനീയാം
ജവേനശൗരിഃ പരശുക്ലകാന്തിഃ
ത്വരസ്മിതോ മേ ദുരിതം ധുനോതു. 32

സ്ഥാവരജംഗമങ്ങൾക്ക് ഗുരുവായും പുതുമേഘത്തിന്നഭ്യർത്ഥിക്കത്തക്ക നീലനിറം-ധരിച്ചിയങ്ങുന്നവനായും ധവളകാന്തി പ്രവാഹം പൊഴിക്കുന്ന പുഞ്ചിരിതൂകുന്നവനായുമിരിക്കുന്ന വാസുദേവൻ; എന്റെ ദുഷ്കൃതം വേഗം നശിപ്പിക്കട്ടെ. (ചവർഗ്ഗം)

തനോതു ലക്ഷ്മീർമ്മമ ലോര-
സ്ഥലോല്ലസത്കൗസ്തുഭവന്യമാലഃ.
ദയാനിധിർവ്വക്ത്രസരോജഖേല-
ദ്ധരാരമാക്ഷിഭ്രമരോമുകുന്ദഃ. 33

പരിശുദ്ധമായ മാറിടത്തിൽ പരിലസിക്കുന്ന കൗസ്തുഭരത്നത്തോടും വനമാലയോടും കൂടിയവനും, ധരാദേവിയുടേയും രമാദേവിയുടേയും കണ്ണുകളാകുന്ന വരിവുകൾ കളിച്ചുംകൊിരിക്കുന്ന മുഖപദ്മത്തോടുകൂടിയവനും പ്രേമത്തിന്നിരിപ്പിടമായുമിരിക്കുന്ന ശ്രീപതി എനിക്കു സമ്പത്സമൃദ്ധി ചെയ്തരുളട്ടെ. (തവർഗ്ഗം)

പടീയസേ ഭക്തജനാഭിലാഷ-
ഫലപ്രദാനേവിഭവേനമോസ്തു
ബലാനുജായാനിശമബ്ജയോനി-
ഭവേന്ദ്രമുഖ്യാമരപൂജിതായ. 34

ആശ്രിതജനങ്ങളുടെ അഭീഷ്ടത്തന്നനുസരിച്ച് ഫലംകൊടുക്കുന്നതിൽ അതിവിരുതനായും വിഭുവായും ബലദേവന്റെ അനുജനായും ബ്രഹ്മാവ്, ശിവൻ, മഹേന്ദ്രൻ മുതലായ ദേവന്മാരാൽ അർച്ചിക്കപ്പെടുന്നവനുമായ അച്യുതന്നായ്ക്കൊ് നമസ്സ് ഭവിക്കട്ടെ. (പവർഗ്ഗം)

അനന്തരം മൂന്ന് (ആര്യാ മാത്രാ) വൃത്തത്തിലുള്ള ശ്ലോകങ്ങൾ യമകപ്രാസവിശേഷം കുറിക്കുന്നു.

ഗോവിന്ദോ മമ തനുതാം
ശ്രിയോദ്ദത്സർവ്വമലവിരാമമതനുതാം

കത് കാ യോ തി ഘ്ന നാ നാം
മദവിച്ഛ്രേത്രീം രുചിം ദധാതി ഘ്നനാനാം. 35

കൊഴുപ്പേറിയ മഴക്കാറുകളുടെ പുളപ്പ് പോക്കുന്ന നിറം കലർന്നവനും, അനല്പമായ ശോഭാസമ്പത്തിയന്നവനുമായ ഗോവിന്ദൻ എന്റെ സർവ്വപാപങ്ങൾക്കും ശാന്തി ചെയ്തരുളട്ടെ.

പദ്മാക്ഷിഭ്രമരഹിത-
സ്മിതാംശു കുന്ദോപി ഭവമലഭ്രമരഹിതഃ
യോ വിദ്ധ്വംസതു മേഘം
പ്രഭയാ ശൗരിർന്നവം ജയൻ സതു മേഘം. 36

ശ്രീഭഗവതിയുടെ കണ്ണുകളാകുന്ന വുകൾ കൊതിക്കുന്ന, പുഞ്ചിരിപ്രഭയാകുന്ന മുല്ലപ്പൂവോട് കൂടിയവനാണെങ്കിലും; (പുത്രമിത്രകളത്രാദി) സംസാരമലത്തിൽ ഭ്രമമില്ലാത്തവനും, കാന്തികൊ് പുതുമേഘത്തിന്നു പരാജയം നൽകുന്നവനുമായ മുകുന്ദൻ എന്റെ മഹാപാപം സംഹരിക്കുമാറാകട്ടെ. (വിരോധാഭാസാലങ്കാരം - ഭ്രമര -ഹിത എന്ന വിരോധത്തിന്ന് 'ഭ്രമരഹിത' എന്ന പരിഹാരം).

യോ വിദ്യുത്കരസിചയഃ
സ്ഫുടം ദധദ്രത്നഗണമസാവുരസിചയഃ
ലീലാതല്പരഭൂ മാ-
മിലിതോ വിഷ്ണുർമ്മുദേ സ്തു നഃ പരഭൂമാ. 37

മിന്നൽപ്പിണരൊളിവീശുന്ന ചേലയോടുകൂടിയവനും മാറിൽ തിളങ്ങുന്ന രത്നമാലയോടുകൂടിയവനും വിനോദാക്തകളായ ക്ഷമാദേവിയോടും രമാദേവിയോടും കൂടിയവനും ഏറ്റവും ഐശ്വര്യനിധിയായും ഇരിക്കുന്ന മഹാവിഷ്ണു നമുക്ക് സന്തോഷത്തിന്നായ്ക്കൊ് ഭവിക്കട്ടെ.

സ്രഗ്ദ്ധരാവൃത്തത്തിൽ പദാന്തയമകം കാണിക്കുന്നു.

ലക്ഷ്മ്യാഞ്ചോദ്രിക്തരാഗോ മുഖജിതവികസ-
ത്സാരസായാം രസായാം
രത്നാനാം മൗലിഭാജാം രുചിലസിതപദോ-
ദ്ഭാസുരാണാം സുരാണാം
വിശ്വേശഃ കേശവോനസ്സുലിലയുതഘ്നനോ-
ദാരലക്ഷ്മീരലക്ഷ്മീ-
മുജ്ജിത്വാവ്യാദ്ദധാനഃ പ്രമുദിതചരണാ-
സേവിലോകം വിലോകം. 38

വിടരുന്ന ചെന്താമരപ്പൂവിനെ പരാജയപ്പെടുത്തുന്ന മുഖത്തോടുകൂടിയ ലക്ഷ്മീദേവിയിലും ഭൂമീദേവിയിലും ഏറ്റവും അനുരക്തനായും ദേവ

ന്മാരുടെ കിരീടങ്ങളിലെ തിളങ്ങിക്കൊിരിക്കുന്ന രത്നങ്ങളുടെ ശോഭ കൊ് പരിലസിക്കുന്ന ചേവടികളോടുകൂടിയവനായും, കാറൊളിവർണ്ണത്തോടു കൂടിയവനായും പാദാശ്രിതന്മാർക്ക് പ്രമോദപ്രദമായ കടാക്ഷത്തോടുകൂടിയവനായും, ലോകേശ്വരനുമായിരിക്കുന്ന കേശവൻ നമ്മുടെ അലക്ഷ്മിയെ നീക്കിക്കാത്തരുളട്ടെ.

നാലുപാദങ്ങളിലും പ്രാരംഭത്തിൽ യമകം. വൃത്തം മന്ദാക്രാന്താ.

പദ്മാപദ്മാർത്ഥിതലളിതരുക്പാണിനാളാളിതാംഘ്രിർ-
ഭാസ്വത്ഭാസ്വത്ഘനതരമണിശ്രേണികോടീരധാരീ.
ചക്രീ ചക്രീശ്വരമയമഹാതല്പശായീ ക്രിയാന്മേ
ലക്ഷ്മീം ലക്ഷ്മീംവപുഷി ഭഗവാനൈന്ദ്രനീലീംദധാനഃ. 39

ലക്ഷ്മീദേവിയുടെ പദ്മകോമളങ്ങളായ കൈകളാൽ താലോലിക്കപ്പെടുന്ന അടിമലരോടും ആദിത്യപ്രഭങ്ങളായ രത്നങ്ങൾ പതിച്ച കിരീടത്തോടും ചക്രായുധത്തോടും സർപ്പേശ്വരതല്പത്തിൽ ശയനത്തോടും മെയ്യിൽ ഇന്ദ്രനീലരത്നത്തിന്റെ കാന്തിയോടും കൂടിയിരിക്കുന്ന ഭഗവാൻ എനിക്ക് സമ്പത്തരുളുമാറാകട്ടെ.

ദ്യൗപായനാദികവിതൃവ്രജഗീയമാനാ
ദേവസ്യ യസ്യ വിമലാ വിപുലാ ഹി കീർത്തിഃ
കാചിദ്ദയാ സ്തി മയി ചേത് ബലിബന്ധുരസ്യ
കിം വാ ഭവേത് കിമപി കാര്യമസാദ്ധ്യമത്ര. 40

ശ്രീവേദവ്യാസമഹർഷി മുതലായ കവിസമൂഹത്താൽ യാതൊരു ദേവന്റെ നിർമ്മലവും വിശാലവുമായ കീർത്തി; (ശ്രീമദ്ഭാഗവതാദി ഗ്രന്ഥങ്ങളെക്കൊ്) വർണ്ണിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു? (ഐശ്വര്യസിദ്ധികൊ് വാമനനായും ത്രിവിക്രമനായും) മഹാബലിക്കുപോലും മനോഹരനായിരിക്കുന്ന ആ ദേവന്ന് എന്നിൽ അല്പമെങ്കിലും കരുണയുെങ്കിൽ; ഇഹലോകത്തിൽ എനിക്ക് എന്തൊരു കാര്യമാണ് അസാദ്ധ്യമായിട്ടുള്ളത്? ഒന്നുമില്ലെന്ന് ഫലിതം. വൃത്തം വസന്തതിലകം.

അടുത്ത രു ശ്ലോകങ്ങൾ ചില അസാധാരണ സന്ധികൾ കാണിക്കുന്നു.

ബിഭവാനതകാമദായിതാ-
പടവിന്ദീവരപത്രലോചന
ഹരഇന്ദ്രമുഖാർച്യമാന! മേ
ഭവലക്ഷ്മ്യാ അതിനിർമ്മലാകൃതേ! 41

സന്ധികൾ: 1. വിഭോ + ആനത = വിഭവാനത 2. പടോ + ഇന്ദീവര = പടവിന്ദീവര. 3. ഹരേ + ഇന്ദ്ര = ഹരഇന്ദ്ര. 4. ലക്ഷ്മൈ്യ + അതി = ലക്ഷ്മ്യാ അതി എന്നിവ.

ആശ്രിതന്മാരുടെ അഭീഷ്ടം സാധിപ്പിക്കുന്നതിൽ സമർത്ഥനായും സർവ്വശക്തനായും നീലോല്പലദളംപോലെ നേത്രങ്ങളോടുകൂടിയും ഇന്ദ്രാദിദേവന്മാർക്ക് പൂജ്യനായും ഏറ്റവും പാവനമായ ആകൃതിയോടുകൂടിയും ഉള്ള അല്ലയോ ഭഗവാനെ! അങ്ങ് അടിയന്ന് സമ്പത്തിനായ്ക്കൊ് ഭവിക്കേണമേ!. വൃത്തം വിയോഗിനി.

ഹരീരമേതാധിമദീയമാനസം
പരീതപത്താം സ്വനിഷേവിണാം ഹരൻ
യമാരിപദ്മാസനവാസവാദി ഭീ-
രമാവിഹാരൈകനിധിർന്നിഷേവിതഃ. 42

സന്ധികൾ : ഹരി + രമേത = ഹരീരമേത ദിഭിഃ + രമാ = ദിഭീരമാ.

തന്നെ ഭജിച്ചുംകൊിരിക്കുന്നവരുടെ ദൈന്യാവസ്ഥയെ പരിഹരിക്കശീലമായുള്ളവനായും, ശിവബ്രഹ്മേന്ദ്രാദി ദേവന്മാരാൽ ആരാധിക്കപ്പെടുന്നവനായും ലക്ഷ്മീദേവിയുടെ ക്രീഡാനിലയമായുമിരിക്കുന്ന ശ്രീ ഭഗവാൻ എന്റെ മനസ്സിൽ കളിയാടട്ടെ. വൃത്തം വംശസ്ഥ.

വംശസ്ഥവൃത്തത്തിലുള്ള അനന്തരപദ്യത്തിൽ; ആകാശത്തിന്ന് പുരാണപ്രസിദ്ധമായ വിഷ്ണുപദത്വത്തെ കവി, രൂപകംകൊ് നിരൂപണം ചെയ്യുന്നു.

സുരേന്ദ്രചൂഡാമണി താരവല്ലഭാ-
സ്ഫുരത്കരാശ്ലിഷ്ട നഖാമൃതദ്യുതി.
യദേതദന്തർമ്മമ ഭാതു നിർമ്മലം
പരംപുരം വിദ്വിഷതോംഘ്രിപുഷ്കരം. 43

സുരേന്ദ്രന്മാരുടെ - ഇന്ദ്രാദിദിക്പാലന്മാരുടെ കിരീടരത്നങ്ങളാകുന്ന നക്ഷത്രങ്ങൾ; ആ നക്ഷത്രങ്ങളാകുന്ന പത്നിമാരുടെ പ്രകാശിച്ചുംകൊിരിക്കുന്ന കരങ്ങളുടെ ആലിംഗനം (ആസ്വദിക്കുന്ന) നഖമാകുന്ന ചന്ദ്രനോടുകൂടിയതും ഏറ്റവും വിശദവും ആയ മുരാരിദേവന്റെ പാദമാകുന്ന ആകാശം എന്റെ ഹൃദയത്തിൽ പ്രകാശിക്കട്ടെ. അംഘ്രിപുഷ്കരം - പദാംബുജം എന്നു ധ്വനി.

അടുത്ത രുശ്ലോകങ്ങൾ പ്രത്യേകിച്ച് 'ബുഭുത്സു' 'ഉദ്ദിധീഷു' 'രിരക്ഷിഷാ' 'വിജിഘ്രാംസാ' മുതലായ സമാസങ്ങളെ കാണിപ്പാൻ ഉദ്ദേശിച്ചുംകൊുള്ളവയായിരിക്കണം.

കിന്നോബുഭുത്സുരസി കേശവ! മദ്ദശാം ത്വം?
കിം മാം ന ദൈന്യജലധേർദ്രുതമുദ്ദിധീർഷുഃ?
കിം ദിത്സുരേവ മയി കിന്ന തവാംഘ്രിദാസ്യം?
കോ ദീനവത്സലതയാസ്തി ഭവത്സമാന? 44

അല്ലയോ ഭഗവാനെ! കേശവ! അങ്ങ് അടിയന്റെ ദൈന്യാവസ്ഥ

ബോധിപ്പാൻ ഒരുക്കമുള്ളവനല്ലെന്നോ? അങ്ങ് അടിയനെ ദുഃഖസമുദ്രത്തിൽനിന്ന് കരകയറ്റാൻ ശ്രമിക്കുന്നവനല്ലെന്നോ? അങ്ങ് അടിയന്ന് അങ്ങയുടെ ഭൃത്യഭാവം നൽകാൻ ഭാവമില്ലെന്നോ? ദീനന്മാരിൽ അനുകമ്പകൊ് അങ്ങേക്ക് സമനായി മറ്റാരാണുള്ളത്? വൃത്തം വസന്തതിലകം.

അജനി യസ്തു രിരക്ഷിഷയാ സതാം
യുദുകുലേപ്യസതാം വിജിഘ്രാംസയാ
വിപദമാശു വിധൂയ മമാധുനാ
മധുഭിദാ ക്രിയതാമവനം ചിരം. 45

'പരിത്രാണായസാധൂനാം' എന്ന ഗീതാവചനപ്രകാരം സജ്ജനങ്ങളെ രക്ഷിപ്പാനും ദുർജ്ജനങ്ങളെ ശിക്ഷിപ്പാനുമുള്ള ഉദ്ദേശത്തോടുകൂടി യദുവംശത്തിൽ അവതരിച്ച ഭഗവാൻ ശ്രീകൃഷ്ണൻ ഇപ്പോൾ എന്റെ ആപത്തിനെപോക്കി വേഗത്തിൽ ചിരകാലം രക്ഷനൽകുമാറാകട്ടെ. വൃത്തം ദ്രുതവിളംബിതം.

ജയന്നഹോ! ആനനപങ്കജസ്യ യഃ
ശ്രിയാ ശശാങ്കം വ്രജയോഷിതാം മനഃ
കടാക്ഷപീയൂഷരസൈർന്നയന്നയം
കഠോരമൂർച്ഛാം ഹരിരസ്തു വശ്ശ്രിയേ. 46

മുഖപദ്മത്തിന്റെ കാന്തികൊ് ഭഗവാൻ ചന്ദ്രനെ കീഴടക്കി; എന്നുതന്നെയല്ല; അമൃതരസംപൊഴിക്കുന്ന കടക്കൺവിലാസംകൊ് ഗോപസ്ത്രീകളുടെ മനസ്സിന്ന് അതിയായ പാരവശ്യം ഉളവാക്കുകയും ചെയ്തു. അഹോ! ആശ്ചര്യം! ഇങ്ങിനെയുള്ള ശ്രീകൃഷ്ണൻ നിങ്ങൾക്ക് സമ്പത്തരുളുമാറാകട്ടെ. (ചന്ദ്രൻ താമരപ്പൂവിനെ ജയിക്കുന്നതും, അമൃത് മൂർച്ഛയെ പരിഹരിക്കുന്നതുമാണ് സാധാരണ പതിവ്. ഇവിടെ രും വിപരീത ധർമ്മമാകയാൽ ആശ്ചര്യം). വൃത്തം വംശസ്ഥം.

അടുത്ത ശ്ലോകത്തിലും ചില സന്ധികാര്യമാണ് മുഖ്യനിർദ്ദേശം.

കൃപാലവേത്യാപി മുരാര ഏകദാ
മദീയചക്ഷുഃ പദവീമശങ്കിതഃ
അഘാന്ധകാരക്ഷപണേന്ദവാപയ-
സ്ത്രിലോകരക്ഷിന്നയി; മാം കൃതാർത്ഥതാമ 47

സന്ധികാര്യം: 1. കൃപാലോ + ഏത്യ = കൃപാലവേത്യ. 2. മുരാരേ + ഏകദാ = മുരാരഏകദാ. 3. ക്ഷപണേന്ദോ + ആപയ = ക്ഷപണേന്ദവാപയ എന്നിവ.

അല്ലയോ കരുണാശാലിയായ ഭഗവാനെ! മഹാപാപമാകുന്ന കൂരിരുളിന്ന് പൂന്തിങ്കളെ! മൂലോകനാഥ! അങ്ങ്, ശങ്കകൂടാതെ ഒരു പ്രാവശ്യമെങ്കിലും എനിക്ക് പ്രത്യക്ഷമായിട്ട് എന്നെ കൃതാർത്ഥനാക്കിച്ചെയ്യേണമേ. വൃത്തം വംശസ്ഥം.

അനന്യനാഥസ്യ മുകുന്ദ! ഹന്ത!
ദൈന്യപ്രശാന്തൗ ഭഗവന്നമുഷ്യ
കിം വാ മമോദാസിതവാനസി ത്വം?
താമേവ ഭൂയോപ്യഹമർത്ഥയേ ത്വാം. 48

ഭഗവാനെ! നിന്തിരുവടിമാത്രം ആശ്രയമായിട്ടുള്ള ഈയുള്ളവന്റെ അടിയന്റെ ദുഃഖനിവാരണത്തിൽ അങ്ങ് ഉപേക്ഷക്കാരനായിത്തീർന്നിരിക്കുന്നുവോ? കഷ്ടം! എന്നാൽ ഇനിയും പലവട്ടം അടിയൻ ആ ദുഃഖശാന്തിയെ തന്നെയാണങ്ങയോടപേക്ഷിക്കുന്നത്. വൃത്തം ഉപജാതി.

അടുത്ത പദ്യം വംശസ്ഥവൃത്തം പാദാദ്യയമകമാണ്.

ശുഭാശുഭായുർന്നിതരാം ന കിം ക്രിയാ-
ത്സമേ സമേതഃ പശുപാർഭകൈശ്ചയഃ
ഘനാഘനാർത്ഥ്യാസിതരുക്സ്വസേവിനഃ
സദാ സദാരാദ്ധ്യപദോ ജനാർദ്ദനഃ. 49

മംഗളങ്ങൾക്ക് ഏറ്റവും ആസ്പദമായി, ഇടയച്ചെറുക്കരോരിടചേർന്നവനായി, മേഘങ്ങൾക്ക് പ്രബലമായി യാചിക്കത്തക്ക നീലനിറമിയന്നവനായി, സാധുക്കളാരാധിച്ചുപോരുന്ന കാലിണയോടുകൂടിയവനായിരിക്കുന്ന ആ ജനാർദ്ദനൻ; തന്റെ സേവകനായ അനിക്കഭ്യുദയം ചെയ്കയില്ലെന്നോ? തീർച്ചയായും ചെയ്യും! (എന്നു ഫലിതം).

കുര്വീത വസ്സ കല മംഗല മംഗലക്ഷ്മ്യാ
കുർവ്വൻ പ്രലോപിതമദാം ച തമാലമാലാം
ദർവ്വീകരേന്ദ്രശയനോ ഭഗവാൻ പ്രണമ്ര
സർവ്വേഹിതാർത്ഥകരണാല്പിതകല്പശാഖീ. 50

തിരുമെയ്ശോഭകൊ് പച്ചിലമരത്തോപ്പിന്റെ പുളപ്പ് കുറക്കുന്നവനായും, ഫണിരാജതല്പത്തിൽ ശയിക്കുന്നവനായും, ഭക്തന്മാരുടെ പ്രാർത്ഥനകളെല്ലാം സാധിപ്പിക്കുന്നതിൽ കല്പകവൃക്ഷത്തെ ധിക്കരിക്കുന്നവനായുമിരിക്കുന്ന വൈകുണ്ഠൻ നിങ്ങൾക്കെല്ലാ നന്മകളും ചെയ്തരുളുമാറാകട്ടെ. വൃത്തം വസന്തതിലകം.

ഇനിയുള്ള ഇരുപത് പദ്യങ്ങൾകൊ് ശ്രീമദ്ഭാഗവതപ്രതിപാദിതങ്ങളായ മത്സ്യാദ്യവതാരങ്ങളെ യഥാക്രമം വർണ്ണിക്കുന്നു.

മത്സ്യാവതാരഃ

യത്പുച്ഛാസ്ഫാലനോലകംപിതജലധിപയോ-
ധൗതവൈരിഞ്ചലോകം
ജാനേ ഗോവിന്ദ! വേദോദ്ധരണ! രസികതാ-
ഭാഗ്വപുസ്ത്വദ്ധൃതം നഃ

തസ്യാന്മാത്സ്യം ശുഭാപ്ത്യൈ ഖലു ദലിതഹയ-
ഗ്രീവവക്ഷഃ പ്രദേശ-
പ്രസ്രാവ്യത്രസ്രാക്ഷിതാഗ്ര സ്ഫുരദതി കഠിനോ-
ത്തുംഗസൃംഗാങ്കിതാസ്യം. 51

ഹേ ഭഗവൻ! ഗോവിന്ദ! വേദോദ്ധരണത്തിന്നായി അങ്ങ് രസികനായ മത്സ്യരൂപം അംഗീകരിച്ചതിനെ ഞാൻ ഓർക്കുകയാണ്. ഊക്കേറിയ വാലിളക്കംകൊിളകിമറിയുന്ന കടൽവെള്ളം ഓളംതള്ളി, സത്യലോകത്തെ ആറാടിക്കുമാറ് മേലോട്ടുയർത്തിയും; കുത്തിപ്പിളർക്കപ്പെട്ട ഹയഗ്രീവന്റെ മാർത്തട്ടിൽനിന്ന് കുടുകുടെച്ചാടുന്ന കടുനിണത്തിൽ കുളിച്ച്, തിളങ്ങിക്കൊിരിക്കുന്നതും കടുപ്പമേറിയതും അത്യുന്നതവുമായ കൊമ്പുകൊ് മുൻഭാഗത്തടയാളപ്പെട്ട മുഖത്തോടുകൂടിയുമിരിക്കന്ന ആ മത്സ്യരൂപം നമുക്ക് ശുഭസമ്പ്രാപ്തിക്കിടയാക്കട്ടെ. വൃത്തം സ്രഗ്ദ്ധരാ.

കൂർമ്മാവതാരഃ

മുകുന്ദ! ഭവതാധൃതം തദനുകമ്പയാ പാതു മാം
ഡജഗന്തി നിഖിലാനി യദ്വഹദജസ്രമത്യൂർജ്ജിതം
വപുഃ കില വിശിഷ്യ യത്ഭൃശ ഗഭീരദുഗ്ദ്ധോദധി-
പ്രമഗ്നപൃഥുമന്ദരോദ്ധരണ കർമ്മഠം കാമഠം. 52

അല്ലയോ ഭഗവൻ! ഭവാൻ എല്ലാലോകങ്ങളും എപ്പോഴും വഹിക്കത്തക്കവണ്ണം അത്ര മഹത്തരമായി സ്വീകരിച്ചതും വിശേഷിച്ച്, അത്യഗാധമായ പാല്ക്കടലിൽ (മഥനാവസരത്തിൽ) ആ്പോയ മന്ദരമഹാമല ഉയർത്തുവാൻ ഉദ്യമിച്ചതുമായ ആ മഹാകൂർമ്മം എന്നെ സദയം രക്ഷിക്കട്ടെ. വൃത്തം പൃഥ്വീ.

വരാഹാവതാരഃ

ഹന്താ ഹന്താതിരേകാദഭവദവനി മാ-
ദായ യോദാനവാനാം
പാതാ പാതാലലോകേ നിദധദയി! ഹിര-
ണ്യാക്ഷമപ്യാചരന്തം
സർവ്വം സർവ്വംസഹാധീശ! ദുരിതമമും
ഹന്തുമാസീത്തദന്യഃ
കോലം കോലന്തു തംന്ത്യാം മുരഹര! പിപദ-
ശ്ശാന്തയേ ചിന്തയേഹം. 53

അസുരന്മാരുടെ നേതാവായ ഹിരണ്യാക്ഷൻ, ഗർവ്വം മൂത്ത് ഊഴിയെ

ഇഴച്ച് പാതാളത്തിലാഴ്ത്തി, ഹേ ക്ഷേമാവര! ഈവിധം അനേകം ദുരന്ത ദുരിതംചെയ്യുന്ന ഇത്തരക്കാരെയമർത്തുവാൻ അങ്ങേക്കൊഴികെ മറ്റാർക്കു സാദ്ധ്യമാകും? ഹേ ഭഗവൻ! അന്ന് അവനെക്കൊല്ലുവാൻ, അങ്ങ് ധരിച്ച ആ മഹാവരാഹരൂപം ആപൽപ്രശമനത്തിന്നായി ഞാൻ ധ്യാനിച്ചുകൊ ള്ളുന്നു.

നൃസിംഹാവതാരഃ

ഭിത്വാ ബദ്ധരുഷാ ഹിരണ്യകശിപോർ-
വ്വക്ഷസ്തദന്തർഗ്ഗള-
ദ്രക്താഭ്യക്തസുതൈക്ഷ്ണ്യയുക്തനഖരോ-
ദ്രിക്താംശുദോർമ്മണ്ഡലഃ
ബിഭ്യദ്ഭിഃ പ്രണതസ്സുരൈർമ്മുരഹര!
പ്രഹ്ലാദമഹ്ലാദയൻ
ബിഭ്രദ്ഘോരനൃസിംഹമൂർത്തിരയി! നാ-
പായാദപായാദ്ഭവാൻ. 54

ഒതുക്കാൻ വയ്യാത്ത കോപാവേശത്തോടുകൂടി, ഹിരണ്യകശിപു വിന്റെ മാറിടം പിളർന്ന്, ആയതിൽനിന്നുളവായ ചെഞ്ചോരപ്രവാഹത്തിൽ മുക്കി, വർദ്ധിച്ച പ്രകാശത്തോടും കൂർത്ത് മൂർത്ത് കർക്കശമായ നഖക്കൂ ട്ടമെഴുന്ന കരശതം മണ്ഡലാകൃതിയിൽ പരത്തി; അത്യുഗ്രമായ അങ്ങയുടെ ആ നരസിംഹരൂപം; അല്ലയോ ഭഗവൻ! ഭയവിഹ്വലരായ ദേവന്മാരാൽ നമസ്കരിക്കപ്പെടുകയും പ്രഹ്ലാദനെ ആഹ്ലാദിപ്പിക്കുകയും ചെയ്തു. ഏതാ ദൃശനായ അങ്ങ്, ഞങ്ങളെ ആപത്തിൽനിന്ന് രക്ഷിക്കേണമേ. വൃത്തം ശാർദ്ദൂലവിക്രീഡിതം.

വാമനാവതാരഃ

ത്രിപദപരിമിതം ത്വം ഭൂതലം പ്രാർത്ഥ്യദൃപ്തം
ബലിമപിബലവന്തം വഞ്ചയൻ സർവ്വലോകാൻ
മുരമഥന! ഗൃഹീത്വാ പാലയൻ പാലയാസ്മാ-
ദ്രുഹിണമുഖനിഷേവ്യോ വാമനഃ പാവനോസ്മാൻ. 55

ഹേ ഭഗവൻ! അങ്ങ് അഹങ്കാരിയായ മഹാബലിയോട് മൂന്നടി നിലം ഇരന്നു, ശക്തനായിരുന്നുവെങ്കിലും അവനെ ചതിച്ച്, മൂന്നു ലോകങ്ങളും അവനിൽനിന്ന് വീടുത്ത് രക്ഷപ്പെടുത്തി ബ്രഹ്മാദിദേവന്മാർക്ക് പൂജ നീയമാണ് പരിശുദ്ധമായ ആ വാമനരൂപം ഞങ്ങളെ രക്ഷിക്കട്ടെ. വൃത്തം മാലിനി.

ഭാർഗ്ഗവാവതാരം

സക്രോധകൃത്ത കൃതവീര്യസുതാദിഭൂഭൃ-
ക്കണ്ഠാസൃഗുക്ഷിത കഠോര കുഠാരധാരീ
ദത്താവനിർദ്വിജവരേഷു ച ഭഗ്നശോകം
കൃത്വാവ മാം മധുരിപോ! ഭൃഗുനാഥരൂപീ. 56

അല്ലയോ ഭഗവാനെ! കോപത്തോടുകൂടി കാർത്തവീര്യൻ മുതലായ ക്ഷത്രിയരാജാക്കന്മാരുടെ ഗളച്ഛേദം ചെയ്ത്, രക്താഭിഷിക്തമായ കഠിന വെണ്മഴു ധരിച്ചുംകൊ് ഭാർഗ്ഗവരാമരൂപത്തിൽ ബ്രാഹ്മണശ്രേഷ്ഠർക്കായ്ക്കൊു ഭൂമി ദാനംചെയ്തു. അങ്ങിനെയുള്ള ഭഗവാൻ എന്റെ ദുഃഖം നീക്കിപ്പാലിക്കട്ടെ.

ശ്രീരാമാവതാരം

ത്രൈലോക്യപീഡനവിധായി ഗരിഷ്ഠഗർവ്വ-
പൗലസ്ത്യപാടനപടുസ്ഫുടശോഭിബാണഃ
രാമാത്മകഃ ക്ഷിതിസുതാഹൃദയൈകചോരഃ
ശ്യാമദ്യുതിശ്ച മധുസൂദന! പാലയാസ്മാൻ. 57

അല്ലയോ മധുസൂദന! മൂലോകങ്ങൾക്കും കഠിനോപദ്രവകാരിയും അതിബലവാനും അഹംഭാവിയുമായ രാവണനെ സംഹരിപ്പാൻ വിദഗ്ധനായ വില്ലാളിയായും ജാനകീദേവിയുടെ ഹൃദയം സവിശേഷം ആകർഷിക്കത്തക്ക ശ്യാമളതേജസ്വിയും ഭഗവാൻ രാമചന്ദ്രാഭിധാനനായ അങ്ങ് ഞങ്ങളെ രക്ഷിച്ചുകൊള്ളേണമേ.

ബലരാമാവതാരം

കർപ്പൂരകുന്ദസ്ഫടികാമൃതാംശു-
ദർപ്പപ്രഭേദോദ്യതശുഭ്രകാന്തിം
ഹരേ! ഹലാലംബിവിലാസിഹസ്തം
സ്മരാമി സങ്കർഷണരൂപിണം ത്വാം. 58

അല്ലയോ ഹരേ! കർപ്പൂരം, മുല്ലപ്പൂ, പളുങ്ക്, തിങ്കൾ എന്നിവയുടെ അഹങ്കാരവിച്ഛേദം വരുത്തുമാറ് ധവളശോഭയോടുകൂടി കയ്യിൽ ഹലായുധം ധരിച്ച് വിലസുന്ന ബലഭദ്രാകൃതിം കൈക്കൊ അങ്ങയെ അടിയൻ സ്മരിച്ചുകൊള്ളുന്നു. വൃത്തം ഇന്ദ്രവജ്രാ.

ശ്രീകൃഷ്ണാവതാരം

സ്നേഹം സ്വസേവിഷു ജനേഷ്വലമാകയ്യ
ദ്രോഹം ച വൈരിഷ്വനയന്തമഹോ! സമസ്താൻ

കാങ്ക്ഷിത്ഗതിം പരമസൗഖ്യമയീമിമാംസ്ഗ്വാം
ശ്രീകൃഷ്ണമേവ ജഗദീശ്വരമാശ്രയാമഃ. 59

ഹേ ഭഗവൻ! തന്റെ ഭക്തജനങ്ങളിൽ സ്നേഹം വളർത്തിയും വിരോധികളിൽ ദ്രോഹം ഏല്പിച്ചുംകൊ് ഈ ഇരുകക്ഷികളേയും മുഴുവൻ അനിർവ്വചനീയമായ നിർവ്വാണസുഖപ്രാപ്തിയാകുന്ന ഏകലക്ഷ്യത്തിലേക്ക് നയിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു. അഹോ ആശ്ചര്യം! ഏവംവിധനായിരിക്കുന്ന സാക്ഷാൽ ജഗദീശ്വരൻ (ശ്രീകൃഷ്ണനെത്തന്നെ ഞങ്ങൾ ശരണം പ്രാപിക്കുന്നു. വൃത്തം വസന്തതിലകം.

കല്ക്യാവതാരം

മ്ലേച്ഛാന്ധകാരനികരക്ഷപണാംശുഭന്തം
ഭ്രാജത്കഠോരകരവാലകരം ഭവന്തം
സർവ്വാപദാം പ്രശമനായ മുകുന്ദ നിത്യം
സംഭാവയേ മനസി കല്പിതകല്കിരൂപം. 60

അല്ലയോ ജഗദീശ്വര! മുകുന്ദ! അങ്ങ് മ്ലേച്ഛവർഗ്ഗമാകുന്ന കൂരിരുൾക്കൂട്ടം നശിപ്പിക്കേതിലേക്ക് ആദിത്യതേജസ്സിയായി, കല്കിരൂപത്തിൽ അവതരിച്ചു. കയ്യിൽ തിളങ്ങുന്ന ഉഗ്രമായ ഖഡ്ഗം ധരിച്ച ആ കല്കി ഭഗവാനായ ഭവാനെ സർവ്വാപത്തുകളുടേയും പരിശാന്തിക്കായ്ക്കൊ ് , ഞാൻ മനസ്സിൽ സംഭാവന ചെയ്തുകൊള്ളുന്നു. വൃത്തം വസന്തതിലകം.

ശ്രീബുദ്ധാവതാരഃ

കൃതമരാജയോപ്യമേയതേജോ-
ജിതലോകോദ്രുഹിണാദിപൂജിതോയഃ
ഭവതാപഹൃതോ നമോസ്തുനിത്യം
ഭവതേ മാധവ! ബുദ്ധരൂപഭാജേ. 61

അല്ലയോ മാധവ! (അപ്രധൃഷ്യതകൊ്) കാമനെ ജയിച്ചവനായും, അളവറ്റ തേജസ്സുകൊ് ലോകത്തെ കീഴടക്കിയവനായും, ബ്രഹ്മാദിദേവന്മാരാൽ പൂജിതനായും, സംസാരസന്താപത്തെ പരിഹരിക്കുന്നവനായുമിരിക്കുന്ന ബുദ്ധാകൃതികൈക്കൊ, അങ്ങയ്ക്കായ്ക്കൊു നിത്യവും നമസ്കാരം! വൃത്തം വന്തമാലികാ.

ശ്രീകപിലാവതാരഃ

മാത്രമുകുന്ദോപദിദേശ്യസ്ത്വം
തത്ത്വം വിശുദ്ധം ഖലു ദേവഹൂത്യൈ.
ഭജാമഹേ കന്മഷകാനനൗഘ-
വൈശ്വാനരം തം കപിലാത്മകം ത്വാം. 62

ഭഗവാനെ! സർവ്വേശ്വര! ശ്രീകപിലവാസുദേവനായവതരിച്ച് അങ്ങ് സ്വമാതാവായ ദേവഹൂതിക്കായ്ക്കൊ്, പരിശുദ്ധമായ ആദ്ധ്യാത്മിക തത്ത്വം (സാംഖ്യം) ഉപദേശിച്ചു. മഹാപാതകകൊടുങ്കാട്ടിൻകൂട്ടത്തിന്നു കാട്ടുതീയ്യായ ആ കപിലമൂർത്തിയെ ഞങ്ങൾ അഭയം പ്രാപിക്കുന്നു. വൃത്തം ഉപജാതി.

ശ്രീ നരനാരായണാവതാരഃ

രൂക്ഷംസഹസ്രകവചം ദനുജം നിഗൃഹ്ണൻ
രക്ഷൻ സുരാനപി പരാനഖിലാംശ്ചസാധൂൻ
ആരാധിതോ ഹി മുനിഭിസ്സഹിതോനരേണ
നാരായണസ്ത്വമവ! ഭക്തപരായണോസ്മാൻ. 63

ഭഗവൻ! ഭക്തവത്സല! ഘോരനായ സഹസ്രകവചാസുരനെക്കൊന്ന് ദേവന്മാരെ മാത്രമല്ല, മറ്റെല്ലാ സജ്ജനങ്ങളെ രക്ഷിപ്പാനും ഭൂവി, ഋഷി മാർക്കും അഭിവന്ദ്യനായി, നരസമേതനായി, അങ്ങ് അംഗീകരിച്ച ഭക്തപ രായണനായ നാരായണമഹർഷിയുടെ അവതാരം ഞങ്ങളെ രക്ഷിക്കട്ടെ!

ശ്രീധന്വന്തര്യവതാരഃ

ഉപാത്തപീയൂഷഘടാരിശംഖ-
ജലൗഘാനിം മധുസൂദനം ത്വാം
ധന്വന്തരീം മുക്തസമസ്തതാപാം
സ്വനാമന്തമാനമ്രജനാനുപാസേ. 64

ഹേ മധുരിപോ! ആശ്രിതലോകത്തെ (രോഗാദി) സർവ്വസന്താപങ്ങളും തീർത്തനുഗ്രഹിക്കുമാറ്, നാലുതൃക്കൈകളിൽ ശംഖചക്രങ്ങളും അമൃത കുംഭവും ജലൗകവും ധരിച്ച ധന്വന്തരിയായവതരിച്ച അങ്ങയെ അടിയൻ ഉപാസിച്ചുകൊള്ളുന്നു. വൃത്തം ഉപേന്ദ്രവജ്ര.

ശ്രീദത്താത്രേയാവതാരഃ

ശാസ്ത്രാണി യം സംശ്രിതവന്തി വിഷ്ണോ!
സർവ്വാണി, സർവ്വർഷിനിഷേവിതം തം
ദത്താഭിധാത്രേയ തനും നതേഷു
ദത്താഖിലാഭീപ്സിതമാശ്രയേത്വാം. 65

ഹേ പ്രഭോ! സർവ്വശാസ്ത്രങ്ങൾക്കും ആശ്രയഭൂതനും സർവ്വമഹർഷി മാർക്കും പൂജ്യപാദനും, ആശ്രിതന്മാരുടെ സർവ്വാപേക്ഷകളും നിറവേറ്റി യവനുമായ ദത്താത്രേയനായവതരിച്ച നിന്തിരുവടിയെ അടിയൻ അഭയം പ്രാപിക്കുന്നു. വൃത്തം ഇന്ദ്രവജ്രാ.

ഋഷഭാവതാരഃ

ഋഷഭസ്തനയോ ഹി മേരുദേവ്യാ
ഋഷിഭിഃ കേശവ! മാനിതശ്ചജാതഃ
കുരുസർവ്വവിദാത്മതത്ത്വബോധം
പരമാനന്ദമയം ദയാനിധേ! മേ. 66

അല്ലയോ കരുണാകര! കേശവ! ഋഷിമാർക്ക് വന്ദ്യനായി, സർവ്വജ്ഞനായി, മേരുദേവിയുടെ പുത്രനായി ഋഷഭയോഗിയായവതരിച്ച അങ്ങ്, അടിയന്ന് പരമാനന്ദമയമായ ആദ്ധ്യാത്മികതത്ത്വജ്ഞാനം ഉളവാക്കിത്തരേണമേ. വൃത്തം വസന്തതിലകം.

ശ്രീപൃഥ്വവതാരഃ

ദ്രവ്യാണ്യദൂദുഹനേകവിധാനിവേന-
പീഡാതിരേക കബലീകൃതസമ്പദം യഃ
ധാത്രീം സ്വഗോത്രപതിവത്സയുതൈസ്സുരാദ്യൈ-
സ്സ്തുത്യം പൃഥുദ്ദിശവിഭോ! പൃഥുമംഗലം നഃ. 67

ഹേ സ്വാമിൻ! ദുശ്ശീലനായ വേനചക്രവർത്തിയുടെ സ്വേച്ഛാധിപത്യപരമായ മർദ്ദനം നിമിത്തം വലഞ്ഞ ഭൂമി, സമ്പത്തുകളെല്ലാം വിഴുങ്ങിക്കളഞ്ഞു. ആ രത്നൗഷധിസമ്പത്തുകളെ, ഹിമവൽപർവ്വതത്തെ കന്നുകുട്ടിയാക്കി, ദേവന്മാരോടുകൂടി കറന്നെടുത്ത്, മുൻനിലക്ക് വരുത്തിയ, പൃഥുചക്രവർത്തിയായ അങ്ങ്, അടിയങ്ങൾക്ക് ഭൂരിമംഗളം തന്നരുളേണമേ. വൃത്തം വസന്തതിലകം.

ഹംസാവതാരഃ

സംസാരനാമ്നസ്തമസഃ പ്രമാർജ്ജനേ
ഹംസായമാനം നിഖിലസ്യചാത്മനഃ
തത്ത്വം തുരീയസ്യ ബഭാണ യഃ പരം
സത്ത്വം പ്രസീദാച്യുത! ഹംസരൂപധൃക്. 68

അല്ലയോ അച്യുത! ജനനമരണരൂപത്തിലുള്ള അന്ധകാരം നീക്കുവാൻ ആദിത്യതുല്ല്യനായി, സർവ്വാന്തര്യാമിയായ ആത്മാവിന്റെ തുരീയാവസ്ഥയിലുള്ള ശ്രേഷ്ഠതത്ത്വം പ്രഖ്യാപനം ചെയ്ത് ഹംസരൂപധാരിയായ അങ്ങ്, അടിയങ്ങളിൽ പ്രസാദിച്ചരുളേണമേ! വൃത്തം വംശസ്ഥം.

ശ്രീഗരുഡാവതാരഃ

യോ ദാരുണാഹി കുലദാരണചുഞ്ചുപഞ്ചു-
ജ്ജ്യോതിർവ്വിതാനവിജിതാർക്കസഹസ്രമൂർത്തിഃ

ജാതഃപതിശ്ചപതതാം കില വൈനതേയ-
സ്തസ്മൈനമോസ്തു ഭവതേ ഭഗവന്മുരാരേ. 69

ഹേ ഭഗവാൻ! മുരമർദ്ദന! ഭയങ്കരമായ ഫണിവർഗ്ഗത്തെ കൊത്തിപ്പറിച്ചു ചീന്തിക്കളകത്തക്ക ഉഗ്രമായ കൊക്കും, ആയിരം ആദിത്യമണ്ഡലത്തെ ജയിക്കുവാൻതക്ക തേജഃപടലം പ്രസരിപ്പിക്കുന്ന വിഗ്രഹവും പൂണ്ട പക്ഷിരാജനായവതരിച്ച നിന്തിരുവടിയുടെ ഗാരുഡമൂർത്തിക്കായ്ക്കൊണ്ട് നമസ്സ് ഭവിക്കട്ടെ. വൃത്തം വസന്തതിലകം.

ശിംശുമാരാവതാരഃ

പ്രതിസന്ധ്യമുപാസ്യമാനമന്ത-
ർമ്മുനിഭിസ്ത്വാം ധൃതശിംശുമാരരൂപം.
മധുസൂദന! ചിന്തയാമിസർവ്വ-
ഗ്രഹതാരാവയവൗധമാസ്യമാനം. 70

അല്ലയോ മധുസൂദന! എല്ലാ ഗ്രഹനക്ഷത്രങ്ങളുടേയും അവയവക്കൂട്ടത്തെ പ്രകാശിപ്പിച്ചുകൊിരിക്കുന്നതും മുനിമാർ സന്ധ്യതോറും ഉപാസിച്ചുവരുന്നതുമായ അങ്ങയുടെ ശിംശുമാരരൂപത്തെ ഞാൻ മനസ്സിൽ ധ്യാനിച്ചുകൊള്ളുന്നു. വൃത്തം വസന്തമാലികാ.

ഉപേന്ദ്രവജ്രാ വൃത്തത്തിലുള്ള അനന്തരപദ്യത്തിൽ, നാലാംപാദം കൊ് ധാരണാർത്ഥത്തിൽ സുധാങ് ധാതുവിന്റെ വർത്തമാന പ്രഥമ പുരുഷൻ മൂന്നു വചനങ്ങളും യഥാക്രമം കാണിക്കുന്നു.

വിധുശ്രിയം മേ തനുതാം സ, വക്ത്രം
വിധുശ്രിയം പദ്മരുചിം ച പാദൗ
ഹസ്താഃ പരം കല്പക പല്ലവാഭ്യാം
ധത്തേ, ദധാതേ, ദധതേ ച യസ്യ. 71

യാതൊരു ദേവന്റെ തിരുമുഖം ചന്ദ്രന്റെ ശോഭയെ ധരിക്കുന്നു? തൃക്കാലിണ ചെന്താമരയുടെ കന്തിയെ ധരിക്കുന്നു? തൃക്കൈകൾ നാലും (ദാനസാമർത്ഥ്യംകൊ്) കല്പകച്ചെന്തരിളിന്റെ ശ്രീയെ ധരിക്കുന്നു? ആ വിധു- ഭഗവാൻ എനിക്ക് സമ്പത്തരുളട്ടെ.

ലളിതപദവൃത്തത്തിലുള്ള വരുന്ന ശ്ലോകത്തിൽ (നാലുപാദങ്ങളിലും) പാദാന്തയമകപ്രാസം കാണിക്കുന്നു.

വിവിധഗുണാഢ്യ വിരാജവിരാജ-
ദ്വപുരിഹശൂരതനൂജതനൂജഃ
ഹൃദിമമകേകികലാപകലാപ-
ജ്വലിതകചോലമുദേതു മുദേതു. 72

നാനാസൽഗുണങ്ങൾക്കിരിപ്പിടമായ ഗരുഡങ്കൽ ഇരുന്ന് ശോഭിക്കു

ന്നവനായി, വാർകുന്തളത്തിൽ മയിൽപീലി ആഭരണമാക്കിയവനായിരിക്കുന്ന ഭഗവാൻ ശ്രീവാസുദേവൻ എന്റെ മനസ്സിൽ ആനന്ദത്തിനായ്ക്കൊ ുദിക്കട്ടെ.

അടുത്ത മൂന്നു പദ്യങ്ങളും മേൽപ്രകാരം പാദാന്തയമകങ്ങളാണ്.

മരതകജയികുങ്നികായകായഃ
കരധൃതവിസ്ഫുരദംശുചക്രചക്രഃ
വിമലമകുടദുനഭാനുഭാനുർ-
മ്മമഹൃദി ഭാതു ച ശൂരസൂനുസൂനുഃ. 73

തിരുമെയ്യിൽ മരതകപ്പച്ചയെ വെല്ലുമാറുള്ള കാന്തിപടലത്തോടുകൂടിയവനും തൃക്കയ്യിൽ ജ്വലിക്കുന്ന പ്രഭാപൂരം പ്രസരിക്കുന്ന ചക്രത്തോടുകൂടിയവനും സൂര്യപ്രകാശം മങ്ങിക്കുന്ന നിർമ്മലമായ കിരീടത്തോടുകൂടിയവനുമായ ദേവൻ, ശ്രീവാസുദേവൻ എന്റെ അന്തരംഗത്തിൽ വിളങ്ങുമാറാകട്ടെ. വൃത്തം പുഷ്പിതാഗ്ര.

സുതോ ഹി നന്ദസ്യ തമാലമാലാ-
മദാപഹശ്യാമള ധാമധാമ-
ഉര സ്ഥ ലീ ഖേ ല ദു ദാ ര ദാ ര-
ശ്ചകാസ്തു ചിത്തേ മമ ദേവദേവഃ. 74

പച്ചിലമരനിരയുടെ അഹംഭാവം പോക്കുമാറുള്ള നീലനിറത്തിന് വിളനിലമായും, മാറിടത്തിൽ ഉൽകൃഷ്ടമായ ധർമ്മപത്നി (ശ്രീദേവി)യുടെ വിലാസത്തിന്നരങ്ങായുമുള്ള ദേവദേവൻ നന്ദനന്ദനൻ എന്റെ ഉള്ളിൽ പ്രകാശിക്കട്ടെ. വൃത്തം ഉപേന്ദ്രവജ്ര.

കസ്തൂരീതിലകാങ്കിതാമലരുഗു-
ദ്രേകാലികാ കാലികാ-
മുഗ്ദ്ധശ്രീർദ്ദധുഷീ ഗതാചവിഹഗേ-
ന്ദ്രാരൂഢതാം, രൂഢതാം.
മൂർത്തിർയ്യസ്യപരം സുതപ്തകനക-
ഭ്രാഡംബരാഡംബരാ
ച്ഛേത്രീ ദുഷ്ടധിയാം മമാസ്തു സമുദേ-
ത്യാനന്ദഭൂർന്നന്ദഭൂഃ. 75

കസ്തൂരിക്കൂട്ടമണിഞ്ഞ നിർമ്മലമായ ശോഭയേറിയ നെറ്റിത്തടത്തോടു കൂടിയതായും മേഘപടലംപോലെ മനോഹരശ്രീ ധരിച്ചിട്ടുള്ളതായും ഗരുഡാരൂഢനായും സുപ്രസിദ്ധമായും ഉരുകിയ തങ്കംപോലെ തിളങ്ങുന്ന മഞ്ഞച്ചേല കൊലങ്കരിച്ചതായും ദുർജ്ജനങ്ങൾക്ക് നാശം വരുത്തുന്നതായും ആനന്ദത്തിന്നാധാരമായുള്ള ആ നന്ദാത്മജന്റെ തിരുമേനി എനിക്ക് ആഹ്ലാദത്തിന്നായി ഭവിക്കട്ടെ. വൃത്തം ശാർദ്ദൂലവിക്രീഡിതം.

സ്രഗ്ദ്ധരാ വൃത്തത്തിലുള്ള അടുത്തശ്ലോകം പാദാദ്യന്തയമകം കാണിക്കുന്നു.

രൂപം രൂപം ദധാനം ദധദജമുദവ-
ന്നീരദാള്യാരദാള്യാ
മുക്താമുക്താവശേഷാത് ഭജത നതജനാൻ
സഞ്ജയന്തം ജയന്തം
നന്ദാനന്ദാതിരേകം വഹദമിതഗുണൈ-
രാവഹന്തം വഹന്തം
മാലാമാലാപിഭൃംഗാം കിസലയകുസുമാ-
നാഞ്ചവത്സംചവത്സം. 76

നീർനിറഞ്ഞ കരിങ്കാർനിരക്കൊത്ത ലാവണ്യമേറിയ മെയ്യോടുകൂടിയവനും മുത്ത് രത്നങ്ങളെ നിന്ദിക്കുന്ന ദന്തനിരയോടു കൂടിയവനും, ഭക്തജനങ്ങളെയെല്ലാം മുക്തിമാർഗ്ഗത്തോടു സംഗിപ്പിക്കുന്നവനും അളവറ്റ സൽഗുണങ്ങളെക്കൊ് നന്ദന്ന് ആനന്ദാതിശയം ഉളവാക്കുന്നവനും മാറിൽ ശ്രീവത്സമറുവും വരിവിരമ്പുന്ന വനമാലയും ധരിച്ചിട്ടുള്ളവനുമായ അജനെ -ഭഗവാനെ നിങ്ങൾ ഭജിച്ചുകൊള്ളുവിൻ.

അടുത്ത രുശ്ലോകങ്ങൾ പൃഥ്വീവൃത്തത്തിൽ പാദാന്തയമകങ്ങൾ.

മുഖേനകൃതവാംശ്രയസ്സുമഹസാരസംസാരസം
പരംചയദുരസ്ഥലീ സുമണിരാജിതാരാജിതാ
ക്രിയേത മമ മംഗളം നമദുമാധവോ മാധവോ
യ ഏഷ ഭുവനാവനേപ്രദധദക്ഷതാം ദക്ഷതാം. 77

തേജസ്സേറിയ മുഖംകൊ് താമരപ്പൂവിന്ന് രസക്ഷയം ഉളവാക്കിയും താരകൾ പോലിരിക്കുന്ന രത്നസമൂഹത്താൽ സ്വായത്തീകരിക്കപ്പെട്ട മാറിടത്തോടുകൂടിയും ശ്രീപരമേശ്വരന്നും വന്ദ്യനായും ലോകരക്ഷണത്തിൽ അക്ഷീണമായ ദാക്ഷിണ്യത്തോടുകൂടിയവനായുമിരിക്കുന്ന ശ്രീ മാധവൻ എനിക്ക് ക്ഷേമം ചെയ്തരുളട്ടെ.

ഹരിർഭവതുമാനസേ മമ വിബാരബാൻ ഹാരവാ-
നുരോഭുവി മുഖശ്രിയാവിജിതപദ്മയാപദ്മയാ
നയൻ പ്രമദസാഗരേ സ്വനതിമജ്ജനാന്മജ്ജനാ-
ന്യയംപ്രദധിവാംസ്തടിത്പ്രവികചാംശുകം ചാംശുകം. 78

മാറിൽ മുത്തുമാലകളോടും സൗഭാഗ്യവതിയായ ഭാർഗ്ഗവീഭഗവതിയുടെ വിളയാട്ടത്തോടും കൂടിയവനായി, തന്റെ ഭക്തജനങ്ങളെ ആനന്ദസമുദ്രത്തിൽ ആറാടിക്കുന്നവനായി മിന്നൽപ്രകാശം പ്രസരിപ്പിക്കുന്ന പട്ടാംബരം ധരിച്ചവനായിരിക്കുന്ന ഹരി; എന്റെ മനസ്സിൽ കുടികൊള്ളട്ടെ.

വസന്തതിലകംവൃത്തത്തിൽ വരുന്ന പദ്യം പാദമദ്ധ്യയമകം.

ശ്രീപൂർത്ത താം വിദ ധൃഷീന താനാം
ശ്രീഹ്രീണ ഹാ ടക പടാർഭ കതാം
യാതാസ്യദൂനവിധൃതാം വിധൃതാം ക്രിയാദ്യോ
യാ ദേവതാവ്യസനിതാം സനിതാന്തതേജാഃ. 79

ആശ്രിതന്മാർക്ക് സമ്പത്സമൃദ്ധിയെ സംഘടിപ്പിക്കുന്നവനായും ശോഭ കൊ് തങ്കത്തെ ലജ്ജിപ്പിക്കുന്നവസ്ത്രം ധരിച്ചവനായും, കപടബാല ഭാവം ധരിച്ചവനായും മുഖംകൊ് ചന്ദ്രനെ വിഷമിപ്പിക്കുന്നവനായും ഏറ്റവും തേജസ്വിയായുമുള്ള ദേവൻ നിങ്ങൾക്ക് ദുഃഖശാന്തിയരുളട്ടെ.

അടുത്ത പദ്യം ഉപേന്ദ്രവജ്രാവൃത്തത്തിൽ പാദാന്തയമകഭേദം.

സുധാപൃഷജ്ജിദ്വിജരാജമാന-
മുഖാവനുന്നദ്വിജരാജമാനഃ.
സുഖായമേസ്താദ്വിജരാജസേവ്യ-
പദാരവിന്ദോദ്വിജരാജകേതുഃ. 80

അമൃതബിന്ദുക്കളെവെല്ലുന്ന പല്ലുകളാൽ ശോഭായമാനമായ മുഖം കൊ് ചന്ദ്രന്റെ അഭിമാനംപോക്കുന്നവനും, മഹർഷിമാർക്ക് ആരാദ്ധ്യ മായ കാൽത്താരോടു കൂടിയവനും ആയ ഭഗവാൻ ശ്രീഗരുഡദ്ധ്വജൻ എനിക്ക് സുഖസമ്പൂർത്തിക്കായ്ക്കൊ് ഭവിക്കട്ടെ.

ശാർദ്ദൂലവിക്രീഡിതം വൃത്തത്തിലുള്ള അനന്തരപദ്യത്തിൽ; ശ്രീഭഗ വാനെ അർജ്ജുനന്റെ പരമവിരോധിനിലയിൽനിന്ന് ക്രമത്തിൽ ക്രമത്തിൽ; അനുകൂലനാക്കി ഒടുവിൽ അർജ്ജുനമയനാക്കി വർണ്ണിക്കുന്നു.

പ്രാപ്തോ ഭാർഗ്ഗവതാം പുരാർജ്ജുനരിപുർ-
ത്ഥ്യാ ഭൂദർത്ഥോ നന്ദഭൂർ-
ന്നിർഭിദ്യാർജ്ജുനതാം കുബേരസുതയോഃ
ക്ഷേമം നികാമം സൃജൻ.
യോ യാതോർജ്ജുനമിത്രതാമഥ ജഗത്
കീർത്തിശ്രിയാ യോ നയൻ
സർവ്വം ചാർജ്ജുനതാം സുചിത്രചരിതോ
ദേവോവതാദ്യശ്ചിരം. 81

പ് ശ്രീഭഗവാൻ ഭാർഗ്ഗവാവതാരത്തിൽ അർജ്ജുന(കാർത്തവീ ര്യ)നെ ഹിംസിച്ച പരമശത്രുവായിരുന്നു. അനന്തരം ശ്രീകൃഷ്ണാവതാര ത്തിൽ കുബേരപുത്ര(നളകൂബരമണിഗ്രീവ)ന്മാരുടെ അർജ്ജുനഭാവം (മ രുത്മരസ്ഥിതി) മാറ്റി, അവരെ നല്ല നിലക്കെത്തിച്ചു. അത്രമാത്രമല്ല, ക്രമേണ അർജ്ജുന(പാർത്ഥ)ന്റെ ഉറ്റ ചങ്ങാതിയായിത്തീർന്നു, എന്നുതന്നെയല്ല - ക്രമത്തിൽ വിശദയശസ്സുകൊ് സർവ്വലോകത്തേയും അർജ്ജുനമയമാ

ക്കിത്തീർക്കുകയും ചെയ്തു. വെളുപ്പിച്ചു എന്നു താല്പര്യം. ഇത്തരം വിചിത്രചരിത്രത്തോടുകൂടിയ ദേവൻ ശ്രീകൃഷ്ണൻ നിങ്ങളെ പാലിക്കട്ടെ.

അടുത്തശ്ലോകം വിയോഗിനിവൃത്തം പാദാദ്യയമകഭേദം.

ദയയാലമലംകൃതം കൃതോ-
ദയയാ ഭക്തജനേഷു ദൈവതം
വിജയം യുധി വൈരിണാം നയ-
ദ്വിജയം യത്തദു പാസ്മഹേവയം 82

ഭക്തജനങ്ങളിൽ അഭ്യുദയം വരുത്തുമാറ് ദയയെ ഭൂഷണമാക്കീട്ടുള്ളവനും യുദ്ധത്തിൽ ശത്രുക്കളെ കീഴടക്കി അർജ്ജുനന്ന് വിജയം കൈവരുത്തുന്നവനുമായ ദേവനെ ഞങ്ങൾ ഉപാസിച്ചുകൊള്ളുന്നു.

അടുത്തപദ്യം സ്രഗ്ദ്ധരാവൃത്തം വൈദർഭീരീതിയിൽ അനുപ്രാസം.

അവ്യാദ്ദിബ്യാവതാരൈരഖിലഭുവനപ-
ങ്കാവലീഖസ്മരോസ്മാൻ
വിദ്യച്ചിത്താബ്ജഭാനുർവ്വികസിതകരുണാ-
ഭാണ്ഡഭാവേനവർണ്ണ്യഃ.
ദേവശ്ശ്രീവാസുദേവോ ദ്രുഹിണമുഖമഖാ-
ദോകലോടീരകോടി-
പ്രത്യുപ്തോദ്ദീപ്തരത്നപ്രകരകരപരി-
ഷ്വക്തപാദാരവിന്ദഃ. 83

മത്സ്യാദിദിവ്യാവതാരദ്വാരാ സർവ്വലോകങ്ങളുടേയും പാപസഞ്ചയത്തെ വിഴുങ്ങുന്നവനായി, സജ്ജനത്തിന്റെ മനസ്സാകുന്ന പദ്മത്തിന്നാദിത്യനായി, വർണ്ണിക്കത്തക്ക അനുകമ്പക്കിരിപ്പിടമായി, ബ്രഹ്മാദിദേവസംഘത്തിന്റെ കിരീടങ്ങളിൽ സംഘടിപ്പിച്ചിരിക്കുന്ന രത്നങ്ങളുടെ പ്രഭാപടലം പുണരുന്ന കാൽത്താരിണയോടു കൂടിയവനായിരിക്കുന്ന ദേവൻ, ശ്രീവാസുദേവൻ നമ്മെ രക്ഷിക്കട്ടെ.

അടുത്ത പദ്യം സ്രഗ്ദ്ധരാവൃത്തം ചില അപൂർവ്വസന്ധികളേയും അനുപ്രാസത്തേയും കുറിക്കുന്നു.

വ്യൂഢത്രിഡ്ഢാരവാരോവദനജിതപയോ-
രുഡ്ഢിമാംശുഃ ഷഡംഘ്രി-
വ്രാതശ്രീമുഡ്ഢിമൂർത്ത്യാമലമണിമകുട-
ഭ്രാഡ്ഢരിർദ്ദാർഢ്യഭാജഃ
തുഷ്ടീഃ കുർവ്വന്നതാനാംസ്ഫുരതു ഹൃദിദധ-
ദ്രത്നരുഡ്ഢേമകാഞ്ചി-

ഭ്രാജം ഭാസാജയന്തം സരസിജദലദൃ-
ഗ്ഘാടകം ഗടകം നഃ. 84

സന്ധികാര്യം: തദ്രിഡ് + ഹാര = തദ്രിഡ്ഢാര. രുട്ട + ഹിമാംശു = രുഡ്ഢിമാംശു. മുട്ട് + ഹി = മുഡ്ഢി. ഭ്രാൾ + ഹരി = ഭ്രാഡ്ഢരി. രുട്ട് + ഹേമ = രുഡ്ഢേമ. ദൃക് + ഹാടകം = ദൃഗ്ഘാടകം.

മുത്തുമാലകൾകൊ് പരിലസിക്കുന്നവനായി, മുഖകാന്തികൊ് പദ്മത്തേയും ചന്ദ്രനേയും ജയിച്ചവനായി, വരിവിണയെക്കവർന്ന മെയ്യൊളിവാർന്നവനായി, നിർമ്മലരത്നമകുടി ചൂടിയവനായി, ആശ്രിതന്മാർക്ക് പരമാനന്ദപ്രദനായി, പൊന്നരഞ്ഞാൺകൊും പൊൻനിറച്ചേലകൊും പരിശോഭിക്കുന്നവനായിരിക്കുന്ന ഹരി നമ്മുടെ ഹൃദയത്തിൽ വിളങ്ങട്ടെ.

അടുത്ത ആറുശ്ലോകങ്ങൾ വംശസ്ഥവൃത്തം പാദാന്തപ്രാസഭേദം.

അലോകസാമാന്യഗുണൗഘശാലിനേ
ത്രിലോകസന്താപഹരത്വശീലിനേ
രമാസ്യരൂപാംബുരുഹാംശുമാലിനേ
നമോസ്തുദേവായ ച വന്യമാലിനേ. 85

ലോകാതിശായികളായ ഗുണങ്ങളോടുകൂടിയവനും മൂലോകങ്ങൾക്കും ദുഃഖനിവൃത്തി ചെയ്യുന്നവനും ശ്രീദേവിയുടെ മുഖപദ്മത്തിന്നാദിത്യനായിട്ടുള്ളവനും വനമാല ധരിച്ചിട്ടുള്ളവനുമായ ദേവനായ്ക്കൊ് നമസ്കാരം.

സമുദ്രജാ ചാർവ്വുധരപ്രവായിനേ
നമോസ്തുദർവ്വീകരരാജശായിനേ
പ്രണമ്രനിശ്ലേഷഹിതാർത്ഥദായിനേ
പുരന്ദരാരാതിവിതത്യപായിനേ. 86

ലക്ഷ്മീദേവിയുടെ സുന്ദരാധരത്തിൽ ആസക്തനായിട്ടുള്ളവനും നാഗരാജശയനത്തിൽ ശയിക്ക ശീലമായിട്ടുള്ളവനും സേവകന്മാർക്ക് സർവ്വാഭീഷ്ടങ്ങൾ സാധിപ്പിക്കുന്നവനും അസുരവർഗ്ഗത്തെ നശിപ്പിക്കുന്നവനുമായ ദേവനായ്ക്കൊു നമസ്കാരം.

പ്രണാമിസർവ്വസ്പൃഹിതാർത്ഥദോഹനം
പ്രണൗമിദേവം വിഹഗേന്ദ്രവാഹനം
പയോധിപുത്ര്യാവിഹിതോപഗൂഹനം
പയോധിവേശ്മസ്ഥമശേഷമോഹനം. 87

ഭക്തന്മാരർത്ഥിക്കുന്ന സർവ്വാർത്ഥങ്ങളും സമർത്ഥിക്കുന്നവനും പക്ഷീന്ദ്ര (ഗരുഡ)നെ വാഹനമാക്കീട്ടുള്ളവനും ലക്ഷ്മീദേവിയുടെ ദിവ്യാലിംഗനസുഖം അനുഭവിക്കുന്നവനും പാൽക്കടലിൽ വാസം ഉറപ്പിച്ചിട്ടുള്ളവനും സർവ്വരേയും മോഹിപ്പിക്കുന്നവനുമായ ദേവനെ ഞാൻ വന്ദിക്കുന്നു.

സ്മരാമിശൃംഗാരരസൈകഭാജനം
സരോജജന്മാദികൃതപ്രപൂജനം
അനേകരാഗാഞ്ചിതവേണുകൂജനം
ജനാർദ്ദനം മോഹിതഗോപികാജനം. 88

ശൃംഗാരരസംനിറഞ്ഞ പ്രധാനപാത്രമായും, പിതാമഹാദി ദേവന്മാർക്കുപോലും പൂജനീയനായും വിവിധരാഗങ്ങളിൽ മനോഹരമാംവണ്ണം ഓടക്കുഴലൂതുന്നവനായും ഗോപസ്ത്രീജനത്തെ വ്യാമോഹിപ്പിക്കുന്നവനുമായ ശ്രീ ജനാർദ്ദനനെ ഞാൻ നമസ്കരിച്ചുകൊള്ളുന്നു.

നമാമി രാധാഹൃദയാപഹാരിണം
രമാപതിം ഭക്തജനേഷ്ടകാരിണം
കളിന്ദജായാഃ പുലിനേവിഹാരിണം
കലായമാലാസിതകാന്തിധാരിണം. 89

രാധാദേവിയുടെ ഹൃദയം അപഹരിക്കുന്നവനും ഭക്തജനങ്ങൾക്കനുകൂലനും യമുനാതീരത്തിൽ കളിച്ചുംകൊിരിക്കുന്നവനും കായാമ്പൂക്കൂട്ടംപോലെ ശ്യാമളനിറം കലർന്നവനുമായ ശ്രീപതിയെ ഞാൻ നമിക്കുന്നു.

ക്രിയേനതിം നന്ദഗൃഹേ നിഷേദുഷേ
ദയാം പരാം നമ്രജനേഷു ചക്രുഷേ
ദരിരേഫജാലാർത്ഥ്യതമാംഗരോചിഷേ
സുരേന്ദ്രസേവ്യായ ച കൈടഭദ്വിഷേ. 90

നന്ദാലയത്തിൽ വസിക്കുന്നവനും ഭക്തന്മാരിൽ പരമകാരുണികനും വിൻകൂട്ടത്തിന്നഭിലഷണീയമായ ദേഹകാന്തിയോടു കൂടിയവനും ദേവേന്ദ്രനാൽ സേവിക്കപ്പെടുന്നവനുമായ കൈടഭാരിയെ ഞാൻ വന്ദിക്കുന്നു.

അടുത്തശ്ലോകം സ്രഗ്ദ്ധരാവൃത്തം അനുപ്രാസപ്രധാനം.

കാളിന്ദീന്ദീവരേന്ദിന്ദിരനികരനികാ-
മാവലേപപ്രലോപ-
സ്ഫീതപ്രാവിണ്യമുഗ്ദ്ധച്ഛവിപടലപരി-
ഷ്വക്തദിക്ചക്രവാളം
രൂപം സ്മേരാമൃതാനന്ദിതപശുപജനീ-
മണ്ഡലം ചേദമീയം
ധ്യായാമോ ദൈവതേനാമിതമഹിമവതാ
യേന ഘ്ലോഷ്ഠോപ്യഭൂഷി. 91

ദിങ്മണ്ഡലങ്ങളിൽ പ്രസരിക്കുന്ന മനോഹരകാന്തികൊ് കാളിന്ദീജലത്തിന്നും കരിങ്കൂവളത്തിന്നും വിൻസമൂഹത്തിന്നും നിറത്തെക്കുറിച്ചുള്ള വമ്പിച്ച അഹങ്കാരം പോക്കുവാൻ സമർത്ഥമായും അമൃത് പൊഴി

ക്കുന്ന പുഞ്ചിരികൊ് ഗോപിമാരെ ആനന്ദിപ്പിക്കുന്നതായുമുള്ള രൂപം കൈക്കൊ് ഗോകുലത്തിന്നുപോലും അലങ്കാരമായ അപരിമിതമായ മാഹാത്മ്യത്തോടുകൂടിയ ദേവനെ ശ്രീകൃഷ്ണനെ ഞങ്ങൾ ധ്യാനിക്കുന്നു.

അടുത്ത ശ്ലോകത്തിൽ ശ്ലേഷരൂപത്തിൽ ഭൂഗോളഗണിതക്രിയകൾ അടങ്ങിയിരിക്കുന്നു.

സർവ്വൈർയ്യോഗംഗതം വത്സതതമപിവിയോ-
ഗഞ്ചയാതം വിശേഷാത്
സദ്വർഗ്ഗാ ശ്രീയമാണം നിഖിലനിഗമവ-
ർഗ്ഗൈകമൂലം നവേന
മാന്യശ്രീകം ഘനേനാരുണിമഘനപദം
യത്തുനാനാഗുണാഢ്യം
യത്സർവ്വൈനോഹരൻ്ർ ചിരമവതുജഗ-
ന്മാനകൃദ്ദൈവതം നഃ. 92

'മയാതതമിദം സർവ്വം ജഗദവ്യക്തമൂർത്തിനാ.
മത്സ്ഥാനിസർവ്വഭൂതാനിനചാഹംതേഷ്വവസ്ഥിതഃ'
(ഭ. ഗീ. അ. 9. ശ്ലോ. 4.)

മേൽപ്പറഞ്ഞ ഗീതാവചനപ്രകാരം അഖിലബ്രഹ്മാണ്ഡത്തോടും സംയോഗവും അപ്രകാരം വിയോഗവും പ്രാപിച്ചിട്ടുള്ളതായും; വിശേഷിച്ച് സജ്ജനങ്ങൾക്കാധാരഭൂതമായും, സർവ്വശാസ്ത്രതത്ത്വസമൂഹത്തിന്നും നാരായവേരായും പുത്തൻ കാളമേഘം കുമ്പിടുന്ന ശരീരശ്രീയോടുകൂടിയതായും ചുവന്ന ചേവടികളോടുകൂടിയതായും അനേകസൽഗുണസമ്പന്നമായും സർവ്വമഹാപാതകങ്ങളേയും പരിഹരിക്കുന്നതായും, ലോകനിയന്താവായുമിരിക്കുന്ന ദൈവതം ശ്രീകൃഷ്ണൻ നമ്മെ എന്നെന്നും രക്ഷിക്കുമാറാകട്ടെ.

ശ്ലേഷരൂപത്തിൽ മേഷാദിദ്വാദശരാശികൾ അന്തർഭവിച്ചിട്ടുള്ള പദ്യം (സ്രഗ്ദ്ധരാവൃത്തം) ആണ് അടുത്തത്.

യദ്വക്ത്രം 'ചന്ദ്രഭം' യോധൃത 'മകര'മണീ-
കുണ്ഡലോ യോതി 'ഗോ' മാം
ശാർങ്ഗം 'ചാപം' ദധദ്യോമിളദളിവനമാ-
ലോ 'ജ' 'ഹർയ്യാ'ശ്രിതോയഃ
യോദേവോഗംശ്രിയാപ്തോ 'ത്വഷ'ദ്ദ'ഗലി' തുലാം
രാധികോരോജ 'കുംഭാ'-
'ശ്ലേഷീ' യസ്സ്യാന്മുദേ വോ 'ബുധശരണപദ'-
സ്സോഖിലക്ഷേമ 'രാശിഃ'. 93

മുഖകാന്തികൊ് അമ്പിളിയെ കൊമ്പുകുത്തിക്കുന്നതായും, മകര കുണ്ഡലം ധരിച്ചിട്ടുള്ളതായും വാക്കിന്നും മനസ്സിന്നും അതീതമായിട്ടുള്ള തായും രമാദേവിയേയും ശാർങ്ഗചാപത്തേയും ധരിച്ചിട്ടുള്ളതായും വി രമ്പുന്ന വനമാലയോടു കൂടിയതായും ബ്രഹ്മേന്ദ്രന്മാർക്കഭയസ്ഥാനമായും മീനനേത്രങ്ങളോടു കൂടിയതായും വരിവളൊളിനിറത്തോടുകൂടിയതായും, രാധാദേവിയുടെ കുചകുംഭങ്ങളെ പുൽകുന്നതായും വിദ്വാന്മാർക്കാശ്രയ മായ കാലിണയോടു കൂടിയതായും സർവ്വത്തിന്നും ക്ഷേമപ്രദവുമായ ദൈവതം നിങ്ങൾക്കാനന്ദത്തിന്നായിക്കൊ് ഭവിക്ക്ടെ. രാശികൾ 12: 1. ചന്ദ്രഭം = കർക്കിടകം 2. മകരം 3. ഗോ = ഇടവം 4. ചാപം = ധനു 5. അജം = മേടം 6. ഹരി = ചിങ്ങം 7. ഝഷം = മീനം 8. അളി = വൃശ്ചികം 9. തുലാം 10. കുംഭം 11. ആശ്ലേഷി = മിഥുനം 12. ബുധശരണപദം = കന്നി.

ശാർദ്ദൂലവിക്രീഡിതം വൃത്തത്തിലുള്ള അടുത്ത ശ്ലോകത്തിൽ ശ്ലേഷ രൂപത്തിൽ പൃഥ്വി മുതലായ അനേകവൃത്തസംജ്ഞകൾ സംഗ്രഹിച്ചിരിക്കുന്നു.

യഃ 'പൃഥ്വീം' രമയൻ 'ശ്രീ'യം ച 'ലളിതാം'
'ചന്ദ്രാനനാം' 'സ്വാഗതാം'
കുർവ്വാണാഞ്ചമതീം തഥൈവ ഗളഭൂർ-
ത്ഥ്യസ്യാ 'മല' 'സ്രഗ്ദ്ധരാ'
ന സ്തന്വൻ നതലോകമന്യു 'ഹരിണേ'
'ശാർദ്ദൂലവിക്രീഡിതം'
പായാത്താമരസേക്ഷണോ വിഭുരനേ-
കോദാര 'വൃത്ത' സ്സ വഃ. 94

പ്രേമാകൃഷ്ടകളും സൗഭാഗ്യവതികളുമായ ഭൂദേവിയേയും ശ്രീദേവി യേയും വിനോദിപ്പിക്കുന്നവനായും കണ്ഠത്തിൽ മനോഹരമാലകൾ അണി ഞ്ഞിട്ടുള്ളവനും ആശ്രിതരുടെ സന്താപഹരിണം വിഷയം ശാർദ്ദൂലപരാ ക്രമം കാണിക്കുന്നവനും താമരക്കണ്ണനും ബഹുവിധം മഹത്തര ചരിത്ര ങ്ങളോടു കൂടിയവനും ആയ ആ സ്വാമി നിങ്ങളെ പാലിക്കട്ടെ.

വൃത്തങ്ങൾ - പൃഥ്വീ, ശ്രീ, ലളിത, ചന്ദ്രവക്ത്ര, സ്വാഗത, അമല, സ്രഗ്ദ്ധര, ഹരിണി, ശാർദ്ദൂലവിക്രീഡിതം എന്നിവ.

അടുത്ത പദ്യത്തിൽ പ്രഹർഷിണീവൃത്തത്തിൽ ശ്രീ ഭഗവാനെ ചണ്ഡികാപരമായി സ്തുതിക്കുന്നു.

യത്തേജോ ജനിതതരാംശുമത്കരൗഘ-
ദ്ധ്വസ്തോഗ്രകൃതിദിതിജാന്ധകാരരാജ്യാ
ചണ്ഡ്യാഭാവ്യഖിലജഗന്തിപാലയന്ത്യാ
പായാദ്യോഭുവനപതി സ്സ കൈടഭാരിഃ. 95

യാതൊരു ഭഗവത്തേജസ്സിൽനിന്ന് ആദിത്യരശ്മികൾപോലെ ഉഗ്രപ്രതാപത്തോടുകൂടിയ കരനിരയോടുകൂടി ഭയങ്കരമൂർത്തികളായ അസുരന്മാരാകുന്ന കൂരിരുൾക്കൂട്ടത്തെ പാടെ വിപാടനം ചെയ്ത്, സർവ്വലോകങ്ങളേയും രക്ഷിക്കുമാറ് ചണ്ഡികാദേവി സംഭവിച്ചു? ആ ജഗന്നായകൻ, കൈടഭാരി, നിങ്ങളെ രക്ഷിക്കുമാറാകട്ടെ.

ശീതാംശുശേഖരമനോമധുപാഭിലീന-
പാദാരവിന്ദമരവിന്ദവിലോചനം യത്
സച്ചിത്സുഖാമൃതരസാത്മകദ്വിതീയം
ലക്ഷ്മീവിലാസനിലയം കലയേമഹസ്തത്. 96

ശ്രീ ചന്ദ്രശേഖരന്നുപോലും ധ്യേയവസ്തുവായ കാൽത്താരോടുകൂടിയും താമരദളംപോലെ മനോഹരനേത്രത്തോടു കൂടിയും സച്ചിദാനന്ദമാകുന്ന അമൃതസ്വരൂപത്തോടു കൂടിയും പരിലസിക്കുന്നതും, ശ്രീവിലാസത്തിന്നരങ്ങായതുമായ ആ കേവലതേജസ്സിനെ ഞാൻ ധ്യാനിക്കുന്നു. വൃത്തം വസന്തതിലകം.

വസന്തതിലകത്തിലുള്ള അടുത്ത ശ്ലോകം അനുപ്രാസവിശേഷം കാണിക്കുന്നു.

സ്വാന്താന്തകാന്തകനുതം സ്വവിചിന്തകാന്ത-
ദ്ധർവാന്താന്തദം തമനുചിന്തയ! സന്തതം ത്വം
ശാന്തം മുരാന്തകമനന്തരുചിം നിതാന്തം
കാന്താങ്ക സിന്ധുതനയാമുരസാവഹന്തം. 97

അല്ലയോ മനസ്സേ! നീ ഇടവിടാതെ ശാന്തമൂർത്തിയായ ആ മുരാരിഭഗവാനെത്തന്നെ ധ്യാനിച്ചുകൊള്ളുക! അദ്ദേഹം കാലകാലൻ ശിവന്പോലും വന്ദ്യനും തന്നെ ആശ്രയിക്കുന്നവരുടെ അജ്ഞാനം അസ്തമിപ്പിക്കുന്നവനും തേജോരാസിയും മാറിൽ ശ്രീഭഗവതിയെ വഹിക്കുന്നവനുമാണ്.

ശാർദ്ദൂലവിക്രീഡിതം വൃത്തം അടുത്ത പദ്യം യോഗമാർഗ്ഗപ്രകാരമുള്ള ഈശ്വരസാക്ഷാത്കാരപദ്ധതിയെ വിവരിക്കുന്നു.

ശുദ്ധൈരൈകലയദ്ഭിരീശ! മുനിഭിഃ
പദ്മാദികം ചാസനം
നാസാഗ്രേർപ്പിദൃഷ്ടിഭിശ്ച മരുതോ
യത്പൂരകാദ്യൈർജ്ജിതാൻ
കൃത്വാ ചോർദ്ധ്വമുഖം വിധായ ഹൃദയം
ചാധാരഷഡ്കോപരി
ധ്യേയം സാന്ദ്രസുഖാത്മകം സ്ഥിരമദ-
സ്സേവേമഹി ത്വദ്വപുഃ. 98

അല്ലയോ സ്വാമിൻ! പരിശുദ്ധരായ ഋഷിമാർ, പദ്മാദ്യങ്ങളായ ആസനങ്ങളിൽ ആശീനരായി, ദൃഷ്ടികളെ നാസാഗ്രങ്ങളിൽ ഉറപ്പിച്ച്, പൂരക-കുംഭക-രേചകപ്രയോഗങ്ങളെക്കൊ് പ്രാണാദിവായുക്കളെ കീഴടക്കി, ഹൃദയത്തെ ഊർദ്ധ്വമുഖമാക്കിച്ചെയ്തിട്ട്, ആറാധാരങ്ങൾക്കുപരി (സഹസ്രാരപദ്മത്തിൽ) ധ്യാനിക്കാവുന്നതും, ശാശ്വതവും പരമാനന്ദമയവുമായ അങ്ങയുടെ ദിവ്യവിഗ്രഹം ഞങ്ങൾ ആരാധിച്ചുകൊള്ളുന്നു.

ദാതൃത്വേച്ഛുസ്തപസ്യന്ത്യുതരുരധിപയ-
സ്സിന്ധുഗർഭശ്രിയോയം
സ്മൃത്വാഭത്താരമന്തസ്സുചിരമഥസമ-
സ്താർത്ഥകർത്തൃസ്സ്ഥസ്മാത്
ലബ്ധ്വാസ്വാഭീപ്സിർതതഞ്ജലധിമഥനകാ-
ലേതുതസ്മാദുതത്ഥാ-
ദിത്യേവാവൈമി സോയം ഭവതു വിഭുരഭീ-
ഷ്ടാർത്ഥസിദ്ധ്യൈമമാലം. 99

പ്, കല്പകവൃക്ഷം, ദാനശീലത്വം കൊതിച്ചുംകൊ് പാൽക്കടലിന്നടിയിൽ ശ്രീകാന്തനായ ഭഗവാനെക്കുറിച്ച് വളരെക്കാലം തപസ്സുചെയ്കയായിരുന്നു. ഇഷ്ടദേവതയുടെ പ്രസാദംകൊ് ആഗ്രഹം സഫലമായപ്പോൾ ആ സമുദ്രമഥനക്കാലത്ത് ആയതിൽനിന്നുയർന്നുവന്നതായിട്ടാണ് എനിക്കു തോന്നുന്നത്. അങ്ങിനെ കല്പവൃക്ഷത്തിന്റെ ഇഷ്ടം സാധിപ്പിച്ച ആശ്രിതവത്സലൻ ഭഗവാൻ എന്റെ പ്രാർത്ഥനാസിദ്ധിയിൽ ഏറ്റവും തുണക്കട്ടെ. വൃത്തം സ്രഗ്ദ്ധരാ.

ഹേ ഗോവിന്ദ! മുകുന്ദ! കേശവ! ഹരേ!
നാരായണ! ശ്രീപതേ!
ഹേ കംസാന്തക! കൈടഭാന്തക! മുരാ-
രാതേ! ജഗന്നായക!
ഹേ രാധാരമണാച്യുതാബ്ധിശയന!
ശ്രീവാസുദേവൈത്യസൗ
ജിഹ്വാ ജല്പതു നസ്സമസ്ത ദുരിതോ-
ച്ഛിത്തൈ്യ ച പൂർത്തൈ്യശ്രിയഃ. 100

സ്രഗ്ദ്ധരാവൃത്തം.

ശ്ലോകാനാം ശതകേന യേന വിനുതോ
ഗോവിന്ദ ഏതന്മയാ
യേ ഭക്ത്യൈവ പഠേയുരീഹിതമമീ

സർവ്വം വ്രജേയുശ്ച യത്
അർത്ഥാനാകലയൻ സ്വസേവിഷു ബഹൂ-
നാസ്തേ സുവാനശ്ചയോ
വിഷ്ണോരേഷ്വമൃതം വിശിഷ്യ പരമ-
'പ്രേമാംബുധിസ്സ്യാദയം'. 101

കുഞ്ഞമ്പുക്കുറുപ്പ്

(1857 - 1911)

ഇന്ദ്രസഭാ

വന്ദനശ്ലോകം

ശ്രേയോ നിയോജയതു വസ്സ്തതം സ ധർമ്മോ
ബ്രഹ്മാദ്യശേഷവിഭൂഷാമപി യോ നിയന്താ
യദ്രാഗിണീ ഹി ധിഷണാമണിദീപികേവ
സ്വർഗ്ഗാപവർഗ്ഗപദവീം വിശദീകരോതി.

കഥാപ്രാരംഭം

പ്രാചീനപുണ്യഫലഭോഗകൃതേ ക്ഷിതീന്ദ്രൈർ-
മ്മാന്ധാതൃനൈഷധമുഖൈർദ്ധൃതദിവ്യദേഹൈഃ
ദേവൈഃ കദാചിദൃഷിഭിശ്ച സഭാം പ്രവിഷ്ടഃ
സല്ലാപലാലസമനാഃ ശുശുഭേ ശചീശഃ.
ശ്മശ്രൂണി പാണിനഖരൈഃ പരിമൃദ്യമാനാൻ
വാമപ്രകോഷ്ഠഘടിതസ്ഫടികാക്ഷമാലാൻ
മന്ദസ്മിതാരദ്രവദനാൻ സ മുനീൻ നിരീക്ഷ്യ
പ്രോവാച വാചമിതി നാരദസമ്മുഖീ നഃ.
സത്കാരതഃ പ്രചുരിതാദസതാമിഹൈകോ
ധിക്കാര ഏവ ഹി സതാം കുശലായ ലോകേ.
മൂഢഃ കൃതാസുരനുതിർഹരിണാപ്തബന്ധഃ
കല്പാന്തരേപി കുശലീ ബലിരത്രസാക്ഷീ.

ബലിഃ – കിം തു മലയാളരാജ്യമേവേദാനീം കേരളമാഖ്യായതേ. തദുത്തര കേരളം, ദക്ഷിണകേരളമിതി ദ്വേധാ വിഭക്തം ഭവത്യധുനാ. തദ്രാജ്യമേവ ദുരാചാരാദീനാം സർവ്വകല്മഷാണാം ക്ഷേത്രമിദാനീം.

ഇന്ദ്രഃ – തർഹി പ്രഥമം കേരളചരിത്രം മേ ശ്രാവ്യം.

ബലിഃ – ദണ്ഡേന പങ്ഗുരിവ ദൂരദിശം വിവക്ഷൻ
നിർല്ലജ്ജ ഏവ ഭവതാം മഹനീയവാചാം
ആജ്ഞാബലേന ഖലു കേരളഭൂചരിത്രം
വക്ഷ്യാമ്യനാപ്തവചനോപ്യഹമാധുനീകം.

ഇന്ദ്രഃ - വിദ്യാപരിശ്രമഃ പ്രജാനാം ന്യൂന ഇതി ഭാതി?

ബലിഃ - വിദ്യാപരിശ്രമ ഏവ കേവലമവിരളമീദൃശം ദാരിദ്ര്യം പരിമേളയതി.

ഇന്ദ്രഃ - അദ്ഭുതമേവേദമശ്രുതപൂർവ്വം. തർഹി വിദ്യാ കാ?

ബലിഃ - ഹൗണീവിദ്യാ.

ഇന്ദ്രഃ - തത്ര ശാസ്ത്രദോഷേണാദ്യാപകദോഷേണ വാ ഭവിതവ്യം.

ബലിഃ - അസ്മദീയശാസ്ത്രാന്തരിതമേവ തച്ഛാസ്ത്രം സമസ്തം. തർഹ്യേതത് കിഞ്ചിദപി. കിന്തു പുനരദ്യാപനനൈപുണീ മഹീയസീ ഹി.

പരീക്ഷോത്തീർണ്ണാനാം ഹ്യധികൃതപദം ലഭ്യമിതി തത്-
പരീണത്യാദ്യിദ്യാമൃദിതകലുഷം കൗശലമലം
പ്രജാനാമാധാതും നൃപതിരകൃതാജ്ഞാം യദിഹ ത-
ദ്യശീകാരക്ഷിപ്തൗഷധിമൃതകഥാം നഃ കഥയതി.
പിപഠിഷാസുധിയോപി കുമാരകാം
സ്ത്വരയതി കാ വിനൈവ ധനവ്യയം
നൃപതിചിന്തനമിത്യവനാവഹോ
തൃഷിതപീതസമുദ്രജലായതേ.

പ്രതിവർഷം കക്ഷ്യാന്തരാരോഹണേ പുസ്തകൈരനേകൈരുപചിതമൂല്യൈർവ്വിഭിന്നൈശ്ച ഭവിതവ്യം. കിഞ്ച, ശിരസ്ത്രകവചാദ്യലംകാരം വിനാ കസ്യചിദപി ശാലാ നാഗന്തവ്യാ ഹി. ഏതത്സർവ്വം ക്രയേണ സമീകരണീയമേവ.

തർഹി ചേത് ക്രമശഃ ക്രമശഃ തന്മതപരിവർത്തനേന ഹൈന്ദവാൻ സ്വമതാനുസാരിണഃ കുർവ്വന്തോ ഹൂണാഃ. പ്രജാഃ പ്രായേണ സ്വാചാരാനുചിതക്രൈസ്തവവേഷാചാരാനുവൃത്യഃ സംദൃശ്യന്തേ ഹന്ത!

കേചിത് പാചനയാചനായാദ്യധമയാ വൃത്ത്യാ കൃതാധ്യാപനാ
വിപ്രാദ്യാഃ ചിരലബ്ധദണ്ഡയിതൃതാ മുഖ്യാധികാരാഃ പരാഃ.
പ്രത്യാശം പ്രതിമാലമാത്മസരണേർവ്വന്ധ്യാ സ്വഗന്തവ്യതാം
സമ്പന്നാനുചരം പരാഹൃതധനൈരർദ്ധന്യാ ന തന്വന്തി തേ.

(അപൂർണ്ണം)

പ്രക്ഷിപ്തശ്ലോകങ്ങൾ:

അതിഥിജനപ്രീത്യൈവ സമ്പദഃ സമലംകരണമിതി -
സൗരഭ്യാഭ്യാഗതാനാം മധുരമധുരസാസാരമത്താത്മകാനാം
ഭൃംഗാനാം കേളിഭംഗീ ഭവതി ഹി പരമം മണ്ഡനം മഞ്ജരീണാം

ഔദാര്യാകൃഷ്യമാണാതിഥിനികരയഥാകാമസംഭോഗവേലാ-
ജൃംഭത്സംപ്രീതിഭാരാഭരണമധുരിതാസ്സമ്പദസ്സംഭവന്തി.

ദാതൃത്വമാഹാത്മ്യം -

അർത്ഥിഭോഗചരിതാർത്ഥസമ്പദാ
ശാണഘൃഷ്ടമണിതേജസാ ധനീ
ഭർതൃഭുക്തതനയാവിലോകനാ-
ജ്ജാതപൈതൃകസുഖം സമശ്നുതേ.

പിടപ്രകൃതീനാം ദ്വിജായ ദാനം പാപായ ഇതി -

ആഢ്യോഹം ദ്വിജ ഇത്യഹംകൃതിജുഷാം ദ്രവ്യാശയാശാമുഖേ
സ്വൈരം പര്യടതാം വിടപ്രകൃതിനാം യദ്ദീയതേ തദ്ധനം
വാരസ്ത്രീമദിരാദിഭോഗവിധിഭിർഭൂയോപി കല്പിഷ്യതേ
പാപായ ക്ഷുധിതോരഗോദരഗതം ക്ഷീരം ഗരായ ധ്രുവം.
ശാഖാപീവരബാഹുമൂലജടയാ കൂർച്ചേണ പാർശ്വസ്ഥലീ-
മാവൃണ്വന്നനഘപ്രവാളലളിതച്ഛായാസ്സ്വസേവാജുഷാം
സന്താപം ശമയൻ വയോതിപതനാദ്ധാതേന ചഞ്ചച്ഛിഖ-
സ്ത്രത്രാലക്ഷി ബലിർമ്മഹാൻ വട ഇവ ദ്യാം സ്വൈരമഭ്യുത്പതൻ.

(കൃതി അപൂർണ്ണം)

ചിദംബരനാടകം*

നാന്ദീശ്ലോകം

ആനന്ദേന്ദ്രപ്രമുഖദിവിഷജ്ജാലകോടീരരത്ന-
ജ്വാലാജംബൂസരിതിചരണൗ യസ്യ പദ്മായമാനൗ
ആമഗ്നാനാം കദനജലധൗ കോലവേഷസ്യവിഷ്ണോർ-
ദ്ദംഷ്ട്രാലീലാം കലയതി കൃപാ യസ്യ വഃ ഷണ്മുഖോളവ്യാത്.

യത്ര തത്രതാവൃഷിവരാഹതിലോകതാപവിലോപകരണൈകാലോച നാനി ലോചനാനി ലീലയാ ചാലയന്തമാലോക്യത്രൈലോക്യഗുരും ഗുരു തരമദനവിഭ്രമവിജൃംഭണഭിദുരകൗശേയകൂർവ്വാസനിർഭാസമാന വല്ഗുവല്ഗത്ഘനകുചകുംഭലംഭിതതരളഹാരകദംബാജഗദംവാതിതംബ് ബിംബാച്ഛമാനാം പുനഃപുനരവലംബമാനകാഞ്ചനകാഞ്ചികാമഞ്ജിതശു ചിസ്മിതാചഞ്ചലദൃഗഞ്ചലഞ്ചലീകസഞ്ചുംബിതാളീസഞ്ചയാനനസാരസാ പ്രേയസമനുസസാരസാ.

കൈലാസശൈലമിവജംഗമമംഗജാദി-
രുത്തുംഗശൃംഗശിഥിലീകൃതമേഘജാലം
ശ്വേതത്വിഷം സമധിരുഹ്യവൃഷം മൃഡാന്യാ
പ്രീതസ്തയാദയിതയാതദനുപ്രതസ്ഥേ.

തിലുവനം

തരുഭിരിവ ജനാതിത്ഥ്യാർത്ഥിഭിഃ പുഷ്പപകൃാ-
കുലകിസലയപാണിഃ സ്ഥീയതേ യത്ര നത്രൈഃ
കുസുമസുരഭിരാശാസുന്ദരീഗന്ധവാഹഃ
പികസുലളിതവാചാ മോദയന്നഭ്യുപൈതി.

---

* എല്ലാ ശ്ലോകങ്ങളും ലഭ്യമല്ല. ലഭ്യമായവ പ്രസിദ്ധീകരിക്കുന്നു.

കൃഷ്ണക്കുറുപ്പ്

(1868 - 1899)

ഗോവർദ്ധനാരാധനം*

ഗോപീഗോപീതമീഡേ കളരവമുരളീകം സദാ കംസദാരൈർ-
യേനാരേ്യണാസ്തവേഷ്ടൈരജനി ശുഭകൃതേ സജ്ജനേ സജ്ജനേത്രഃ
യോമേയോ മേഘനീലോ ലസതി സ ബലഭൂമാലയോ മാലയോരോ-
ലീനാലീനാഢ്യമാലോനലതനുരരിമാ യാദവേ യാദവേന്ദുഃ. 1
ഇതി രണകൃതോത്സാഹം സാ ഹന്തമർഭകസങ്കുലേ
പ്രഹരണവിധാലോലം ലോലംബനീലതനുത്വിഷം
ചലിതവലയോത്തംസം തം സമൃഗീക്ഷ്യ സ മർക്കടോ
നൃഗദസുരാധീശം ധീശംസിതാർത്തി സ ചാപലഃ. 2
കൂർവ്വാണേ സുവിധീയമാനഹൃദയോല്ലാസേ വനം സേവനം
യാതീത്യനുഹമുച്യതേ സ്പൃഹതി ഗോഗോപാവനേ പാവനേ
ഗോഷ്ഠേ പുഷ്യതി തദ്വിനാശപിശുനാരംഭാസുരോ ഭാസുരോ
ഭോജേശഃ സ്വപുരേ രമന്നിജമനശ്ലോകാന്തയാ കാന്തയാ. 3
വൈധാത്രം വഃ കളത്രം സ്ഫുടതു ഹൃദി ജടാജൂഡഗാർദ്ധ്യൂഡ്ഢഭർത്തൃ
സ്പർദ്ധാഗർഭിപ്രഭാഭാ ഗളികതിലകബാലാർക്കഭാസ്വന്മുഖാബ്ജം
ഹസ്തോദ്ദീപ്രാക്ഷമാലാജപപടഘുടികാലേഖിനീ പുസ്തകം ത-
ച്ചൂർഭ്രാ ഭ്രാദഭ്രാഡ്യദ്യദഖിലവചസാമീശ്വരം വിശ്വരമ്യം. 4

---

* എല്ലാ ശ്ലോകങ്ങളും ലഭ്യമല്ല. ലഭ്യമായവ പ്രസിദ്ധീകരിക്കുന്നു.

കലാവതീ*

വന്ദനശ്ലോകഃ

നിമീലനോന്മീലനലീലയാ ജഗ-
ല്ലയോദയാധാനപടീയസീ സദാ.
ശ്രിയം മയിസ്കന്ദദൃഗുന്മിഷത്കൃപാ
ക്രിയാദ്ദിശന്തി ഹിതമാശുവന്ദിനാം.
ഉത്തുംഗശീർഷാഃ സുമനഃപ്രവാളാഃ
ഫലാവനമ്രൈരിവ പഞ്ചശാഖൈഃ
തസ്യാതിഥേയവ്രതദക്ഷവൃക്ഷാഃ
കുര്യുത്സപര്യാം വ്രതതീസഹായഃ.
കലാവതീം സർവ്വകലാനിധാനാം
പ്രത്യൂഷഭീത്യാ ഇവ സംഭ്രമേണ
ഭൂഷാവിശേഷാനപഹൃത്യ ചോരാഃ
ന്യപാതയത്ഘോരതമിസ്രകൂപേ.

*****

---

* ശേഷം ശ്ലോകങ്ങൾ ലഭ്യമല്ല.

ഗ്രന്ഥസൂചി

കെ.കുഞ്ഞുണ്ണിരാജ — *കോൺട്രിബ്യൂഷൻ ഓഫ് കേരള ടു സാൻസ്ക്രിറ്റ് ലിറ്ററേച്ചർ* (മദ്രാസ് യൂണിവേഴ്സിറ്റി) 1958

ഉള്ളൂർ എസ്.പരമേശ്വരയ്യർ — *കേരള സാഹിത്യ ചരിത്രം*, കേരള യൂണിവേഴ്സിറ്റി (1964) വോള്യം V

വടക്കുംകൂർ രാജരാജവർമ്മ — *കേരളീയ സംസ്കൃതസാഹിത്യചരിത്രം*, (കോട്ടയം 1962) വോ. IV-V

മനോഹരൻ.പി — *കുട്ടമത്ത് ഫാമിലി ആൻഡ് സാൻസ്ക്രിറ്റ് ലിറ്ററേച്ചർ* (കൊടക്കാട്, 1990)

ശ്രീധരൻ.സി.പി. — എഡി. *മഹാകവി കുട്ടമത്തിന്റെ തിരഞ്ഞെടുത്തകൃതികൾ* (തൃശ്ശൂർ, 1965)

എൻ.പി.ഉണ്ണി — *യമക പോയംസ് ഇൻ കേരള* (ഇൻ വിശ്വേശ്വരാനന്ദ ഇൻഡോളജിക്കൽ ജേർണൽ), വോള്യം XVIII, 1980

ഉണ്ണികൃഷ്ണൻ നായർ.വി — *മഹാകവി കുട്ടമത്ത്* (കോഴിക്കോട്, 1969)

ഉണ്ണിത്തിരി, എൻ.വി.പി — *കുട്ടമത്ത് കുന്നിയൂർ കുടുംബത്തിന്റെ സംസ്കൃത സംഭാവന* (പ്രഗതി, മലയാളം മാസിക)

Kuññuṇṇi Kurup

(1813 - 1885)

देवीमाहात्म्यं स्तोत्रम्

प्रथमः सर्गः

किञ्चित्कालदिगाद्यमेयमुपमोपाध्यादिहीनं परं
सत्तामात्रमतीन्द्रियं भवति यत्पूर्णं सुखं शाश्वतम्।
यच्छक्त्या बहुधा तु विश्वपरिणामत्वेन भात्येव त-
त्तावत्तां प्रणतोऽस्मि शम्भुमहिषि? त्वां देवि! मायामयीम्।। १।।

काल, देश एवं कारण आदि से अपरिमेय, उपमा, उपाधि आदि से दूर रहनेवाला, **इन्द्रियातीत**, शाश्वत, सद्भावमात्र, निरुपाधिक, अनिर्वचनीय, पूर्णतायुक्त जो सुख है (अर्थात् सच्चिदानान्दरूपी ब्रह्मानन्द) वह जिस देवी की शक्ति से बहुप्रकार के संसार के रूप में परिणत हुआ है, वह शंभुमहिषि ! पार्वति देवि ! मायास्वरूपिणि ! आपको मैं नमस्कार करता हूँ।

जीवत्वेन पृथग्यया स पुरुषोप्येकः स्वयं भासते
नानारूपचराचरेषु सवितेवाब्ध्यम्बुनद्यम्बुषु।
या जन्तून् स्वविलासजेषु विषयेष्वाब्रह्मकीटं सदा
व्यासक्तान् भवसागरे भ्रमयति त्वां देव्यजां तां भजे।। २।।

निरतिशय आनन्दरूपी उस सुख को ही सांख्य दर्शन के अनुसार पुरुष कहा जाता है। यद्यपि वह पुरुष अकेला होता है फिर भी जिस देवी के कारण जीवभाव ग्रहण करते हुए समुद्र, कुआं, नदी, तालाब आदि जलाशयों में प्रतिबिंबित सूर्यबिंब के समान नानारूपी चराचरों में अलग अलग बनकर विराजमान होता है, जो देवी अपनी लीला से उत्पन्न विषयों में ब्रह्मा से लेकर जीवजन्तुओं तक को सदा आसक्त रखते हुए संसाररूपी सागर के भँवर में डाल देती है, जनन मरण आदि से रहित हे देवि ! मैं आपकी उपासना करता हूँ।

पीयूषद्युतिमण्डले सति समस्ताधारतत्वोपरि-
स्थानारूढसहस्रपत्रजलजस्यान्तः स्फुरत्यूर्जिते।

क्रीडन्तीं वशिनः सदा शिवयुतां श्रीचक्रराजात्मिके!
सन्तस्त्वां कतिचित्भजन्ति हि चिदानन्दैकधुर्यात्मिकाम्।। ३।।

हे श्रीचक्रराजस्वरूपिणि! मूलाधार, स्वाधिष्ठान, मणिपूरक, अनाहत, विशुद्धि, आज्ञा इस प्रकार के आधारतत्वों के ऊपर रखे हुए सहस्रदलपद्म के अन्तर्भाग में अधिकाधिक ऊर्ज्वस्वलता के साथ प्रकाशित होनेवाले चन्द्रमंडल में सदाशिव के साथ क्रीडा करनेवाली और चिदानन्दस्वरूपिणी आपकी आराधना इन्द्रियों पर विजय पानेवाले सज्जन करते हैं, यह प्रसिद्ध है।

बिन्द्वेकाष्टदशद्वयीमनुमितत्र्यश्रौर्द्वलैरष्टभि-
र्ज्जुष्टं षोडशभिस्त्रिभिश्च वलयैरुद्यत्प्रभं भूपुरैः।
द्वारैश्चारु बहिश्चतुर्भिरपि तद्देव्यर्धशम्भोस्तव-
क्षेत्रं मूलमिदं समस्तजगतामाराध्यमाराधये।। ४।।

बिंदु, त्रिकोण, अष्टत्रिकोण, दो दशत्रिकोण, चौदह त्रिकोण इस प्रकार शक्तिकोणों के रूप में, आठ दल, सोलह दल, तीन वलय, तीन भूपुर इस प्रकार शिवकोणों के रूप में बाहर की ओर चार द्वारों से युक्त प्रोज्ज्वलित अर्धशंभु के रूप में अर्थात् आधी शक्ति और आधा शिव बनकर आपका यह मन्दिर (श्रीचक्र) समस्त जगत् के लिए आराध्य रहा है। मैं उस श्रीचक्र की आराधना करता हूँ।

यत्तूच्चारणमात्रगोचरमिह ब्रह्मेति तस्मात्पृथ-
ग्यत्किञ्चित्भवति त्वदन्यजनितज्ञानेन तत्किञ्चन।
तत्सर्वार्थविधान एकनिपुणां त्वामेव चिन्तामणीं
सन्तापौघतमच्छिदं त्रिजगतां मातः! सदोपाश्रये।। ५।।

ब्रह्म केवल उच्चारण का विषय है। लेकिन उससे भिन्न जो कुछ अनिर्वचनीय मायास्वरूप बनकर अर्थात् जगदाकार बनकर दिखाई पड़ता है - वह जगत् की प्रतीति - आपके ज्ञान से अलग दूसरे किसी ज्ञान से संभूत नहीं। यतो वाचो निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सह ब्रह्म तक पहुँचने के लिए असमर्थ शब्द मन के साथ लौटते हैं वाले श्रुतिवचन के अनुसार ब्रह्मज्ञान शब्दों के लिए भी अप्राप्य बन जाता है, इसलिए उससे अलग जो जो वस्तुज्ञान होता है वह सब वागीश्वरी के रूप में आपसे उद्भूत है, यही अर्थ है। इस कारण से सभी कार्यों में अत्यंत समर्थ, भक्तों की इच्छाओं को पूर्ण करनेवाला चिन्तामणि एवं दुःख को दूर करनेवाली हे त्रैलोक्य माते! मैं हमेशा आपका ही आश्रय लेता हूँ ।

मध्येऽत्यन्तकृशं पृथुस्तनयुगे चैतन्नितम्बे भृशं
फुल्लाम्भोजशरच्छशाङ्कसुषमासर्वस्वसारं मुखे।

प्रत्यङ्गं परिभूषितं बहुविधैश्चानर्घभूषागणै -
स्त्वद्रूपं हृदि भावये गिरिसुते! बालार्ककोट्युज्वलम्।। ६।।

हे शैलनंदिनि ! मध्यभाग में अत्यन्त कृशता, एवं मोटे स्तनों और नितंबों को लेकर, मुख पर खिले हुए कमल एवं शरद्कालीन चंद्रमा के सौभाग्य को वहन करनेवाले, सर्वाङ्गों में दिव्य एवं मूल्यवान आभूषणों को पहने हुए उदित होनेवाले करोड़ों बालसूर्यों के समान उज्ज्वल शोभा फैलानेवाले आपके स्वरूप की मैं कल्पना करता हूँ।

चञ्चत्भ्रूलतिकोर्मिकश्चटुलदृङ्मीनप्रसारःकरा-
ङ्घ्र्योष्ठाख्यैः च्छुरितः प्रवालनिवहैर्नाभिह्रदावर्तकः।
उत्तुङ्गस्तनवीक्षणीयविनिमग्नागेन्द्रशृङ्गोन्नतिः
केनासावुपमीयते तव वपुर्लावण्यरत्नाकरः।। ७।।

आपका शरीर लावण्ययुक्त सागर है। उसमें भौंहों रूपी लहरें हिलोरें मारती रहती हैं। चंचल नयनों रूपी मछलियाँ इधर उधर बहती रही हैं। हाथ पैर एवं अधरपुटों के रूप में प्रवाळमणि बिखरे हुए हैं। नाभी रूपी गहरा भँवर है। उन्नत स्तनों के रूप में उस महासागर में डूबे हुए मन्दरपर्वत के शिखरों का उपरिभाग है। आपके इस शरीर की उपमा देने योग्य कोई भी वस्तु नहीं है।

कल्पान्तानलधूममञ्जुमहिमस्पर्धापराः सम्मिलत्
कल्पद्रुप्रभवसूननिकरास्त्वत्केशपाशाः शिवे।
विध्वंसन्तु सवर्णतापरिचयप्राप्तैरिवालिव्रजै-
रन्तर्ध्वान्तममी मदीयमजिते! संसेव्यमानान्तिकाः।। ८।।

हे मंगलस्वरूपिणि ! प्रलय के समय अग्नि से निकलनेवाली दीर्घ एवं वक्र धूम्रावली की मनोहारिता से स्पर्धा करनेवाले, मंदारपुष्पों की कुसुमावलियों की सजावट के साथ अपने (केशों के) रंग से मानो रंगे हुए भ्रमरों के द्वारा सेवित आपका केशपाश, हे अजिते ! मेरे अंतःकरण के अंधकार का नाश करे।

नानारत्नविराजिहेममकुटन्यस्तार्धशीतद्युति-
स्पर्धालूर्ध्वविलम्बितालकललाटोद्दीप्रफालं मुखम्।
भ्रूविक्षेपकटाक्षसुस्मितलसन्नासामणिश्रीभरं
मच्चित्ते स्फुरिताधरं स्फुरतु ते गण्डोज्वलत्कुण्डलम्।। ९।।

विभिन्न रत्नों से शोभित स्वर्ण किरीट में पहनी हुई चंद्रकला से कलह करते हुए ऊपर से लटकनेवाले कुंतलों एवं तिलक से शोभित ललाट से युक्त, भौंहों का चलन, कटाक्ष एवं मन्दहास से सुशोभित, नासिकाभूषण के प्रकाश से कपोलों को प्रोज्ज्वलित

करनेवाले, कुंडलों और सुंदर अधरपुटों से युक्त आपका मुख मेरे मन में सदा प्रकाशित रहे।

एतत्कल्पलताप्रवालनलिनश्रीवृद्धिगर्वापहं
प्रोद्यम्नुष्टिधृतेक्षुचापसृणिकापाशप्रसूनाशुगम् ।
केयूरैर्वलयाङ्गुलीयकगणैस्तुंगप्रभैर्मण्डितं
तत्तेबाहुलताचतुष्टयमभीष्टाप्त्यै ममास्त्वन्वहम्।। १०।।

कल्पलताओं, किसलयों और कमलपुष्पों के सौभाग्य के अहंकार को दूर करनेवाले, उठी हुई मुष्टियों में इक्षुचाप, कँटिया, पाश, पुष्पशर आदि के साथ उज्ज्वल एवं प्रकाशयुक्त बाहुवलय, कटक, अंगुलीयक आदि को धारण करनेवाले आपके ये चार हाथ हमेशा मेरी इच्छाओं की पूर्ति करें।

उत्तुङ्गं तटसक्तहारपुनरुक्तानल्पशोभाझर-
क्रीडातत्परचक्रविभ्रमपदं वक्षोजयुग्मं तव।
उद्यत्पत्रलतावृतं मृगमदैर्निर्वासितं चन्दनैः
क्रीडापर्वतविभ्रमं खलु बिभर्त्येतद्रतीपुत्रयोः।। ११।।

चक्रवाक पक्षियों के समान दिखाई पड़नेवाले आपके स्तनद्वय रतीदेवी (पुत्र-लक्ष्मीनंदन) एवं कामदेव के क्रीडापर्वत के विलास को वहन करते हैं। क्योंकि उनको उल्लसित करनेवाली पत्रलताएँ (श्लेषार्थ - चंदन, कुंकुम से बनी रेखाएँ (स्तनपक्ष), पत्र एवं लताएँ (पर्वत पक्ष), आवृत करती रहती हैं। यही नहीं, चंदन एवं कस्तूरी, चंदन तिलक द्रव्य, चंदन वृक्ष, कस्तूरी तिलक द्रव्य,कस्तूरी मृग)

नाभ्यावर्त्तगभीरताशुचिरसं रोमावलीव्यालिकं
शङ्के ते वलिभङ्गचारुजठरं कामस्य लीलासरः।
एकत्राहरणं समुच्चयनमप्यन्यत्रयत्तीरयो-
रेतच्चेष्टितमेत्यमध्यमकुचस्थानत्वमाभाति तत्।। १२।।

हे देवि ! मुझे लगता है कि आपका उदरभाग कामदेव के लिए क्रीडा करने योग्य सरोवर है। नाभी रूपी एक गहरा गर्त उसमें है। शुचि रस (शृंगार रस से युक्त - उदर पक्ष - निर्मल जल वाला - सरोवर पक्ष -) रहा है। रोमावली के रूप में एक काला साँप सटा हुआ पड़ा है। सरोवर वलियों रूपी लहरों से मनोहर लगता है। यही नहीं, इस सरोवर का एक तट लहरों से कुचला हुआ अत्यंत कृश बना हुआ है। दूसरा तट भी उसके साथ मिल कर उन्नत रहा है। कुचला हुआ तट आपका मध्यभाग है और उन्नत तट स्तनद्वय हैं।

उद्वृत्तोऽतिपृथुः शिवे! तव निवीतानर्घचेलोपरि-
व्यानग्धाञ्चितकाञ्चिकापरिलसद्वज्रोपलाञ्चत्विषाम्।
व्याजेनाखिलदिक्षुमन्मथरथाङ्गश्रीजयोपार्ज्जितं
कीर्तिव्रातमसौ नितम्बफलकः प्रक्षेपयन् राजते।। १३।।

हे शिवे ! वृत्ताकार एवं मांसल दिखाई पड़नेवाला आपका नितंबस्थान चुनट लेकर पहनी हुई मूल्यवान रेशमी साड़ी के ऊपर र.जाई हुई सुवर्णनिर्मित करधनी पर शोभित हीरों के प्रकाश की रश्मियों के मिस कामदेव के रथचक्र पर विजय पाने के धवल कीर्ति-समूह को सभी दिशाओं में फैलाते हुए प्रकाशित होता है।

रम्भास्तम्भकरीन्द्रहस्तजयिनोश्चार्वोस्तवोर्वोर्मिथो
वादः कश्चन कान्तिसीम्नि च यतः शड्के परं जड्घयोः।
तत्सौक्ष्म्यादनयोर्विभागपिशुनं जानुद्वयं किञ्चना-
प्यक्ष्णोर्याति न कस्यचिद्विषयतां धात्रीधरेन्द्रात्मजे!।। १४।।

हे पर्वतराजपुत्रि ! आपकी जंघाएँ कदली के खंभों और गजश्रेष्ठ की सूँड पर विजय पानेवाली हैं। मुझे लगता है कि इस प्रकार की जंघाओं और उनके नीचे रहनेवाले टखनों के बीच अपने शोभातिशय की सीमा को लेकर एक विवाद उठ खड़ा हुआ है। उनके सही स्थान को सूचित करनेवाले जानुद्वय को कोई देख भी नहीं पाता। दोनों के बीच रहकर मध्यस्थ का काम करनेवाले को सूक्ष्मता के साथ सीमाओं का निर्धारण करने के लिए बहुत ही प्रयत्न करना पड़ता है। शायद इसी कारण से जानुद्वय अदृश्य रहे हैं। इतना कहते हुए जंघाओं की मांसलता एवं लंबाई तथा जानुओं की मांसलता अपने आप स्पष्ट हो गई है।

रज्यत्सर्वसुरासुरेश्वरकिरीटोद्यन्मणिव्रातभा-
क्किञ्चित्कालिसहंसकं सुललितं मुख्यास्पदं यच्छ्रियः।
सर्वार्थप्रतिपादनैकरसिकं भक्तेषु मन्मानसे
भूयात्भूषणमन्वहं तव शिवे! पादारविन्दद्वयम्।। १५।।

हे शिवे ! आपके पादद्वय दो कमल ही हैं। जैसे कि नमस्कार करनेवाले सभी देवासुर वीरों के किरीटों पर से निकलनेवाले रत्नसमूहों के किरणों रूपी पुष्पदल उनके साथ लगे हुए हैं। हंसक (पायल, हंस भी है) के साथ रहता है। यही नहीं वे कितनी ही सरलता के साथ श्री का (शोभा का, लक्ष्मीदेवी का) मुख्य आधार भी है। इसलिए भक्तों के सभी कार्यों के संपादन में समर्थ वे पादपद्म सदा मेरे मानस (मानस सरोवर) के आभूषण बने रहें।

हृत्वा स्वात्ममयं गुणैः स्मररिपोश्चित्तं नयत्केवलं
देहार्धञ्च वशंवदं भगवतः पत्युर्विधत्ते सदा।
रूपस्यास्य तवाम्बिके! रचयितुं सौभाग्यभूम्नः स्तुतिं
शक्नोत्यद्य कथं कदाप्यविहितत्वत्पादुकाराधनः।। १६।।

हे जननि ! आपके इस रूप एवं गुणों से आपने कामवैरी भगवान के चित्त को ही नहीं, आपके नाथरूपी शिवजी के आधे देह को भी अपने वश में करते हुए आपका ही स्वरूप बनाया है। इतने सौभाग्य से युक्त आपका वर्णन आपके पाद-पीठ की उपासना न करनेवाला कोई कैसे कर सकेगा?

हन्त त्वां समुपास्य तर्पणतपोयोगादिभिः कृच्छ्रतो-
त्यासक्ता विषयेषु केचन चिरादिच्छानुरूपं फलम्।
विन्दन्ते सुधियोर्थमक्षयमिदं त्वाराधयन्तो श्रमा-
दन्तः प्रेमरसार्द्रहृज्जलरुहा रूपं मनोहारि ते।। १७।।

हे अंबे ! विषयों में आसक्त रहनेवाले कुछ लोग तर्पण, तप, या योगाभ्यास से आपकी उपासना करते हुए इच्छानुरूप फल प्राप्त करते हैं। कलत्र-पुत्रादि से संबंधित विषयों को ही वे अपनाते हैं। छिः। लेकिन कुछ विरक्त लोग जो बुद्धिमान होते हैं आपके इस मनोहर रूप को अंदर ही अंदर प्रेमरस से आर्द्र करके हृदयपद्म से उपासना करते हुए नाशरहित अर्थ को अर्थात् मोक्षरूपी धन को प्राप्त करते हैं। यहाँ पर अर्थ शब्द से पुरुषार्थ (धर्मार्थकाममोक्ष) की ओर संकेत है। विषयी लोग धर्मार्थकाम की ही इच्छा करते हैं। मोक्षार्थी अक्षय अर्थ (मुक्ति) को प्राप्त करते हैं। यही इसका सारांश है।

प्रायस्तर्कपदत्वगोचरफलेष्वन्येषु जात्यापि वा
कष्टायासतया वरं विधिषु मे वैराग्यमेतच्छिवे।
त्वन्माहात्म्यकथासुधारसझरी सेवापरास्यान्मति-
र्यस्मात्प्रेमभरात्मिका भवति सा भक्तिश्चतुर्वर्गदा।। १८।।

पुरुषार्थों में मोक्ष को छोड़कर धर्मार्थकाम के लिए प्रयुक्त ऊपर बताए गए तर्पण, तप एवं योग की विधियों में अधिकांशतः फलसिद्धि स्वाभाविक रूप में संदेह की अवस्था में रहती है। इस कारण से फलसिद्धि के लिए खूब प्रयत्न करना पड़ता है। इसलिए इनकी तुलना में मुझे वैराग्य ही श्रेष्ठ लगता है। इसलिए मेरी बुद्धि के लिए आपके महान कथामृतरस का आस्वादन करने में ही मन आसक्त रहे। आपकी महानता का पारायण करने से ही आपके लिए प्रेमात्मक भक्ति का उद्भव मेरे मन में होता है। यह भक्ति भक्तों के लिए मोक्ष ही नहीं, चारों पुरुषार्थ भी देनेवाली है। इसलिए ऊपर कही गई विधियों में मेरी कोई रुचि नहीं है।

यद्यत्भाति विचित्रमक्षविषयो हे विश्वमातः शिवे!
तत्तत्सर्वमिहोक्तमेव बहूशश्चेष्टाविशेषस्तव।
एवं सत्यपि यद्विशिष्य जगतां क्लेशापहं वर्णितं
गूढं तेन सुमेधसैव मुनिना सद्यःपरं श्रेयसे।। १९।।

हे लोकमाते ! श्री पार्वति ! जो कुछ इन्द्रियों का विषय बनकर प्रकाशमान होता है, अनेक प्रकार के ये विषय सब अपने कार्य ही रहे हैं, ऐसे यहाँ बताया गया है। फिर भी जगत् के दुःख को दूर करने के लिए जो माहात्म्य यकायक परम श्रेय के लिए उस बुद्धिमान महर्षि के द्वारा गुप्त रूप में वर्णन किया गया है (अन्वय की समाप्ति अगले श्लोक में)

तत्तावन्मधुकैटभादिनिधनप्रस्तावसारोद्रसं
माहात्म्यामृतमेतदेव परिपूर्णानन्दबोधप्रदम्।
स्मर्ता ते पदपङ्कजस्य च गुरोरेवं समास्वादय-
न्नन्तस्तापभरं नुनुत्सुरहमस्म्यम्ब! प्रसीदाशु मे।। २०।।

माहात्म्यरूपी इस अमृत को जो मधु-कैटभ-वध, शुंभ-निशुंभ-वध आदि इतिहास के सारांश को लेकर रसोद्भव करनेवाले और परिपूर्ण आनन्द एवं बोध प्रदान करनेवाले सुप्रसिद्ध एवं आपके उस माहात्म्य रूपी अमृत को नीचे कहे गए अनुसार आस्वादन करते हुए आपके और श्री गुरुवर के पादारविन्दों का स्मरण करते हुए मैं मन के दुःखों को दूर करने की इच्छा करता हूँ। हे अंबे! आप मुझ पर शीघ्र ही अनुग्रह करें।

द्वितीयः सर्गः

कल्पावसाने कमलैकशेषे शेषे शयानस्य च योगनिद्राम्।
आश्लिष्य विष्णोः श्रवसोर्मलोत्थावास्तामसृक्पौ मधुकैटभाख्यौ।। १।।

प्रलय के अंत में एक कमल मात्र रह गया था। उसके अंदर अनंतशयन में योगनिद्रा में पड़े हुए महाविष्णु के कर्णमल से मधु एवं कैटभ नाम के दो असुर उत्पन्न हुए।

समीक्ष्य तौ नाभिकुशेशयस्थः समुद्यतावात्मवधाय घोरौ।
प्रबोधनार्थं चकितो मुरारेर्निद्रामयीमस्तुवदात्मभूस्त्वाम्।। २।।

श्री विष्णु भगवान के नाभि-कमल में रहनेवाले ब्रह्मा अपना ही वध करने के लिए तैयार उन मधु-कैटभ राक्षसों को देखकर भयचकित होकर विष्णु को जगाने के लिए निद्रास्वरूपिणी आपकी इस प्रकार स्तुति करने लगे।

नमोस्तु ते देवि! समस्तशक्त्यै नमोस्तु वेदागमसारमय्यै।
नमोस्तु ते सर्वजगत्प्रकृत्यै नमोस्तु मातस्त्रिगुणात्मिकायै।। ३।।

हे देवि ! समस्त जीवों में शक्ति के रूप में रहनेवाली आपको नमस्कार। सम्पूर्ण जगत् में प्रकृति के रूप में स्थित आपको नमस्कार। हे अंबे ! सत्व- रज- तमस्वरूपिणी आपको नमस्कार !

त्वमेव माया महती च विद्या त्वं मन्त्रयन्त्रक्रतु तन्त्रशक्तिः।
ह्रीः श्री रतिर्गीः क्रुधसित्वमेका व्यक्तिः सुषुप्तिर्धिषणा च शान्तिः।। ४।।

आपको ही माया (अविद्या) कहते हैं। श्रेष्ठ विद्या भी आप ही हैं। मंत्र-शक्ति एवं यंत्र-शक्ति, याग-शक्ति, तंत्र-शक्ति सब आप ही हैं। लज्जा, लक्ष्मी, रति, सरस्वती, क्रोध-स्वरूपिणी सब आप ही हैं। आप ही व्यक्ति हैं (जागृत-स्वप्न बनकर), सुषुप्ति एवं बुद्धि बनकर, शांति बन जाती हैं।

त्वं नाशयित्री जगतः सवित्री त्वं पालयित्री परमाखिलस्य।
त्वं सृष्टिरक्षाविलयस्वरूपा जगन्मये! किं भवति त्वदन्यत्।। ५।।

समस्त जगत् को जन्म देनेवाली, उसका पालन करनेवाली और संहार करनेवाली आप ही हैं। यही नहीं, सृष्टि, रक्षा एवं संहार आपके ही रूप हैं। हे जगत्स्वरूपिणि ! आपसे अलग होकर कौन रह सकता है?

स्रष्टा हि सृष्टिस्थितिनाशकर्मस्वहञ्च विष्णुर्गिरिशस्त्वयैव।
नियोजितास्तेष्ववनाधिकारी निद्रावशं केशव एष नीतः।। ६।।

ऐसा होने पर भी सृष्टि, स्थिति एवं नाश के कार्य में आपने स्रष्टारूपी मुझको भी, विष्णु एवं शिव को भी अधिकार दिये हैं। इन तीनों में रक्षा का अधिकार लेनेवाले विष्णु को आपने निद्रा के वश में कर दिया है।

शक्नोति कः स्तोतुमिहाम्बिके! त्वां मायामयीं त्वं तु विमोहयैतौ।
दैत्यावधृष्यौ मधुकैटभौ तौ स नीयतामाशु विधुः प्रबोधम्।। ७।।

हे अम्बे ! मायामयी ! आपकी स्तुति कौन कर सकता है ? विरोधरहित उन मधु-कैटभ राक्षसों को आप मोहित कर दें। जितना जल्दी हो सके, नारायण को भी जगाएँ।

इतीडिता त्वं विधिना मुरारेः प्रबोधनाय प्रणिहन्तुमेतौ।
प्रत्यङ्गतस्तस्य निरीय धातृप्रत्यक्षतामाशु निनेथ विष्णुम्।। ८।।

इस प्रकार महाविष्णु के जगाने और मधु-कैटभों का वध करने के लिए ब्रह्मा द्वारा स्तुति किए जाने पर निद्रारूपिणी आपने विष्णु के सभी अंगों को छोड़ दिया और ब्रह्मा के सामने उनको प्रकट दिखाया।

तया विमुक्तस्स तु चक्रपाणिरुत्थाय ताभ्यां तु चिराय युद्ध्यन्।
गर्विष्ठयोर्मोहितयो स्त्वयैव वधाय सम्प्राप्तवरोवधीत्तौ।। ९।।

निद्रा से विमुक्त होकर चक्रपाणि ने उनके वध के लिए आपसे वर ग्रहण करते हुए आपके द्वारा मोहित कर दिए गए अहंकारी मधु-कैटभों से चिरकाल तक युद्ध करते हुए अंत में उनको मार डाला।

तन्मेदसाकल्पि मुरारिणेयं ख्यातायतोऽभूरिह मेदिनीति।
त्वत्प्रेरणादेवमभूत् कृतार्थः स्त्रष्टा प्रपन्नार्त्त्यपहन्त्रि! पायाः।। १०।।

उन मधु-कैटभों की चरबी (मेद) से विष्णु भगवान ने पृथ्वी का निर्माण किया। इसी कारण उसका नाम मेदिनी पड़ा। आपकी प्रेरणा से ब्रह्मा भी इस प्रकार कृतार्थ हुए। आश्रितों के दुःखों का नाश करनेवाली हे देवि ! आप मेरी रक्षा करें।

तृतीयः सर्गः

शक्रादयो युधि पुरा महिषप्रधानैर्दैत्यैर्जिता हृतसमस्तनिजाधिकाराः।
निस्सारिताश्चिरममर्त्यगणा दिवस्ते कुण्टश्रियो भुवि यथा मनुजा विचेरुः।। १।।

प्राचीन काल में इंद्रादि देव महिषादि असुरों के द्वारा युद्ध में पराजित किए गए। असुरों ने देवों के सारे अधिकार छीन लिए। यही नहीं, उन्होंने देवों को स्वर्ग से विष्कासित किया। इस प्रकार सारे ऐश्वर्य से हाथ धोनेवाले देव मनुष्य के समान पृथ्वी पर चलने लगे।

ते वेधसा सममुपेत्य मुकुन्दशर्वावाराद्ध्य भक्तिभरसन्नमितोत्तमाङ्गाः।
स्वापद्दशां महिषदोर्बलतोवतीर्णां कृत्स्नामथोचुरुदयत्पुलकावृताङ्गाः।। २।।

वे देव ब्रह्मा के साथ महाविष्णु और श्री परमेश्वर की शरण में गए। रोमांचित शरीरों के साथ भक्तिरस से झुके हुए उत्तमांगों से युक्त उन्होंने नमस्कार किया। महिष के बाहुबल के कारण बनी अपनी दुर्दशा उन्होंने ब्रह्मा को समझाई।

तेषां वचःश्रवणमात्रविवृद्धकोपस्यास्याद्विधोरपि हरस्य विधेस्तदानीम्।
तेजांसि निर्ययुरपीन्द्रमुखामराणां ज्वालावलीढभुवनानि पृथग्वपुर्भ्यः।। ३।।

देवताओं की फरियाद को सुनते ही श्री नारायण, श्री परमेश्वर तथा ब्रह्मा को क्रोध आया। उस समय उनके मुँह से ही नहीं क्रोध से युक्त इन्द्रादि वेवताओं के शरीरों से तेजःपुञ्ज अलग अलग प्रकट हुए। उनके तेज की ज्वालाएँ संसार भर में व्याप्त हुईं।

एकीभवत्तव वपुः परिणाममेत्य देदीप्यते स्म सति! सनिमिथो मिलित्वा।
माहेश्वरं यदभवत्तव देवि! तेजो वक्त्रं स्फुरत् प्रभमजायत तन्मयं ते।। ४।।

हे दाक्षायणि ! वे तेजःपुंज आपस में मिलकर आपके शरीर के रूप में परिणत होकर बहुत अधिक प्रकाश फैलाने लगे। महेश्वर के मुख से उत्पन्न तेज आपके प्रकाशयुक्त वक्त्र के रूप में ईश्वरमय बन गया ।

दोर्दण्डमण्डलमुमे! तव वैष्णवेन ब्राह्मेण पादयुगली किल तेजसासीत्।
वज्रायुधाद्यमृतपानजुषां परेषां तेजोभिरप्युदभवन्नितरे प्रतीकाः।। ५।।

हे उमे ! वैष्णवी तेज से आपकी सहस्र बाहुएँ उत्पन्न हुईं. ब्रह्मा के तेज से आपके दो पैर उत्पन्न हुए। इंद्रादि देवताओं के तेज से आपके दूसरे अंग भी उत्पन्न हुए।

तेजस्समुच्चयभुवं भवतीं ततस्ते दृष्ट्वा प्रहृष्टहृदया विधिवासवाद्याः।
अत्युज्ज्वलानि विविधानि च भूषणानि शास्त्राणि तुभ्यमजिते! ददुरम्बराणि।। ६।।

तेजःपुंज से उत्पन्न आपको देखने के बाद बहुत ही प्रसन्न होकर ब्रह्माजी, इंद्र आदि देवताओं ने तरह तरह के अत्युज्ज्वल अलंकारों एवं वस्त्रों तथा आयुधों को आपके लिए दान कर दिया।

भ्राजत्किरीटकटकाङ्गदहारकाञ्चीग्रैवेयकुण्डलदुकूलकहंसकाद्यैः।
अङ्गेषु ते ननु भवानि! पदानि लब्ध्वा तैरेव भूषणगणैर्नितरामदीपि।। ७।।

हे भवानि ! आपका प्रकाश फैलानेवाला किरीट और कंकण, बाहुवलय, नूपुर आदि स्वर्ण एवं रत्नजटित आभूषण आपके अंगों में स्थान पाकर अधिक शोभित हुए। स्वयमेव शोभित होनेवाले अंगों को आभूषणों की शोभा की आवश्यकता नहीं थी। यही सारांश है।

सान्द्रं ततः स्ववपुषः परिनिर्गलन्त्या कान्त्या जगन्ति च चतुर्दश भासयन्ती।
व्याघूर्णदृष्टिपरिवृष्टिभिरिष्टिभोजिव्रातस्य दैत्यकृततापमपोहयन्ती।। ८।।

धृत्वायुधानि विविधानि च दोस्सहस्रेणाद्रीशदत्तमधिरुह्य मृगेन्द्रयुग्यम्।
घोराट्टहासभृशबृंहितचापघोषैर्दिग्दन्तिकर्णविवरं च विचूर्णयन्ती।। ९।।

आयोधनाय महिषाभिमुखी प्रयान्ती बद्धोद्यमासुरमुनीन्द्रगणेड्यमाना।
सा त्वं समस्तदुरितैः सममाधिजालं क्षिप्रं निवार्य दिश शङ्करि! मङ्गलं मे।। १०।।

आभूषणों को पहनने के बाद आपके शरीर से निकलनेवाली प्रकाश-किरणों के प्रवाह से चौदहों लोकों को शोभित करते हुए चारों ओर के दृष्टिपात से देवों के दैत्यभय को दूर करते हुए, सहस्रबाहुओं में शस्त्रों को लेते हुए हिमालय के द्वारा दिए गए सिंहवाहन पर बैठकर, घोर अट्टहसों के साथ बढ़ते हुए प्रत्यंचा के शब्द से अष्टदिग्गजों के कर्णद्वारों को तोडते हुए, देवताओं एवं महर्षियों के स्तुतिगीतों के साथ अत्यधिक उत्साह से महिषासुर का सामना करने के लिए तैयार हे शंकरि ! आप समस्त दुःखों के साथ मेरे आधिरूपी जल को दूर करती हुई मुझें मंगल प्रदान करें।

चतुर्थः सर्गः

वीक्ष्य विश्वमखिलं सुरारयः क्षुब्धमम्ब! तव पौरुषैरुषा।
दंसिताः करसमुद्धृतायुधाः सर्वतः सपदि योद्धुमुत्थिताः।। १।।

हे अम्बे ! आपके पराक्रम से क्षुभित विश्व को देखकर असुर क्रोध के साथ कवच धारण करके शस्त्रों को ऊपर उठाते हुए चारों ओर से यकायक आपके साथ युद्ध करने के लिए कूद पडे।

तं निशम्य महिषोपि बन्धुभिः किं किमित्यभिवदन् समाययौ।
यत्र यः कलहंसभ्रमोक्तिभिः जृम्भितः कलकलस्तदा दिशि।। २।।

आप और असुरों के युद्ध करने की दिशा में युद्ध की ललकार को सुनते हुए हैरान होकर 'यह क्या है?', 'यह क्या है?' इस प्रकार प्रश्न करता हुआ महिष बंधुओं के साथ वहाँ आ पहुँचा।

त्वां निरीक्ष्य महिषादिभिः पुरस्तादृगुग्रतरवेषभासुराम्।
क्रोधभारपरिभङ्गुरात्मभिः कोपितैर्व्यरचि वेगतो रणः।। ३।।

जैसे कि ऊपर कहा गया है भयानक वेश से शोभित आपको सामने देखते हुए क्रोध में आकर महिषादि ने स्वयं को भूलते हुए अवर्णनीय युद्ध शुरू किया।

चिक्षुरासिमयलोमचामरोदग्रबाष्कलविलालकादयः ।
अभ्ययुर्युधि महारथाः पृथक् त्वां चमूभिरमिताभिरन्विताः।। ४।।

चिक्षुर, असिलोम, चामर, उदग्र बाष्कल, विलाल आदि महारथ अलग अलग सेनाओं के साथ युद्ध में आपसे भिडने लगे। (असिलोमा चंडिका सप्तति मूलग्रंथ में मिलता है। असि उ खड्ग, लोमा उ रोम खड्गाकृतिवाली रोमावली के साथ, यही अर्थ है। इस प्रकार असिलोमा को इस स्तोत्र में असिमय लोमा बना दिया।)

आसुरोग्रचतुरङ्गमेदुराक्षौहिणीशतसहस्रसंवृतः ।
त्वामुपेत्य महिषासुरोप्युमे! शस्त्रजातमधिकं ववर्ष सः।। ५।।

हाथी, घोड़े, रथ, पैदल-इस प्रकार चार सेनांगों से युक्त एक सौ हज़ार अक्षौहिणी असुर सेनाओं से परिवृत होकर महिषासुर ने हे उमे ! आप पर हमला करते हुए अनेक शस्त्रों की वर्षा की। (२१८७० हाथी, २१८७० रथ, ६५६१०घोडे, १०९३५० पैदल सैनिकों से युक्त सेना को अक्षौहिणी कहते हैं।)

तावकोच्छवसितर्जेग्गणैर्युतः सैन्यमद्ध्यमविशत्स केसरी।
रक्षमामिव शिखी भयानकैः शुष्कशाड्वलवनं स्फुलिङ्गकैः।। ६।।

आपके वाहनरूपी सिंह ने तो आपके उच्छ्वास से उत्पन्न भयंकर सेना-समूहों के साथ राक्षसों की सेना के बीच सूखे तृणों से भरे हुए वन में चिनगारियों के साथ जलनेवाली आग के समान प्रवेश किया।

दीपिताखिलदिगस्त्रतेजसा विस्मिताजसुतगीतपेशलः।
घृष्टतूर्यनिनदो रणोत्सवः पुष्टिमाप सकबन्धनर्तनः।। ७।।

आयुधों के तेजरूपी दियों से समस्त दिशाओं में प्रकाश फैलाते हुए, आश्चर्यभरित श्री नारद के वीणागान और नक्कारे के शब्द से, मार गिराने पर छटपटाते हुए कबंधों के नृत्य से वह युद्धोत्सव बढ़ता गया।

खण्डितासुरनियुक्तशस्त्रया दोस्सहस्रपरिसज्जितायुधैः।
हन्यमानदनुजोत्करे त्वया योधने प्रमुमुदे विहङ्गमैः।। ८।।

अपनी सहस्रबाहुओं के शस्त्रों के द्वारा असुरों द्वारा प्रयुक्त शस्त्रों का खंडन करते करते, दैत्य-समूह का वध करते करते युद्धभूमि में गीध, कौआ आदि पक्षियों को बड़ा संतोष हुआ।

ऊरुमध्यगलबाहुभिर्भृशं दूरतो युधि समुज्झिता अपि।
तीक्ष्णशस्त्रविहितैः सुरद्विषो नेशुरेव चतुरङ्गसंयुता।। ९।।

आपके तीक्ष्ण आयुधों के प्रहार से जंघाओं के टुकड़े होकर, कमर, कंठ एवं हाथ कटकर दूर दूर तक फैले हुए असुरों की चतुरंगसेना का नाश हुआ।

सति! विलम्ब्य विलम्ब्य तदोत्पतन्त्यनुपदत्सु दिवः कुसुमेष्विता।
सुमनसां चयमस्तु शुभाय मे तव कटाक्षततिर्भ्रमरीव सा।। १०।।

हे सति! उस समय देवताओं ने आकाश से पुष्पवर्षा की। आकाश से धीरे धीरे गिरनेवाले उन पुष्पों के साथ साथ ऊपर उठते हुए अंत में पुष्पों के समूह को जिस प्रकार भ्रमर घेर लेते हैं उसी प्रकार देवताओं के समूह में पहुँचकर संतुष्ट होनेवाली आपकी कटाक्षपूर्ण दृष्टि मेरा मंगल करनेवाली बने।

पञ्चमः सर्गः

सुरारिवीरेषु हतेषु चण्डिके! त्वयाहवे चिक्षुरचामरादिषु।
स दैत्यवर्योऽद्रिनिभस्त्वदन्तिकं समाययौ माहिषवेषधृक् क्रुधा।। १।।

हे चंडिके ! युद्धभूमि पर चिक्षुर, चामर आदि वीर राक्षसों का आपके हाथों से वध हुआ। उस अवसर पर असुर चक्रवर्ती महिष पर्वत के समान बड़ा भैंसा बन गया और क्रोध करते हुए आपके समीप पहुँचा।

प्रपातयंस्तीक्ष्णविषाणयोर्भृशं युगेन चूर्णीकृतशैलशृङ्गयोः।
घनान् समुत्पाट्य खुरार्पणैर्धरां प्रकम्पयन् घोरतरं जगर्ज सः।। २।।

अपने तीक्ष्ण सींगों से पर्वतों के शिखरों को चूर चूर करते हुए, आकाश के मेघपटलों को रास्ते से हटाते हुए खुरों से भूकंप करते हुए उस महिष ने भयंकर रूप में अटटहास किया।

तमादधानं खुरशृङ्गबालधिप्रहारभेदैर्बहुधा व्यथामथ।
अपि प्रघृष्टेषु गणेषु तेषु ते प्रसह्य पाशेन बबन्धिथेश्वरी।। ३।।

इसके बाद महिष खुरों से लतिया कर, सींगों से प्रहार करते हुए, पूँछ से मारते हुए आपके धैर्यशाली सेना-समूह को भी पीड़ित करते थे, कि हे ईश्वरि ! आपने उसको बल से ग्रहण करते हुए रस्सी से बाँध दिया।

अलक्षि सिंहाकृतिरेष बन्धनाद्विमुच्य शस्त्रेण निकृत्तमस्तकः।
नरोथ भूत्वासिफलोल्लसत्करस्त्वया हतस्तावदसौ गजाधिपः।। ४।।

सलीलमाकर्षयतो हरीं किल प्रगृह्य हन्तास्य तु पुष्करेण तम्।
करं व्यरैत्सीरसिनाऽसुरस्तदा प्रकम्पयामास धरां सविक्रमैः।। ५।।

इसके बाद उस महिष ने पाशबंध से मुक्त होकर सिंहाकार रूप लिया। आपने अपनी तलवार से सिंह का सिर काट डाला। यकायक वह तलवार एवं ढाल हाथ में लेकर मनुष्य बन गया। उस मनुष्य की भी आपने हत्या कर डाली। उसी समय वह एक भीमाकार हाथी बन गया। उसने आसानी से आपके वाहनरूपी सिंह को खींचकर अपनी सूँड से उसे मारना शुरू किया। आपने अपनी तलवार लेकर उस गजेंद्र की सूँड को खंडित कर दिया। महिष ने उस समय अपना सहज दैत्यरूप अपना लिया और अपने पराक्रम से भूकंप करने लगा।

ततः पिबन्ती मधुहृद्यमन्तिकस्पृशंदृशा प्रस्फुटरागसंस्पृशा।
विलोकयन्ती खरमाहसन्त्यमुं भयङ्करं तं महिषं त्वमूचिषे।। ६।।

इसके बाद आपने स्वादिष्ट मद्य (वीरपान) पीकर लाल लाल आँखों से पास आनेवाले भयंकर महिष को तीक्ष्णता के साथ देखकर कठिन अट्टहास करते हुए इस प्रकार कहा।

हठाहृताशेषसुरेन्द्रसम्पदः शठाधुना भोजयितुं खगांस्तव।
कुठारकृत्तं त्वरयत्यदो वपुः कठोरमापानविधिस्तु मामयम्।। ७।।

हे शठ ! महिषासुर ! श्रेष्ठ देवताओं की संपत्ति को बलात्कार करके हड़पनेवाले तुम्हारे इस कठोर शरीर को कुल्हड से काटकर टुकडे करते हुए गीधों एवं कौओं जैसे पक्षियों को आहार के रूप में देने के लिए यह मद्यपान मुझे प्रेरणा दे रहा है।

अजे! जय त्वं जय चेति जल्पतां तपोधनानां मरुताञ्च पश्यताम्।
त्वमट्टहासा धुतविष्टपान्तरा समुत्प्लवेन न्यपतोभिकौणपम्।। ८।।

हे अजे ! (जिसका जन्म और मरण नहीं होता) आप विजयी हों, विजयी हों, इस प्रकार स्तुति करनेवाले ऋषियों और देवों के देखते देखते आप अट्टहास करती हुईं लोकांतर को चकित करती हुईं उस असुर की ओर झपट पड़ीं।

प्रगृह्य त्वं दोर्भिः प्रसभतरमापात्य महिषं
पदाक्रम्योच्चैस्तं निचखनिथ शूलेन परितः।
समुत्थानं कर्तुं तदनु विजिगीषोर्विलुठनः
शिरोप्यस्याकार्षीर्विपुलमसिना देवि! महता।। ९।।

हे देवि ! आपने झपट कर अपनी बाहुओं से उस महिष को बलात् गिराकर पैरों से कुचलकर शूल से उसके समस्त शरीर को घायल कर दिया। विजय पाने की इच्छा से तडपनेवाले उसके बड़े सिर को आपने अपनी तलवार से काट डाला।

दैत्येन्द्रे महिषे महासुरचमूचक्रैस्समं बन्धुभिः
सङ्ग्रामे निहते त्वया त्रिभुवने भद्रे! कृतार्थीकृते।
इन्द्राद्यैर्भृशमिष्टलाभविवशैरभ्यर्च्य पुष्पैर्नवैः
स्तोत्रैर्वेदमयैः स्तुता प्रमुदिता श्रीदेवि! संरक्ष माम्।। १०।।

हे मंगलस्वरूपिणि ! इस प्रकार महान असुरों के सैन्य-समूह एवं बंधुओं के साथ महिषासुर आपके द्वारा जब मारा गया तब तीनों लोक कृतार्थ हुए। इष्टलाभ से संतुष्ट इंद्रादि देवता नवीन पुष्पों से आपकी पूजा करने लगे और वैदिक स्तोत्रों से आपकी स्तुति करने लगे। यह देखकर क्रोधरहित होकर आप प्रसन्न बन गईं. वैसी हे लक्ष्मीदेवि! आप भली भाँति मेरी रक्षा करें।

षष्ठः सर्गः

श्रीदेवि! त्रिदशैः पुराऽसुरजितैर्वैवश्यभाग्भिस्ततः
सेन्द्रैर्ब्रह्मपुरस्सरैरुपगतैरद्रीश्वराधित्यकाम् ।
दैत्येन्द्रस्य वधं मुहुर्बलवतः सम्प्रार्थिताराधिता
सुम्भस्याथ तदर्थमिष्टफलदे! तत्राविरासीः स्वयम्।। १।।

हे श्रीदेवि ! फिर असुरों से युद्ध करते हुए देवेंद्र आदि हार गए वे बहुत थक गए। ब्रह्मा को आगे करके हिमाद्रि के उपरितल में पहुँच गए। उन असुरों के चक्रवर्ती शुंभ थे। वे बलवान थे। उनके वध के लिए देवों ने आपकी आराधना करते हुए स्तुति की।

हे इष्टफलदायिनि ! जननि ! आप उस समय वहाँ स्वयं प्रत्यक्ष हो गईं।

तन्वानेव तनुश्रिया हिमवतः पार्श्वस्थलीं काञ्चनीं
डोलां स्वैरमधिष्ठिता स्मितमुखी सञ्चालयन्ती मुहुः।
गायन्ती मधुरं वहन्त्यखिललोकात्यन्तसम्मोहनं
रूपं देवहितैषिणी ह्यरमथाः कुञ्चेष्विहाद्रौ चिरम्।। २।।

आप देवताओं की हितसिद्धि के लिए समस्त लोक मे सर्वाधिक सुंदर रूप को ग्रहण करती हुईं, हिमालय के पार्श्वभागों को अपनी शरीरप्रभा से स्वर्णमय बनाती हुईं मंदहास के साथ हिंडोले पर बैठकर पेंग भरने लगीं और मधुर गाना गाती हुई लतामंडप में बैठकर क्रीडा करने लगीं।

तावत्सुम्भनिसुम्भयोरनुचरौ चण्डश्च मुण्डः खलौ
स्वच्छन्दं भुवि चारिणौ तदचलप्रस्थं गतावेकदा।
तत्र त्वामभिवीक्ष्य विस्मयमितौ श्यामां जगन्मोहिनीं
गत्वाथान्तिकमेतयोर्द्रुततरं सुम्भाय चावूचतुः।। ३।।

उस समय शुंभ एवं उसका भाई निशुंभ के सेवक एवं अत्यंत क्रूर स्वभाववाले चंड, मुंड नाम के दो असुर स्वतंत्र रूप से पृथ्वी पर घूम रहे थे। एक दिन वे उस हिमालये पर्वत के ऊपर पहुँच गए। वहाँ पर यौवन में मस्त एवं जगन्मोहिनी आप को देखकर उनको विस्मय हो आया। दोनों यकायक शुंभ-निशुंभ के पास पहुँच गए और शुंभ से उन्होंने आपकी स्थिति का वर्णन किया।

दैत्येन्द्रेण ततोमुना तव शिवे! सौन्दर्यसम्पद्गुणान्
श्रुत्वोज्जृम्भितमन्मथेन भवतीमानेतुमत्यादरात्।
सुग्रीवः प्रहितोऽस्य दौत्यमफलं ज्ञात्वा भवत्यां पुनः
क्रोधान्धेन तथैव धूम्रनयनस्त्वां सोभ्यगात्सेनया।। ४।।

हे शिवे ! आपके सौंदर्य, संपत्ति एवं गुणों का वर्णन उन चंड-मुंड असुरों से सुनकर कामार्त शुंभ ने आपको आदरपूर्वक ले जाने के लिए सुग्रीव नाम के असुर को भेज दिया। वह संदेश असफल रहने के कारण क्रोधातुर होकर शुंभ ने धूम्राक्ष नाम के असुर को भेजा। धूम्राक्ष ने सेना के साथ आपका सामना किया।

तन्व्याकर्णयतन्नियोगमधुना लोकत्रयाधीश्वरः
सुम्भो योऽस्ति समेत्य गेहमबले! स्वैरं वस प्रेयसी।
तस्मादेहि न चेत्प्रगृह्य चिकुरेष्वस्यान्तिकं त्वां बला-
न्नेतास्मीति वदन्तमेतमकृथा हुङ्कारमात्राद्व्यसुम्।। ५।।

हे कृशाङ्गि ! आजकल तीनों लोकों के चक्रवर्ती शुंभ रहे हैं। उनकी आज्ञा का

अनुसरण करें। आप मेरे राजमहल में आकर साम्राज्ञी बनकर सुख का भोग करें, यही उनकी आज्ञा है। इसलिए आप मेरे साथ चलिए। यदि नहीं आ सकतीं तो मैं केशों को पकड़कर खींचते हुए बल-प्रयोग कर लूँगा और अपने स्वामी के पास ले जाऊँगा। इस प्रकार कहनेवाले धूम्राक्ष को आपने धिक्कारपूर्वक लौटाया।

धूम्राक्षे निहतेथ कर्बूरचमूचक्रावृते दंसिते
चण्डे चाभिपतत्यतीव परिवृष्यास्त्राणि मुण्डेभितः।
जाता हन्त ललाटतस्तव रुषा नीलानना या महा-
दंष्ट्राभीमतमेभकुण्डलधरा कालीकरालानना।। ६।।

आपने जिस समय धूम्राक्ष का वध किया उस समय असुरों के सैन्य-समूहों से परिवृत होकर कवच धारण करते हुए चंड और मुंड दौड़ते चले आए। वे अनेक अस्त्र-शस्त्रों को आप पर चलाने लगे। उस समय क्रोध से नील रंगवाले आप के मुख पर ललाट से गजरूपी कुंडल पहनती हुई, भयंकर दंष्ट्राओं से काटती हुई, भयंकर मुखवाली महाकाली उत्पन्न हुई।

सेनामध्यगताट्टहासविधुतब्रह्माण्डकुण्डोदरा
सा दंष्ट्रानखखड्गपाटितमहारक्षोबलौघा क्षणात्।
प्रच्छन्नास्त्रगणैरथ प्रहारतोर्देवद्विषोरेतयो-
द्राग्विच्छिद्य रुषासिनाशु शिरसि त्वत्सन्निधावक्षिपत्।। ७।।

अट्टहासों से ब्रह्मा को कंपानेवाली महाकाली सेना के बीच कूद पडी। दंष्ट्राओं से काटती हुई, नखों से चीर-फाड करती हुई, तलवारों से उन्होंने राक्षस-सेना-समूहों को नष्टभ्रष्ट कर दिया। इसके बाद अस्त्रों की वर्षा से, चक्रायुध के प्रयोग से, आपको आच्छादित करके युद्ध करनेवाले चंड और मुंड का सिर काटकर उस काली ने आपके सामने रख दिया।

मूलग्रन्थ

दृष्ट्वा चण्डोभिदुद्राव तां कालीमतिभीषणां
शरवर्षैर्महाभीमैर्भीमाक्षीं तां महासुरः।
छादयामास चक्रैश्च मुण्डः क्षिप्तैः सहस्रशः
तानि चक्राण्यनेकानि विशमानानि तन्मुखम्।। ८।।

हे भद्रे ! तुमने चंड मुंड नाम के दोनों असुरों का वध किया। इसलिए आगे चलकर चामुंडा नाम से तुम प्रसिद्ध हो जाओगी। ऐसे शब्दों को सुनकर परम संतुष्ट काली को सम्मानित करनेवाली हे लोकमाते ! आप मेरी आपदाओं को दूर करती हुई मानसिक सुख प्रदान करें।

भद्रे त्वं निधनं निनेथ हि यतस्तौ चण्डमुण्डावुभौ
चामुण्डेत्यभिधानतो भुवि भृशा ख्याता भविष्यस्यतः।
एवं सूनृतया गिरा प्रमुदिता सम्मानयन्ती मुहुः
कालीं तां जगदम्ब! मे कुरु मनरस्सौख्यं विधूयापदः।। ९।।

हे भद्रे ! तुमने चंड मुंड नाम के दोनों असुरों का वध किया। इसलिए आगे चलकर चामुंडा नाम से तुम प्रसिद्ध हो जाओगी। ऐसे शब्दों को सुनकर परम संतुष्ट काली को सम्मानित करनेवाली हे लोकमाते ! आप मेरी आपदाओं को दूर करती हुई मानसिक सुख प्रदान करें।

सप्तमः सर्गः

ततः श्रुत्वा सुम्भः स तु सपदि चण्डादिनिधनं
क्रुधान्धो धूम्रादीन् सुररिपुवरानप्यखिलतः।
दिदेशाह्वायैवं दनुजपतयः सैन्यमिलिताः
समं सज्जा निर्गच्छत झटिति युद्धाय रथिनः।। १।।

चंड आदि असुरों की मृत्यु का समाचार सुनकर क्रोध से तिलमिलानेवाले शुंभ ने सभी दिशाओं से धूम्रादि असुरों को इकट्ठा करते हुए 'हे दानवेन्द्रो ! आप रथारूढ सेनाओं के साथ क्षण भर में युद्ध के लिए तैयार हो जायें' इस प्रकार आज्ञा दी।

अमोघाज्ञः सुम्भोप्यनवधि सुरारातिपृतना-
समाक्रान्तक्षोणीपरिधिरुरुसत्वोऽथरथभाक्।
सविस्फारक्ष्वेलाविधुतककुबन्तः स्वपुरतो
निषंगीनिर्यातस्त्वरितमनिमित्तान्यगणन् ।। २।।

आज्ञाओं को सफल बनानेवाले महाबली शुंभ पृथ्वी की सीमाओं तक फैले हुए असंख्य सेनानियों के साथ स्वयं रथ पर चढ़कर धनुष पर बाण चढ़ाते हुए, चापध्वनि और सिंहनाद से दिशाओं को कंपाते हुए, यकायक आनेवाले दुर्निमित्तों के बारे में बिना सोचे अपनी राजधानी से रवाना हो गए।

समन्तात्तत्सैन्यं परिमिलितमायातमतुलं
समालोक्य क्रोधान्मुहुरपि भवत्यापि विहिताः।
सुविस्फाराः कालीहरिकरिनिनादैर्निबिडिता-
ममुद्विङ्नागानां श्रुतिषु जितकल्पार्णवरवाः।। ३।।

समूहों में आनेवाली उस अनुपम सेना के द्वारा चारों ओर से अपने को घिरा हुआ

पाकर क्रोध से आपके द्वारा की गई चाप-ध्वनियाँ, काली माता के अट्टहास, सिंहगर्जन, हाथियों की चिंघाड़, इनके साथ साथ अतिसंकुल प्रलय समुद्र के गर्जनों पर मानो विजय पाते हुए अष्टदिग्गजों के श्रवणों को आपने शब्द से भर दिया।

शरीरेभ्यो जाता विधिविधुशिवेन्द्रानलभुवां
हरेः कोलस्योग्रं वपुरपि नृसिंहस्य वहतः।
पृथक् तत्तद्रूपाभरणगुणपत्रायुधयुता
नियुक्ता दैत्यानां क्षपणकरणे शक्तय इमाः।। ४।।

इसके बाद ब्रह्मा, विष्णु, रुद्र, इंद्र, कुमार, वराहमूर्ति विष्णु, नरसिंहमूर्ति विष्णु आदि के शरीरों से अलग अलग शक्तियाँ उत्पन्न हुईं। ऊपर कहे गए भिन्न भिन्न देवताओं की आकृतियाँ, आभूषण, गुण, वाहन, आयुध आदि को वहन करनेवाली भिन्न भिन्न शक्तियों को आपने दैत्यों का नाश करने की आज्ञा दी।

शिवा जाता शक्तिस्तव किल शरीरादध शिवे!
तया दूतत्वेन प्रहितशिवसन्धानवचनैः।
अतिक्रुद्धैः सुम्भाद्यसुरनिवहैस्त्वं परिवृता
घनैर्गोमुग्भिस्तैरिव शशिकलारेजिथ भृशम्।। ५।।

हे शिवे ! इसके बाद आपके शरीर से 'शिव' नाम की शक्ति उत्पन्न हुई। उस शिवा देवी ने शिव को (देवताओं को स्वर्ग देने तथा असुरों को पाताल देने का) संधि-विचार करने के लिए शुंभादि असुरों के पास भेज दिया। इस संधि-समाचार को सुनते ही पहले से कहीं अधिक क्रोध करते हुए अस्त्रों की वर्षा करनेवाले असुर वर्ग से चारों ओर घिरी हुईं आप जलवर्षा करनेवाले मेघों से आवृत चंद्रकला के समान शोभित हुईं।

ततो लीलाध्मातस्फुरितरुचिकोदण्डगलितैः
प्रवृत्तप्रत्यर्थिप्रहितविविधास्त्रैर्निजशरैः ।
रूषा च्छिद्या च्छिद्यामररिपुशिरांसि क्षितितलं
क्रमाद्दष्टोष्ठैस्तैस्सपदि परितस्तार भवती।। ६।।

इसके बाद आप ने काली का रूप लेकर चापध्वनि करते हुए उज्ज्वल, तेजयुक्त घनुष से निकलनेवाले अस्त्रों से शत्रुओं के द्वारा भेजे गए अत्युग्र शस्त्रों का खंडन करते हुए, ओंठ चबाकर रहनेवाले उनके सिरों को काट काट कर यकायक युद्धक्षेत्र में फैला दिया।

हताः केचित्काल्या पृथुनखरदंष्ट्राप्रहृतिभिः
परे तु ब्रह्माण्या समरसलिलप्रोक्षणशतैः।

तथा माहेश्वर्या प्रगलदसवः शूलखननै-
र्निपेतुर्वैष्णव्या कतिचिदसुराश्चक्रदलिताः।। ७।।

कठिन नखों से चीरफाड करते हुए, दंष्ट्राओं से काटते हुए काली के द्वारा कुछ असुर मारे गए। कुछ असुरों का मंत्रोच्चारण से युक्त जलबिंदुओं के प्रयोग से ब्रह्माणी ने वध कर दिया। उसी प्रकार महेश्वरी के ज़रिए शूल से मार मार कर कुछ लोगों को प्राणों से अलग कर दिया गया। कुछ वैष्णवी के चक्रपात से घायल होकर गिर पड़े।

तथेन्द्राण्या केचित् कुलिशपतनैर्भिन्नशिरसो
निपेतुः कौमार्या दलितहृदयाः शक्तिपतनैः।
नृसिंह्या दैत्येन्द्राः खरनखरदंष्ट्राभिरभितो
विदीर्णा वाराह्या द्रुतमपि तथैव प्रमथिताः।। ८।।

वैसे ही इंद्राणी ने वज्रायुध से कुछ लोगों का गला काट दिया। कुछ दैत्य कौमारी के बल्लम से छाती फटकर गिर पड़े। नरसिंही के क्रूर नखों और दंष्ट्राओं से कटकर कुछ लोग मर गए। उसी प्रकार कुछ दानव वराही के ज़रिए मारे गए।

शिरस्त्रग्विण्येषा त्वरितमुपदंशीकृतहय-
द्विपव्यूहा कालीक्षतनिशिचराङ्गप्रगलितम्।
तदा पायं पायं हितरसमसृक्पूरममितं
जगज्जोन्मत्तोच्चैर्यददितविधातुर्बधिरताम्।। ९।।

तब इस काली ने काटे हुए सिरों से मालाएँ बनाकर, घोड़ों की कतार एवं हाथियों के समूह को काट काट कर व्यंजन बना कर खाते हुए, घायल राक्षसों के शरीरों से निकलनेवाले खून की धाराएँ बडे ही स्वाद के साथ पीते हुए उन्मत्त होकर ऊँचे स्वर में अट्टहास किया। उन अट्टहासों ने ब्रह्मा के श्रवणों तक को बधिर बना दिया।

महारण्यव्यूहं तपनकरशुष्यद्दलचयं
यथा दावज्वालापवनमिलिता पौरुषवती।
नयन्ती दैत्यौघं क्षयमुरुबलं मातृनिवहैः
समेता त्वं चण्डि! प्रणुद विविधाधीन् मम जवात्।। १०।।

घूप में झुलस कर सूखे हुए पत्तों से भरे हुए बड़े वनसमूह को, हवा के कारण चारों ओर फैलनेवाले सशक्त दावाग्नि जैसे, अनेक सैनिकों से युक्त असुरसमूहों को, सप्तमाताओं को साथ लेकर नष्ट करनेवाली हे चण्डि ! आप मेरी तरह तरह की आधियों को दूर करें।

अष्टमः सर्गः

शक्तीनां तव च शिवे! महास्त्रपातैर्दैत्यौघे भुवि पतति प्रलूनकण्ठे।
सुम्भस्य प्रथितबलोऽथ भागिनेयो योद्धुं त्वां समभिससार रक्तबीजः।। १।।

हे मंगलस्वरूपिणि ! सप्तमाताओं के एवं आपके घोर शस्त्रों के ज़रिए गला काट दिए जाने पर घायल होकर असुरसमूह युद्धक्षेत्र में जब गिर रहा था तब शुंभ के भानजा और बलवान के रूप में प्रसिद्ध रक्तबीज नाम का असुरनायक आपसे युद्ध करने के लिए आ पहुँचा।

त्वत्बाणैर्विशिखमुचः क्षताच्छरीराद्यावन्तो रुधिरकणा निपेतुरस्य।
तावन्तः क्षितितलतोथ तत्सदृक्षा उत्तस्थुः समररताश्च रक्तबीजाः।। २।।

आपके शरों के लगने पर घायल हेकर, तीर चलानेवाले रक्तबीज के शरीर से जितनी रक्त की बूँदें गिरीं उतनी ही बूँदें समान शरीरों को पाते हुए असंख्य रक्तबीज बनकर पृथ्वी से निकलकर युद्ध के लिए तैयार हुईं।

सज्जातान् पुनरपि तेभ्य एवमेभ्यो युद्ध्यन्तं मुहुरपि वीक्ष्य रक्तबीजान्।
उत्तप्ता सुरपरिषद्विवर्धयन्तं खिद्यन्तं किमपि च मातृसङ्घमासीत्।। ३।।

उन सभी रक्तबीजों से सप्तमाताएँ युद्ध करती थीं और उनसे एक अलग रक्तबीज-समूह निकलता था। इस प्रकार बार बार अपने शरीरों से ही उत्पन्न होनेवाले सीमातीत रक्तबीजों को रोकने के कार्य में कठिन प्रयत्न करनेवाले मातृसमूह को देखकर सभी देवता दुःखी हो गए।

सङ्कीर्णे धरणितलेऽथ रक्तबीजैर्युद्ध्यद्भिर्निरवधिभिः समग्रसत्वैः।
तेषान्तु क्षपणविधावुपायनिस्वे मात्रौघे सति! जगति त्वयान्वकम्पि।। ४।।

इसके बाद पूर्णता के साथ बल-संग्रहण करते हुए युद्ध करते रहनेवाले अनेक रक्तबीज समस्त भूतल पर फैल गए थे। जब सप्तमाताओं ने उनके नाश का कोई उपाय नहीं देखा तब हे सति ! आपको इस संसार पर दया हो आई।

चामुण्डे! कुरु रसनास्तृतैलपृष्ठं विस्तीर्णं तव मुखमस्मदस्त्रपातैः।
भ्रश्यन्तो रुधिरकणा यथा पतेयुर्नागेभ्यः क्षतजभुवां तदात्थ कालीम्।। ५।।

अस्त्रौघैरहमपि मातरश्च सर्वाविच्छिद्याननकुहरं मुहुस्तवामून्।
नेष्यामो द्रुततरमद्धिरक्तपानैरेतेषां जयममितौजसां विधेहि।। ६।।

आपने काली को आज्ञा दी। हे चामुंडे ! इन रक्तबीजों के खून की बूँदें उनके शरीरों से भूमि पर गिरे बिना रहें। इसके लिए उतना ही मुँह खोलकर जीभ को बाहर

निकालते हुए समस्त भूतल पर बिछाएँ। मैं और सप्तमाताएं शस्त्र लेकर इन रक्तबीजों को बार बार काटकर जल्दी से आपके मुँहगह्वर में डाल देंगे। जल्द ही उन्हें खा लें। अमित पराक्रम से युक्त इनका रक्तपान करते हुए विजयी बनें।

इत्युक्ता झटिति शिवे! त्वयाथ काली त्वच्छक्तिप्रहितमहास्त्रभिन्नगात्रान्।
दैत्यांस्तांस्ततरसनाप्रविष्टजृम्भस्तद्रक्तप्रसृतिरसावशेषमादत्।। ७।।

हे शिवे ! उसके बाद इस प्रकार आपकी आज्ञा पाकर काली माता ने आप एवं सप्तमाताओं के द्वारा किए गए शस्त्र-प्रयोग से घायल होकर गिरनेवाले उन असुरों को बाहर निकाली हुई जीभ पर गिरनेवाले रक्तप्रवाह के साथ साथ पूरा का पूरा खा लिया।

उद्भ्राभ्यत्ततरसनाग्निकीलदीप्यच्चामुण्डा विवृतगभीरवक्त्रकुण्डे।
निश्शेषं रुधिरभुवां हविंषि कृत्तान्यङ्गानि द्रुतमजहोरनल्पशक्तिः।। ८।।

अपरिमित शक्तिवालीं आप ने हिलनेवाली जीभरूपी अग्निज्वाला से धधकनेवाले उस चामुंडा के खुले हुए मुँह-गह्वररूपी होमकुंड में काट कर गिराए गए पूरे के पूरे रक्तबीजों के अंग हवि बनाकर तुरंत होम कर दिए।

आनर्ति त्रिदशवधूभिरात्तहर्षं निर्घोषैर्धनमुदजृम्भि दुन्दुभीनाम्।
उद्गीतन्त्वपि दिवि किन्नराङ्गनाभिः सन्तुष्टैरजनि तदा सतां मनोभिः।। ९।।

उस समय देव-सुंदरियाँ संतोषपूर्वक नृत्त करने लगीं। भेरी-नाद प्रतिध्वनित हुआ। किन्नरियों ने आकाश पर से गाना शुरू किया। सज्जनों के मन संतोष से भर गए।

गीर्वाणैरलमभिवृष्य पुष्पजालं वेदैस्त्वं मुनिभिरपि स्तुतातिहृष्टैः।
भूयोऽपि प्रियकरणे समुद्यतैषां तुष्टा मे दिश शमुमे! निहत्य दस्यून्।। १०।।

अत्यधिक संतुष्ट होकर देवों और मुनिश्रेष्ठों ने फूलों की वर्षा करते हुए वेदमंत्रों से आपकी स्तुति की। इस प्रकार इसी संतोष के साथ उनके इष्टकार्यसिद्धि के लिए तैयार होकर आई हुई श्री पार्वति ! आप मेरे शत्रुओं का (राग, द्वेष आदि मन के शत्रुओं का) नाश करके मुझे सुखी बनाएँ।

नवमः सर्गः

सुम्भः समीक्ष्य भगिनीसुतघातमारात् संरम्भशोकविवशोऽपि बली निसुम्भः।
द्वावप्यमू दृढधियौ किल देवि! हन्तुमत्युग्रशत्रविमुचावभिजग्मतुस्त्वाम्।। १।।

हे देवि ! शुंभ और निशुंभ अपने भानजे के वध को समीप से देखकर क्रोध एवं दुःख से विवश हो गए। लेकिन इन बलवान असुरों ने मिलकर आपका वध करने की घोषणा की। भयानक शस्त्रों से आक्रमण करते हुए उन्होंने आपका सामना किया।

युद्धं तयोद्धुततुलं तुमुलं त्वयासीदक्षौहिणीपतिगणस्य तु मातृभिश्च।
यत्नाशुगैर्नभसि सङ्गलिते चमूत्थैभ्रान्तं क्षितौ निरवकाशतया रजोभिः।। २।।

शुंभ-निशुंभ और आपके बीच, अक्षौहिणी-नाथ असुर-वीरों के समूह एवं सप्तमाताओं के बीच अनुपम एवं तुमुल (आपस में एक दूसरे से किया जानेवाला घोर युद्ध) युद्ध शुरू हुआ। उस समय अस्त्रों से आकाश और सेना-समूह से पृथ्वी भर गई। सेना के पाद-प्रहारों से ऊपर उठनेवाली धूल पृथ्वी एवं आकाश पर जगह न पाकर चक्राकार घूमने लगी।

यत्राशुगोद्धुतकबन्धविलासभाजामात्माङ्कदेशमविरोधमुपेयुषीणाम्।
संयोगमेत्य नितरामसृगापगानां रक्ताशयाः स्फुटमपां पतयो बभूवुः।। ३।।

युद्ध-क्षेत्र में अस्त्रों के ज़रिए सिर काटे जाने पर नाचनेवाले कबंधों के साथ (हवा के कारण बढ़नेवाली बाढ़ के साथ) नदीमुखों की ओर बिना किसी प्रतिबंध के प्रवहित होनेवाले एवं अनेक खून की नदियों से मिलकर बहनेवाले समुद्र स्पष्ट रूप से रक्तमय बन गए। व्यंग्यार्थ इस प्रकार है -समुद्ररूपी पुरुष अपनी गोद में बैठने के लिए बिना किसी रोक के आनेवाली रक्तनदीरूपी स्त्रियों के संयोग से बड़े ही अनुरक्त हो गए।

सिंहं ततः पृथुसटाधुतिभिन्नमेघं सुम्भानुजस्य पृतनां बहुधार्दयन्तम्।
त्वद्वाहनं शिरसि धट्टयतः क्षुरप्रच्छिन्नौ च खड्गफलकौ कुरुषे स्म रोषात्।। ४।।

इसके बाद बड़ी ही जटाओं से मेघों को हिला हिला कर बिखेर दिए जाने से (आकाश तक उठने से) निशुंभ की सेना को तरह तरह से मारनेवाली आपके वाहनरूपी सिंह के सिर पर प्रहार करनेवाले निशुंभ की तलवार एवं ढाल आपने क्रोध से 'क्षुरप्र' नाम के आयुध से टुकडे कर डाला।

च्छित्वाथ तत्प्रहितशक्तिगदाद्यनेकशस्त्राणि चण्डि! शितचक्रमुखायुधैस्त्वम्।
भूयोप्यभीतमुरुशूलधरं नदन्तं चिक्षेपिथैनमवनौ शरधातमुच्चैः।। ५।।

बाद में निशुंभ ने शूल, गदा आदि अनेक आयुधों का आप पर प्रयोग किया। हे चंडि ! चक्रायुध जैसे तेज शस्त्रों से आपमे उन सभी आयुधों को टुकडे कर डाला। फिर भयरहित होकर शूल धारण करके अट्टहास करते हुए सामना करनेवाले उस निशुंभ को शरों की वर्षा करते हुए आपने मार कर पृथ्वी पर गिरा दिया।

युक्तः स्फुरत्तरमहाधनुषाञ्जनाभः कल्पान्तमेघ इव गर्जितकम्पिताशः।
सुम्भस्तदैक्षत गतवांविकिरन् कदम्बमारात्प्रसारितमरुत्भयदाभिवेशः।। ६।।

शुंभ की तुलना प्रलयकालीन मेघ से करते हुए कहते हैं - उस समय अंजन जैसे काले रंगवाले, उज्ज्वलित होनेवाले महान धनुष (इंद्रधनुष) से युक्त गर्जन (वज्रपात) से दिशाओं को कंपानेवाले, दूर दूर तक कतार में खड़े देवताओं के मन में भय उत्पन्न

करनेवाले, (पास ही फैलनेवाले भयंकर तूफान से युक्त) शरवर्षा (वर्षा) करनेवाले शुंभ प्रलयकाल के मेघ जैसे आपकी दृष्टि में आ गया।

अक्षौहिणीवृतमिमं रथिनं समीक्ष्य विस्फारशङ्खरवकम्पितदिक्तटा त्वम्।
रे तिष्ठ! तिष्ठ! खल! धीरमिति ब्रुवाणा सूतं ध्वजं च धनुरस्य शरैर्व्यलावीः।। ७।।

अक्षौहिणियों से परिवृत होकर रथ पर चढ़कर आनेवाले उस शुंभ को आपने जब देखा तभी चापघोष एवं शंखनाद से आठों दिशाओं में कंपन उत्पन्न करती हुईं 'रुक जाओ' 'रुक जाओ' कहकर उस दुष्ट को युद्ध का आमंत्रण देती हुई, शरों की वर्षा करती हुई उनके रथध्वज, सारथी एवं धनुष को आपने टुकडे टुकडे कर डाला।

भीमोत्कयापि महतीममुना विसृष्टां शक्तीं निवार्य बहुशस्त्रततीं महास्त्रैः।
विद्धस्त्वयाथ हृदि पिष्टचमूसमूहः शूलेन मोहविवशो भुवि पतितोसौ।। ८।।

इसके बाद शुंभ ने आप पर जो शूल मारा, उल्का (अंगारा अथवा उल्का सदृश शस्त्र) नामक शस्त्र एवं अनेक प्रकार से चलाए गए शस्त्रसमूहों को आपने दिव्यास्त्रों से रोक दिया। उसके बाद शूल से उसके सैनिकों को घायल कर दिया और वही शूल उसकी छाती में भोंक दिया और उसे बेहोश करते हुए पृथ्वी पर गिरा दिया।

सम्प्राप्तचेतनमथानुजमस्य मुक्त्वा चक्रायुतं युगपदागतमात्तरोषम्।
शूलाभिविद्धमकृथा व्यसुमस्यभिन्नाज्जातं कमप्यसुरमप्युरसोऽसिकृत्तम्।। ९।।

बेहोश पडा हुआ निशुंभ बाद में होश में आते हुए अयुत (दस हज़ार या बहुत अधिक) चक्रों को एक ही समय पर आपकी ओर प्रयुक्त करने लगा। उस निशुंभ को आपने शूल से मार गिराया और उसकी घायल छाती से यकायक दूसरा राक्षस उत्पन्न हुआ। आपने तलवार से उसकी भी जान ले ली।

मूर्ध्ना सुशीतलनवाञ्जनमञ्जुलास्त्रबिन्दुप्रमुक्तिपुनरुक्तशिलीमुखां ताम्।
स्वीकृत्य सा कुसुमवृष्टिमथामरीणां प्रीता मनः प्रमदमम्ब! विधेहि मे त्वम्।। १०।।

उस समय देवसुंदरियों ने फूलों की वर्षा की। उन अमरवधुओं के शीतल आनंदाश्रु आँखों के अंजन के चिह्न को बदल कर ऊपर से गिरनेवाले नील रंग के कुसुमों के साथ साथ उडनेवाले भ्रमरों से मिलकर नीचे गिरने लगे और उन्होंने भ्रमरों की संख्या को बढ़ा दिया। इतनी मनोहर पुष्पवर्षा को मूर्धा पर ग्रहण करते हुए संतुष्ट होनेवाली हे अंबे ! आप मुझको आनंद प्रदान करें।

दशमः सर्गः

अवाप्य स तु चेतनां सपदि दैत्यराडुत्थितः
समीक्ष्य सहजं निजं निपतितञ्च सैन्योत्करम्।

अतुल्यबलपौरुषोप्यधिकशोकसम्मर्दितो
जगाद भवतीं कुधीर्मिलितसन्निधिं मातृभिः।। १।।

बेहोश पडा शुंभ यकायक होश में आकर उठ गया और मृत पडे हुए अपने अनुज एवं सेना-समूह को देखकर अत्यधिक बल एवं पौरुषयुक्त होते हुए भी दुःख से आहत होकर उसने दुष्टबुद्धि होने के नाते सप्तमाताओं के साथ रहनेवाली आपसे इस प्रकार कहा -

यदि त्वमसि केवला समर एव जेतास्म्यहं
बलैस्त्वमबले! ध्रुवं जयसि तत्परा सामिह।
त्वमित्यभिहितागदीस्तनुनिलीनमातृव्रजा
तमाशु जड! युद्ध्यतां झटिति यावदेकास्म्यहम्।। २।।

तुम अकेली हमारा सामना करोगी तो इस युद्ध में मैं ही विजयी बनूँगा। हे अबले! निश्चय ही तुम दूसरों (सप्तमाताओं आदि) के बल पर ही विजय पाती हो। इस प्रकार उसके शब्दों को सुनकर आपने मातृसमूह को अपने शरीर में लीन करते हुए शुम्भ से कहा - हे जड ! देख लो मैं अकेली रह गई हूँ। युद्ध के लिए तैयार हो जाओ। 'यावत्' शब्द ध्वनि से, मैं जितनी अकेली हूँ उतना ही युद्ध करो वाला अर्थ देता है। मैं सदा अकेली रही हूँ कदापि अनेक नहीं, यही सारांश है।

ततो गगनसञ्चलद्विविधदिव्यशस्त्रोत्कर-
प्रसृत्वरखरप्रभासमभितप्तलोकत्रयम् ।
प्रकम्पितमहीतलं क्षुभितसागरं भीषणं
तवाजनि सुरद्विषा सममनेन जन्यं शिवे।। ३।।

हे शिवे ! बाद में देवों के शत्रुओं से आपका भयंकर युद्ध चला। उस युद्ध में आकाश में उड़नेवाले अनेक दिव्यास्त्रों के समूहों से फैलनेवाली तीक्ष्ण प्रकाश-रश्मियों ने तीनों लोकों को तप्त किया। भूकंप हुआ, समुद्र विक्षुब्ध हुआ।

परस्परमनेकशः कुपितयोर्भृशं युद्ध्यतो-
र्महास्त्रनिकरानपि प्रहरतो मुहुर्भिन्दतोः।
सहस्रमतुलौजसोस्त्रिदशवत्सराणां गतं
बभूव युवयोः किल क्षणवदक्षतोत्साहयोः।। ४।।

बार बार आपस में क्रोध करते हुए, बीच बीच में दिव्यास्त्रों का प्रयोग करते हुए, बार बार उनका खंडन करते हुए, बिना थके उत्साह के साथ असामान्य तेजयुक्त बनकर आप तथा शुंभ को युद्ध करते करते हज़ार दिव्यास्त्र क्षण भर में नष्ट हो गए।

महासमरचातुरिं सति! विलोक्य तत्तादृशीं
सुविस्मितधियां गणे सुमनसां मुनीनामपि।
प्रशंसति तथाम्बिके! जय जयेति तस्याशुगैः
प्रहर्तुरपि सारथीं लुलविधेषुधीं कार्मूकम्।। ५।।

हे दाक्षायणि ! युद्ध में इस प्रकार की असामान्य सामर्थ्य को देखकर विस्मय में पड़े हुए देव एवं महर्षिगण हे जननि ! आप विजयी बनें, इस प्रकार जब स्तुति कर रहे थे उसी समय आप- अपने पर किए गए प्रहार को सहते हुए भी उसके सारथी, तरकस, तथा धनुष को अस्त्रों से टुकडे टुकडे कर दिया।

शक्त्याद्यायुधसञ्चयानपि मुहुस्तेन प्रयुक्तांस्ततो
भिन्दानातिरुषा कथञ्चिदनघे! नीता किलाभ्रं शिवे।
सत्रा तत्र चिरं भयङ्करतरं कृत्वानि युद्धं बहु
प्रोत्गृह्यैनमधोक्षिपो भुवि भुजाभ्यां भ्रामयित्वा क्षणात्।। ६।।

इसके बाद हे निर्मले! शुंभ के द्वारा बार बार प्रयुक्त बरछे जैसे शस्त्र-समूहों को आपने बार बार टुकडे टुकडे कर दिया। हे शिवे ! शुंभ अत्यधिक रोष के साथ आकाश की ओर उड़ा और आपको उधर आकर्षित कर दिया। वहाँ पर भी द्वन्द्व-युद्ध हुआ और उसके बाद आपने दोनों हाथों से उसे पकड़ लिया और उसे खींचते हुए जबरदस्त पृथ्वी पर गिरा दिया।

क्षिप्तोन्तरिक्षात्भ्रमिभङ्गिभिः स क्षितिं प्रपद्याशु नियम्य मुष्टिम्।
त्वामभ्यगाद्देवि! निहन्तुकामो महाञ्जनाद्रिप्रतिमः सुरारिः।। ७।।

आकाश पर वृत्ताकार घुमाकर पृथ्वी पर फेंके गए नीले रंग के पर्वत जैसे उस असुर ने जल्दी उठकर मुष्टियों को बाँधते हुए हे देवि ! वध करने के लिए आपका सामना किया।

मुहुरपि सुदृढाङ्घ्रिक्षेपणैश्चालयन्तं क्षितिममररिपूणामीशितारं सुघोरम्।
अथ तमभिपतन्तं तेन शूलेन भित्वा हृदि गलदसुमुर्व्यां पातयामासिथोच्चैः।। ८।।

उसके बाद बार बार ज़ोर लगाकर पैरों से कुचलते हुए पृथ्वी को कंपाते हुए भयंकर रूप में हमला करनेवाले उस असुर चक्रवर्ती को आपने बरछे से छाती फाडते हुए जान लेते हुए पृथ्वी पर गिरा दिया।

तिर्यक् धृत्वाथ शूलं पृथुरुधिरसमाक्तोग्रधारं कराभ्यां
पश्चात्कृत्वैकपादं किमपि च नमयित्वा तनुं रक्तसिक्ताम्।
सुम्भे प्राणप्रयाणे भुवि लुठति सरोषं स्थिता बद्धदृष्टिः
सा मां रुद्राण्यव त्वं त्रिदशमुनिगणैः सम्भ्रमात्स्तूयमाना।। ९।।

इसके बाद खून से लथपथ शरीर को थोड़ा झुकाकर, एक पैर ज़रा पीछे हटाकर खून भरा शूल दोनों हाथों से पकड़ते हुए, जान छोड़ते हुए भूमि पर पड़े छटपटानेवाले शुंभ को क्रोध भरी आँखों से देखते हुए, हैरान होनेवाली, देवताओं और मुनिश्रेष्ठों से स्तुति की जानेवाली हे रुद्रणि ! अनिर्वचनीय महिमायुक्त आप मेरी रक्षा करें।

एकादशः सर्गः

अदितमङ्गलऋद्धिमहोत्सवैरजनि हृष्टतमैरपि विष्टपैः।
विनिहते युधि सुम्भमहासुरे तदनुजे दनुजेन्द्रगणैः समम्।। १।।

हे देवि ! युद्ध में असुर समूह के साथ शुंभ और भाई निशुंभ का आपके द्वारा वध किये जाने पर उदित होनेवाले नये मांगल्य की संपन्नता के उपलक्ष्य में उत्सवों को मनाते हुए समस्त लोक अत्यधिक संतुष्ट हुए।

अधिगतेष्टतया परिवृष्टयः शिरसि ते करपल्लवतो पतन्।
अपि च यैर्धृतमोदभरश्रियां सुमनसां मनसामिव मिश्रिताः।। २।।

इच्छित कार्य के संपन्न होने पर देवताओं के हाथों से मानो उनके संतुष्ट मनों से मिलकर आपके सिर पर सुगंधित फूलों की वर्षा हुई। 'सुमनसा' शब्द से देवताओं के और पुष्पों के इस प्रकार दोनों की भेदरहित शब्दार्थ कल्पना की गई है।

प्रमदसम्भ्रमलास्यपराप्सरः प्रसृतमञ्जुलशिञ्जितगीतिभिः।
विजयघोषभरः पटहस्वनैर्दिवि ततो विततोऽभवदन्वितः।। ३।।

इसके बाद आनंदित होकर नृत्य करनेवाली अप्सराओं के आभूषणों की सब कहीं फैलनेवाली झनझनाहट के मनोहर शब्दों से युक्त संगीत एवं नक्कारों की ध्वनि के मिले हुए विजयघोष की प्रतिध्वनि आकाश भर में गूँज उठी।

सुरगणा मुनयो भवतीमथो सममुपेत्य च वेदगिरा स्तुवन्।
निपतितास्सति! भक्तिधुरान्विताः स्तिमितयामितया तव पादयोः।। ४।।

हे सति! इसके बाद देवसमूह एवं महर्षिश्रेष्ठ मिलकर बढ़ती हुई भक्ति के भार को वहन करते हुए आपके पैरों पर नमस्कार करके वेद की ऋचाओं के द्वारा आपकी स्तुति करने लगे।

पृथुलभक्त्युपचारसुबृंहितां समुचितां प्रतिगृह्य तदर्चनाम्।
स्वशरणान् भणसि स्म निरीक्ष्य तानवनतावनतात्तपरिश्रमा।। ५।।

हे अंबे ! बडी भक्ति एवं उपचार से युक्त उनकी सबसे महत्तर एवं उचित अर्चना

को स्वीकार करते हुए चरणाश्रितों की रक्षा करने में स्थिरता के साथ परिश्रम करनेवाली आपको छोड़कर दूसरी शरण जिनकी न हो ऐसे देव एवं मुनियों को अपनी आँखों से देखती हुई कहने लगीं ।

प्रमुदितास्म्ययि! दित्सुरलं वरं वृणुत वोभिमतं च सुरर्षयः।
अपि यदैवमियं खलु संस्मृता न हि तदाऽहितदानवबाधनम्।। ६।।

हे देवताओ और महर्षियो ! आपसे मैं अत्यधिक संतुष्ट हूँ। मैं आपको इच्छित वर दे सकती हूँ । आप उसे स्वीकार करें। यही नहीं, आप जब कभी मेरी आराधना करेंगे तब निश्चय ही विरोधी असुरों से आपको पीड़ा नहीं होगी।

अयि! 'सुराविधिव'[1]न्मम तर्पणं यदि 'कुलोचित'[2]माचरितं महत्।
निखिलकामदमित्यवगम्य मां सततमाततमाभजताथ ताम्।। ७।।

हे देवताओ ! मेरे कालोचित महत्वपूर्ण तर्पण का विधिवत् आचरण होता रहता है तो वह सभी अभीष्ट सिद्धियों को प्राप्त करनेवाला होगा। यह समझकर आप सदा मेरा भजन करते रहें।'सुराविधिवत्'वाले पद से आसवविधि से, एवं 'कुलोचित' के लिए कुळोचित की अर्थकल्पना कौळमार्गी संप्रदाय के रूप में की गई है।

मदपादानकथाश्च भवत्कृताः स्तुतिततीरमरा ननु चेदृशीः।
अपि शृणोति पठत्यथवा स्मरत्यपरतः परतः स्थिरधीस्तु यः।। ८।।

त्रिभुवनेश्वरपूज्यगुणान्वितः पदमसौ भविताखिलसम्पदाम्।
इह परत्र च बन्धुजनैस्सुखी सुकृतिनां कृतिनां च धुरि श्रुतः।। ९।।

हे देवताओ ! आपके द्वारा गाई गई मेरे पराक्रम की ऐसी कथाएँ एवं स्तोत्रमालाएँ जो कोई मेरे साकार और निराकार भावों में (शक्ति में और अपरा शक्ति में भी) स्थिर स्थिर बुद्धि से सुनता हो अथवा पढ़ता हो या स्मरण करता हो तो वह लोकत्रयाधीशों द्वारा भी पूजित किए जानेवाले गुणों से युक्त, सभी ऐश्वर्यों का वासस्थान बन जाता है। यही नही, वह इस लोक में और परलोक में भी पुण्यवान लोगों के, विद्वान लोगों के अगुए के रूप में प्रख्यात बन जाता है। वह अपने बंधुओं के साथ सुखी भी रहता है।

इत्युक्त्वा तान् विहतभुवनोपप्लवाभीष्टदानैः
कृत्वामग्नान् प्रमदजलधौ सृष्टपादप्रणामान्।
प्रस्थानाय प्रति निजगृहं स्वैरमादेशयन्ती
सा त्वं शम्भुप्रणयिनि! शिवे! देहि मे सान्द्रसौख्यम्।। १०।।

---

१. **सुराविधिवत्** - आसवविधिना इति।
२. **कुलोचितम्** - कौलमार्गविधिना इति।

इस प्रकार कहकर लोक की पीडाओं को दूर करते हुए इच्छित दानों के साथ उन देवताओं को आनंद के सागर में डुबोकर फिर से आपके पादकमलों पर नमस्कार करनेवाले उन देवमुनियों को उनके अपने अपने घर की ओर भेज देनेवाली हे शंभुमहिषि ! श्री पार्वति ! आप मुझे सुख प्रदान करें।

द्वादशः सर्गः

यदज्ञेनौत्सौक्यात्गदितमधिकृत्येह भवतीं
मया मातः प्रीता सदसदपि वा स्याः स्पृहि तदा।
प्रसूर्बालस्येष्टं सदयमवगम्याशु रुदतः
परं दत्वा स्तन्याद्यपि किमु न धत्तेप्यनुमुदम्।। १।।

हे अम्बे ! आपके बारे में कुछ भी न जाननेवाला मैं औत्सुक्य से जो कुछ कहा गया वह (यह माहात्म्य) भला हो या बुरा हो आप उससे संतुष्ट होकर मेरे अभीष्ट को पूर्ण करनेवाली हो जाएँ। आप माँ हैं। मैं बालक हूँ। रोनेवाले बालक का हित जानकर स्तनों का दूध या दूसरी कोई भी वस्तु देकर उसके आनंद का अभिनंदन करना ही माता का स्वभाव है।

प्रकृत्या दीनोऽयं निजजठरपूर्त्यैकविधये-
प्यनुत्साहो या तु क्वचन किमनेनेह च फलम्।
इति स्वानां शशवत् परिभवपदेऽनन्यशरणे
परिक्लिष्टे भूयाज्झटिति मयि ते कापि करुणा।। २।।

यह सहज ही दरिद्र है। अपना पेट चलाने में भी असमर्थ यह कहीं भी चला जाए। इसका यहाँ रहते हुए क्या प्रयोजन ? इस प्रकार अपने ही लोगों के (ज्ञातियों के) हमेशा रहनेवाले विरोध का शिकार बन कर बाहुओं के क्लेश को सहते हुए आपके सिवा दूसरा कोई न हो, ऐसी अवस्था में रहनेवाले मुझ पर आपकी अनिर्वचनीय करुणा जल्द ही बरसा दें।

दशां भिक्षुश्लाघ्यां तव चरणदासे मयि शिवे
ददाना सर्वत्राप्यतिसुखदनैराश्यजननीम्।
श्रुतिस्मृत्याद्यर्थः श्रवणसुखदः केवलमिति
प्रबोधं मा कार्षीर्विषयवशगेष्वल्पमतिषु।। ३।।

हे मंगलस्वरूपिणि ! सभी दिशाओं से परम सुख को पहुँचानेवाली, वैराग्य देनेवाली, भिक्षुओं द्वारा (सन्यासियो द्वारा) श्लाघनीय अवस्था को आपने अपने चरणों के दास बने

मुझको दान में दिया है। (मेरे लिए यही बहुत है।) फिर भी देवी का भजन करने से वही मिल जायगा, ऐसा विचार विषयों में ही लीन रहकर समय बितानेवाले अल्पबुद्धियों में मत बनाएँ। वेदों, स्मृतियों और अन्य शास्त्र-पुराणों में ईश्वरभजन धर्मार्थकामप्रधान रहते हैं । यह बात केवल सुनने में ही मनोहर लगती है। उसका कोई अर्थ नहीं है। यह अल्पबुद्धिवाले लौकिकों के द्वारा निन्दा करने और उसी कारण से ईश्वरोन्मुख बनानेवाले अंतर्मुखी विचार के नष्ट होने की संभावना रहती है। इसलिए वैसे फल की इच्छा करते हुए आपकी सेवा करनेवालेवालों की सभी इच्छाएँ आप पूर्ण करें। यही अर्थ है।

यथा कामक्रोधप्रभृतिभिरसाविन्द्रियचयो
न मे त्वत्सम्प्रीतिप्रकरणसमाकुञ्चितरतिः।
क्रियेताघासक्तः क्वचिदपि विनीतान्कुरु तथे-
त्यमून् वन्द्यायाज्ञा यदि मम तदागः क्व च पुनः।। ४।।

हे अम्बे ! मैं आपसे एक माँग करता हूँ। मेरे इस इंद्रियसमूह को, आपसे संतोष पाने की इच्छा को कम करते हुए, किसी भी हालत में पापकर्म में आसक्त न रखते हुए मेरे इन कामक्रोधादि शत्रुओं को आप अधीन बनाएँ। यदि यह माँग असफल रहे (आप इसे पूर्ण न करें) तो माँग न करने योग्य अपराध कहाँ होगा।

अमुष्मिन्देहादौ यदपि सुधियां दुस्त्यजमलं
भवत्तत्तल्लीलाविलसितविशेषे गिरिसुते।
ममत्वं कुत्रापि त्वदति विमलाङ्घ्र्यम्बुरुहयोः
स्मृतिच्छिन्माभून्मे तदिह सति! दास्यं गतवतः।। ५।।

हे पार्वति ! यह शरीर. आभिजात्य, कुल, परिवार, धन, राज्य आदि सभी आपके ही लीलाविलास हैं। उनमें मैं और मेरा का भाव (ममत्व) दूर करने के लिए विद्वान लोग भी बड़ा प्रयास उठाते रहते हैं। लेकिन आपके दास बने हुए मुझको उनमें रहनेवाला ममत्व जहाँ भी जायें आपके पादारविंदों को विस्मृत करनेवाले न बने।

पृथक्त्वात्भूतेषु व्यतिकरतया तत्परतया
त्रयाणां शक्त्यात्मा प्रभवसि गुणानां च बहुधा।
अतस्सर्वेष्वेषु प्रणयपरता स्यान्मम शिवे!
भवत्भक्तिं वर्यां किमपि न जाने पृथग्गतः।। ६।।

हे मंगले ! सत्व, रज, तमोगुणों की शक्तिरूपिणी आप पञ्चभूतों में अलग अलग अपञ्चीकृत और सब मिलकर (पञ्चीकृत) पिंडांडों के रूप में सबमें अपनी संपूर्ण शक्ति

लगाकर उसमें विशेष ध्यान लगाकर, स्वयं अनेक रूप लेकर विजय प्राप्त करती है। इसलिए इस समस्त प्रपंचों के प्रति मेरा प्रेम बढ़े। इस प्रेम से अलग आपकी दूसरी कोई भी शक्ति के बारे में मैं नहीं जानता। यह निरतिशय प्रेम ही आपके प्रति भक्ति जगाता है, ऐसा मैंने जान लिया है।

त्वदर्चार्थं पाणी मम तु सति! पुष्पाद्यपचये
त्वदालोके नेत्रे श्रवणयुगली यं च रसना।
सदा लोले स्यातां श्रुतिपठनयोस्तावककथा
च यस्य त्वत्क्षेत्रे जननि! परिचर्यासु चरणौ।। ७।।

हे सति ! अम्बे ! मेरे हाथ आपकी आराधना करने के पुष्प, किसलय आदि को तोड़ने में लगे रहें। मेरी आँखें केवल आपको देखती रहें । आपकी स्तुति करनेवाली कथाओं को सुनने एवं वर्णन करने में मेरे श्रवण एवं जिह्वा तैयार रहें। आपके मंदिर में सेवा करने के लिए मेरे पैर चलते रहें।

महामाये! सर्वेन्द्रियविषयरुषा भवसि यत्
स्तुतिः का वा निन्दा तव च महिमा तद्रचयिता।
क एष त्वत्तोऽहं पृथगिति न जाने, पुनरियं
भवत्प्रीत्यै सर्वं भवतु गिरिजे! मद्विरचना।। ८।।

हे महामाये ! सभी इंद्रिय आप ही हैं। उनके शब्दादि विषय भी आप ही हैं। ऐसी हालत में आपकी स्तुति एवं निंदा क्या है ? आपकी महत्ता क्या है ? इस माहात्म्य का वर्णन करनेवाला कौन है ? (इन सबको मै आपसे भिन्न रूप में नहीं देख सकता।) ऊपर कही गई सब बातें आपसे संबन्धित हैं। ऐसी हालत में हे गिरिनंदिनि! आपके माहात्म्य से संबंधित मेरी यह स्तोत्र- रचना और मेरे संबंध में जो भी कहा गया है वह सब आपकी कीर्ति फैलानेवाले बने रहें।

नमस्तुभ्यं मात्रे निखिलजगतां पार्वति! शिवे!
नमो लक्ष्म्यैर्वर्ण्यै स्मररिपुकलत्राय सततम्।
नमस्सत्यै भूत्यै सकलपरशशक्त्यै च धृतये
नमो रत्यै प्रीत्यै मुहुरपि च मूलप्रकृतये।। ९।।

हे शिवे ! हे पार्वति ! सभी लोकों की माते ! आपको नमस्कार । लक्ष्मी, भगवती, सरस्वती और रतीदेवी बननेवाली आपको नमस्कार ! सती होकर, अणिमा आदि अष्टसिद्धि होकर सभी में जान डालनेवाली शक्ति , धृति और रती (रागस्वरूपिणी) बनकर प्रीति के रूप में रहनेवाली आपको नमस्कार !

व्यासोत्पत्तिः।

पुरासीच्चेदिविषये राजावसुरितिश्रुतः।
इन्द्रावाप्तमहैश्वर्यो महानुपरिसञ्चरः।। १।।

तस्य पञ्चाभवन् पुत्राः प्रथमोऽत्रबृद्रथः।
प्रत्यग्रश्च कुशांबश्च मच्चिलः पञ्चमो यदुः।। २।।

निजपुत्रीं शुक्तिमतिर्गिरिकां वसवे ददौ।
प्रवृद्धरागोनुदिनं तया तन्वारमन् वसुः।। ३।।

एकदा पितृभिर्मांसबुभुक्षुभिरवेक्षितः।
तत्प्रीत्यर्थं गतोऽरण्यं पुष्पितं मृगसङ्कुलम्।। ४।।

प्रेयस्या विरहात् स्मर्तुर्वसोरिन्द्रियमस्खलत्।
मा भूत् वृथेति तत् बीजं निक्षिप्याशु शुचौ छदे।। ५।।

ऋतुमत्या आत्मपत्न्यै दातव्यमिदमुत्तमम्।
कस्मिंश्चित्पक्षिणि क्षिप्त्वा सोप्यरण्यमगान्नृपः।। ६।।

पतत्यादाय तद्बीजं तस्मिन् पक्षिणि चाम्बरे।
अन्यश्येनो मांसबुद्ध्या समभ्येत्य रुरोध तम्।। ७।।

प्रवृद्धे तु तयोर्युद्धे यमुनायां तदिन्द्रियम्।
अपतत्तत्राप्सरस्त्री विधिशापाझषाकृतिः।। ८।।

अद्रिकाख्या पुरैवास्ते तद्बीजं चाग्रहीत्तदा।
गर्भमाधत्त दाशस्य जालबद्धा बभूव ह।। ९।।

विदारिते तदुदरे द्वन्द्वं दृष्ट्वातिविस्मितः।
मर्त्यशिश्वोरथ स्वेभ्यः परेभ्योऽसौ न्यवेदयत्।। १०।।

झषोदरत उद्धृतं वदलिताद्यथा शुक्तितो।
नृपोतमिथुनं स्फुरत्किमपि चाद्भुतं मौक्तिकम्।। ११।।

सकौतुकमुपागतस्सह सबन्धुभिर्धीवरो-
प्युपायनमचीकरन्नृपवरस्य तस्य प्रभो।। १२।।

लब्धिं मत्स्योदराच्छिश्वोर्धीवरेण प्रबोधितः।
कन्यारत्नं तयोस्तस्मै प्रीतोदात्गिरिकापतिः।। १३।।

स गृहीत्वा तु संपोष्य सुतावत् कन्यकामिमाम्।
अकल्पयत्तां कालिन्दीं पान्थांस्तारयितुं नदीम्।। १४।।

कदाचित्तन्नदीतीरमागतस्सपराशरः।
जातभावविकारासीत्तितीर्षु सा विलोक्य तम्।। १५।।

नौकादण्डं सुललितगतम् संभ्रमान्मार्गयन्तीम्।
पान्थालोकप्रहितनयनामाश्लथन्नीविकेशाम्।। १६।।

नाभीभूलोत्क्रमतनुतनूल्लक्ष्य रोमालिमुद्य-
द्वक्षोजामप्ययमृषिरभूद्वीक्ष्यतां कामतन्त्रः।। १७।।

दूरे स्थितासि किं मुग्धे! नावा गच्छ ममान्तिकम्।
मया न्यपारगेणाद्य कार्या प्राभातकी क्रिया।। १८।।

अपि चाननचन्द्रस्य तवालोकरसेन मे।
हन्त प्रवृद्धमाणास्ति ह्यनुरागमहानदी।। १९।।

योगस्त्वत्कुचशैलस्य निर्दिष्टोन्यागतिर्न मे।
दुर्वार एव मदनो बाधते मां वरानने।। २०।।

अत्र वान्यत्र तीरे किं पात्रे संस्थितया शुभे।
तावच्चिन्ता न कार्याऽन्या मत्कामः पूर्यतां त्वया।। २१।।

इत्युक्त्वा मुनिवर्येण काली स्विन्नांगुलिस्तदा।
लिखन्ती नम्रवदना पादांगुष्ठेन मेदिनीम्।। २२।।

तूष्णीं स्थित्वा क्षणं बाला विनीतोपगताथ सा।
सक्षेपणीं दक्षपाणिं कक्षे क्षिप्त्वा विचक्षणा।। २३।।

स्मितस्यन्दोष्ठमन्येन पाणिनाच्छाद्य चाब्रवीत्।
कामदा का न कैवर्ती सत्पात्रे समुपागते।। २४।।

तत्तथापि मुनिश्रेष्ठः कन्यकैषास्मि हीनजा।
प्रकृत्या मत्स्यगन्धाढ्या मत्स्याहारविमूढधीः।। २५।।

श्रुतिस्मृतिपुराणोक्ता नानाविधनिषेधयोः।
कर्तुः कारयितुर्हन्त! भवतस्सर्वदर्शिनः।। २६।।

महाफलप्रदेहस्यादीश्वरेच्छानुगेदृशी।
निरुद्ध्यते केन बुद्धिर्यदीयावलते मयि।। २७।।

अपि तीरद्वये नद्या आसते हि महाजनाः।
इतीरितः प्रहृष्टात्मा तया नावमुपाहताम्।। २८।।

अधिरुह्य व्रजन् साकं तन्व्या विश्वस्तचित्तया।
निर्ममेत्यद्भुतं द्वीपं मुनिर्मध्ये नदीं विभुः।। २९।।

कामकर्मक्षमं दृष्ट्वा कौतूहलसमन्विता।
नीत्वा तदन्तिकं नावं तापसेन प्रचोदिता।। ३०।।

तत्राधिष्ठाय सा द्वीपे रहस्ये बदरावृते।
भुक्ता तेन यथाकामं हिमरुद्धान्यवीक्षणे।। ३१।।

अधात् गर्भञ्च सुषुवे काले सूर्योदये शुभे।
अत्यर्कवर्चसं पुत्रमृषीणां वरमीश्वरम्।। ३२।।

जातमात्रेण पितरौ संप्राप्तनवयौवनः।
भक्त्या प्रदक्षिणीकृत्य यः प्राप्ताशीस्ततोऽब्रवीत्।। ३३।।

पितरौ जयतां नित्यं वां बद्धोयं मयाञ्जलिः।
याम्यद्य तपसे यावत् स्मरतोर्वामुपयाम्यहम्।। ३४।।

इत्यनुज्ञाप्य नभसा प्रययौ च महाप्रभः।
नवोदय इवादित्यो भगवान् बादरायणः।। ३५।।

व्यासः पराशरसुतः प्रविभक्तवेदो द्वैपायनस्सकलजीवसमष्टिरूपः।
श्रीबादरायण इति प्रथितः स कृष्णो नः पातु भारतगुरुर्भगवान् मुनीन्द्रः।। ३६।।

अपहृतकलुषौघा भोजिताशेषकामा।
जनितसुतमुखाब्जालोकजृंभत्सुखाब्धिः।। ३७।।

व्यकृत मुनिवरिष्ठेनैव कैवर्तकन्या।
निजविधि निरता सा तेन कस्तूरिगन्धा।। ३८।।

सर्ववेदागमार्थानां निष्ठां कृत्वा पराशरः।
पुत्राभिधानां सन्तुष्टो प्रययौ च यथागतम्।। ३९।।

इति कृष्णकृतो व्यासोत्पत्तिसंक्षेपः समाप्तः।

Cheriya Rāma Kurup

(1847 - 1906)

रुक्मिणीस्वयंवरः।

(यमककाव्यम्)

प्रथमसर्गः।

मां नतसुरसंसदयं विदधातु निजांघ्रिपद्मदासं सदयम्।
कंसादिस्मयदूनां जगतीं यः पाति नायकः स्म यदूनाम्।। १।।

समुपससाद यदनुजा शिवा वरां कीर्तिमस्तधुतदयदनुजा।
मूर्त्या सद्बन्धुरयाद्यः पशुपत्वशुभोल्लसत्बन्धुरया।। २।।

विगलदघनता पिञ्छैः स्फुरितशरास्तुलितभास्तु घनतापिञ्छैः।
तनुरुदजच्छविनेत्रीभूता यस्याश्रितार्व्यतुच्छविनेत्री।। ३।।

विहरन् वृन्दावनतः कपटशिशुर्यो मनीषिवृन्दावनतः।
यमुनातोये नागः पृथुलो मथितश्चिरं धृतो ये नागः।। ४।।

यमुनापुलिने कपटी खेलन् व्रजयोषिदाहतानेकपटी।
यः खण्डितलोकमलं कांक्षन्तिबुधा जना यदालोकमलम्।। ५।।

दृष्ट्या स्वाराधिकया पद्मेन रुचांबुजेषु दाराधिकया।
रचितप्रचुराधिकया यो मदनेनाररामसहराधिकया।। ६।।

मलयजकृतसौरभया मणिस्त्रजा यस्य भासते सौरभया।
विपुलो वक्षोदेशश्रीनिलयो योसतामवक्षोदेशः।। ७।।

बहुमणिसारसमुद्रस्फुरत्पुरो यः करात्तसारसमुद्रः।
यः श्रुतिगतशङ्कलयस्थानात्मा तं मनस्त्वमीशं कलय।। ८।।

धीरोतिसभा जयति क्ष्माया भैमेः पतिर्बहु सभाजयति।
यं नरवरसमुदायश्शुद्धेन हृदा सदायुतः समुदायः।। ९।।

यं धनदो मानयति श्रियार्त्थिनोर्थान्य उरुसमहिमानयति।
यो धर्मनिरूप्यधरं कुर्वाणः कीर्तिमण्डलैरूप्यधरम्।। १०।।

यद्विषणा सादरतामादधुषी सज्जनेषु खलसादरता।
परिशुद्धकलालीनामधिवासो भात्युपायसकलालीना।। ११।।

सतुगुणसारस्येनः स्थानं मिलितोस्तियत्रसारस्येन।
मुरमथनोदन्तस्य व्हाहर्तास्म्यर्त्थिताघनोदन्तस्य।। १२।।

बहुधनदर्भधरायाः प्रजा मृगामोदने विदर्भधरायाः।
नीतिसमाजनिशान्तं पतिर्दधत्भीष्मको हि हृदजनिशान्तम्।। १३।।

बिभवविलास मघोनस्सबलो गृह्णन् समः परं समघोनः।
प्राज्ञानां परमहितश्चिरं व्यधाद्राज्यपालनं परमहितः।। १४।।

वनिता वारमणी यात्यदसीया पत्यतां स्म विधुरमणीया।
नाधिस्वपरमणींयानस्याः प्रणयस्वतोह्यसौ रमणीया।। १५।।

आत्तकलासाकल्या रुक्मिण्याख्याभृदविकलासाकल्या।
रुक्म्यनुजा तारुण्याश्लिष्टा क्रमशोधरोष्ठजातारुण्या।। १६।।

अस्याः कचपटलीनागमकृतनिषेवां बलस्य भापटलीना।
रुचिकीर्तिर्भ्रमरीणामासील्लसमानकुसुमतद्भ्रमरीणा।। १७।।

जितभुजगाशशिखण्डा चिकुरैरेषालिकास्तमदशशिखण्डा।
अलिशिशुकोमलकाल्या मिलिता विभ्राजते स्म भृशमलकाल्या।। १८।।

अस्यास्तु शुभं गतया भ्रूद्वय्या चारुचलतया भंगतया।
युतया खलु समभावि द्वयं श्रियाक्ष्णोस्सरोजयोस्समभावि।। १९।।

भुवनमनोहारिण्या श्रियादृशोः किं ततेस्तुनोहारिण्याः।
अतनोदसुखं जनतः सात्तबलिः प्राप्तपूजयाखञ्जनतः।। २०।।

प्रदधाना सा तिलसत् प्रसूननिन्दाविधायि नासातिलसत्।
विमलमना नाम हिमद्युतिना मुखमर्च्यकान्ति नानामहिमः।। २१।।

मदभेदी प्राबालावलेश्श्रिया योधरेण दीप्रा बाला।
अमुना विश्रुतियुगलं कान्त्या स्या स्स्याम्यवर्ज्जितं श्रुतियुगलम्।। २२।।

ततिमियमधृतरदानां रुच्यामृतविप्रुषां सुखेतरदानाम्।
जेत्री न किमु कुलानां मुक्तानां सा च कुन्दभूमुकुलानाम्।। २३।।

अनुदिनमकरोत् कण्ठाञ्चितश्रिया नेत्रदूनमकरोत्कण्ठाम्।
कं बोरितिमधुरतया जेतुं वाचेयमन्विता मधुरतया।। २४।।

व्रजता जितमन्दरतामुरसिजयुग्मेन खलुमुधा मन्दरता।
विरचयितुं कलहंसा गजकुंभाभ्यां गमास्तमदकलहंसा।। २५।।

तस्या भाति शयाय्यां बाहुयुगं स्माब्जित्प्रभातिशयाभ्याम्।
युवचित्तमदो नाभिश्रितोन्धुगांभीर्य दर्पशमदो नाभिः।। २६।।

सा तु पदं भव्याल्याः समभूद्धृतरोमराजिदंभव्यालयाः।
वलिवीचे रणसरसा भासाकुक्षेः स्मरस्यविहरणसरसा।। २७।।

पृथुलसितनितंबतया कुर्वन्ती स्वस्थभावमनितंबतया।
रथचक्रे रतिजानेरेनां जनिमापदेवशुचिरतिजाने।। २८।।

रचयितुमसमारंभाजयमूरुयुगश्रियोत्तमसमारंभा ।
एषांशुकमवसानानाप्तगुणा चारुहेमधामवसाना।। २९।।

वरभासा तनुजानुद्ध्वस्तसमुद्गानुपस्यसा तनुजा नु।
सज्जधालयरुचिराच्छिन्नांबुजगर्वपादकिसलयरुचिरा।। ३०।।

दीप्तांगुलिनखरमहाच्छव्या पदयोस्तदीययोर्न्नखरमहाः।
विशदात्मो परिभूतः पूज्योप्यखिलैर्ज्जनैश्चबत परिभूतः।। ३१।।

चिन्तामतानुत तनयां समीक्ष्य तां भूमिपस्ततोनुततनयाम्।
एषा भासा मान्या गुणैस्तथान्यैश्च दुर्लभा सामान्या।। ३२।।

यत्र गुणा हि समुदिताः पुरुषे कालुष्यरहितमधिरसमुदिताः।
सोमुष्याः पतितायामर्हो धन्येतरेतु नहि पतिताया।। ३३।।

महिलोत्करसारमणेरिति पतिचिन्तां वितन्वति रसारमणे।
सुमहितसम्पदमापद्भेत्ताश्री नारदोथ नृपपदमापत्।। ३४।।

येनाखिलकामहती रचिता त्ता गानालीनलोका महती।
स्फाटिकजपमालिकया यो लसमानो नतस्सतामालिकया।। ३५।।

यं सुतरामायस्य द्रष्टा सुकृतैर्ज्जनोभिरामा यस्य।
तनुरनुकृतशरदमनाग्राजच्छशिवृषविराजिसुमशरदमना।। ३६।।

विधितनयो वैद्युत्या युतमुपवीतं बिभर्तियोवैदुत्या।
स्वर्णलतावैरस्य प्रदकान्तिर्यस्य जटिलता वैरस्य।। ३७।।

असमोस्तितु नजिनेन प्रबोधतो यो मृगस्य भानजिनेन।
प्रथितः श्रितरञ्जनतः स्वीकृतरुचिनाशुभस्य भूरञ्जनतः।। ३८।।

कुरुते यद्गौरभयानघतो मौञ्ज्याजनान् स्फुरन् गौरभया।
यो धृतदामोदर सच्छौचमनस्सागरोद्यदामोदरसः।। ३९।।

क्षितिनेता क्षिप्रमदः प्रेक्षणसञ्जातविस्तृताक्षिप्रमदः।
पूजनमत्यादरया विधिवदमुष्याततान मत्या दरया।। ४०।।

कलिताभ्युदयं जगदेकराद्ध्यस्तेन सर्वविदयं जगदे।
निन्ते तव पाविततां पदधूलिस्सद्मममेस्तपापावितताम्।। ४१।।

अस्मात् भवदीक्षिततः समभूत् परसौख्यविरचनादीक्षिततः।
अयिनो वै कार्त्तार्थ्यं विशिष्य मुनिवर्य यत् भवैकार्त्तार्थ्यम्।। ४२।।

वक्ष्ये ते किञ्च नभोयायिन्! पदभाङ्महामते! किञ्चनभो!
मम राजनताभ! वद प्रियतार्हं दुहितुरर्चिजनताभवदः।। ४३।।

इति नृपगिरमतिमधुरां निपीय पीयूषयूषकप्रतिमधुराम्।
कथयन् सुद्ध्वनि शमितान्ध्यार्त्थ कलयन् मतिं स समजनि शमिताम्।। ४४।।

वसुधाखण्डल! सद्भिः कलप्याशीर्यो गुणैरखण्डलसद्भिः।
तस्य शुभे दंभवतः कृतमतिरहमस्म्यपास्तभेदं भवतः।। ४५।।

कार्यं शृणु परमेनां हरयेन्तिकगां तनुश्रिया परमेनाम्।
तनयां पदसेवितरद्रुहिणमुखायातिमहितभासे वितर।। ४६।।

धुतहिंसारस! सदनारतार्चिताश्रेयसैव साररससदना।
शुभवपुरारचितेन त्वदपत्यत्वं त्वया पुरा रचितेन।। ४७।।

दितिजैस्तु कृताभरणाद्व्यथाकलोर्वी विमुक्तसुकृताभरणा।
एतदवनकृतमभवच्छक्रावरजो नरोहिविधुततमभवः।। ४८।।

कृतधीरजनिर्देशे रतमात्रकृतलोकसुखकरजनिर्देशे।
किमु कंसभिदितरेण ग्रहणीयास्त्यपिधनादिमोदितरेण।। ४९।।

मद्गिरमनुसर स त्वं सद्व्यापारे व्रजेस्सदा सरसत्वम्।
तं भूयः स्मर मायाच्छुरितो वरणं करोति यः स्म रमायाः।। ५०।।

इत्युक्त्वा सौमनसागारं वोढा हरेर्गतो सौ मनसा।
मधुरद्ध्वनिकरवीणां पश्यन् बिभ्रत्प्रभामनेकरवीणाम्।। ५१।।

शुभकांक्षी तदनु भुवः पतिः स्म नयतोमृतीं प्रभू तदनुभुवः।
अवरोधी मानवतः स्मृतिमकृत हरेर्जगन्ति धीमानवतः।। ५२।।

तस्मिन्नाविष्टमतिः स्वस्य स यन्नारदो जगाविष्टमति।
नीतिभिरयमसमोदःपरमार्थज्ञानतः प्रकामसमोदः।। ५३।।

तत् ज्ञात्वानु सुखलवनक्ष्वेलतरुः कठिनरचितजनसुखलवनः।
रुक्म्यति परिहासविधं बभाणभूपस्य यातवान् हा! सविधम्।। ५४।।

वैरिनिकर हरसेन! त्वमृषेर्वाचाकुलस्य कलहरसेन।
अतिरेकि मदभ्रान्तः प्रभो! स्वधर्मस्य भवसि किमदभ्रान्तः।। ५५।।

मान्यद्युतिरनुदेया सहजा हरये न तेत्र रतिरनुदेया।
स्तिमितो वस नागोप्यः स्वजनैर्यो येन मुषितसना गोप्यः।। ५६।।

निन्ये कंसं धातं मातुलमपि तस्य मैत्रकं संघातम्।
यो मर्यादरहितः कुत्सितकर्माधमश्च परदारहितः।। ५७।।

समरकृतामसुहृद्भ्यस्त्यक्त्वा मथुरां भयेन तामसुहृद्भ्यः।
नगरीमानन्दभुवं कृतगृहमद्ध्यब्धि गणय मा नन्दभुवम्।। ५८।।

नतवरदमघोषस्य द्विषतां हेतुं सतंहिदमघोषस्य।
मनसा मानय शोभिस्फीतगुणं दीप्रमनुपमानयशोभिः।। ५९।।

बन्धुषु सुखयोजनतश्शिशुपालाख्यः स्तुतिगतो यो जनतः।
यो लक्ष्म्या वित्तपतित्रपाकृदहितान् मुहुः कलावित्तपतिः।। ६०।।

आस्ते नक्षत्राणां किमु नाथो यश्शशीव नक्षत्राणाम्।
यो भृशमानत मीनद्ध्वजश्रिया भो! विधर्म्मिमानतमीनः।। ६१।।

दातुं ते सात्वत्यास्थान्वितमुचिता सुता सुते सत्वत्याः।
त्वं चिन्तय मान्यमतस्तां परिणेतुं समस्तजनमान्यमतः।। ६२।।

नृपजे हितभारत्या धिया जगौ नारदाभिहितभारत्याम्।
कृष्णेधृतलालसया रुक्मिगिरा तप्तयातिवेलालसया।। ६३।।

सङ्कटमेकं सारेणोनः पाणिग्रहाय मे कंसारे।
दुर्नय योनिर्दिष्टक्षयेन चैद्यस्सनिर्दयोनिर्दिष्टः।। ६४।।

जगदीश! कृपालय! मां हृदि दधदेनां न किं हरे! पालय माम्।
त्वयि दृढरतिगो विन्दत्ययिकार्यं परिहतार्त्तिरति गोविन्द।। ६५।।

वेत्थमनः किमु कुन्दस्मेर! मदीयनविरहशोकि मुकुन्द!
कुर्वन् मानसमस्तव्यथं सतां त्वमवगम्य मानसमस्तः।। ६६।।

कृशदेहा निगदन्ती सैवं मुक्ताभिमानहानिगदन्ती।
मुहुरपि तां स्मरणेन प्रियस्य कुरुते स्मरोर्दितास्मरणेन।। ६७।।

समपाकृतमालेयं विरहार्त्ताद्विष्टपद्कृतमालेयम्।
भीताशिशुमारुततस्तथा पिकानां चमदवतामारुततः।। ६८।।

किमपि किमार जनीशं विमृशत्येषाग्निमनुपमा रजनीशम्।
सन्तो दुर्वर्णस्य तेनामेनां तदा विदुर्वर्णस्य।। ६९।।

वैदर्भी निरणैषीदुपयमस्यो स्ततोषमानि रणैषी।
शुभमनसा धनराज्या स्तोकस्सकृतार्ज्जनोस्य साधनराज्याः।। ७०।।

कलितामोदं तस्य ज्ञाता चेदीश उमयमोदन्तस्य।
भीष्मकतनुजनियुक्तात् स्मितवान् दूतात्सहिततयाजनियुक्तात्।। ७१।।

मुदितमना मान्येभ्यः श्रिया नृपस्ततु रुक्मिनामान्येभ्यः।
धरणीपतिनिकरेभ्यः प्रावेदय दहितदर्पहानिकरेभ्यः।। ७२।।

तां बुद्धिमतीवातीमुकण्ये नृपात्मजा पटुमतीवार्त्ता।
प्रजगावरमानीया क्षितिसुरमेकं हि वृष्णिवरमती यः।। ७३।।

प्रणतामितवसुदेवच्छेदिने यत्र तल्परो वसुदेवः।
स न किमु मयि वत्ससयान्वितलक्ष्मीस्सयुतोधिया वत्सलया।। ७४।।

मांचेदिमहीनाय भ्रातादित्सुर्म्मतिम्रदिमहीनाय।
शैरिस्सुखदोहरतां जवात्समां निर्ज्जरार्च्यपादोहरताम्।। ७५।।

पदसेवकविप्रवरं त्वां देहि प्राप्यतं द्रुतं विप्र! वरम्।
तामघहर! वेदयया दशेदृशीमेर्त्थि तोयज रवे! दययया।। ७६।।

वक्ता समभूदेव स्फीतदस्तां तुजीवसमभूदेवः।
सङ्कटमयि! माया हि प्रमोहिकाजस्य कृष्णमयि! मा याहि।। ७७।।

.....।
..... ।। ७८।।

विमतधराधिपराजिश्श्रितेन विबुधैश्च मदधराधिपराजिः।
धुतविनया तु विनाशं किमपि यदूनां वरेण यातु विनाशम्।। ७९।।

स्वनिषेवणलोभवतीं परिणेता स्यात् सभुवनपालो भवतीम्।
वक्तुमिदं सुभगेहं गच्छामि जवाज्जगत्पतेश्शुभगेहम्।। ८०।।

इत्येवं निगतंस्तयाकुतुकितां धीमानितो मानितो।
लोकानां दुरितं स्मरन् बहुजनिस्तोमार्ज्जितं मार्ज्जितम्।। ८१।।

कुर्वाणं लघुतं द्विषां सपतगाधीशासनं शासनम्।
तन्वानं प्रययौ पुरीं परिलसत् सद्वारकां द्वारकाम्।। ८२।।

द्वितीयः सर्गः।

अथ जलनिधिमद्ध्यगतां विप्रोयमिव प्रतस्थुषीमद्ध्यगताम्।
आमोदी प्राकारैर्बहुभिः पुरमैक्षतोच्चदीप्राकारैः।। १।।

श्रीभ्यः काञ्चनगोत्राणोत्कहरिः प्रेष्य विजितकाञ्चनगोत्रम्।
स्वमहिमनिचयानूनं मणिगृहभूभ्यश्शुभाजनिचयानूनम्।। २।।

या शिवभूनगरीतिप्रोन्नतसौधाजितागरिपुनगरीति।
विख्यातिभृदेव सभाभरातिरभ्याप्सरा महादेवसभा।। ३।।

उरुविभवाप्रा धान्याप्रमितियुता था चसविभवप्राधान्या।
सार्थिकरुचिराजिरताधरालकापूर्यदीयरुचिराजिरता।। ४।।

बहुतरदिनमणिमानं मणिसद्मभवैर्गणैस्त्विषामणिमानम्।
या वीरराज नयन्ती विस्मयमवलोकिलोकहृदि जनयन्ती।। ५।।

या स्फाटिकवाटानां वोद्रीवहतां च रत्नघटिकवाटानाम्।
स्तंभानां मतुलानां मणिघटितानांगणान् सुमहिमतुलानाम्।। ६।।

पद्मैर्विकचरणेषु स्त्रीभिरुपात्तेन बिभ्रती चरणेषु।
हर्म्येष्वधि रोहिणिका हैमिर्लाक्षारसेतया रोहिणिकाः।। ७।।

श्रितबहुविप्रा सादापहानृणां तुंगसच्छविप्रासादा।
महितमणी तोरणिनी वाद्यैर्यानित्येव महतोरणिनी।। ८।।

अतिविस्तृत मन्दुरया सहिता या वैरिणां निकामंदुरया।
यस्यांदान्तावल्याश्शाला विपुला भवत्युदान्तावल्याः।। ९।।

स्फुरदविलंबि तरंगामृतराशिवृता नटैश्चलंबितरंगा।
मूर्खजनानालोकाधिकारिका या गृहस्थनानालोका।। १०।।

या रत्नाहितवेदी यदुनिवहो यत्र सर्वजनहितवेदी।
शीतलमृदुपवनानां विरोचमाना गणेनयोपवनानाम्।। ११।।

इह या कुरवकलालिस्फुटनर्मविनोद धूतकुरवकलालिः।
हृतनवसूनरसालापाञ्चितपिककेल्य भावसूनरसाला।। १२।।

या तत्र सदाफलिनी सततं संप्रेक्षकाक्षिरसदाफलिनी।
मरुदणुलोलं बकुलं दधुषी बहुलं विलासिलोलंबकुलम्।। १३।।

या धनचाम्पकराजिस्पृहयालुनव प्रसूनचाम्पकराजिः।
सह पिकराजद्रुतया तत्रयुतालसदशोकराजद्रुतया।। १४।।

या वा मालतिकाभिर्वासन्तीभिर्मनोरमा लतिकाभिः।
समभूयत मेलितया सादध्व्याचास्मिन् ययानियतमेलितया।। १५।।

यदुपवने सुरतरवः स्फुरितास्सन्ति स्म पत्रिणां सुरतरवः।
कुहचिदिह तमालसितापररुग्या बोधिदरुयुततमालसिता।। १६।।

उत्थितभावा दरतश्च या शुकाद्यात्तसप्रभावा दरतः।
किं श्रीखण्डितयायादस्मिन् नो सुरभिता मखण्डितया या।। १७।।

श्रेण्या राजीवानां लसिता सलिलेन सुखकरा जीवानाम्।
सुश्रीका साराणां पटली सालिश्च यत्र कासाराणाम्।। १८।।

शशिपरिभाविकसितया यत्राब्जाल्योदितप्रभाविकसितया।
हंसानां विसरस्य स्थानानि च काश्चिदघकृदभूविसरस्यः।। १९।।

सच्छविशाल तटाकम्राभं याधात् बहुं विशालतटाकम्।
दधतं वारि स्वच्छन्दाप्लुतजनमुग्रतापवारिस्वच्छम्।। २०।।

गीताद्वैवञ्चिकतः पूयूषरसस्य भूरितरवञ्चिकतः।
प्रस्फुटया स्तनुरुच्या स्त्रीणां स्वः स्त्रीजितां च यातनुरुच्या।। २१।।

विद्या शौर्यादीनां बिभ्राणां या ततिं चशौर्यादीनाम्।
मधुमशतागारातिश्रीभृति यस्यां स्थिरोहि नागारातिः।। २२।।

बहुदैत्य तमोदारिस्फीतमहः क्षपितभानुशतमोदारिः।
यास्तार्यावलिमानं दधती शंखं रवेण सुधबलिमानम्।। २३।।

या वा कौमोदक्या दात्र्यामररिपुवधेन कौमोदक्या।
खलभयजनि क्रूरितरैश्शस्त्रैर्दीप्तैश्च राजिताभूरितरैः।। २४।।

तां गत्वातनु तदनुप्रभवजनारेर्न्नु शरणो तनु तदनु।
वीक्षां गुरुमहिमानं दधतो हरतोतिरतियुगुरुमहिमानम्।। २५।।

मणिपीठनिषण्णस्य श्रीपदसेवैकनिरतमुनिषण्णस्य।
सहयादवलोकस्य त्रिभुवनसन्तापपरिह्रदवलोकस्य।। २६।।

जितहरिदुपलालितया युतस्य वपुषो भ्रसंसदुपलालितया।
कान्त्या मधुरिसमकुट्या स्थितस्य नितरां रुचार्यमधुरिमकुट्याः।। २७।।

अबुधजनालीकस्य प्रणतालिप्रीतिदाक्षिनालीकस्य।
सुभगस्य च मंगलतः प्रभया गतयोत्थितीं प्रकामंगलतः।। २८।।

तमसा महिमकरस्य व्रजिनानामतुल वीर्यमहिमकरस्य।
यदुसुख भूमकरस्य स्फुटकुण्डल साम्यजन्म भूमकरस्य।। २९।।

लोकावन मालस्य त्यजो विधातु स्सभृंगवतमालस्य।
दधुषो नवरविकल्पं कौस्तुभरत्नं प्रभाभरैरविकल्पम्।। ३०।।

धृतकाञ्चनवलयस्य च्छेदन कर्त्तुर्मदस्य कौवलयस्य।
हस्तरुचालं कृतिभिर्न्नतस्य हारैतस्यचालंकृतिभिः।। ३१।।

स्फुट तटिदुपमे खलयापन निपुणष्यां बरेच मणिमेखलया।
धृतया परिलसितस्य स्मितस्य सन्धारिणोतिवेलसितस्य।। ३२।।

मणिनूपुर सुरविपदश्रियातिरम्यस्य शमयतस्सुरविपदः।
शशिरुचिरसमज्ञानां तत्या दात्र्यान्वितस्यरसमज्ञानाम्।। ३३।।

निर्मल भावीक्षणतः प्रभोर्दिजोदृक्फलप्रभावी क्षणतः।
कुशलस्य सभाजनतस्ततोधिगततोतिमुदजनिसभोजनतः।। ३४।।

सोयमतीब शमवदल्पेतरधीरादरैकपरपशमवदत्।
यदुनाथं वरदमनं गार्चितरूपं सपत्नभुवरदमनम्।। ३५।।

भवति हि काचिद्रूप प्रकर्षतो लोकमोहिता चिद्रूप!
भुवि मधुरा ज! कुमारीणानुरते! रुक्मिणीतिराजकुमारी।। ३६।।

या सुविलासकलाभिश्श्रितमुखचन्द्रास्त्यनाविला सकलाभिः।
सा स्मरकृतकलितरत्रि-फुटं त्रपाब्धिं त्वयि प्रभो कलितरतिः।। ३७।।

सुदयालो! केशव! सत्प्रकरे गौणं कुलं त्रिलोकेश वसत्।
स्वीकृत मधुपदशमलं तत्कमलिन्यां निरस्ततापदशमलम्।। ३८।।

गत्यारीभा विकचाब्जास्येयं सजलघनपरीभाविकचा-
परसुख चिल्लीलतया श्रियाल्पितांगजधनुः स्वचिल्लीलतया।। ३९।।

लोचनजित तामरसां त्वदन्य पुरुषेष्ववेहि चैतामरसाम्।
नतमौक्तिक वरदानां करैर्विभान्तीं गणेन देव! रदानाम्।। ४०।।

बन्धुकारुण्येन श्रिताधरेयं युता च कारुण्येन।
मान्या सकलसुमनसामपि च कुरङ्गीदृशां तिलोत्थसुमनसा।। ४१।।

एषा गजमस्तक रीत्युरोजकुंभा धृथेर्नृणामस्तकरी।
कवितृव्रातनुतायाः कुक्षिस्मुष्या! पदं विभो! तनुतायाः।। ४२।।

तुलिततरोमा वल्याभातोदरशोभिनीलरोमावल्या।
मुग्धा सौवर्णेन ..यमाणांगी शिवाह्यसौ वर्णेन।। ४३।।

सुखितामनितं बालं तन्वाना चक्रपृथुलिम नितंबालम्।
चिकुरेण वरं भानां चोरु विरोधेन कुलह्रदिव रंभानाम्।। ४४।।

बिसचारु भुजालतया रूपयशोद्विष्ट कौमुदीजालतया।
अयि! मदनायुवभावच्छेद्येतर! लंभितोनया युतभावः।। ४५।।

आतपतस्सलय भया यास्याश्चरणौ तथाप्यकैसलयभया।
प्रणताना मतमोदस्थितिः प्रपन्नाह्यपात्तजनमतमोद!।। ४६।।

सहजां दमघोषभुवे दित्सति सल्लोकभर्त्सनाघोषभुवे।
असदकृपालो! पितरं रुक्मी निन्दन्नधर्परतिलोपितस्म।। ४७।।

शुभकरतमसन्देशं गृह्णन्नस्या तिधूततमसं देशम्।
सुरकृतमहमायातः प्रपन्न नरविग्रहैन महमायातः।। ४८।।

घनसुखपदपर मग्नावार्त्तिमये भक्तकृतविपदपरमग्ना।
वृद्धिमति त्वयियातां प्रोद्धर मा माशु रतिमतित्वयियाताम्।। ४९।।

याचे त्वामिति यदिमां जहासि परकार्यसुमिलदनुमितियदिमाम्।
जीवितमत्यक्षामिश्रितसुरकार्येषु जवितम! त्यक्ष्यामि।। ५०।।

भगवन्! भव्याहाराद्युत्सृक् सैवं ससोरभव्याहारम्।
ह्रत्वा सत्वरमेतद्वयथां भवानेतयोरुसत्व! रमेत।। ५१।।

विधुत समासं भवति स्थिता सदा यस्य धीस्समा संभवति।
कुमतौ नाधिकरसतां सभीष्मकोयात्सुते त्वनाधिकर! सताम्।। ५२।।

व्याहार समर्थस्य द्विजस्य वचनस्य कलितरसमर्त्थस्य।
दत्ता वामवरोद्धा वेत्ताभाणीत् सदादितिभुवामवरोद्धा।। ५३।।

दधती मदिमेकान्तालीनां मयि भजति वसति मे कान्ता।
स्निग्ध क्षमेद हृदये सखे! श्रिया सा तटिल्लता मद्हृदये।। ५४।।

उज्झितमानारीणां ततिर्भवेद्याहि वरतमा नारीणाम्।
जननीय महेतु तया युतया नैवास्यपरिणयेमहेतुतया।। ५५।।

श्रित खलिनी च स पत्नींमम दण्ड्यो भैष्मकस्तु नीचसपत्नीम्।
दित्सति चेदिज्यादे रोद्ध्रेमयि कलितविमति चेदिज्यादे।। ५६।।

मित्रीभवता साकंपभ्रूलतिकाजवेन भवता साकम्।
परिणेतु मना गच्छाम्यमूं पुरं कुण्डिनाख्यममनागच्छाम्।। ५७।।

.....।
..... ।। ५८।।

भक्तिः परमापि बताक्षिभ्यां पत्या दरान्नृणा मापिबता।
जलदासित मा यान्तं स्वगृहं विष्वेशमतिलसितमायान्तम्।। ५९।।

त्वं दीनावलिबन्धुर्ज्जयेति बदताध विनयिना बलिर्बन्धुः।
रचिता तेन सा पर्यामोदेन हृदा द्रुतं युतेन सपर्या।। ६०।।

अथ वामनु दासीनः काञ्चन पीठे सुखार्त्थं मनु दासीनः।
जगतस्सतु वसुधायां पत्या वोद्ढा गिराकथीवसुधायाः।। ६१।।

अवलोकामलमधुना मदृग्भ्रमरी तवापमुदमलमधुना।
मायामानव! केशिप्रमथन! जन्माद्य भो! ममानवकेशि।। ६२।।

यादवराजी वरज! स्वतः पवित्रत्वदंघ्रिराजीवरजः।
बुधबहूविधरागारं व्यधत्त शुचिमे घनच्छविधरागारम्।। ६३।।

गुणतति गुरुचिरमेतद्वहद्यशोमुषितशीतगुरुचि रमेत।
विगता वृत्तिमदन्तर्भवान् वपुः कल्पिताथवृत्तिमदन्तः।। ६४।।

इति गिरमानन्दमयन् गदन्तमूचेघ मेधमानं दमयन्।
देवो राजानं तं स्वदशो वनमाल्यलसदुरा जानन्तम्।। ६५।।

राजन् ननु मे यात्रासा वति शुभदा नवेतिननु मे यात्रा।
त्वं पाकारिसमाधिश्रीक! भवेर्मत्प्रसादकारिसमाधिः।। ६६।।

इतिदधदतिश यमुषितक्षौद्ररसोक्तिं स सुगहनाशयमुषितः।
विस्तृतराज सभायां नानादेशाभ्युपेत राजसभायाम्।। ६७।।

नृपतिगृहमायातं या तं बुबोधजनार्दनम्
क्षितिसुरसरस्वत्या स्वत्यागिनी निभृतं ततः।
इय मनुमुदामन्दा मन्दाकिनीझरबाष्पभृ-
द्वयधित नृपजा नामानमानिलामख भोजिने।। ६८।।

मुहुरपि च वहन्ती मानसं मानसंगिव्रजदजनि विज्रंभद्रागतां द्रागतान्ताम्।
रुचिजितबहुमारां मंगला मंगलालिश्रियमुपगत मारादेवतां देवतां सा।। ६९।।

तृतीयः सर्गः।

वैदर्भपुरे वपुरात्तकल्परुगार शक्ररिपुरवे पुरा।
बहुवाद्यरवैरयुतैश्चैद्यो मित्रैश्च साधुपरवैरयुतैः।। १।।

अधिरूढविलासभुजः पत्न्या वरेण सदसुखदविलासभुजः।
इह बृंहितसारस्यस्थितस्यपुंसस्त्रिलोकहितसारस्य।। २।।

देवोहिततोभीकस्तनुजाया रेवतस्याहिततोभीकः।
वातादशयानस्य ज्ञातास्म भवत्यमन्ददशयानस्य।। ३।।

कृतविमतापत्तीनां युतस्तया यासभूमता पत्तीनाम्।
कान्त्या धुत्तमसमयाद्विदर्भनिलयं द्रुतंहलीतमसमया।। ४।।

हृदिविहरन् समुदयतस्सत्तां लोकस्य भांहरन् समुदयतः।
समधिगतो वैधवतः पूजां भुव एव वेगतो वैधवतः।। ५।।

अथ पादकमलं प्रयता शौर्या मनसेष्टदाय कमलंप्रयता।
याता सदनेकालीदेव्याः कन्या नृपस्यसदनेकाली।। ६।।

अतिधृतकामा पतितामापयितुं स्वस्यदैत्यरिपुमापतिता।
भक्त्येयमुमाचरणे जगावनार्त्तेः पटौसतामाचरणे।। ७।।

अनुरतशंभो! जयमा त्यजकरुणामयिमहेशि! शंभोजयमा।
स्पर्धाकुल वरदेहे! रुचा नवार्केषु भक्तकुलवरदे! हे।। ८।।

नान्यसमे ध्यायामि त्वां शरणं देवि! नो सुमेध्यायामि।
अपरं मय्यम्बरसच्छ्रितांघ्रिके! तेस्तुसततमय्यम्ब! रसः।। ९।।

मम निपतति मतिरत्याज्ययान्विताभक्तरागततिमतिरत्या।
सुरसुखदानवशक्त्या युते हरौ पीड्यमानदानवशक्त्या।। १०।।

विहितपरीरक्षतया विख्यातो विष्टपस्य विभुरक्षतया।
कृपया तव वल्लभतां मम दधदंगं घनप्रभावल्लभताम्।। ११।।

इत्यात्तमहार्थनया प्रसादयन्त्यम्बिकां तु समहार्थनया।
प्रमुदितविप्रायासीत् सा स्वनिकेतेश्रियो भुविप्रायासीत्।। १२।।

दुन्दुभिपणवाद्यानां यो ध्वनिरुच्चैरनल्पपणवाद्यानाम्।
अथ घनसंगीतेन क्षितिपतिनिलयोन्वितेन संगीतेन।। १३।।

.....।
..... ।। १४।।

.....।
..... ।। १५।।

चैद्यः कोटिरितया युक्तो मणिभिर्मयूख कोटिरितया।
सुपवुस्त्वमलंकारं कारं च दधत् परं बहुमलंकारम्।। १६।।

अधृतेद्धमरीचि ततः शिरसि गुणाद्रत्नमर्चदमरीचितः।
भैष्म्यात्ततमालिकयावृतधम्मिल्ला च कुन्दकृतमालिकया।। १७।।

अलकैरतसीमन्ताप्ताभां सालीं व्यधादरतसीमन्ता-
यूनां न समभ्रमणे श्रीभृद्रत्नं दधेधिनसमभ्रमणेः।। १८।।

कुंकुमतिलकविराजिस्वच्छललाटिस्तुवन्महाकविराजिः।
मीनरुचीरञ्जितया दृग्द्वय्यासान्विताच्छतनुरञ्जितया।। १९।।

विभिदाकरताटङ्कायिताघदृषभोच्छमणिनिकरताटङ्कः।
हैममितााग्रैवेयं स्त्रीणां दधुषीश्रिया मितााग्रैवेयम्।। २०।।

सविलासं कटचया धृतास्समणयो लिदत्तसङ्कटकचया।
पत्कमल सदंगदया परया सत्या तयातिलसदंगदया।। २१।।

सा लोहितकाञ्चितया स्पुरितपटी शुभरबोपहितकाञ्चितया।
सच्छविहारवलिभिर्युताञ्चितोदर्यमलविहारावलिभिः।। २२।।

पीनकुचोपरिमलिनीभावविहीनांगरागतापरिमलिनी।
मिलितानाविलसितया कीर्त्याशाटी नवातया विलसितया।। २३।।

एषा हंसकरावाप्ताब्जमुखी श्रवणसुखदहंसकरावा।
मध्येयन्ती सदसद्रसाभुजां मतिमदं नयन्तीसदसः।। २४।।

राज्ञामियमभ्रमदापहवेणीनीलिमासकामभ्रमदा ।
अंगश्रीप्रकटाक्षामालोकजूषां विमुक्तदीप्रकटाक्षा।। २५।।

एवो वाहानटनं निन्ये हासं परोप्रवाहानटनम्।
अकृतरवौ ना गानान्तरे यरस्सगौरव नागानाम्।। २६।।

स्यात्समतामेकस्य ब्रुवत इतीशस्य भीमतामेकस्य।
धीश्च शुना मजपरता युक्श्रान्तेर्भूपदुहितृनामजपरता।। २७।।

तद्गुणपूरं भणतस्तत्कुचबुद्ध्येभकुंभपरिरंभणतः।
कृततारं कस्यापि प्रीतिर्मनसा प्रमोहरङ्कस्यापि।। २८।।

पृथुहेमस्तंभानाश्लेषमभजतामगूढमस्तंभानाम् ।
अनुकेचन तन्वन्तस्तदूरुमत्या प्रकम्प्य चनतन्वन्तः।। २९।।

कोपि नृपतिरथचक्रे नितंबबुद्ध्यैव निपतनं रथचक्रे।
बत नान्या परश्चापे चिल्लिधियास्यास्सुसक्तिमपरश्चापे।। ३०।।

नृभ्यो विहिताशिरसिस्फुरत्करः कश्चिदवनिनेताशिरसि।
धृतरन्ध्रस्तोमकुटं दधद्विहायान्यजननिरस्तो मकुटम्।। ३१।।

समभूदथ बलदेवभ्रातरि भैष्म्या विलोचनं बलदेव।
सशिखण्डक चक्रकचे भगवति परिपन्थिशाखिनां चक्रकचे।। ३२।।

राजसुतां सद्विषतां प्राण्नुवतां पश्यतां तुं तां सद्विषताम्।
इद्धररसेन जहार स्वानुगुणां यान् लघूग्रसेनजहारः।। ३३।।

परममुरस्य च्छेत्ता सौख्य योज्यां निजेमुरस्यच्छेत्ता।
कान्तिभि रथमारोप्यत्यक्षोयास्यन्निमां स्वरथमारोप्य।। ३४।।

भूमिभृता मापरुषालापा पलली नियोद्धृतामापरुषा।
तावदहो हरिणालीनोरुबले नाल्पशक्तिरिव हरिणालिः।। ३५।।

यदवः परशुचये न प्रापुः कीर्त्ये रतास्तु परशुचयेन।
युधिखेदमयोगदया द्विषन्नबहेष्वभावि दमयोगदया।। ३६।।

भवितुं कोदण्डकरः शक्तस्तेषां नृपेषूकोदण्डकरः।
शस्त्राणामपरेषां प्रयोगि नामपिमदश्शशाम परेषाम्।। ३७।।

दण्डनभवदधिकरणश्चैत्यादीनामसावभूदधिकरणः।
सत्सुमुदं सञ्जयता ह्यभावि तान् यदुकुलेनसरसंजयता।।३८।।

अन्तिक भागरिमाथप्रभोर्हरेरात्त रोषबहुगरिमाथ।
रुक्मीतमसौजन्यं कुर्वन्तं व्यधितसंयमतमसौजन्यम्।। ३९।।

अकृत च वैरूप्येण क्लिष्टं तं मूर्तमेष वैरूप्येण।
हृदि च सतां गिरिराजं स्तन्वन् यशसाप्तमल्पतां गिरिराजम्।। ४०।।

अथ धृतशिवपूरमयाद्रैवतकं विभुरनधशिवपूरमया।
अत्र पदे वरमण्याबलेस्थितश्चेषदविपदेवरमण्या।। ४१।।

कलकण्ठचकोरकिणीम् वन्यांशुकिनीं दधत्यपि च कोरकिणीम्।
भर्त्यास्पुरदलितायास्सदनं कुसुमावलेस्सदा दलिताया।। ४२।।

मञ्जिमसारंगतया समन्विते तद्विवृद्धसारंगतया।
प्रमदममल कुशलाभे नावाप्ता ये भृशं महाकुशलाभे।। ४३।।

स्फुरितेशितिरुचिरेणव्यूहोयस्तस्य नर्मणा रुचिरेण।
नाभीभव्याघ्राणांगीकारिणि वहतिगणमीभव्याघ्राणाम्।। ४४।।

प्लविता सकुतकपीनां गकेन निकरेण संश्रिते तुकपीनाम्।
लसितामुख पञ्चतया सत्वततिर्या विरागलोपं च तया।। ४५।।

सतरंगक्षोभवनं हरिः प्रतीर्याब्धिमखिलदक्षोभवनम्।
वृष्णिभिरथ वप्रिययावतिमहितं चान्वितोमुदैवप्रियया।। ४६।।

अनया रमेधस्य च्छेत्ता रुचिभृत्कलेबरे मेघस्य।
सजलस्य रुचं चलया प्राप्तां भर्त्या समानतां चञ्चलया।। ४७।।

मायाविनाथ हरिणाकथि सारसेनपुत्रीप्रपूज्य वदने स्फुटसा रसेन।
हा द्वेषपात्रमहमस्म्यरु सारसेनभूमीभृतां त्वयि परं तमसारसेन।। ४८।।

रूपेण ते स्मरवधूरवधूत दर्पा विद्याधनैश्च भवती भवतीहकीर्त्या।
मय्यस्ति सत्तरहिते रहिते गुणैस्तैस्तस्याः कुतस्विदयिते दयितेनुरागः।। ४९।।

इत्यभाषित्विषा चञ्चलीकारिणा तेन तच्छेमुषी चञ्चलीकारिणा।
अदधानामथो नैकधामोदयम् स्तां स हेमार्व्यमानैकधामोदयम्।। ५०।।

श्रियः पतिरप्येतां किलपिनाकिनानाकिना मित मुखकरो वपुर्ज्जनमदार्पकं दार्पकम्।
विधातु मनु चारमत्स्वमहसादरस्सादरश्रिया कृत्तसुरीपशः पटलिकान्तया कान्तया।।५१।।

श्रीरामावतारम् आट्टक्कथायामुद्धृतसंस्कृतश्लोकानि

वन्दनश्लोकम्

वदनहसितसोमं वन्दिनां दत्तकामं धृतसुगुणमसीमं धन्यसृष्टप्रणामम्।
कलितमलविरामं काळमेघाभिरामं भजत विमतभीमं भक्तियोगेन रामम्।। १।।

वदनहसितसोमं-चंद्रमा का तिरस्कार करनेवाले मुख से युक्त, नंदिनां दत्तकामं आश्रितों की अभीष्टसिद्धि करने के अच्छे गुण से युक्त-सद्गुणों को धारण करनेवाले, असीम-अनंत धन्यसृष्टप्रणामं-भाग्यवान लोगों के लिए वंदना के योग्य, कलितमलविरामं-पापों का नाश करनेवाले, कालमेघाभिरामं-श्याममेध के समान मनोहर कांतिवाले, विमतभीमं-शत्रुओं के लिए भयंकर, रामं-श्रीराम को, भक्तियोगेन-भक्तियोग से,भजत-आप सेवा करें। (छंद - मालिनी)

सारांश - सुंदर एवं आश्रितवत्सल, सद्गुणों का वासस्थान, भाग्यवान लोगों के द्वारा सेवित, पापों का नाश करनेवाले, श्याम रंगवाले, शत्रु का संहार करनेवाले, श्रीराम की आप भक्तिपूर्वक सेवा करें । यही आशिष है।

आरत्नाकरमेदिनीरमणतामासे दिवानामखा-
द्वेश्मस्यन्दनपद्धतिः प्रणयतः प्राणायितो वज्रिणः।
श्रीमान् भास्करवंशमौक्तिकमणिर्दोर्वि-
क्रमौदग्र्यकत्रस्तारिर्यशसोदभूद्दशरथो राजा विराजोत्तमः।। २।।

आरत्नाकरमेदिनीरमणतां-समुद्र के द्वारा घेरे हुए भूमिनाथत्व को, आसेदिवान-प्राप्त करनेवाले, आमखाद्वेश्मस्यंदनपद्धति-मख करनेवालो के वेश्म तक-स्वर्ग तक, स्यंदनपद्धति-रथ के मार्ग से चलनेवाले, प्रणयतः वज्रिणः प्राणायितः-प्रेम के कारण इंद्र के लिए प्राणप्रिय बनकर, भास्करवंश मौक्तिकमणिः-सूर्यवंश के मणिरत्न, दोर्विक्रमौदग्र्यकत्रस्तारि-महान करबल से शत्रुओं को अपने अधीन करनेवाले, यशसा. विराजत्तमः-कीर्ति से शोभित, श्रीमान् दशरथः राजा उदभूत्-श्रीमान् दशरथ राजा उत्पन्न हुए। (छंद - शार्दूलविक्रीडित)

सारांश- सार्वभौम स्वर्ग तक रथ चलानेवाले देवेंद्र के इष्टमित्र सूर्यवंश के मणिरत्न (वंश-बाँस का अर्थ भी लगाया जा सकता है। इसलिए मणिधर्मवाले अर्थ का समर्थन किया जाता है। बाँस से मणिरत्न उत्पन्न होता है । यह (प्रसिद्ध है) करबल से शत्रुओं को नष्ट करनेवाले कीर्तिमान् श्रीमान् दशरथ नाम से एक राजा हुए।

कौसल्यापि च केकयक्षितिपतेःपुत्री सुमित्रास्ययाः
प्रेयस्यो रघुनायकस्य महितास्तिस्त्रो बभूवुर्गुणैः।
ताभिर्दर्पकदर्पघस्मरवपुर्लक्ष्मीः पुरीमावस-
द्वैलक्ष्येण मुहुःश्रियस्सुरपुरायोद्ध्यामयोद्ध्यामसौ।। ३।।

अस्य रघुनायकस्य-इस राजा के (दशरथ के) कौसल्या अपि- कौसल्या और, केकयक्षितिपतेः पुत्री च- कैकेयी भी, सुमित्रा च - सुमित्रा भी, गुणैर्महिताः- अत्यधिक गुणवती, या तिस्रः प्रेयस्यः बभूवुः - जो तीन पत्नियाँ हुईं, ताभिः-उनके (पत्नियों) के साथ, दर्पकदर्पघस्मरवूर्लक्ष्मीः- दर्पक- काम के दर्प - मद केलिए हानिकर, वपुर्लक्ष्मि- सौभाग्ययुक्त, असौ-ये, मुहुः श्रियः वैलक्ष्येण - अत्यधिक ऐश्वर्य के विस्मयभाव से, सुरपुरायोध्यां अयोध्यापुरीं आवसत् - स्वर्ग को भी विजय पाने में असमर्थ अयोध्यापुरी में वास करते रहे। (छंद - शार्दूलविक्रीडित)

सारांश - दशरथ के कौसल्या, कैकेयी, सुमित्रा इस प्रकार तीन गुणवती पत्नियाँ थीं। काम जैसे सुंदर राजा दशरथ उनके साथ अमरावती से समानता रखनेवाली अयोध्यापुरी में वास करने लगे।

उद्याने नितरां मरन्दलहरीं पीत्वाम्रसन्दोहतो
माद्यद्भीर्म्मुखरीकृते परभृतैर्माध्वीकजैत्र स्वरैः।
स्वैरं मन्धरगन्धवाहविसरत्सूनौघगन्धेचरन्
नारीवारमणीन् कदापि रमणीर्वाणीमभाणीन्तृपः।। ४।।

कदापि नृपः - एक दिन राजा (दशरथ) आम्रसंदोहतः मरंदलहरीं पीत्वा- आम के बाग से मधु पीते हुए , नितरां माद्यद्भिः माध्वीकजैत्रस्वरैः परभृतैः- मदोन्मत्त, माधुर्य से मधु पर विजय प्राप्त करनेवाले स्वर से युक्त कोयलों के द्वारा, मुखरीकृतमंदरगंधवाहविसरत्सु नौघगंधे उद्याने - शब्दायमान होकर मंदरगंधवाह से युक्त मंदमारुत से, वीसरत्-व्याप्त, सुनौघगंधे- पुष्प की सुगंध के साथ रहनेवाले उद्यान में, स्वैरं चरन् सन् - निर्बाध चलते हुए, नारीवारमणीन् रमणी-स्त्रियों के लिए आदर्श के रूप में रहनेवाली पत्नियों से, वाणीं अभाणीत् - कहा । (छंद - शार्दूलविक्रीडित)

सारांश - आम में मधु है। मदोन्मत्त कोयल के द्वारा कुहू कुहू बोलते हुए

शफ्रद्दायमान किए हुए एवं मंद हवा के द्वारा सुगंध फैलाये जानेवाले उद्यान में इच्छानुसार चलते हुए राजा ने एक दिन सुंदरी पत्नियों से इस प्रकार कहा।

इतिगिरमतिरागमूचिवद्भिः क्षितिरमणोमदनोत्सवादृतात्मा।
सहनिजमहिषीजनैर्निशायां कुहचन केळिवने सपर्यरंसीत्।। ५।।

सःक्षितिरमणः-उस राजा (दशरथ)ने मदनोत्सवामृतात्मा-कामक्रीडासे संतुष्ट होकर, इति अतिरागं गिरं ऊचिवद्भिः-इस प्रकार अत्यासक्ति से मानो नर्मालाप करते हुए, निजमहिषिजनैःसह - अपनी धर्मपत्नियों के साथ, केळीवने कुहचनः निशायां - उद्यान में कुछ रातों के लिए, पर्यरंसीत् - क्रीडा की। (छंद - पुष्पिताग्र)

सारांश - उस राजा ने मदनोत्सव में तत्पर होकर ऊपर कहे अनुसार अनुराग के साथ नर्मालाप करनेवाली अपनी रानियों के साथ कुछ रातों के लिए उद्यान में रहकर विनोद किया।

(श्लोक - ५- मलयालम में)

स्वच्छं स्वच्छन्दचेष्टाव्यथितजगदथाशोकनीपाम्रजाती
मल्लीमल्लीयमानभ्रमरविककुला पङ्क्तिकण्ठः कदाचित्।
लङ्कालङ्कारभूतं लळितमुपवनं जायया सार्धमृच्छन्
लीलालीलालसस्तां मयदनुजसुता मब्रवीत्कर्बुरेन्द्रः।। ६।।

अथ कदाचित् - इसके बाद एक दिन, स्वच्छंदचेष्टाव्यथितजगत्-स्वेच्छाधिपत्य से युक्त लोकदमन के लिए, कर्बुरेंद्रः पंक्तिकंठः - राक्षसराजा रावण, जायया सार्धं-पत्नी के साथ, अशोकनीपाम्रजातीमल्लीमत्- अशोक, कदंब, आम, जुही, मल्लिका आदि से युक्त, लीयमानभ्रमरपिककुलं-भ्रमर,कोयल आदि समूहों में रहनेवाले, लंकालंकारभूतं-लंकापुरी के लिए अलंकार के रूप में, स्वच्छललितउपवन-निर्मल और मनोहर उद्यान में, ऋच्छन् लीलालीलालसः सन् - पहुँचकर अनेक विनोदक्रियाओं में तत्पर, मयदनुजसुतां तां-मयासुर की पुत्री, अपनी पत्नी से, अब्रवीत् - कहा । (छंद - स्रग्धरा)

सारांश - इसके बाद समकालीनता की ओर संकेत है। ऊपर कहे गये अनुसार ऐश्वर्य और समाधान के साथ दशरथ का राज जब चल रहा था, उस समय, यही अर्थ है। मनमानी प्रवृत्तियों से लोकदमन करनेवाले राक्षसाधिप रावण अपनी पत्नी मंडोदरी के साथ अशोकादिनानातरुलता से भरे हुए भृंगादि सौम्यजीवों के रहनेवाले पवित्र एवं मनोहर लंकापुरी के लिए अलंकार के रूप में शोभित होनेवाले उद्यान में प्रवेश करते हुए विभिन्न क्रीडाओं में लगे रहकर अपनी पत्नी से कहने लगा ।

इत्थं पत्न्या समेदस्सरससमभिरमन् रक्षसां चक्रवर्ती
हृत्वा रत्नानि रम्याण्यमरवरपुराद्दक्षरत्नानि चासौ।

स्त्रीरत्नान्यप्यथ प्रागिवकृतवलभितगर्हणात्मोपनेतुम्
भृत्यानिज्यादिरोद्धनवददतिबलश्चित्रयोधिप्रधानान्।। ७।।

अथ अतिबल असौ राक्षसां चक्रवर्ती- इसके बाद अत्यंत शक्तिशाली यह राक्षस चक्रवर्ती (रावण) इत्थं पत्न्या समेतः सरसं अभिरमन् - इस प्रकार पत्नीसमेत सरसता के साथ विनोद करते हुए, कृतवलभिर्गर्हणात्म- इंद्र की निंदा करनेवाले स्वभाव से युक्त, अमरवरपुरात् - स्वर्ग से, रम्याणि रत्नानि च वृक्षरत्नानि च स्त्रीरत्नानि अपि - मनोहर रत्न, कल्पकादि वृक्षरत्न, स्त्रीरत्न, प्राक् इव हृत्वा अपनेतुं - पहले के समान ৮।৬র্दस्ती से अधिकार स्थापित करने के लिए, इज्यादि रोध्यन् चित्रयोधिप्रधानान् भृत्यान् अवदत् - यागादि वैदिक कर्मविरोधी चित्रयोधि आदि प्रमुख भृत्यों को आदेश दिया। (छंद- स्रग्धरा)

सारांश - पिछले श्लोक में की गई व्याख्या के अनुसार पत्नी के साथ रमण करनेवाले अत्यंत शक्तिशाली रावण ने अपनी पिछली प्रवृत्तियों के समान इंद्र को गालियाँ देते हुए स्वर्ग में जाकर मूल्यवान रत्न, कल्पकादि वृक्षरत्न और स्त्रीरत्नों को अपने अधीन करके

ले आने में यागादि पवित्र कर्मों का विरोध करनेवाले चित्रयोधी आदि प्रमुख भृत्यों को लगाया।

इत्युक्त्वा रजनीचरास्सुरपुरिं गत्वा वलिप्तारुणे
जित्वा ते पुरपालकान् मणिवरान् हृत्वा द्रुरत्नान्यपि।
उद्धृत्यात्तकुतूहलं मृगदृशो जह्रुश्च रंभादिका
बिभ्यत्यस्सहसा भृशं विधुरताम् प्रापुर्विलेपुश्चताः।। ८।।

अवलिप्ताः ते रजनीचराः इति उक्त्वा-उन अहंकारी राक्षसों ने ऐसा कहकर, सुरपुरीं गत्वा-स्वर्ग को पहुँचकर, रणे पुरपालकान् जित्वा-युद्ध में रक्षापुरुषों को हराकर, मणिवरान् हृत्वा-दिव्य रत्नों को लेकर, द्रुमरत्नानि अपि उद्धृत्य- कल्पकवृक्षों को उखाडकर आत्तकुतूहलं रंभादिकामृगसदृशः जह्रुः च-कुतूहल के साथ रंभादि स्त्रीरत्नों को पकड़ते हुए, ताः सहसा भृशं बिभ्यत्य विदूरतां प्रापुः विलेपुः च- वे यकायक भयचकित हुईं कष्टों में पड़ गईं और ज़ोर ज़ोर से रोने लगीं। (छंद-शार्दूलविक्रीडित)

सारांश- अहंकार से उन राक्षसों ने कहा, स्वर्ग जाकर युद्ध में सुरपालकों को हराते हुए श्रेष्ठ रत्नों को ले आने के साथ साथ कल्पवृक्षों को उखाड़कर कुतूहलपूर्वक रंभादि स्त्रीरत्नों पर अधिकार करते हुए उनको हथिया लेने का कार्य भी किया। वे स्त्रीरत्न यकायक संभ्रमित हुईं और भयविह्वल होकर ज़ोर ज़ोर से बिलख बिलख कर रोने लगीं।

इत्थं निशम्य रुदितं त्रिदिवांगनानां युद्धोद्यतो निजजनात्त दयोदयोलम्।
प्रत्यर्थिनो जगदुपप्लवकारिलीलात् क्रुद्धो जगाद सबलस्सवलप्रमाही।। ९।।

इत्थं त्रिदिवांगनानां दुरितं निशम्य-इस प्रकार देवस्त्रियों का रोना सुनकर सबलः सवलप्रमाथी-शक्तिशाली एवं सैन्यसमेत उस इंद्र ने, अलं निज्जनांत दयोदयः सन्-स्वजनों से संप्राप्त दया के उदय से युक्त होकर, क्रुद्धः युद्धोद्यतः सन्-क्रुद्ध एवं युद्ध के लिए तैयार होकर, जगदुपप्लकारिलीलात् प्रत्यर्थिनी जगाद- लोकोपद्रव करते हुए विनोद प्राप्त करनेवाले शत्रुओं से कहा । (छंद- वसंततिलक)

सारांश- इंद्र देवस्त्रियों का रोना सुनकर स्वजनस्नेह के आधिक्य के कारण क्रोध से युद्ध के लिए तैयार हो गए। उन्होंने लोकोपद्रव करके संतुष्ट होनेवाले शत्रुओं से कहा।

इत्युक्तवान् सः प्रथनं वितन्वान् रात्रिञ्चरैस्तान् जितवान् कथञ्चित्।
लेखाधिनाथः किल तैर्गृहीतान् लेभे मृगाक्षीतरुरत्नसंघान्।। १०।।

लेखाधिनाथः इति उक्तवान् - देवेंद्र ने इस प्रकार कहनेवाला बन कर, रात्रिंचरैः प्रथनं वितन्वन्-राक्षसों से युद्ध करते हुए, तान् कथंचित् जितवान् - उन्हें बड़े प्रयत्न से जीतकर, तैः गृहीतान् मृगाक्षितरुरत्नसंघान् लेभे किल-उनके द्वारा पकड़े हुए स्त्रीसमूह, कल्पवृक्षसमूह, रत्नसमूह आदि को बरामद किया।

सारांश- देवेंद्र ने इस प्रकार कहते हुए उनसे युद्ध किया। कठिन प्रयत्न करके उनको पराजित किया। जिनका अपहरण किया गया था उन स्त्रीरत्न आदि को बरामद किया।

लङ्कामेत्य भटैस्सुरप्रतिभटैश्रुत्वोदितान्तैरिमाम्
वार्तां रोषकषायितप्रविकसत् दृष्टिच्छटोड्डामरः।
प्रक्ष्युभ्यत्तरविष्टपाट्टहसितोत्घुष्टः प्रविष्टो दिवं
जुष्टः पुष्टचमूशतैर्दशमुखो व्याचष्ट दुष्टो हरिम्।। ११।।

दुष्ट दशमुख ! - दुष्ट रावण !, सुरप्रतिभटैः तैः भटैः लंकां एत्य उदितां इमां वार्तां श्रुत्वा - देवविरोधी उन भटों के द्वारा लंका पहुँचकर कहे गए इस समाचार को सुनकर, रोषकषायित प्रविकसत् दृष्टिच्छटोड्डामरः - रोष से कषायित प्रविकसत्त बनी दृष्टिच्छटा से उड्डामर बना (क्रोध से विक्षुब्ध होकर विकसित आंखों से भयंकर बना), प्रक्षुभ्यत्तरविष्ट-पाट्टहसितोत्कृष्टः-प्रक्षुभ्यत्तरविष्टप बने अट्टहास का उद्घोष करनेवाला बनकर (लोक को सर्वाधिक क्षुप्रध्र करनेवाले अट्टहास का उद्घोष करनेवाला), पुष्टचमूशतैः जुष्टः- विकसित सैन्यसमूह से युक्त, दिवं प्रविष्टस्सन् -स्वर्ग में प्रवेश करनेवाला बनकर, हरिं व्याचष्ट-इंद्र से कहा। (छंद - शार्दूलविक्रीडित)

सारांश- सेवक इंद्र से युद्ध करके पराजित होकर लंका में वापस चले गए और उन्होंने जो समाचार वहाँ पहुँचाया उसे सुनकर दुष्ट रावण ने क्रोधावेश से विक्षुप्रध होकर बड़ी बड़ी बीस आँखों से भयंकर बनकर लोक को कंपाते हुए, अट्टहास करते हुए सेनासमेत स्वर्ग में पहुँचकर देवेंद्र को युद्ध के लिए ललकारा।

कृत्वा विग्रहमग्रणीः चलभुजामत्युग्रविक्रान्तिमान्
शक्रेणापि भुजाग्रजाग्रदशनीं जित्वैषतंसम्पदः।
हृत्वा तस्य ययौ स इत्थममुना रात्रींदिवं पीडितो
गत्वा सत्यपदं जगाद दिविषत्सार्त्थैश्चसार्धं विधीम्।। १२।।

अत्युग्रविक्रांतिमान् एष चलभुजां अग्रणीः -उग्र पराक्रम से युक्त यह राक्षसनेता, शक्रेण विग्रहं कृत्वा-इंद्र से युद्ध करते हुए , भुजाग्रजाग्रदशनिर अपि तं जित्वा -हाथ में वज्रायुध से युक्त रहने पर भी उसे जीतकर, तस्य संपदःहृत्वा ययौ-उनकी संपत्ति को लेकर लौटे, अमुना इत्थं रात्रिं दिवं पीडितः सः -इसके द्वारा(रावण के द्वारा) इस प्रकार दिनरात पीडित उस देवेंद्र ने दिविषत्सार्थैः च सार्धं - देवगणों के साथ मिलकर, सत्यपदं गत्वा विधिं जगाद- सत्यलोक में पहुँच कर ब्रह्मा को बताया। (छंद-शार्दूलविक्रीडित)

सारांश- अतिभयंकर पराक्रम से युक्त रावण युद्ध में आयुधों से सुक्त रहनेपर भी इंद्र को पराजित करते हुए पहले कही गई रत्नादि संपत्ति को चुराने लगे। इस प्रकार रावण के द्वारा दिनरात पीडित इंद्र ने देवगणों को साथ लेकर सत्यलोक में जाकर यह बात ब्रह्मा को बताई।

इतीरयन् विधिर्दधन् मनोनुकम्पिनाकिन-
श्शतेष्ट्यपश्चिमानितश्रियाधिकम्पिनाकिनः।
अमीभिरावृतस्सतां गृहीतमानसं पदं
तमाह भक्तसंसदे विधीयमानसंपदम्।। १३।।

विधिः शतेष्ट्य पश्चिमान्, नाकिना - ब्रह्मा, इंद्र आदि देवताओं से, अनुकंपिमनः दधन्, इति ईरयन् - दयाद्र मन को धारण करनेवाला बनकर इस प्रकार कहने के लिए, अमीभिः आवृतस्सन्- इनसे घेरा हुआ श्रीयाधिकं पिनाकिनः पदं इतस्सन्- अधिक श्री के साथ रहनेवाले शिव के स्थान (कैलास को) पहुँचकर सतां गृहीतमानसं भक्तसंसदे विधीयमानसंपदं तं आह - सज्जनों के अधीन रहनेवाले मन से युक्त होकर भक्तवर्ग के लिए संपत्ति के रूप में रहनेवाले उनको कह सुनाया। (छंद-पंचचामर)

सारांश- ब्रह्मा ने दयार्द्र होकर इंद्रादि देवताओं से इस प्रकार कहा और उनके साथ शोभासमृद्ध कैलास में जाकर सज्जनों के अधीन रहनेवाले भक्तजनों को संपत्ति प्रदान करनेवाले उस परमेश्वर से कहा।

व्रीलिताग्निशशिहेळिकोटिरुचिमेलिरत्नगृहमिन्दिरा-
केलिसुन्दरमतः पुरं त्रिदशपालिरेत्य मधुमाथिनः।
कालिकाकुवलयाळि वासवशिलालिलालितरुगावलीं
व्यालराजशयमस्तवीद् भुवननायकं भवुकदायकम्।। १४।।

अतः त्रिदशपालिः -बाद में देवगण (व्रीळित)लज्जित अग्नि, शशि, हेळि, करोडों के-अग्नि,चंद्र सूर्यसमूह की रुचिमेळि-शोभा के साथ रहनेवाले रत्नों से युक्त,इंदिरा केळि-सुन्दर-लक्ष्मीभगवती के लीलाविलासों से युक्त मनोहर मधुमाथिनःपुरं-विष्णु के पुर में, वैकुंठ में, एत्य-पहुँचकर (कालिका) मेघपटल से (कुवलयाळि)नीलकमलसमूह से, (वासवशिलाळि)- इंद्रनीलरत्नों की कतार से, (लाळित)-लालित (रुगावली)-तेजःपुंज से युक्त होकर, भुवननायकम् - लोकनाथ, भवुकदायकम्-मंगलप्रद बनकर, व्यालराजशयं अस्तवीत् - अनंतशयन की स्तुति की। (छंद-कुसुममञ्जरी)

सारांश - उसके बाद देवसमूह ने तरह तरह के रत्नों के ज़रिए करोड़ों की संख्या में रहनेवाले तेजस्त्रय(अग्निचंद्रार्कों को) लज्जित करनेवाले शोभाप्रवाह से युक्त मणिग्रहों में लक्ष्मीदेवी के लीलाविलास से मनोहर वैकुंठ पहुँचकर काले मेघसमूहों के , बेल के वृक्षसमूहों के, और इंद्रनील-कतार से लालित शरीरकांति से युक्त, लोकनाथ की, मंगलप्रद अनंतशायी देव की, स्तुति की।

इति स्तवरवोल्क्करप्रचुरघोषिताशामुखा-
नतिर्बहुवितन्वतीरधिकभक्तिभारान्विताः।
प्रभूतकरुणामृतस्नपितदृग्विलासैर्विभु
र्ब्बभाणमुदितात्मिका विदधदेव ता देवताः।। १५।।

इति- इस प्रकार,स्तवरवोत्करप्रचुरघोषिताशामुखाः-स्तुतियों के उच्चारणघोष से शफ्रद्दायमान दिङ्मुखों से युक्त होकर, अधिक भक्तिभार से युक्त होकर, बहुनीती वितन्वतीः ताः देवताः -अनेक नमस्कार करनेवाले उन देवसमूहों को, विभुः प्रभूतकरुणामृत स्नपित दृग्विलासैः-विभु दमन किए हुए करुणामृत से चंचल कटाक्षों से युक्त, मुदितात्मिकाः एव विदधत्, बभाण- संतुष्ट करके आपसे कहा । (छंद-पृथ्वी)

सारांश- इस प्रकार अत्यंत भक्ति के साथ वे देवगण, स्तुति के उच्चारणघोष से दिङ्मुखों को शफ्रद्दायमान करनेवाले बनकर अनेक नमस्कार जब कर रहे थे, ,(शोकाकुल होने पर भी) करुणामृत बहानेवाले कटाक्षों से संतुष्ट करके भगवान ने इस प्रकार कहा।

इतिमधुरिपुवाचा प्रीणिता श्रेणिरीशद्रुहिणहरिमुखानां निर्जराणां निकामं।
स्वपदमुपगताथोक्रिक्तवीर्या बभूवुर्भुवनिजनिजभागैर्म्मर्कटास्स्वर्गवाटाः।। १६।।

इति मधुरिपुवाचा निष्कामं प्रीणिता - इस प्रकार भगवान के शब्दों से सर्वाधिक संतुष्ट, ईशद्रुहिण हरिमुखानां निर्झराणां श्रेणीः- शिव, ब्रह्मा, इंद्र आदि देवों का समूह, स्वपदं उपगता- अपने स्थान को प्राप्त हुए, अथ स्वर्गवाचाः निजनिजभागैः -इसके बाद वे देव अपने अपने अंशों से, भुवि उद्रिक्तवीर्याः मर्कटाः बभूवुः-भूमि पर शक्तिमान वानर बन गए। (छंद- मालिनी)

सारांश- भगवान के ऊपर कहे हुए शब्दों को सुनकर सर्वाधिक संतुष्ट वे देवसमूह अपने अपने स्थानों पर चले गए। उसके बाद उन्होंने (भगवान के आदेश से) अपने अपने अंशों से भूमि पर वीर्ययुक्त वानरों के रूप में जन्म भी लिया।

वित्तेनाधःकृतधनपतिर्नन्दनानामलाभ-
ध्वस्तप्रीतिस्तदनु स कदाप्यग्निचन्द्रामलाभः।
गृह्णन् सारं प्रसितहृदयो विष्णुसेवासु मन्त्रं
पुण्योत्क्कर्षीनृपतिरजभूरबभाषे सुमन्त्रम्।। १७।।

तदनु कदापि - उसके बाद एक दिन, वित्तेन अधःकृतधनपतिः-धन से कुबेर तक को नीचा दिखानेवाला, अग्निचंद्रमालाभः -अग्निचंद्रों के जैसे निर्मल तेजस्वी बनकर, विष्णुसेवासु (बहुवचन जपध्यानदानादि सेवावैविध्य को सूचित करता है), प्रसितहृदयः -विष्णु की सेवावों में आसक्त मनवाला होकर, सार यही है कि, मंत्रं गृह्णन् - सारस्वरूप मंत्र ग्रहण करनेवाला बनकर, पुण्योत्कर्षी - पुण्य के आधिक्य से युक्त बनकर, अजभुः स नृपति- वह प्रसिद्ध दशरथ राजा, नंदनानां अलाभध्वस्तप्रीतिः-संतानों के लाभ को न पाकर असंतुष्ट होकर, सुमंत्रं अबभाषे- सुमंत्र से कहा। (छंद-मंदाक्रांता)

सारांश-ऐश्वर्य से कुबेर पर विजय प्राप्त करनेवाले, (भीमाकांत गुणों से युक्त) अग्निचंद्रतेजस्वी महान् मंत्रविचार को जाननेवाले, विष्णुसेवातत्पर, अतिपुण्यवान (दशरथ) राजा ने संतान के अभाव में दुःखी होकर मुख्य मंत्री सुमंत्र से कहा।

तदा वसिष्ठमानीय बुधमाराधयन् गुरुम्।
भूप प्राह धृतोपायं तापसं तापसंहतौ।। १८।।

तदा भूपः बुधं गुरुं वसिष्ठं आनीय आराधयन् - उस समय राजा ने पंडितकुलाचार्य वसिष्ठ को बुलाकर पूजा करनेवाले होकर, तापसंवृतौ धृतोपायं तापसं प्राह-दुःखनिवृत्ति का उपाय जाननेवाले महर्षि वसिष्ठ से कहा। (छंद- अनुष्टुप)

सभाजितायेन गुणैर्नृपाणां सभाजितो भूमिभृतोपनीतः।
महर्षिरुक्तोथ पदाश्रितानामहर्षितोच्छेदकृदृश्यशृंगः।। १९।।

अथ येन गुणैः नृपाणां सभा जिता - इसके बाद जिससे गुणों के कारण राजाओंकी

सभा की विजय हुई, तेन भूमीभृता उपनीतः सभाजितः- उस भूमीभृत से दशरथ राजा के द्वारा लिवाये गये एवं सत्कार किए हुए बनकर, पदाश्रितानां अहर्षितोच्छेदकृत् - ऋश्यशृंग महर्षि नाम से जाना गया। (छंद - उपेंद्रवज्रा)

सारांश - इसके बाद गुणों से राजाओं के समूह पर विजय पानेवाले राजा दशरथ महर्षि ऋश्यशृंग को लिवा लाये और अर्घ्य पाद्य आदि से उनका सत्कार किया। पादसेवा करनेवाले भक्तों के दुःख को दूर करनेवाले उनसे इस प्रकार कहने लगे।

पुत्रीयं विधिवत्क्रतुं विदधुषा तीरे सरय्वास्ततो
दत्ते सत्यजुषे विभण्डकभुवा भूमीभुजे पायसेः।
तद्दत्ते स्म विभज्य कोसलमहीभर्तुर्दुहित्रे नृपः
कैकेय्यै च तदंशतृप्तहृदया ताभ्यां सुमित्राकृता।। २०।।

ततः सरय्याः तीरे -उसके बाद सरयु के तीर पर, विधिवत् पुत्रीयं क्रतुं -विधि के अनुसार पुत्रकाम याग को, विदधुषा विभंडकभुवा - करनेवाले ऋश्यशृंग के द्वारा, सत्यजुषे भूमिभुजो- सत्यवान राजा को दशरथ के लिए, पायसे दत्ते सती- खीर देने के विषय में, नृपः तत् विभज्य- राजा ने उसके भाग किए, कोसलमहीभर्तुः दुहित्रैःच कैकेयै च दत्ते स्म- कौसल्या को और कैकेयी को दे दिया, ताभ्यां सुमित्रा तदंशतृप्तहृदय बनी।

(छंद - शार्दूलविक्रीडित)

सारांश - इसके बाद सरयुनदी के तीर पर ऋश्यशृंग महर्षि की देखरेख में शास्त्रानुसार पुत्रकामेष्टि याग संपन्न हुआ। इससे निकली हुई खीर दशरथ राजा को दे दी । उन्होंने उसके दो भाग किए और कौसल्या और कैकेयी को दे दिया। उन दोनों ने अपने भाग में से थोडा देकर सुमित्रा को भी संतृप्त किया।

विधुरमृतकरस्तमःप्रमाथी बुधपरिषेव्यपदोथपायसात्र्याः।
उदरगगनमाप कोसलोर्वीपतिदुहितुर्भुवनस्य तापनुत्यै।। २१।।

अथ भुवनस्य तापनुत्यै - इसके बाद संसार की तापशांति करने के लिए, बुधपरिषेव्यपदः तमःप्रमाथी अमृतकरविधुः - बुधजनों से परिषेव्य पदयुक्त तम का नाश करनेवाले, अमृतरश्मियों से युक्त चंद्रमा, पायसात्र्याः कोसलोर्वीपतिदुहितु, उदरगगनं आप-खीर खानेवाली कौसल्यादेवी के गगनसदृश उदर में पहुँच गया।

(छंद - पुष्पिताग्रा)

सारांश- विधु शब्द का चंद्र अर्थ भी मिलता है। विष्णुपक्ष में संसार की दुःखशांति के लिए देवों और विद्वानों की पादसेवा करनेवाले, तमोगुण का नाश करनेवाले, मोक्षप्रद भगवान अणुत्व से कौसल्या के उदर में पहुँच गए। चंद्रपक्ष में संसार के ताप को शांत

करने के लिए देवों और सौम्य व्यक्तियों से सेवित उन्नत स्थान से युक्त, तम का नाश करनेवाले सुधांशु चंद्रमा (पवित्रता के कारण कौसल्यादेवी के उदरसदृश आकाश पर पहुँच गए, यही अर्थ है। (श्लेषालंकार)।

तादृश्यो प्रिययोर्द्वयो रजभुवस्स्वांशैरगादन्ययो-
ग्गर्भं चाद्भुतविक्रमस्त्रिजगदानन्दार्थमिन्द्रानुजः।
गर्भे कोसलभूमिपालदुहितुः पूर्णेवतीर्णस्ततो
मेषे मासि पुनर्वसूडुनवमीतिथ्यन्वितेह्नच्युतः।। २२।।

अद्भुतविक्रमः इंद्रानुजः त्रिजगदानंदार्थं-अद्भुत पराक्रमशाली उपेंद्र, अथ स्वांशैः- अपने अंशों से, तादृश्योः अनुभव अन्ययोः द्वयोः प्रिययोः- वैसे कौसल्यादेवी के समान दशरथ की दूसरी पत्नियों में भी, गर्भं अगात्- गर्भ रहा, ततः कोसलभूमिपालः दुहितुःगर्भे पूर्णे सति - इसके बाद कौसल्यादेवी का गर्भ बढ़ने पर मेष मास (वैशाख) में पुनर्वसुडुनवमि तिथ्यन्विते अह्नि - पुनर्वसु नक्षत्र और नवमी तिथि के मिलने पर, अच्युतः अवतीर्णः - अच्युत अवतीर्ण हुआ। (छंद - शार्दूलविक्रीडित)

सारांश- अद्भुत पराक्रमशाली भगवान अपने अंशों से कौसल्या के जैसे दशरथ की दूसरी पत्नीयों के भी गर्भ में प्रविष्ट हुआ। कौसल्या का गर्भ जब पूर्णता को प्राप्त हुआ मेषमास पुनर्वसु नक्षत्र एवं नवमी तिथि से मिलकर भगवान का अवतार हुआ।

तदातुर्यमाघोषयन्तोदधानाः मुदा मोघमासन्महेन्द्रप्रधानाः।
सुरा मंगलस्तोत्रलेखाविधानाः किरन्तःप्रसूनावली श्रद्दधानाः।। २३।।

तदा महेंद्रप्रधाःसुराः - उस समय इंद्रादि देव, मुदा अमोघं तुर्यं दधानाः- संतोष के साथ सफल तुरीय को धारण करनेवाले होकर, आघोषयंतः- उत्सव मनानेवाले बन गए, मंगलस्तोत्रलेखाविधानाः -मंगल के लिए स्तुतिपरंपराओं का पालन करनेवाले होकर, श्राद्धधानाः प्रसूनावलिः किरंतः आसन् - श्द्धधान होकर पुष्पसमूहों की वर्षा करनेवाले बन गए। (छंद - भुजंगप्रयात) भुजंगप्रयात होगा यं यं यं यं चतुर्भिर्यकारैः,यही लक्षण है।

सारांश - उस समय महेंद्रादि देव संतोष के साथ सफल (उद्देशसिद्धि के प्राप्त हेने पर) का नादघोष करने लगे। यही नहीं, बहुत ही ध्यान लगाकर मंगलार्थ स्तोत्रपरंपराएँ उद्घोषित करने लगे। वे खूब पुष्पवृष्टि भी करते रहे।

भ्राजद्रत्नकिरीटकुण्डरकटाक्षोन्मेषकृम्मीरितं
बिभ्राणं कबरीभरं करलसच्चक्रादिदिव्यायुधम्।
कौसल्या कटकादिभूषणगणैरुत्भास्यमानं हरिं
भक्त्योद्वीक्ष्य पुरः कळायपटलीकम्रं प्रणम्रास्तवीत्।। २४।।

भ्राजत् - शोभित होनेवाले, रत्नकिरीट-रत्नकिरीट से और, कुंडल-कुंडलों से, कटाक्षोन्मेष -कटाक्षोन्मेष से कृम्मीरितं-चित्रीकृत, कबरीभारं-केशपाश को, बिभ्राणं-लेकर, करलसत्- हाथों में शोभित होनेवाले, चक्रादिदिव्यायुध- चक्रादिदिव्यायुधों से युक्त, कटकादिभूषणगणैः-कटकादि आभूषणों से, उद्भास्यमानं- शोभित होनेवाले, पटलीकम्रं - के जैसे मनोहर, हरिं-हरि को, पुरः उद्वीक्ष्य - सामने प्रत्यक्ष देखकर, कौसल्या भक्त्या प्रणम्या सति अस्तवीत्-कौसल्यादेवी भकितिपूर्वक नमस्कार करती हुई स्तुति करने लगी। (छंद - शार्दूलविक्रीडित)

सारांश- शोभायमान रत्नकिरीट कुंडल की प्रभा और कटाक्ष से फैलने से चित्रीकृत केशभार को धारण करनेवाले, चार हाथों में शोभित होनेवाले चक्रादिदिव्यायुधों से युक्त कटकादि आभूषणों के प्रवाह से प्रकाशमान अतसी समूहों के जैसे मनोहर भगवान को प्रत्यक्ष देखकर कौसल्यादेवी नमस्कार करती हुई भक्तिपूर्वक स्तुति करने लगी।

एवं स्तुत्वा परमपुरुषं कोसलाधीशपुत्र्यां
त्यक्त्वा दिव्यं वपुरिह मनुष्यार्भकत्वं व्रजेति।
कुर्वाणायां दनुजदमनः प्रार्थनामाददानो
बालस्साक्षादभवदतसीश्यामळश्चारुलीलः।। २५।।

कोशलाधीशपुत्र्यां-कौसल्यादेवी, परमपुरुषं एवं स्तुत्वा- पुरुषोत्तम की इस प्रकार स्तुति करते हुए, दिव्यं वपुः त्यक्त्वा 'इह मनुष्यार्भकत्वं व्रज'-आप इस दिव्यरूप को छोड़ते हुए यहाँ पर मनुष्य के बालभाव को अपना लें, इति प्रार्थनां कुर्वाणां सत्यां -इस प्रकार प्रार्थना करनेवाली बनकर, दनुसदमनः आददानस्सन् - भगवान (उसे) स्वीकार करनेवाला बनकर, अतसीश्यामलः चारुलीलः साक्षात् बालः अभवत् - अतसी के समान श्यामलवर्णवाला होकर सुंदर लीलाओं से युक्त साक्षात् बालक के रूप में दिखाई पड़ा। (छंद - मंदाक्रांता)

सारांश - भगवान की इस प्रकार स्तुति करती हुई कि 'आप इस दिव्य रूप को छोड़कर मनुष्य का बालभाव स्वीकार करें' कौसल्यादेवी द्वारा की गई मांग के अनुसार भगवान अतसी के जैसे श्याम- रंगवाला बनकर मनोहर बाललीलाओं से युक्त साक्षात् एक मानव बालक के रूप में परिवर्तित हुए।

जातकर्मकृताचार्यो जातमुच्छेत्तुरंहसाम्।
रामनामातनोत्तस्य रामणीयकशालिनः।। २६।।

आचार्यः जातकर्मकृत्- आचार्य जातकर्म करनेवाले होकर, अंहसां जातं उच्छेत्तुः - दुःखसूहों का संहार करनेवाले बनकर, रामणीयकशालिनः तस्य- अत्यंत सुंदर बने उनके लिए, रामनाम अतनोत् - रामनाम निश्चित किया। (छंद-अनुष्टुप्)

सारांश- कुलगुरु वसिष्ठ ने जातकर्म के अवसर पर महापातकों के समूह का नाश करनेवाला बनकर अत्यंत मनोहर बने उस बालक को 'जगत् की सृष्टि, स्थिति, संहारादि में रमण करनेवाले' के अर्थ में 'राम' नाम दे दिया।

कैकेयी च तदानीं सुषुवे भरतं तथा सुमित्रा च।
लक्ष्मणमपि शत्रुघ्नं लक्षणयुक्तांस्तदंशकांस्तनयान्।। २७।।

तदानीं कैकेयीं भरतं च - उस समय कैकेयी एवं भरत को भी, तथा सुमित्रा लक्ष्मणं शत्रुघ्नमपि - उस प्रकार सुमित्रा लक्ष्मण एवं शत्रुघ्न को लक्षणयुक्तान् तदंशकान् तनयान् सुषुवे - लक्षणों से युक्त अंशोंवाले तनयों को जन्म दिया।

सारांश- उस समय कैकेयी देवी ने भरत और उसी प्रकार सुमित्रादेवी ने लक्ष्मण और शत्रुघ्न को इस प्रकार खीर के अंश को लेकर भगवदंशज होकर राजलक्षणों से युक्त पुत्रों को जन्म दिया।

बाल्यं मनोज्ञमथराममुखालभन्तः क्रीडारसेन निखिलानभिहर्षयन्तः।
पुत्रास्तुते पुळकमुज्वलमुत्सृजन्तः प्रोचुः कदाचन पितुस्सविधं व्रजन्तः।। २८।।

अथ मनोज्ञं बाल्यं लभन्तः -उसके बाद मनोहर बाल्यावस्था को पाकर, क्रीडारसेन निखिलान् अभिहर्षयंतः-क्रीडारस से सबको आनंदित करनेवाले, राममुखाः ते पुत्राः तु- रामादि पुत्र तो कदाचन पितुः सविधः व्रजंतः- एक दिन पिता के पास जाकर, उज्ज्वलपुलकं उत्सृजंतः संतः- उज्ज्वल पुलक को करनेवाले बनकर, प्रोचुः- कहा

(छंद - वसंततिलक)

सारांश - इसके बाद मनोहर बाल्यावस्था को पहुँचनेवाले होकर क्रीडारस से सभी को संतुष्ट करते हुए रामादि (कुमार) एक दिन पिता के समीप जाकर उन्हें असामान्य रूप से पुलकित करनेवाले बनकर कहने लगे।

मंगळम्

अलितापिञ्छगुच्छौघललितामलविग्रहा।
दलितार्ति श्रियावत्सेमिलितादेवतास्तु वः।। २९।।

अलितापिञ्छगुच्छौघ ललितामल विग्रहा- भ्रमर पर डालने के समान एवं हरी कलियों के समूह जैसे मनोहर स्वच्छ शरीर की शोभा से युक्त, छाती पर लक्ष्मीभगवतीके साथ रहनेवाले देवता (देव) वः दलितार्थिः अस्तु-आपके लिए संताप का नाश करनेवाला बन जाये।

अमरालीगतिश्चापि मरालीगतिरन्वहम्।
अजायापि पुरारातेर्जाया पायादपायतः।। ३०।।

या अन्वहं अमराली गतिः अपि मराली गतिः च जो कोई हमेशा अमराली गति से चलते हुए भी मराली गति से और अजा अपि, पुरारातेः जाया च - जन्महीन होकर भी पुरारती की जाया बनती है, सा उपायतः पायात् - वे आपदा से हमारी रक्षा करें।

अमराली गतिः-अमराली को (देवसमूह को) गतिः -आश्रय, मराली गतिः-मराली (हंसिनी की) गति (गमन) जैसी गतिवाली, यहाँ पर अमराली गति कैसे मराली गति होती है, यही विरोध है। अमराली के लिए देवसमूह अर्थ और मराली के लिए हंसिनी अर्थ जब दिए जाते हैं तब विरोध का परिहार होता है। अजा-जन्मरहित पुरारातेः जाया -पुरारती की (परमेश्वर की) जाया-पत्नी,वह देवी आपदा से हमारी रक्षा करे।

विरोधाभास अलंकार ।

सम्पूर्णम्।

आनन्दजननी

परं किञ्चिच्छश्वद्विकृतिरहितं कालहरिदा-
द्यमेयं यत्ब्रह्मानुपमितमतिक्रान्तविषयम्।
तदास्ते यच्छक्त्या स्फुरति परिणामेन बहुधा
प्रणौमि त्वां तावच्छिवमहिषि! मायाकृतिमिमाम्।। १।।

काल, दिशा आदि उपाधियों से जो मापा नहीं जाता, इन्द्रिय-विषयों का जो अतिक्रमण करता है, जनन मरणादि विकारों से अलग रहता है, अनुपम, अरूप एवं शाश्वत रहनेवाला एक ब्रह्म-वस्तु है, वह ब्रह्म जिस शक्ति से परिणामेन, अर्थात् उत्पत्ति, बाल्यावस्था, यौवन, वार्द्धक्य आदि चराचरों में दिखाई पडनेवाले परिवर्तन से, चराचरों में पाये जानेवाले तरह तरह के रूपभेदों से युक्त एकत्व छोड़कर बहुविध दिखाई पड़ता है। वैसी हे पार्वति ! मायास्वरूपिणी आपको मैं नमस्कार करता हूँ।

यया जीवत्वेन द्युमणिरिव नानाम्बुषु पृथक्
स एकोप्याभाति स्वयमखिलभूतेषु पुरुषः।
भवाब्धौ स्वक्रीडोद्भवविषयसक्ताभ्रमयती-
प्रजा या तां वन्दे प्रतिदिनमजां देवि! भवतीम्।। २।।

वही ब्रह्म सांख्यदर्शन के अनुसार पुरुष एक होने पर भी जिस शक्ति से आदित्य नाना जलाशयों में प्रतिबिंबित होकर अखिल चराचरों में स्वयं अनेक बनकर प्रकाशित रहता है यही नहीं, उन चराचररूपी अपनी संतान को लोकमातारूपी जो शक्ति अपनी लीला से उत्पन्न विषयों में आसक्त बनाकर संसार सागर में भ्रमित करती है, हे देवि ! जनन मरणरहित आपकी मैं प्रतिदिन वंदना करता हूँ।

चिदानन्दज्योतिर्मयि! गिरिसुते! केचन यया
त्वदीयश्रीपादाम्बुजभजनपोतैकशरणाः।
भवाम्भोधेः कर्तुं तरणमतिमोहोर्मिवितते-
र्महान्तः शक्यन्ते मयिवितरसि कामपिकृपाम्।। ३।।

ज्ञान और आनंदरूपी ज्योति से भरी हुई हे पार्वति! कुछ महात्मा लोग आपके पादपद्म सेवारूपी जहाज़ मात्र को शरण मानकर अतिमोह की लहरों से भरे हुए इस

संसार सागर को पार करने के लिए जैसे शक्ति प्राप्त करते हैं, उसी प्रकार आप थोड़ी करुणा मुझ पर भी दिखाएँ ।

सुधाधाराधाम्निस्थितवति! सहस्रच्छदधरे!
षडाधाराणामप्युपरिपरिदीप्ते सरसिजे।
लसन्तीमस्पष्टां परमशिवजुष्टां कतिचन
स्मरन्ति त्वां धन्याः परचिदमृतानन्दलहरीम्।। ४।।

अमृतधारा को वहन करते हुए षडाधारों के उपरिभाग में सहस्रपद्म में रहस्य भाव में रहकर शोभित होनेवाली और परमेश्वर से सेवित परम चिदानंदलहरी के रूप में रहनेवाली आपके लिए कुछ भाग्यवान लोग प्रतिदिन ध्यान लगाते हैं।

इमां विद्यारूपां सुकृतिजनवेद्यां परमचित्
प्रमोदात्मैकार्थस्फुरणनिधिमाद्यन्तरहिताम्।
समाराद्ध्यां ब्रह्मादिभिरपि निरुद्धाखिलमल-
भ्रमामन्तद्र्ध्यायाम्यहमखिललोकाम्ब! भवतीम्।। ५।।

हे लोकेशि ! विद्यारूपिणी बनकर पुणयवान लोगों से जानी जानेवाली परम चिदानंद स्फुरण का मुख्य आधार बनकर आद्यंतरहित ब्रह्मा के द्वारा भी आराधना की जानेवाली, भक्तजनों के पाप को दूर करनेवाली आपके लिए मैं ध्यान लगाता हूँ।

गृहीतुं सौरभ्यं द्युतरुकुसुमौघं दधदिव
स्वकीयं प्राप्तं ते सहजममलं कुन्तलकुलम्।
विलोलैल्लोलंबैर्विलसति च संसेवितमिदं
निजच्छायाभंगिं जननि! परमादित्सुभिरिव।। ६।।

हे जननि! सहज सुगंध को प्राप्त करने के लिए मानो कल्पवृक्ष के फूलों से आश्रय लेनेवाले, रंग- सौंदर्य से अभिभूत होकर पास ही उड़ते हुए भ्रमरों से मानो सेवित आपका केशजाल सर्वाधिक शोभित होता है।

स्फुरन्तीं यो नीलश्रियमयि! दधानस्तव मणी-
तटित्भूषारम्यः कलितघनपुष्पं निबिडितः।
भ्रमत्भृङ्गद्ध्वानैर्भृशमिवनदन् नूतनघनो
मनस्तापं हन्याच्चिकुरनिकरोयं मम शिवे।। ७।।

हे शिवे! शोभित होनेवाले नीलरंग से युक्त, चूडामणिरूपी बिजली से मनोहर , घन-पुष्पों से युक्त (चिकुरपक्ष में अच्छे पुष्पों से युक्त और मेघपक्ष में जलसंयुक्त, यही अर्थ है) सघन एवं चारों ओर मँडरानेवाले भ्रमरों के शब्दों से युक्त, मंद मंद गर्जन करनेवाले नये मेघों के समान आपका केशजाल मेरे मन के दुःख को दूर करे।

किरीटं लावण्यं तव निटिललक्ष्यं कलयितुं
स्वमार्गादायातं स्पृशदिव यदर्द्धामृतकरम्।
मिलद्रत्नश्रेणीद्युमणिनियुताराद्ध्यरुचिन-
स्तमच्छित्यै भूयात् त्रिपुरपरिपन्थिप्रणयिनि।। ८।।

हे देवि! आपके ललाट पर दिखाई पड़नेवाले सौंदर्य का आश्रय लेकर मानो आकाशमार्ग से आया हुआ अर्द्धचंद्र का स्पर्श करनेवाला, शोभित होनेवाले रत्नों से युक्त, अनेक आदित्यों से आराधना की जानेवाली शोभा से युक्त किरीट हमारे अज्ञानांधकार का नाश करे।

असाम्यश्रीमूर्तेर्निटिलसदृशं तेर्द्धशशिनं
भवत्भर्ता मत्वा वहति बहुमत्येवशिरसा।
स्मरारिः कस्तूरीतिलकमसितं लाञ्छनमसौ
वहन्किञ्चिद्रम्यं स्फुरतु हृदि फालो मम शिवे।। ९।।

निस्तुल शोभा के मूर्तिस्वरूप आपके पति महादेव अर्द्धचंद्र को आपके ललाट से तुल्य मानकर आदर के साथ अपने सिर पर धारण करते हैं। कस्तूरीतिलकरूपी कलंक के साथ ललाटरूपी अर्द्धचंद्र मेरे मन में शोभायुक्त रहे।

विभिन्दानो भक्तव्यसनतिमिरं ते मुखविधु-
स्सरोजानां व्यूहं मुकुळितकरं यस्तु कृतवान्।
स्मितज्योत्स्नाहृष्टस्मरमथनचेतः कुमुदतां
प्रयातोयं देवि! प्रदिशतु ममाह्लादलहरीम्।। १०।।

भक्तों के दुःखरूपी अंधकार का नाश करते हुए कमलसमूह को अंजलिबद्ध, मंदहास करनेवाली चाँदनी से शिव के मनरूपी कुमुद को विकसित करते हुए शोभित होनेवाले आपका मुख-चंद्र मेरे मन में संतोष की लहरियों को उत्पन्न करे।

व्रजन्तोयत्सेवामधलतनये! निश्चलतया
द्विजास्सन्ति प्राप्ता विशदरुचिमत्तां भृशममी।
मुखं ते कान्तीनां कलयदमलानां निलयतां
द्विजानां राजैवस्फुटमिति विजानेतदनिशम्।। ११।।

श्वेत द्विज (दाँत) स्थिरता के साथ आपके मुँह की सेवा करते हैं। इस कारण से निर्मल शोभा का आधार बना हुआ वह मुँह द्विजराजा (चंद्रमा) ही हैं, ऐसा मुझे लगता है।

समाराद्ध्याद्वैतामृतमयधिदानन्दलहरीं
समस्ताघाघातस्थिरतरतया प्राप्य भवतीम्।

विभान्ति प्राप्ता ये सकलमलशान्त्या विशदतां
द्विजा मुक्ता जाने शिवमहिषि! ते निर्भरममी।। १२।।

हे शिवमहिषि! ये द्विज (दाँत, द्विज) मुक्ताएँ (मोती एवं मुक्त लोग) ही हैं, ऐसा मेरा विचार है। क्योंकि वे अद्वैतामृतानंदलहरीस्वरूप आपकी आराधना करके समस्त पापों को दूर करने की स्थिरता के साथ (निश्चय के साथ) निर्मल होकर श्वेत रंगके साथ शोभित होते हैं, इसीलिए।

कृपापीयूषाब्धिक्षुभितमृदुकल्लोलविमल-
भ्रूणीशुभ्रप्रान्तद्युतिजितमृगाङ्केक्षिकमले।
जगद्रक्षादक्षे वलरिपुमणिगोळसदृश-
ज्वलत्तारे गौरि! क्षिप मयि तवानन्यशरणे।। १३।।

हे गौरि! कारुण्यामृत सागर की हिलनेवाली छोटी छोटी लहरों के समान भौंहोंवाले, चंद्रमा पर विजय पानेवाले, उतने ही श्वेत रंग के किनारों से युक्त, जगत् की रक्षा करने में समर्थ, इंद्रनील के समान पुतलियोंवाले आपके नेत्रकमलों को अन्यत्र कहीं शरण न मिलने से तडपनेवाले मुझ पर केंद्रित करें।

भवन्नेत्रद्वन्द्वं भवति दधदानीलकिरणं
चलत्पक्ष्मश्रेणीं गरुदुपरितां दीर्घमजिते।
यदाकर्णाकृष्टोत्पलविशिखबाणैकसदृशं
भवेद्रक्षायैनः परमखिलसम्मोहनमिदम्।। १४।।

नीले रंगवाले पंखों जैसे भौंहों से युक्त, दीर्घ होकर कानों तक खींचे हुए काम के नीलोत्पल के बाणों से तुलना करने योग्य, समस्त संसार को मोह लेने में समर्थ, आपकी आँखें हमारी रक्षा करें। (आपकी आँखें काम के बाणों से सभी प्रकार से समानता दिखाती हैं, यही सारांश है।)

तवापाङ्गक्रीडामदनमथनन्याश्रितवती
वपुःकर्पूरेन्दुस्फटिकसुभगं सुन्दरतरम्।
यथाकन्द वन्द्य ननु सुमनसा षड्पदवधू-
र्मुदे भूयात्भङ्गीकृतबहुविभूतिर्मम शिवे।। १५।।

पुष्पों के लिए (देवों के लिए भी) आराध्य कुंदपुष्प पर जिस प्रकार भ्रमरी रहती है वैसे ही कामवैरी शिवजी के कर्पूर जैसे, स्फटिक जैसे, धवल एवं सर्वाधिक मनोहर शरीर पर आपके कटाक्षों का खेल मिलकर बड़े ही ऐश्वर्य को पा जाता है। वैसी यह कटाक्षलीला मुझे संतोष प्रदान करनेवाली बने। (शिव के शरीर को छूने से विभूतिभस्म

(ऐश्वर्य मिले बिना नहीं रहता।)

स्फुरद्भासं नासां तिलकुसुमहासङ्कृतवतीं
सरत्नां लौहित्यात्परिहसितबन्धूकमधरम्।
उदारत्विड्रत्नान्वितकनकताटङ्कलसितं
स्मराम ते गण्डद्वयमपि शिवे! दर्पणनिभम्।। १६।।

हे देवि ! तिल के कुसुम की निंदा करनेवाले विशिष्ट नासिकामणि से शोभित आपकी नासिका, लाल रंग में जपाकुसुम के फूल पर विजय पानेवाले अधर, विभिन्न प्रकार के रत्नजटित कुंडलों से शोभित दर्पण जैसे गाल, आदि की हम सदा आराधना करते हैं।

भवत्कण्ठं कुण्ठीकृतवदपिशङ्खं शबळितं
भवत्याभूषाणां विविधमणिभाजाङ्घृणिभरैः।
उरस्तद्वत्भद्रं मलयभवसौरभ्यसहितं
परं शम्भुप्राप्त्या कलितभसितोर्द्धूलीकलये।। १७।।

अपनी शोभा से शंख पर विजय पानेवाले, तरह तरह के रत्नाभूषणों से शोभित अनेक रंगों का मिला हुआ रूप प्रस्तुत करनेवाले आपके कंठ को, परमशिव के शरीर स्पर्श से थोड़ा सा भस्म लगे हुए एवं चंदन की सुगंध से युक्त स्तनों की मैं आराधना करता हूँ।

पिबन्तौ पीयूषं गिरिशदयिते! येन कलितं
व्रजन्तौ निश्शेषोत्तरगुणगणैर्विश्वपतिताम्।
विधीन्द्राद्यारादध्यौ गजमुखविशाखौ भवतु मे
त्वदीयं क्षेमाय स्तनकनककुम्भद्वयमितम्।। १८।।

हे देवि ! जिससे मिलनेवाले अमृत का पान करके आपके पुत्र गणपति एवं सुब्रह्मण्य सर्वोत्तम गुणों से युक्त भुवनेश्वर एवं ब्रह्मा, इंद्र आदि के द्वारा संपूज्य बने हैं, आपके ऐसे महान स्तनरूपी स्वर्णकुंभ मुझे ऐश्वर्य देते रहें।

तदेतत्तुङ्गं ते तटनिबिडहारद्युतिझरं
स्तनद्वन्द्वं भ्राजद्रतिमदनलीलाचलनिभम्।
महीयः 'कस्तूरीमलयभवकाश्मीर'विहितै-
रसुगन्धैर्मिश्रं नरसुखयतु 'लसत्पत्रलतिकम्।। १९।।

हे देवि ! तट से होकर मोतियों के हाररूपी वन-पर्वत की नदियों के प्रवहित होनेवाले , उन्नत, कस्तूरी, चंदन, कुंकुम आदि से सुगंधित पत्रलतिकाओं से शोभित होनेवाले आपके स्तनद्वय कामदेव के महत्तर क्रीडाशैल है। वे मुझे सुख प्रदान करें। (स्तनद्वय कस्तूरी, चंदन, कुंकुम आदि से सुगंधित रहे हैं, उन पर पत्रलतिकासे लिखने

की प्रथा है। शैल पर कस्तूरीमृग, चंदनवृक्ष, कुंकुमकेसर एवं अनेक पत्तों से युक्त लताएँ भी रही हैं। इसलिए आपके स्तनतट काम के क्रीडाशैल के रूप में शोभित दिखाई पड़ते हैं, यही सारांश है।)

प्रवालैरारादध्यैस्सुरविटपिनां मुष्टिकमलै-
सृणिं बिभ्रत्पाशं धनुरपि च बाणानविरतम्।
विराजत्केयूराङ्गदकटकरत्नोर्मिकमिदं
विधत्ताम्मे श्रेयस्तव करचतुष्कं गिरिसुते।। २०।।

हे पार्वति! कल्पवृक्षों के किसलयों से भी अधिक मनोहर हाथों में धनुष, पुष्पबाण, पाश, अंकुश, इनको धारण करती हुई विभिन्न प्रकार के कंकण, रत्नजटित मुद्रिकाएँ पहने हुए आपके चारों हाथ मुझे श्रेय प्रदान करें।

समीक्ष्यन्ते भास्वत्करकमलतूणेषु तव ये
दशद्वन्द्वत्त्वेन ज्ज्वलितनखमिश्राङ्गुलिमिषात्।
चतुर्बाहुं जेतुं पुरहरमनङ्गो तनुत तान्
गतांश्चातुर्गुण्यं कनकमयपुङ्खान् किमु शरान्।।२१।।

हे देवि ! आपके मनोहर हस्तकमलरूपी तरकस में शोभित नखों से युक्त उँगलियों के मिस (चारों हाथों में कुल मिलाकर) बीस की संख्या में जो देखा जाता है वे चतुर्बाहू शिव पर विजय प्राप्त करने के लिए कामदेव के बनाए हुए स्वर्ण तनों से युक्त तीर हैं।

ह्रदावर्तो यस्मिन् भवति! तव नाभ्याह्वयतया
यदादत्ते राजद्विमलवलीवीचित्वमगजे।
सरोमालिव्यालं जठरमतिशृङ्गाररसभृ-
त्तदाशङ्के पङ्केरुहविशिखलीलोचितसरः।। २२।।

हे भगवति ! जिसमें आपकी नाभि नाम का अगाध भँवर दिखाई पड़ता है, मनोहर वलियों से युक्त लहरें दिखाई पड़ती हैं, रोमावली के रूप में साँप है, इसलिए मैं संदेह करता हूँ कि आतिशृंगार रस से पूर्ण आपका उदरभाग कामदेव का क्रीडासरोवर है। वह भी मुझे मंगल प्रदान करे।

महान्तौ षड्वक्त्रद्विरदवदनौ भूरिबलिनौ
यदुत्पन्नौ धन्ये! त्रिभुवनजनन्यास्तव शिवे।
सुवर्णन्यग्रोधछदनविजिगीषां कलयतः
कृशत्वं तच्चित्रं भवति जठरस्यास्य नितराम्।। २३।।

हे शिवे! महान बलशाली महाकाय गणपति और सुब्रह्मण्य त्रिभुवन की माता के

उदर से उत्पन्न हुए हैं। ऐसी हालत में पीपल के स्वर्णिम पत्ते पर विजय प्राप्त करनेवाले आपका उदर इतना कृश रहा है तो मुझे आश्चर्य होता है।

मुखैणाङ्कग्रासे कृतमतितया नाभिकुहरा-
न्निरागात् किं कश्चिच्छ्वमहिषि! रोमालिभुजग।
असौ मद्ध्ये मार्गं जननि कुचयुग्मेन महता
निषिद्धःसान्द्रत्वाधिकमहिममिश्रेण तव किम्।। २४।।

हे देवि ! ऐसा लगता है कि आपके मुखरूपी चंद्रमा को निगलने का निश्चय करते हुए नाभी द्वार से रोमावली के रूप में साँप तैयार हो गया और बीच रास्ते में घने महत्वयुक्त स्तनद्वय के द्वारा रोक दिया गया।

कृशीयस्त्वन्मद्ध्यं खलु विमलमास्ते निरुपमं
गरीयस्ते श्रोणीफलकयुगमुद्यत्घनरुचि।
अगण्यं नैपुण्यं निखिलजगतां मोहकरणे
जगन्नाथे! बिभ्रद्विजयतिरथाङ्गं रतिपतेः।। २५।।

हे जगन्नाथे ! अतिकृश एवं निर्मल आप का मध्यभाग निरुपम रहा है। लेकिन घने एवं शोभायुक्त, समस्त जगत् को मोह लेने में अगणित निपुणता से युक्त आपके नितंब साक्षात् कामदेव के रथचक्र के रूप में विजय पा गये है।

ज्वलत्काञ्चीदामग्रथिवपृथुचेलावृतमिदं
विशङ्क्य प्रक्षोभं ध्रुवमखिललोकस्य सततम्।
जयत्यूरुद्वन्द्वं मदनमणिशालापरिलस-
न्मणिस्तम्भावस्थां कलयदतिरम्भं तव शिवे।। २६।।

समस्त लोक के उत्पात से मानो डर कर करधनी के ज़रिए बाँधे गए रेशमी वस्त्र से आवृत कामदेव की लीला-रत्नशाला में शोभित होनेवाले मणियों के खंभों जैसे दिखाई पड़नेवाले कदली-खंभों को पराजित करनेवाली आपकी जंघाएँ सर्वाधिक विजय पा गई हैं।

पुरस्ताद्विन्यासोचितकलितसर्वार्थविलसत्
समुद्गाभं मुग्धं जयति नमतां जानुयुगलम्।
क्रमोद्वृद्धे जङ्घे तव जननि! शङ्के रतिपतेः
पुरस्त्रं सत्पादाङ्गुलिविशिखचिह्ने शरनिधी।। २७।।

हे जननि ! पैरों पर नमस्कार करनेवाले भक्तों के उपयोग के लिए दी जानेवाली सामने रखी हुई सर्वार्थों से भरी हुई मणियों की पेटियों के समान रहनेवाले आप के

दोनों घुटने सर्वाधिक विजयी रहे हैं। मेरा यही संदेह है कि ऊपर की ओर मोटे बने हुए आपके पादद्वय बहिर्विष्ट रहनेवाली उँगलियों रूपी शरों को रखनेवाले कामदेव के तरकस हैं।

तनोतु क्षेमं नस्तव चरणपङ्केरुहयुगं
निकेतं यल्लक्ष्म्या निगमवनभूषायितमिदम्।
विनम्रालिप्रीतिप्रकरणपटुत्वं 'सुमनसां'
समाराद्ध्यन्धत्ते मुखरितमुमे! हंसकरवैः।। २८।।

नमस्कार करनेवाले भक्तजनों को (मधु पीने के लिए आनेवाले भ्रमरों को)संतोष देने में समर्थ सज्जनों के द्वारा आराधित (पुष्पों में सर्वाधिक महत्व रखनेवाला) पैरों पर पहने हुए पायल की झनझनाहट से युक्त (हंसों के रटन से शब्दायमान), शास्त्ररूपी कमलों से युक्त सरोवर के लिए अलंकार, शोभा के लिए (लक्ष्मी के लिए) आसनरूपी आपके पादकमल हमें संपन्नता एवं समाधान प्रदान करें।

पादाग्रं ते रम्यं नतजनमनोमन्दरगिरै-
र्भवाब्धौ मग्नस्योद्धरणकरणे कूर्ममनिशम्।
अघच्छित्यै कात्यायनि! सुललितामङ्गुलिततिं
नखेन्दुश्रीरुद्धश्रितभयतमिस्त्रामपि भजे।। २९।।

हे भगवति ! संसाररूपी सागर में डूबा हुआ भक्तजनों के मनरूपी मंदरपर्वत को ऊपर उठाने के लिए कच्छप के पृष्ठ समान लगनेवाले आपके पैर और वैसे ही आश्रितों के लिए भय उत्पन्न करनेवाले, अंधकार का नाश करनेवाले नखरूपी चंद्रमा से युक्त आपके पैरों की ऊँगलियों की मैं समस्त पापशांति के लिए आराधना करता हूँ।

समस्ताभीष्टार्थान् प्रदिशति जनानां प्रणमता-
ममर्त्यैराराद्ध्यं विमलतरमश्रान्तमखिलैः।
यदेतत्ते लाक्षारसनिचितशोणद्युति शिवे!
प्रवालं कल्पद्रोर्ज्जननि! पदमूलं विजयते।। ३०।।

हे शिवे ! भक्तजनों के सभी प्रकार के अभीष्टार्थ प्रदान करनेवाले, सदा सर्वदेवों के द्वारा आराधित, लाक्षारस लगाने से लाल रंगवाले कल्पवृक्ष के लाल किसलय के समान शोभित लालरंग के आपके पैर उत्कर्ष के साथ रहते हैं।

त्वदीयं यन्नित्यं भवति विदुषामाश्रयपदं
पदाम्भोजद्वन्द्वं परमरमणीयं मृदुतरः।
परागव्रातो मे भवतु नितरां चित्तमुकुरं
यदीयस्तन्वानो विशदमचलाधीशतनये।। ३१।।

हे देवि! सर्वाधिक मनोहर आपके जो पादांबुज हमेशा विद्वानों के लिए मुख्य आश्रयस्थान रहता है उनकी मृदुलतायुक्त धूल मेरे मन रूपी दर्पण को निर्मल बनाए।

अनर्घैः प्रत्यङ्गं बहुलमणिभिर्भूषणगणै-
र्भवद्रूपं ध्याये हिमगिरिसुते! भूषितमिदम्।
अनेकार्कज्योतिश्शतमखमुखामर्त्यपरिषत्
किरीटोद्यद्रत्नद्युति वितति दीप्ताङ्घ्रिकमले।। ३२।।

हे पार्वति ! मूल्यवान रत्नों से युक्त आभूषणों से शरीर का हर एक अंग का अलंकृत रखना, अनेक आदित्यों की शोभावाले इंद्र के किरीट के रत्नों के प्रकाश से शोभित पादकमलों से युक्त आपके उसी रूप की मैं सदा आराधना करता हूँ।

नवादित्याराद्ध्यारुणकिरणचक्रेणककुभ-
स्समावृण्वत्यर्णोरुहभवमुखाराद्ध्यचरणा।
समारूढा प्रौढं विमलमणिपीठं मनसि मे
त्वमानन्दप्राप्त्यै स्फुर पुररिपुप्रेयसि! सदा।। ३३।।

हे पुरहरप्रिये ! बालार्कशोभा पर विजय पानेवाला, अरुणकिरणों पर सब कहीं फैला हुआ ब्रह्मादि देवों से सदा सेवित निर्मल रत्नपीठ पर बैठनेवाली आप मुझे परमानंद प्रदान करते हुए मेरे मन में सदा फैलती रहे।

त्वमेवासि क्षीरोदकनिधिसुता ब्रह्मदयिता
तथा कालीदुर्गामहिषमथिनी रुद्ररमणी।
त्वदन्योत्पन्नत्वं जगदयति चैतत्किमपि किं
प्रसन्ना सेयं मे भव निखिलकामान् विदधति।। ३४।।

हे अंबिके ! साक्षात् लक्ष्मी देवी, सरस्वती, काली, दुर्गा, महिषासुरमर्दिनी सबी में आप ही रहती हैं। इस संसार में ऐसा कुछ भी नहीं है जो आपसे उत्पन्न न हुआ हो। ऐसी आप दयापूर्वक मेरी सभी इच्छाएँ पूरी कर दें।

नमस्तुभ्यं निर्भासितनिखिलशक्त्यै प्रणमतां
नमस्सर्वाभीष्टप्रकरणपरायै नगसुते।
नमश्शम्भोरर्द्धीभवदमलमाधुर्यतनवे
नमः प्रीत्यै नित्यं निरुपमपरानन्दनिधये।। ३५।।

हे पार्वति ! भक्तों के लिए सर्वाभीष्ट प्रदान करनेवाली, परमशिव की अर्द्धांगिनी मृदुगात्रवाली, परमानंदनिधिस्वरूप, आपकी प्रीति के लिए मैं प्रतिदिन नमस्कार करता हूँ।

मया या त्वत्प्रीत्यै किमपि निरमायि, स्तुतिमिमां
पवित्रां भक्त्या यः पठति दृढमानन्दजननीम्।
तमायुश्रीविद्याविमलतरकीर्तिप्रचुरतां
प्रणीय त्वं नित्यं सुखय कृपया शैलतनये।। ३६।।

हे पार्वति ! आपकी प्रीति के लिए मेरे द्वारा रचा गया यह आनंदजननी स्तोत्र भक्ति के साथ जो पढ़ता है, उसको आयु, विद्या, धन, यश, सुख सब आप सदय होकर प्रदान करें।

सारस्वतं स्तोत्रम्

लक्ष्मीं तनोतु मम सा विमलास्यपात्रप्रस्राविस्मिणा तरसामृतपायसेन।
या दृष्टिकादलररसेन च देव्युदारा प्रीतिप्रदानचतुरा चतुराननस्य।। १।।

ब्रह्म को आनंद प्रदान करने में समर्थ देवी (सरस्वती) अपने निर्मल मुखरूपी बरतन से निर्गलित मंदहासरूपी अमृत की खीर से अति उत्कृष्ट लक्ष्मी को मुझे प्रदान करें।

लोलम्बनीलकमलावलिकोमलश्रीचौर्यादिवालिकुलसज्जितपुष्पजालैः।
बद्धान् कचान् धृतवतीं कुटिलाग्रभाजो वन्दे वधूकरमणीं रमणीं विधातुः।। २।।

भ्रमरों एवं नीलकमल की शोभा की चोरी करने से मानो सखियों द्वारा पुष्पमालाओं से बाँधे गये वक्र अग्रभागवाले केश रखनेवाली स्त्रीरत्न सरस्वती की मैं वंदना करता हूँ।(चोरी करनेवाले का बंधन में रहना उचित ही है वाली ध्वनि)

नीलारविन्ददलसुन्दरलोलनेत्रा बालामृतांशुरमणीयललाटवीथी।
विद्वज्जनेडितगुणावधिवल्लभा मे विद्याङ्गतामतनुतां तनुतां विशुद्धाम्।। ३।।

नीलकमल के दलों के जैसे सुंदर आँखोंवाली, बालचंद्र जैसे मनोहर ललाटवाली, विद्वानों के द्वारा वर्णित, सबसे पवित्र वे सरस्वती देवी मुझको बहुविद्यायें प्रदान करे।

यच्चिल्लिकार्मुकविलासि कटाक्षपत्रिप्रस्तम्भमोहविवशीकृतपद्मजन्मा।
सन्दिग्धभावरहितो रतिजानिवीरस्तास्तु श्रिये सुरुचिरारुचिराजिभिर्नः।। ४।।

जिस देवी की भौंहरूपी धनुष पर लगे हुए कटाक्षरूपी शरों ने ब्रह्मदेव को मोहित करके उत्पीडित किया तो वीर कामदेव हर किसी को पीड़ित करने में तत्पर दिखाई दिए । ऐसी अधिक शोभावाली वे सरस्वती हमें संपत्ति के लिए अनुग्रह प्रदान करें।

दीर्णस्फुटस्फटिकदर्पणदर्पकान्तिगण्डप्रचुम्बिमणिकुण्डलदीप्तकर्णा।
वाणी ममास्तु हृतभक्तमनोन्धकारघोणामणीरुचिरसौ चिरसौख्यलब्ध्यै।। ५।।

निर्मल दर्पण के दर्प का शमन करनेवाली, सुंदर गालों से सटे हुए रत्नकुंडलों से प्रशोभित कानोंवाली, भक्तों के मन के अज्ञानरूपी अंधकार को दूर करनेवाली, नासिका

के रत्न की शोभा से युक्त वे सरस्वती देवी मुझको चिरकाल तक सुख देनेवाली बन जाएँ।

वाग्देवते यामभिषिञ्चतु नेत्रवीथीं स्निग्धस्फुरस्मितरसेन मम प्रकामम्।
स्वर्गापगामृतपृषत्परिषज्जिगीषुशुक्लद्युतिप्रवरदा वरदा नतानाम्।। ६।।

भक्तों को वर देनेवाली, स्वर्गंगा के धवल जलबिंदुओं पर विजय पानेवाले दाँतों से युक्त वाग्देवी मुस्कुराहट से मेरी आँखों को शीतल बना दें।

अम्भो रुहासनमुखाम्बुरुहासनाया मातस्तवान्यनलिनं नलिनोत्तरत्वम्।
गत्याधरोष्ठमधुनान्यमधून्यतीतं यत्तन्ममार्तिहृदये हृदये विभातु।। ७।।

हे जननि! पद्मासन पर आसीन ब्रह्मा के मुखपद्म में बैठनेवाली आपका मुखकमल पद्मों में श्रेष्ठ ही नहीं, आपके अधरोष्ठ का मधु अन्य मधुओं को पार करनेवाला है। यह मधु मेरे मन की अस्वस्थता को दूर करे।

विन्यस्तभूरिमणिसञ्चयगात्रकान्त्या धन्याधरीकृतपयोजलधीर्महत्या।
ब्रह्मप्रिया स्फुरतु मे परिशुद्धशब्दब्रह्मार्जितामितरसा तरसा पुरस्तात्।। ८।।

अनेक रत्नों से अलंकृत शरीर की बढी हुई कांति से क्षीरसागर की शोभा पर विजय पानेवाली, माहात्म्ययुक्त, परिशुद्ध, शब्दब्रह्म के ज़रिए बहुत अधिक रस का संपादन करनेवाली सरस्वती जल्दी ही मेरे सामने प्रकट हो जायें।

आस्तामसौ मम शुभाय विधेर्वधूटी शङ्खात्सधौर्यकलितोयमितीवमत्वा।
ग्रैवेयरत्नकिरणैर्नकृतं स्फुटत्वं यस्याश्च यस्य गलतो गलतोरुधीनाम्।। ९।।

जिनके कंठप्रदेश से निकलनेवाले शोभासमूह को शायदयह शंख से चोरी किया गया हो, ऐसा सोचकर कंठाभूषणों की रत्नशोभा को जो व्यक्त नहीं करतीं ये सरस्वती देवी मुझे मंगल प्रदान करे।

एकेन पाणिकमलेन धृतां विपञ्चिमन्यत्करोङ्गुलिदलेन निनादयन्ती।
कुर्यादभीतिवरदा वरदोस्तलाभ्यां वाणीविलासममला मम लालसाप्त्यै।। १०।।

एक हाथ में धारण की हुई वीणा, दूसरे हाथ की उँगली से बजाती हुई, दूसरे दो हाथों में वरदाभयमुद्राओं को धारण करती हुई शोभित सरस्वती मेरी अभीष्टसिद्धि के लिए वाग्विलास को प्रदान करें।

वाणी मम स्फुरतु सा हृदि नाभिकूपसम्यक्त्वलक्ष्ममृदुरोमनिकायरूपम्।
श्यामैकसूत्रमिह वेश्मनि चारुताया जाने विरिञ्चिरतनोरतनोद्यदङ्गे।। ११।।

मुझे लगता है कि अतिचारुत्व का वेश्म (वासस्थान, भवन)नाभिरूपी कूप के

सौष्ठव का चिह्न बनकर शोभित रोमावलीरूपी काली रस्सी ब्रह्मा ने तैयार की। वैसी सरस्वती मेरे मन में स्थान ग्रहण करें।

यत्कुक्षिदेशवलिवल्लिनिलीनलीलदृग्रूपखञ्जनयुगोम्बुजभूरियं नः।
वाग्देवता जठरमञ्जिमपुञ्जभग्नन्यग्रोधजच्छदमदादमदा शुचं स्यात्।। १२।।

जिन सरस्वती के उदर पर दिखाई पड़नेवाली वलित्रयरूपी वल्लरी पर ब्रह्मा की आँखोंरूपी खंजीरटपक्षी हमेशा क्रीडा करते हैं। यही नहीं जिनके उदर की मनोहारिता से पीपल के पत्ते का मद चूर चूर होता है वे सरस्वती हमारा दुःख दूर करें।

मद्ध्यं कृशं भृशमिव स्खलनात् भयेन बद्धं स्फुटां कनकमेखलया यदीयम्।
भद्रप्रदा प्रणमतां द्रुहिणस्य जाया भद्रे तरस्यतनुतां तनुतामियं नः।। १३।।

अत्यंत कृश इनका मध्यभाग टूट जायगा मानो इसी भय के कारण वह सोने की करधनी से सुंदरता के साथ बाँधा गया है भक्तों को मंगल प्रदान करनेवाली सरस्वती देवी हमारे सारे अमंगल का नाश करें।

यस्या नितीतपटलम्बितकाञ्चिराजद्रत्नोपलांशुभिरलं विशदीकृताशाः।
श्रोणीवमन्मथरथाङ्गजयोत्थकीर्त्या पाणीमिमां भज मनोजमनोनुकूलाम्।। १४।।

जिनके नितंबप्रदेश को बाँधनेवाले रेशमी वस्त्र पर पहनी हुई कांची पर प्रतिबिंबित होनेवाली पद्मादि रत्नों की शोभा से, जो काम के रथ चलाने में विजयी बनकर पाई हुई कीर्ति जैसे लगनेवाली है और जो सारी दिशाओं को श्वेत बनाती है, हे मेरे मन !ब्रह्मा के मन के अनुकूल बनकर काम करनेवाली उन सरस्वती देवी की हमेशा सेवा कर।

जम्भारिवारणभुजास्फटिकाश्मसृष्टस्तम्भोपमानविलसद्विपुलोरुयुग्मम्।
क्षेमाय मे भवतु धातृविलासिनीयं क्षौमाम्बरागजगतिर्जगतिप्रसिद्धा।। १५।।

ऐरावत की सूँड के समान स्फटिकनिर्मित स्तंभ जैसे शोभित होनेवालो और विस्तृत जाँघों से युक्त सफेद रेशम पहनी हुई गजगामिनी एवं विश्वविश्रुत सरस्वती मेरे मंगल के लिए कार्य करें।

दीनेतरा स्फटिकसम्पुटमानहानिदाने स्वजानुकमनीयतया दधानाः।
जङ्घाद्वयीं स्फटिकदण्डरुचीं क्रमेण वाणी तनोतु विपुलां विपुलां श्रियं नः।। १६।।

अपने घुटनों की मनोहारिता के कारण स्फटिक के डिब्बों को मानहानि लानेवाले समर्थ स्फटिकदंडों के जैसे शोभित होनेवाली पिंडलियों से युक्त सरस्वती देवी हमारे लिए बहुत संपन्नता प्रदान करें।

सन्तानशाखिनवपल्लवपद्मकान्तिसन्धार्यमाणमदपाटनलम्पटे ये।
भक्तिस्तयो भवतु मे विधिवल्लभाया भद्रोत्करस्य पदयोः पदयोर्गरिष्ठा।। १७।।

सरस्वती के पैर जो कल्पवृक्ष के किसलयों एवं लाल कमल की कांति के मद का शमन करने में समर्थ हैं, सभी मंगलों के मुख्यस्थान बने उनमें मेरी महान भक्ति बनी रहे।

कोटीरहारकटकाङ्गदकाङ्गुलीयताटङ्ककाञ्चिविशदाम्बरहंसकाद्यै?
वन्दे विभूषिततनुं द्रुहिणस्य पत्नीं वृन्दारकैर्नमसितामसिताम्बुजाक्षीम्।। १८।।

किरीट, मोतियों के हार, कंकण, बाहुवलय, रत्नमुद्रिकाएँ,कर्णाभूषण, करधनी, सफेद रेशम. पायल, आदि से अलंकृत एवं सभी देवों से आराधित नीलकमल जैसी आँखोंवाली उन सरस्वती देवी की मैं वंदना करता हूँ।

आभाति वेदमयवेदिकयापरीता या सर्वकामफलदा शरणागतानाम्।
वाग्देवता सुकृतकल्पलतानितान्तमास्तामसौ मम हितामहितामलश्रीः।। १९।।

वेदरूपी भूप्रदेश से घेरी हुई, आश्रितों को अभीष्ट फल (फल भी) प्रदान करनेवाली, उत्कृष्ट शोभा से युक्त उन वाग्देवता रूपी सुकृतवल्ली मेरे लिए पूर्णतः हितकर बन जाए।

विद्यां तनोतु विशदा ममवाङ्मयी सा विद्योतमानविविधाकृति तां प्रपन्ना।
मायामयी भवति या त्रिपुरा च दुर्गा या या पिनाकिमहिषी महिषीविधोर्या।। २०।।

त्रिपुरा, दुर्गा, पार्वती, लक्ष्मी आदि अनेक रूप धारण करती हुई मायास्वरूपिणी, वाङ्मयी सरस्वती देवी मुझे विद्या प्रदान करें।

सारस्वतं पठति यो घटितोचितार्थं स्तोत्रं धिया सुदृढया सततं यदेतत्।
विद्याधनादिभिरमुं सुखयेदवाप्तमज्ञानसिन्धुतरणे तरणेरवस्थाम्।। २१।।

उचित अर्थ से युक्त, अज्ञान के समुद्र को पार करने के लिए नाव जैसे उपयोग में आनेवाला यह सारस्वतस्तोत्र हमेशा दृढ़बुद्धि के साथ जो पढ़ता है वह विद्या, धन आदि का सुख अनुभव करता है।

लक्ष्मीप्रशस्तिः

श्रीपद्मनाभमभिषज्य विरोचमाना सौदामिनीवजलदं घननीलमानम्।
माणिक्यमिन्द्रमणिसङ्गिरुचा हसन्ती नाणीयसीं दिशतु वःश्रियमब्धिकन्या।। १।।

नीले रंग के मेघ पर बिजली जैसे विष्णु का आलिंगन करती हुई शोभित होनेवाली, इंद्रनील को बीच में रखे हुए माणिक्य की शोभा जैसे हँसनेवाली लक्ष्मी आपको अधिकाधिक संपत्ति प्रदान करें।

मन्दारमाल्यमधुपानमदाढ्यभृङ्गवृन्दारवाञ्छिततरां पटलीं कचानाम्।
लक्ष्मीजितासितसरोजवनां दधाना लक्ष्मीः प्रकामसुरभिं कुरुतां श्रियं नः।। २।।

मंदारपुष्पों की माला से मधुपान करते हुए उन्मत्त होकर शफ्रद्रायमान भ्रमरों द्वारा अलंकृत शोभा में नीलकमलों पर विजय पानेवाली, कुचभार को वहन करनेवाली लक्ष्मी भगवती सबसे मूल्यवान संपत्ति दें ।

मुग्द्धं परं समुदयं खलु कुन्तलानां व्यक्त्येवचोरणहृताभिनवाभ्रलक्ष्म्याः।
आबद्धमाकलितशोणशिलाकलापं श्रीपद्मनाभमहिषीं दधुषीं नमामि।। ३।।

जिनके केश नूतन मेघ की शोभा चुराकर चोरी पकडी जाने पर मानो पकड़कर बाँध दी गई हो, यही नहीं, नाना प्रकार की लाल मणियों से अलंकृत चिकुरभार को धारण करनेवाली महालक्ष्मी को मैं नमस्कार करता हूँ।

व्रीडां किरीटमहसांशुमतो दिशन्ती फालात्विषार्द्धरजनीशमदंहरन्ती।
वीचिच्छटानटनपाटवतस्करभ्रूर्विभ्राजतां मनसि मे मधुवैरिजाया।। ४।।

अपने किरीट की शोभा से सूर्य को लज्जित करनेवाली, ललाट की शोभा से अर्द्धचंद्र के मद को चूर चूर करनेवाली, लहरों के नर्तन-सामर्थ्य को अपहरण करनेवाले भ्रूविलास से युक्त विष्णु की पत्नी मेरे मन में प्रकाश फैलाती रहें।

या चिल्लिवल्लिनिकटोल्लसदुच्चलत्ताव्यालम्बिनेत्रमयमञ्जुलखञ्जरीटा।
स्वच्छासितच्छविकचच्छटया चमर्याः पुच्छस्थलोमजिदतुच्छमुदेस्तु मे श्रीः।। ५।।

जिनकी भौंहरूपी वल्लरी के समीप नेत्ररूपी खंजरीट पक्षी उडते रहते हैं, उसी

प्रकार जिनके अतिनिर्मल काले रंगवाले केशपाश की शोभा से चमरीमृग की पूँछ पर विजय पाती है, वही लक्ष्मी भगवती मुझे परमानंद प्रदान करें।

कालप्रभायिजितलोलयलारिनीलगोलप्रकामरमणीयकनीनिकेन।
सुश्लक्ष्णपक्ष्मचयलक्ष्मविलासिनाक्ष्णा लक्ष्मीस्समीक्ष्यकृपतां प्रचुरश्रियो वः।। ६।।

इंद्रनील की गोली जैसे काले रंग की पुतलियों से युक्त घनी रोमावली से शोभित आँख से लक्ष्मी आप पर कटाक्ष करते हुए खूब संपत्ति प्रदान करें।

वैपुल्यधैर्य्यलसिता कलिताखिलार्था दारिद्र्यसिन्धुतरणे तरणिर्नतानाम्।
लोलेयमस्तुशरणं ममवृष्टिरस्यास्त्रैलोक्यमातुरमला कमलालयायाः।। ७।।

बडे बडे कार्यों को सिद्ध करते हुए, दारिद्र्य समुद्र को पार करने के लिए भक्तजनों की नौका बनी हुई, हिलती रहनेवाली तीनों लोकों की माता लक्ष्मी भगवती का यही कटाक्ष मुझे शरण देनेवाला है।

अम्भोजपत्रमृगनेत्रचकोरनेत्रगर्वापशान्तिरसिकद्युतिनैकवापि।
आलोलवीचिविजयोद्यतधिल्लिनास्मानालोकयेन्नयनयोर्युगलेन लक्ष्मीः।। ८।।

कमलदल, हरिणनेत्र, चकोरनेत्र के अहंकार का नाश करनेवाले, लहरों को जीतनेवाले बरौनियोंवाले नेत्रों से लक्ष्मी भगवती कम से कम हमें एक बार देख लें।

नारायणेक्षणचकोरनिपीयमानज्योतिर्विसीर्णसरसीरुहतुष्टिहानिः।
राजत्कुरङ्गनयनोववनामृतांशुस्तापं धुनोतु मम मङ्गलदेवतायाः।। ९।।

श्री नारायण के नेत्ररूपी चकोर से पी जानेवाली रश्मियों से कमलपुष्पों के आनंद को दूर करनेवाले हरिण नेत्रों के समान नेत्रों की शोभा से प्रकाशित मंगलदेवता का मुखचंद्र मेरे दुःख को दूर करे।

नासाविकासिमणिदीप्तिरुदारगन्धिश्वासाशुगप्रसृतिलम्बितयायदीया।
विभ्रान्तिमाकलयते तिलपुष्पतूण्याः पुष्पाशुगस्यहृदि मे रमतां रमेयम्।। १०।।

शोभित होनेवाले नासिका-मणि के प्रकाश से युक्त जिनकी नासिका सुगंधित श्वासाशुग (आशुग उ वायु आशुग उ शर भी है) वहिर्निर्गम से तिलकुसुम से निर्मित कामदेव के तरकस का भ्रम उत्पन्न करनेवाली ये लक्ष्मीदेवी मेरे मन में क्रीडा करती रहें।

या माधवप्रियतमं नवकुन्दसूनमामोदकारिविमलं परमाश्रितानाम्।
स्मेरच्छलाद्विलसवाकलयत्यलोपलालित्यगात्रलतिकां कलये श्रियं ताम्।। ११।।

जिन देवी के मंदहास के मिस महाविष्णु को एवं सर्वाधिक प्रिय भक्तों के लिए

आमोद (संतोष. सुगंध भी) देनेवाले पवित्र नवमल्लिका के फूल की सृष्टि होती है, नाशरहित शोभावाली गात्र-वल्ली से युक्त उन लक्ष्मीदेवी की मैं सेवा करता हूँ।

बन्धूकबन्धुरतरा धृतरागभावात्सस्येव मन्दहसितेन्दुरुचा विभान्ती।
यान्त्या सुधैकमयतामधरोष्ठरेखा यस्या हृदिस्फुरतु मे भुवनेश्वरीयम्।। १२।।

जिन देवी के अधरोष्ठ अडहुल के फूल के समान लाल और सुंदर रहने से और , अमृतस्वरूप मंदहासरूपी चंद्रमा के उदित होने से संध्या के जैसे प्रकाशित होते हैं, वे लोकेश्वरी मेरे मन में प्रकाशमान रहे।

नारायणस्य निजभर्तुरभङ्गुरत्वप्रत्यक्षभावकरणे वधुधीप्रवीणम्।
ग्रैवेयकं महितरत्नमयं मनोज्ञं या कुण्डलं च कमला मम सास्तु लक्ष्म्यै।।१३।।

अपने पति श्री नारायण को किसी भी अड़चन के बिना प्रत्यक्ष रखने में समर्थ एवं श्रेष्ठ रत्ननिर्मित कंठहार और सुंदर रत्नकुंडलों को पहननेवाली भगवती लक्ष्मी मेरी संपत्ति बढ़ाने में लगी रहें।

यत्कण्ठकाण्डसुषमां सुतरां जिहीर्षुर्यः कम्बुराडभवदेष तवच्युतेन।
ईहे गृहीत इति बाहुतलेन सान्द्रमाहात्म्यमञ्जिमनिधिं कलये रमां ताम्।। १४।।

मुझे लगता है कि जिनकी कंठ-शोभा का निरंतर अनुकरण करने के कारण ही श्री नारायण अपने हाथों से पांचजन्य शंख का वहन कर रहे हैं, महत्ता एवं मनोहारिता का आधार बनी उन लक्ष्मीदेवी की मैं सेवा करता हूँ।

यस्याः कुचौ भृशमनोज्ञरुचौ मुरारिभास्वत्करामिसरणानुभवप्रमत्तौ।
चक्राधरीकरणतत्परतां प्रयातस्थित्ते विभातु मम वारिजमन्दिरेयम्।। १५।।

जिन देवी के मनोहर स्तन महाविष्णु के हाथों से लालनसुख का अनुभव करने के कारण मद के साथ चक्र को (चक्रवाक पक्षी को, सुदर्शन चक्र भी) नीचा दिखाने की इच्छा करते हैं वे देवी मेरे मन में प्रकाश फैलाएँ।

मुक्तामणीपटललम्बिपयोधरश्रीविश्राणितद्विरदकुम्भमदप्रशान्तिः।
भक्ताभिलाषफलदानपटीयसीयं दुग्धाम्बुराशितनया तनुतां श्रियं मे।। १६।।

मोतियों के हार पहने हुए स्तनों की शोभा से हाथियों के मस्तकों के अहंकार को शमित करनेवाली, भक्तों को अभीष्टफल देने में समर्थ क्षीर सागर की पवित्र बेटी मुझे संपत्ति प्रदान करें।

रोमालिरज्जुरवभात्युपनाभिकूपं वक्षोजकुम्भयुगमस्य समीपवर्ति।
यस्यामुदेस्तु ममवारिजभूरनेकतृष्णान्वितैरनुदिनं परिषेविता सा।। १७।।

जिन देवी के नाभिरूपी कुएँ के समीप रोमावली की रस्सी शोभित होती है, यही

नहीं, उस रस्सी के समीप स्तनरूपी दो घड़े दिखाई देते हैं, जिनमें बहुत अधिक तृष्णा है (अत्याशा और प्यास भी) उनसे सेवित वे बेटी मुझे आनंद प्रदान करें।

उच्चैर्हरीं सुखयदग्रनवप्रवालचेष्टाभिरात्तमणिमण्डनरोचमानम्।
दोर्दण्डरूपसुरशाखिलताचतुष्कं लक्ष्मीं तनोतु मम पद्मनिकेतनायाः।। १८।।

अग्रभाग में उँगलियोंरूपी किसलयों के व्यापार से श्रीनारायण को सुख प्रदान करनेवाली, रत्नाभूषणों से प्रोज्वलित लक्ष्मीदेवी के चार करोंरूपी कल्पवल्लियाँ मुझे संपत्ति प्रदान करें।

हस्तावलम्बितसरोजमधुप्रपानमत्तालिनादमुखरीकृतदिङ्मुखेयम्।
ध्वस्ताखिलार्तिरखिलामरपूजिताङ्घ्रिरास्तां समस्तशुभदा ममलोकमाता।। १९।।

हाथ में रखे हुए कमलपुष्प के मधु को पीकर मदोन्मत्त भ्रमरों के झंकार से दिशाओं को शब्दायमान करते हुए समस्त दुःख का नाश करते हुए सभी देवों से पूजित लोकमाता मुझे मंगल प्रदान करें।

पुष्पाशुगः प्रचुरपुण्यबलेन यस्मादुत्पत्तिमेत्य परमाद्भुतवीर्यशाली।
लोकत्रयीं जयति तेन विराजमाना लोकेश्वरीयमुदरेण मुदंक्रियाद्वः।। २०।।

सुकृतातिरेक के कारण जिससे जन्म लेनेवाले कामदेव अद्भुत पराक्रमी तीनों लोकों पर विजय प्राप्त करते हैं उस उदर से शोभित लोकेश्वरी आपको संतोष प्रदान करें।

यस्याः कृशादपि कृशा खलुमद्ध्यवल्ली विश्वैकमोहनतयानुपमत्वमाप्ता।
चक्रायितः स्फुरति चारुनितम्बबिम्बश्चक्रायुधस्य महिषी तनुतां श्रियं वः।। २१।।

जिन देवी का सर्वाधिक कृश मध्यभाग विश्व को सम्मोहित करनेवाला होकर सादृश्यहीन बना, जिन देवी के मनोहर नितंब रथचक्र जैसे रहते हैं, वे चक्रपाणी की पट्टमहिषी आपको संपत्ति प्रदान करें।

रम्भामतं गजभुजानवशातकुम्भस्तम्भाभिरामविपुलीभवदूरुकाण्डा।
लक्ष्मीः क्रियेत शुभमावृतनीविबाह्यव्यानद्धरत्ननिचयोज्वलमेखलेयम्।। २२।।

कदली का खंभा, हाथी की सूँड, सोने का खंभा, इनके समान मोटे, दीर्घ, मृदु ऊरुओं, उन पर पहने हुए रेशमी वस्त्र के ऊपर बाँधी गई रत्नजटित सोने की करघनी से युक्त लक्ष्मी भगवती भला रें।

पादप्रणामिजनलभ्यसमस्तसम्पत्सम्पूर्णकाञ्चनसमुद्गसमानजानुः।
भूत्यै भवेन्ममरमाक्रमपुष्यमाणहैरण्यदण्डरुचिदण्डविधायिजङ्घा।। २३।।

नमस्कार करनेवाले लोगों को मिलनेवाली सारी संपत्तियों से भरे हुए सोने के डिब्बे जैसे मोटे एवं सुवर्णदंडों के समान प्रशोभित होनेवाली पिंडलियों से शोभित लक्ष्मी संपत्ति के लिए बनी रहें।

यद्राजमाननखरेन्दुविलोकमात्रात् बद्धाञ्जलित्वमुपयान्तिकराम्बुजानि।
स्वर्गौकसामपि मनःकुमुदानिहर्षं लक्ष्म्याश्रिये भवतु तत्पदपुष्करं मे।। २४।।

जिन पर शोभायमान नखचंद्रों को देखने के क्षण में ही देवताओं के भी करकमल मुकुलित हो जाते हैं, मनरूपी कुमुद विकसित हो जाते हैं, महालक्ष्मी के वे पादकमल मुझे संपत्ति प्रदान करें। (चंद्र को देखकर कमल मुकुलित हो जाता है, कुमुद विकसित होता है। वैसे ही देवी के पादनखों को देखकर देवों के हाथ अंजलीबद्ध हो जाते हैं, उनके हृदय संतोष से विकसित होते हैं, यही सारांश है। पुष्कर शब्द का ध्वन्यार्थ आकाश है।)

कल्पागमाभिनवपल्लवकल्पमास्ते यत्पादयुग्ममखिलार्थविधायकत्वात्।
लक्ष्म्या निवार्य ममदैन्यमिदं समस्तं लक्ष्मीं परां दिशतु विश्वमनोज्ञकान्ति।। २५।।

भक्तों के लिए सर्वाभीष्ट देने के कारण जिन देवी के पैरों को कल्पवृक्ष के नूतन किसलयों के सदृश सर्वाधिक मनोहर कहा जाता है वे पादपद्म मेरी दरिद्रता को दूर करते हुए उत्कृष्ट संपत्ति प्रदान करें। (कल्पागमम् उ कल्पवृक्ष)

वक्षस्थले भगवतो वनमालिनस्तां सम्भ्रान्तिमद्भ्रमरझङ्कृति घुष्यमाणे।
ध्यायेसुगन्धिनि यथाम्बुरुहे निषण्णां काश्मीररक्तरुचिभाजिपयोधिकन्याम्।। २६।।

कुंकुम लगने से विष्णु के लाल रंग के वक्षस्थल पर उडते रहनेवाले भ्रमरों के गुंजन से मुखरित एवं सुगंधित कमल में जिस प्रकार देवी बैठती है, उसी प्रकार की लक्ष्मी भगवती के लिए मैं ध्यान लगाता हूँ।

वाणी गिरीशमहिषी महिषान्तकी च काली च नन्दतनूजेति विभेदिता या।
लोके विभाति बहुधा मधुमाथिजाया लोकेश्वरी मम तनोतु शुभानि सेयम्।। २७।।

जो देवी, सरस्वती, पार्वती, महिषमर्दिनी, काली, नंदपुत्री आदि नामों से भिन्न ढंग से संसार में प्रतिष्ठित हैं, वे लोकेश्वरी लक्ष्मी भगवती मुझे मंगल प्रदान करें।

लक्ष्मीवतीं पठति यो धृतभक्तिरेनां लक्ष्मीप्रशस्तिमयमुज्झितसर्वदैन्याम्।
लक्ष्मीं चिरं समनुभूयरमेतभूयो लक्ष्मीपतेः पदमनन्तसुखं प्रपन्नः।। २८।।

भक्ति के साथ जो व्यक्ति गुणों से संपन्न यह 'लक्ष्मीप्रशस्ति' स्तोत्र नित्य पारायण करता है, वह दारिद्र्य को बिना जाने ही चिरकाल तक संपत्ति और समृद्धि से जीवित रहता है। अंत में अनंत सुखप्रद वैकुंठ में पहुँचकर मोक्षरूपी सुख का अनुभव करता है।

श्रीगिरिकन्याष्टकम्

भक्तवाञ्छितविधानवैभवं निरुद्धकल्पलतिकामदाम्
मुग्धकान्तिपरिहास्यमाननवधित्रभान्ययुतविग्रहाम्।
जिष्णुमुख्यविबुधावलीमकुटरत्नरश्मिविलसत्पदां
'कृष्णमङ्गल'निवासिनीं मनसि चिन्तयामि गिरिकन्यकाम्।। १।।

भक्तों का अभीष्ट पूर्ण करने में कल्पवल्ली के गर्व का शमन करनेवाली, मनोहर कांति से कोटि बालार्कबिंबों की निंदा करनेवाली, इंद्रादि देववृंदों के किरीट के रत्नों की शोभा से परिलसित लाल रंग के पैरोंवाली, कृष्णमंगल(कुट्टमत्त)मंदिर में वास करनेवाली गिरिकन्यका, (श्री पार्वती) का मैं मन में ध्यान करता हूँ।

नीललोहितनिरन्तरप्रणयशीलिनीं भुवनपालिनीं
नागराजमुख बाहुलेयपरिलालिनीं सुगुणशालिनीम्।
नीलनीरजदलाभिमानपरिहारलोलुपविलोचनां
'कृष्णमङ्गल'निवासिनीं मनसि चिन्तयामि गिरिकन्यकाम्।। २।।

पति परमशिव में निरंतर प्रणय करनेवाली, लोकों की रक्षा करनेवाली, गजमुख एवं आरुमुख को परिलालित करने में लगी हुई, सद्गुणों का आधार बनी, बेलवृक्ष के फूलों के दलों की मनोहारिता को पराजित करनेवाली सुन्दर आँखों से युक्त कुट्टमत्त की ईश्वरी का मैं मन में ध्यान करता हूँ।

राजिता कुसुमराजिभिर्विबुधराजमन्दिरमहीरुहां
पूजितां मधुलिहाङ्गणैरमलमेचकप्रभतयाधिकम्।
भ्राजमानमणिभूषितां वहति याचकेशपटलीमिमां
'कृष्णमङ्गल'निवासिनीं मनसि चिन्तयामि गिरिकन्यकाम्।। ३।।

मंदारवृक्ष के फूलों से शोभित, निर्मल काले रंग को छोड़कर भ्रमरों से पूजित, शोभित चूडामणि को धारण करनेवाले केशपाश को रखनेवाली कृष्णमंगलनिवासिनी भगवती पार्वती को मैं मन में स्मरण करता हूँ।

भालकान्तिकलनाभिलाषुकमिवागतं सततमावव-
वृधालशीतकिरणं विलासिमणिजालशालिवधूषी च या।
चारुहेममकुटं चकारस्यखिललोकमंगलकरीमिमां
'कृष्णमङ्गल'निवासिनीं मनसि चिन्तयामि गिरिकन्यकाम्।। ४।।

ललाट की अतिशय शोभा को मानो हथियाने के लिए आनेवाले बालचंद्र को धारण करनेवाली, रत्नों से शोभित सोने का किरीट पहननेवाली, सभी लोगों को सुख प्रदान करनेवाली के रूप में शोभित इस कुट्टमत्त मंदिर की देवी की मैं मन में पूजा करता हूँ।

मन्दरागसदृशस्तनीं स्फुरदमन्दरागललिताधरां
कुन्दराजदमलस्मितां परमसुन्दराकृतिमहर्निशम्।
इन्दुबिम्बभृशवन्द्यमानमुखनिन्द्यमानसरसीरुहां
'कृष्णमङ्गल'निवासिनीं मनसि चिन्तयामि गिरिकन्यकाम्।। ५।।

मंदर पर्वत से समानता रखनेवाले स्तनों से युक्त, अत्यंत मोटे एवं शोभित अधरों से युक्त, जूही के समान शोभित मंदहास से युक्त, चंद्रबिंब के द्वारा सर्वाधिक वंदित, लेकिन लालकमल को नीचा दिखानेवाले मुखबिंब से युक्त, अत्यंत सुंदरी श्री पार्वती को, कुट्टमत्त भगवती को मैं हमेशा मन से आदर करता हूँ।

वीक्ष्यमाणमहिमोच्चयां किल विचक्षणैर्मुनिभिरेयुषीं
वीक्षणैश्च भुवनत्रयीरचनरक्षणक्षपणदक्षताम्।
साक्षिणीञ्च निखिलस्य चित्सुखविलासलक्षणमयीमिमां
'कृष्णमङ्गल'निवासिनीं मनसि चिन्तयामि गिरिकन्यकाम्।। ६।।

पंडित ऋषियों मात्र से जाना जानेवाली अतिशय माहात्म्य से युक्त त्रैलोक्य के सृष्टि, स्थिति, संहार के कर्म में लमर्थ, तीन आँखों से युक्त, समस्त प्रपंच के लिए साक्षीभूत, चिदानंदस्वरूपिणी इन गौरीदेवी को, कृष्णमंगलेश्वरी को मैं मन से ध्यान करता हूँ।

जृम्भमाणतरडम्भनिर्भरनिपीड्यमानभुवना यया
सुम्भमुख्यदितिसम्भवाश्च युधि लाभितामितरुषाहताः।
जम्भवैरिमुखवर्णितां बहुलशस्त्रसम्भृतकरामिमां
'कृष्णमङ्गल'निवासिनीं मनसि चिन्तयामि गिरिकन्यकाम्।। ७।।

बढ़नेवाले अहंकार से युक्त लोकों को पीडित करनेवाला शुंभ आदि असुरों से बडे क्रोध के साथ युद्ध करते हुए जिन देवी ने उनका संहार किया, इंद्रादिदेवों द्वारा स्तुति

करती हुई, अनेक आयुधों को हाथों में धारण करनेवाली देवी, श्री पार्वती, कृष्णमंगलनिवासिनी की मैं सेवा करता हूँ।

भाति 'निम्नवन 'वंश्यचित्तमधुपाभिलीनपदपङ्कजा
भूतिसञ्चयनिवासभूरखिलभीतिहृत्स्वपरिषेविणाम्।
मेदिनीसुरवरैश्च या बहुभिरर्चिता परशुभाय तां
'कृष्णमङ्गल 'निवासिनीं मनसि चिन्तयामि गिरिकन्यकाम्।। ८।।

जो देवी 'ताषक्काट्टुमना' में कुटुंबदेवता के रूप में रहनेवाली अनेक ऐश्वर्यों का आधार बनी,अपनी सेवा करनेवालों को अभयदान देती हुई, अनेक देवताओं से पूजित (कुट्टमत्त) मंदिर में शोभित है , उन गिरिकन्या देवी को श्रेष्ठ मंगल के लिए मैं मनसा धारण करता हूँ।

इत्थमष्टविधपद्यरूपमुचितार्थशालि गिरिकन्यका-
कीर्तनं तनुधियामयापिकृतमात्तभक्तरसमानसः।
यः पठेत् करुणयैवशैलदुहितुर्विमुच्यदुरितौघतः
प्राप्य सर्वमभिवाञ्छितार्थमयमास्पदं हि भविता मुदः।। ९।।

बुद्धिहीन होते हुए भी भक्तिरसाधिक्य से उचित अर्थ से युक्त आठ पदों में गिरिकन्यका-कीर्तन रचा गया। इसको भक्तिपूर्वक पढ़नेवाला श्री पार्वती की कृपा से पापसंचय को दूर करते हुए सफल अभीष्टार्थसिद्धि से युक्त बनकर संतोष का आश्रय लेनेवाला हो जायगा।

****

भक्त्या 'निम्नवने'श्वरेण जयते दिव्योत्सवः कल्पितो
व्यक्तैर्वाद्यरवैर्विघूर्णिततरब्रह्माण्डकुण्डोदरः।
कुर्वाणो दिवसान्विताश्च रजनीर्दीपैर्यदीयोस्तु सा
शर्वाणी मम कृष्णभद्रनिलयानाल्पीयसे श्रेयसे।।

****

महाबलाष्टकम्।

मन्दाकिनीमहित तुङ्गतरङ्गलोलचन्द्रार्धमण्डितजटापटलीधराय।
लोकेश्वराय गिरिशाय नमोस्तु नित्यं गोकर्णमन्दिरवराय महाबलाय।। १।।

हाराभिरामकुचकुम्भजितेभकुम्भगौरीमयोद्विलसदर्धकलेबराय।
सूर्येन्दुवह्निनयनाय नमोस्तु नित्यं गोकर्णमन्दिरवराय महाबलाय।। २।।

बद्धक्रुधार्त्तिहरणे जगतां विदग्धं दग्धं द्रुतं कृतवते त्रितयं पुराणम्।
फालान्तरालनयनेन नमोस्तु नित्यं गोकर्णमन्दिरवराय महाबलाय।। ३।।

लावण्यराजिभिरधिष्ठितविग्रहाय प्रालेयदीधितिसहस्त्रविजितत्वराभिः।
तापापहाय भुवनस्य नमोस्तु नित्यं गोकर्णमन्दिरवराय महाबलाय।। ४।।

यक्षेशनिर्झरवरारादि निषेविताय लक्ष्मीपतिप्रयितमाय महेश्वराय।
पापान्धकारमिहिराय नमोस्तु नित्यं गोकर्णमन्दिरवराय महाबलाय।। ५।।

नम्रोत्कलाभिलषितार्थविधायकत्वनिर्मथ्यमानसुरशाखिमदोच्चयाय।
योगीन्द्रपूजितपदाय नमोस्तु नित्यं गोकर्णमन्दिरवराय महाबलाय।। ६।।

मोहान्धमानसदशाननघोरबाहुदर्पप्रलोपनविधायि महामहिम्ने।
सर्वामरासुरनताय नमोस्तु नित्यं गोकर्णमन्दिरवराय महाबलाय।। ७।।

स्तुत्यं किमस्ति भुवने भुवनार्तिहर्त्तुर्मृत्युञ्जयस्य महनीयचरित्रतोन्यत्।
तस्मादिदं पठति यो दृढधीस्स गच्छेत्तत्प्रीतितस्सकलसम्पदमुझितार्तिः।। ८।।

****

धान्वन्तरस्तोत्रम्।

आयुर्वेदः कलितसरणिर्धर्मसम्पत्सुखाना-
मालम्ब्यालं निखिलमलविध्वंसिनं शोधते यम्।
दुग्धांभोधेस्त्रिदशवनुजैरुत्थितो मथ्यमाना-
त्सत्त्वात्मासौ त्रिभुवनपतिः पातु धन्वन्तरिर्नः॥ १॥

सर्वैर्देवैर्भवति सततं यस्तु सम्भावनीय-
श्चिन्तालूनां वितरति फलं यश्च वाञ्छानुरूपम्।
यद्वद्विश्वप्रथितमहिमोदञ्जितः पारिजातः
क्षीरांभोधेः परमसुभगः पातु धन्वन्तरिर्नः॥ २॥

यस्यैव श्रीर्भवति सहजा निर्मलानन्दवात्री
त्रैलोक्यानामपि च सुरभिर्यः प्रकृत्या दयालुः।
रत्नस्वर्णाभरणनिवहश्चाङ्गरागोऽङ्गभाक्सन्
यस्याप्याभान् सुरभिरधिकं पातु धन्वन्तरिर्नः॥ ३॥

भक्तान् व्यक्तं भवति शमिताशेषदोषान् सदा यः
कृत्वा रक्षन् करधृतसुधापूर्णसौवर्णकुम्भः।
प्रोद्यद्रम्यप्रभमृदुपटप्रोल्लसन्मौलिरेषः
प्रत्यग्राब्जप्रकररुचिरः पातु धन्वन्तरिर्नः॥ ४॥

दोर्भिर्गृह्णन् महितवलयैर्हेमपीयूषकुम्भं
निर्भातैर्यः कनकरचितैरङ्किकतैरङ्गुलीयैः।
केयूरैश्चाकलितमणिभिः कङ्कणैः कौस्तुभोद्य-
च्छायाजालैररुणितगलः पातु धन्वन्तरिर्नः॥ ५॥

श्रीमत्फालस्थलपरिलसत्स्निग्धगौरोर्ध्वपुण्ड्रः
सोमभ्राजद्वदनविजितोत्फुल्लपङ्केरुहोयम्।
श्यामांभोदभ्रमरपटलीदर्पनिर्भेदिकान्तिः
क्षेमं कुर्वन्नखिलजगतः पातु धन्वन्तरिर्नः॥ ६॥

तप्तस्वर्णस्फुटरुचिभृता वाससा भासमानो
रत्नश्रेणीघटितविलसन्मेखलालङ्कृतेन।
भ्राजद्रत्ने मकररुचिरे कुण्डले सन्दधान-
स्तेजोरेखानिलयनवपुः पातु धन्वन्तरिर्नः।। ७।।

प्राप्तस्सर्वामयमयतमस्तोमनिर्माथकर्म-
बध्नावस्थां बुधजनमनःपङ्कजोन्मेषकारी।
पद्मोत्भूतिक्षितिधरविपक्षादिभिर्निर्झरौघैः
भक्त्याजस्रं प्रथमचरितः पातु धन्वन्तरिर्नः।। ८।।

धन्यैर्जप्तामितसुखफलैकास्पदात्मीयमन्त्रं
वृन्दैर्वृन्दावरकमुनिवराणां च वन्दामहे यम्।
विष्णुर्जिष्णुप्रमुखमकुटन्यस्तरत्नौघरश्मि-
प्रोद्दीप्तांघ्रिस्स खलु सततं पातु धन्वन्तरिर्नः।। ९।।

निश्शेषार्तिक्षपणकरणे दक्षतामक्षतां यः
प्राप्तं धान्वन्तरमिदमशेषार्थपात्रं पवित्रम्।
स्तोत्रं भक्त्या पठति महतीरायुरारोग्यसम्प-
द्विद्याकीर्तीरयमपि यथाभीष्टमायाति मुक्तिम्।। १०।।

****

मृत्युञ्जयमुकुन्दस्तोत्रम्।

श्रियो निवासो जगतः पतिर्यस्स चन्द्रकोल्लासिकलापमौलिः।
अघस्य कुर्वन्नुपरोधमस्मान् मृत्युञ्जयोव्यादथवा मुकुन्दः।। १।।

सपर्यमाणो हि समस्तभूतैर्भूतिप्रदानास्पदतां प्रपन्नः।
श्रिया सिताभ्रं वपुषो जिगीषुर्मृत्युञ्जयोव्यादथवा मुकुन्दः।। २।।

सर्वज्ञ एषः प्रथितप्रभावस्सम्प्राप्तवान् सर्पविभूषितत्वम्।
सश्रीकुमारस्सविनायकश्च मृत्युञ्जयोव्यादथवा मुकुन्दः।। ३।।

अलंघनीयेन बलेन युक्तो यस्साधुवृन्दावनकेलिलोलः।
विधीन्द्रमुख्यामरपूजितो या मृत्युञ्जयोव्यादथवा मुकुन्दः।। ४।।

अकारि येनाशु भयङ्करस्य दृप्तस्य हस्तिप्रवरस्य नाशः।
सनारदाद्यैः प्रणमो मुनीन्द्रै मृत्युञ्जयोव्यादथवा मुकुन्दः।। ५।।

संहत्य लोकस्य जवेन देवशत्रुग्रसेनोद्भवभीतिमीशः।
प्रमोदमन्तः प्रचुरं दधानो मृत्युञ्जयोव्यादथवा मुकुन्दः।। ६।।

निरुद्ध्य घोरं नरकं वितन्वन्ननन्यनाथस्य जनस्य रक्षा।
सत्यात्स्थितान्तःकरणश्च योऽसौ मृत्युञ्जयोव्यादथवा मुकुन्दः।। ७।।

****

शिवस्तोत्रम्।

आम्नायघोटकचतुष्टययुज्यमानक्षोणीरथो द्रुहिणसारथिरच्युतास्त्रः।
हेमक्षमाधरधनुर्भगवानपायात् पायाञ्जगत्रयपतिःस्त्रिपुरान्तको वः।। १।।

रुद्राक्षकद्रुसुतसज्जयभस्मधूलीं शार्दूलचर्मशशिखण्डजटाकलापम्।
हस्तोल्लसद्डमरुचापकपालशूलं रुद्रं भजामि नटनप्रयतप्रदोषम्।। २।।

चन्द्रार्कवह्निसलिलात्मनभो नभस्वदुर्वीमयो भवति सर्वगुणाश्रयो यः।
पद्मासनादि विबुधालिनिषेवितांघ्रिपद्मं स्मरामि सततं तमुमासहायम्।। ३।।

शंभो! जय! त्वं परचित्प्रकाश! शंभो जयास्मान्कृपया कयाचित्।
दारिद्र्यरोगादिसमस्तितापदारित्वभाक् स्सन्ततमाश्रितानाम्।। ४।।

पाति यस्त्रिभुवनीं सतां सदा भाति चेतसि च यो महेश्वरः।
भूतिभूषितकलेबरं परां भूतिमेष कृपया तनोतु मे।। ५।।

कैलासनाथप्रतिपन्नसख्यः कैलासशैलस्थितिभाक् च योसौ
अपाकृतार्तिस्स्वनिषेविणां मे शिवश्शिवायास्तु शिवासमेतः।। ६।।

लक्ष्मीनायकसायकेन धनुषा चामीकरोर्वीभृता
युक्तो यः किल रूप्यभूमिभृदधिष्ठाता प्रदाता च यः।
अर्थानां दिवान् धनेशसखतां यश्चाखिलानां विभुः
कुर्यान्मे स च सर्वदैत्यपटलीप्रक्षोददक्षां श्रियम्।। ७।।

पुरहर! हर! दैन्यमस्मदीयं मुरहरमानित! देव! दीनबन्धो!
गिरिवरतनया मयार्धकायस्फुरदरुणेन्दुकृशानुलोचन! त्वम्।। ८।।

भव! भव! भवखेदहृत्, सरोजोत्भवपुरुहूतमुखामरार्चिताङ्घ्रे।
निरुपमपरिचत्प्रकाशमूर्ते! परमकृपाम्बुनिधे! जगत्प्रभो! मे।। ९।।

शङ्करोरमितसर्वमङलश्शंकरोतु गुरु सर्वमङ्गल।
पङ्कजासनमुखामरार्चितः पङ्कजालमखिलं विधूय नः।। १०।।

विभुर्विभूत्यै भविता महत्यै विभावरीनायकशेखरी मे।
स्वभक्तलोकस्पृहितार्थदानप्रभानकल्पद्रुगरिष्ठगर्वः ॥ ११ ॥

****

देवीस्तोत्रम्।

पुष्टान् दुष्टान् विनष्टानकृतविदधुषः क्लिष्टतां विष्टपानाम्
स्पष्टं रुष्टान् गरिष्टानमररिपुगणानाशु कात्यायिनी या।
हृष्टाभिष्टूयमाना वलमथनमुखेरिष्टिभुग्भिर्महद्भि-
र्दृष्टोत्कृष्टानुभावा भवतु नतजनाभीष्टदा तुष्टिदा वः।। १।।

भावयामि हृदि भावुकाय भुवनत्रयावनविधायिनीम्
पावनाञ्च तनुरोचिषाभिनवभानुकोटिमदरोधिनीम्।
पीनचारुकुचयोस्तटे विमलकान्तिहारगणालम्बिनी-
मानने शरदुडुप्रभुद्युतिविडम्बिनीं मृडकुटुम्बिनीम्।। २।।

लीलाभिः प्रीणयन्ती मदनरिपुमनोमञ्जुलाभिः प्रकामम्।
स्थूलोरोजावनम्राकृतिरतुलकृशी भावलग्नावलग्ना।
नीलांभोजायताक्षी गिरिवरतनया मंगलं मे विधत्ता-
मालोकेनानतानामखिलसुखकृता चारुणा चारुणाभा।। ३।।

अश्वारूढां च रूढामखिलगुणगणैरर्धशीतांशुचूडा-
मावृण्वानां स्फुरद्भिस्तनुरुचिपटलैर्दिङ्मुखानि त्रिणेत्राम्।
शंखारिभ्राजमानाभयवरदभुजां चारुपीनस्तनीं ता-
मम्बां सेवामहे यां समनुकलयतामस्ति विश्वं हि वश्यम्।। ४।।

धीमच्चित्ताब्जवाटीविहरणवरटी भावभागम्बराटी
कोटी कोटीरकोटी मणिधृणिपरिदीप्तांघ्रिराम्नायवाटी।
पाटीरप्रौढगन्धोज्ज्वलितकुचतटी लम्बितानर्घशाटी
[1]कोटीभूताश्रिता मां धृतविधुमकुटी [2]पातुधातुर्वधूटी।। ५।।

---

१. भूताश्रिता - भूताश्रिया।
२. पातु - भातु।

बन्धुराङ्गलतिका मनोज्ञमणिकन्धराजमहिषी स्फुटत्-
गन्धराजिकुसुमावलीललितबन्धराजितशिरोरुहा।
सिन्धुराधिपतिपूजनीयतरमन्थरामलगतिः कृपा-
सिन्धुरावसतु मन्मनः कुमुदबन्धुराजितकिरीटभृत्।। ६।।

****

गोविन्दशतकम् स्तोत्रम्।

श्रीविद्यायुररोगता दिशतु वश्श्रीनित्यलीलास्पदम्
गोविन्दो निगमव्रजस्य निखिलस्यैकार्थरूपं दधत्।
निर्म्मुक्ताखिलकल्मषां त्रिभुवनीं कुर्वद्वपुश्शाश्वतम्
ब्रह्मेन्द्रप्रमुखैस्सुरैश्शुकमुखैश्चाभ्यर्थितो योगिभिः।। १।।

श्री देवी के दिन प्रतिदिन के विलास के रंग के रूप में सभी वेदतत्वों के अकेले सत्य के रूप में तीनों लोकों के पाप को दूर करनेवाले , शाश्वत शरीर रखनेवाले, ब्रह्मेंद्रादि देवों , श्री शुकादि महर्षियों के लिए पूज्य गोविंद आपको संपत्ति, विद्या, आयु और आरोग्य देकर अनुग्रहीत करें। (श्री विद्या उ श्री और विद्या, श्रीविद्यामंत्रसिद्धि भी)
(छंद - शार्दूलविक्रीडित)

श्रीमत्पादारविन्दप्रणतसमुदयश्रीविधानैकदक्षः
श्रीमत्भोगीन्द्रतल्पेविरचितशयनः सच्चिदानन्दरूपः।
श्रीवत्सं कौस्तुभञ्चोरसि महति दधच्छ्रीरसाबद्धरागः
श्रीकण्ठब्रह्ममुख्यैरभिनुतचरितः श्रेयसे स्यादजो वः।। २।।

श्रीमद्पादपद्म को शरण बनानेवाले भक्तसमूह के लिए संपत्ति इकट्ठी करने में चतुर होकर आदिशेष-तल्प पर शयन करनेवाले सच्चिदाननंदरूपी विस्तृत छाती पर श्रीवत्स एवं कौस्तुभ धारण करनेवाले, श्रीदेवी, भूदेवी आदि पत्नियों में अनुरक्त, शिव ब्रह्मादि देवों से वंदित, सत्कथाओंसहित रहनेवाले भगवान विष्णु आपको श्रेय प्रदान करें। (छंद- स्त्रग्धरा)

हेमक्ष्माभृन्निभोद्यन्मणिमकुटधरश्चञ्चलीकालिरम्यः
श्रीमत्केशोखिलेशो मुखजितशशभृत्पङ्कज: पङ्कजाक्षः।
विद्युत्प्रोद्दीप्रवस्त्रः करकलितगदाशंखचक्रारविन्दः
प्रत्यग्रांभोदकान्तिः प्रदिशतु नितरां मंगलं मे मुकुन्दः।।३।।

मेरु-पर्वत के समान शोभित होनेवाले, रत्नकिरीट को धारण करते हुए भ्रमरों के

समान मंजुल कांति से युक्त केशभार से युक्त, सर्वनियंता होकर चंद्र एवं कमल पर विजय प्राप्त करने से उत्पन्न मुखकांति से युक्त, कमलदलों से मेल खानेवाली आंखोंवाले, पीतांबर धारण करनेवाले, चार हाथों में शंख, चक्र, गदा, पद्म धारण करनेवाले नूतन मेघ के रंगवाले भगवान श्रीकृष्ण हमें मंगल प्रदान करें। (छंद- स्रग्धरा)

अर्ण्णोनिधौ रजतपर्वतशृंगतुंगडिण्डीरपिण्डजुषि दुग्धमये शयानम्।
भोगात्तरत्नरुचिदीपितभोगितल्पे योगीन्द्रसेवितपदहरिमाश्रयामि।। ४।।

सफेद पर्वत के शिखरों जैसे उठे हुए, दूध के फेन के थक्के जिस क्षीरसागर में झपट झपटकर खेल रहे हैं, उस क्षीरसागर में फणरत्नदीप्ति से प्रशोभित अनंतशय्या पर योगनिद्रा में रत योगीश्वरों द्वारा पादसेवा किये जानेवाले अनंतशयनदेव का मैं आश्रय लेता हूँ। (छंद- वसंततिलक)

श्रियंक्रियान्मे सजलांबुदश्रीश्श्रिय:पतिश्श्रीमदपांगकेल्या।
श्रीकण्टपद्मोद्भवशक्रसेव्यश्रीपादपद्मो जगतां शरण्य:।। ५।।

नूतन मेघ जैसे श्यामल, शिवब्रह्मेंद्र के लिए सेव्य पादारविंदों से युक्त, लोकों के लिए आधारभूत भगवान श्रीपति अपने कटाक्षों के विलास से मेरा अभ्युदय करते रहें। (छंद - उपजाति)

लक्ष्म्या सुवर्णोपमभासुराङ्ग्या धात्र्या च दुर्वादलमेचकाङ्ग्या।
जाययुगेनायमनेनहृष्टो लीलाविलोलोस्तु हरि श्रिये व:।। ६।।

संपत्ति के लक्षणरूपी स्वर्णवर्णवाली श्रीदेवी सस्योपलक्षणरूपी श्यामलवर्णवाली भूदेवी, इन दो पत्नियों से संतुष्ट होकर, विनोद करनेवाले हरि आपको संपत्ति का अनुग्रह दें। (छंद - इंद्रवज्रा)

विराट रूपवाले भगवान को सातवें श्लोक से लेकर प्रकृति की महनीय वस्तुओं से सादृश्य दिखाते हुए वर्णन किया जाता है। यहाँ पर श्लिष्टोपमा के ज़रिए समुद्र से उपमित किया जाता है।

विभात्युदन्वानिव शंखचक्रविभूषितो यो धृतरत्नमाल:।
अंभोदलीलस्स हरिर्भृशं माम् गांभीर्यशाली विमलीकरोतु।। ७।।

समुद्रपक्ष : शंखचक्र उ शंख एवं भँवर, रत्नमाला उ रत्नसमूह , यही अर्थ है। समुद्र के जैसे शंख और चक्रों से अलंकृत रत्नमाला को धारण करनेवाले, कालमेघ जैसे श्यामल, अगाध हृदयवाले भगवान मुझको पवित्र बनाएँ। (छंद - उपजाति) आनेवाले श्लोक में श्लिष्टातिशयोक्ति के सहारे भगवान के ऊर्जस्वल नीलपर्वत के आकार से तुलना करते हुए वर्णित किया जाता है।

यश्श्रिया जयति नीलपर्वतम् विष्णुरेष हृदि भातु मामके।
शोभितो हि वनमाल्या भृशम् सेवितो हरिमुखैरनारतम्।। ८।।

पर्वतपक्ष : वनमाला - वनसमूह, हरिमुख - सिंहादि मृग यही अर्थ है। वनमाला से सर्वाधिक शोभित हरिमुख (इंद्रदिदेव) से हमेशा आश्रित होकर रहनेवाले, शोभा में नीलपर्वत से बढ़कर रहनेवाले भगवान विष्णु मेरे मन में शोभित रहे। (छंद - स्वागता)

यो धार्त्तराष्ट्रप्रतिकूलभावम् यातश्चकारस्त्यर्ज्जुनहर्षकारी।
सतोयजीमूत इवासितश्रीस्सतापशान्तिं तनुतां हरिर्न्नः।। ९।।

धार्तराष्ट्रों के लिए (सौ कौरवों को, हंसों को भी) शत्रु बनकर अर्जुन का (मरुत्वृक्ष का) सहायता करनेवाले के रूप में संतुष्ट होकर जल भरे मेघ के समान श्यामल रंग के श्रीकृष्ण हमारे दुःख को शांत करें। (छंद- इंद्रवज्रा)

आगे हरि को श्लिष्टोपमा के ज़रिए चंद्रमा से तुलना करते हुए वर्णित किया जाता है।

विधुर्विधून्वन् जगतस्तमस्विताम् बुधप्रियो यो विधुवद्विभाति सः।
मदीयतापानमृतैकधामताम् गतो निहन्याद्विबुधैर्न्निषेवितः।। १०।।

चंद्रमा के जैसे संसार के (अंधकार को), तमोगुण को दूर करनेवाले होकर (बुध के लिए प्रियंकर) विद्वानों को माननेवाले, अमृत (मोक्ष) के अकेले निधान के रूप में रहनेवाले भगवान मेरे दुःखों का नाश करें। (छंद - वंशस्थ)

यहाँ पर श्लिष्ट रूप में भगवान को आदित्यसदृश माना गया है।

स्फुरत्कराश्लेषणहृष्टपद्मः प्रशोषयन् पङ्कजयानशेषान्।
तमांसि पीतांबर एव भास्वान् स मे निहन्याज्जगदेकबन्धुः।। ११।।

शोभायमान करों से सहलाकर पद्मादेवी को संतोष प्रदान करनेवाले (कमलों को विकसित करनेवाले)पापसमूह का नाश करनेवाले (कीचड को सुखानेवाले) लोकैकबंधु और पीतांबर (आकाशमंडल को संतुलित रखनेवाले),भगवान ही आदित्य हैं। वे मेरे अज्ञानांधकार का नाश करें। (छंद - उपेंद्रवज्रा)

अगले श्लोक में चंद्र-सूर्य को भगवान की आँखों के रूप में वर्णित किया गया है।

सरोरुहोन्मेषनिमेषकारि मरीचिमालामलनेत्रयुग्मम्।
निरुद्धनिश्शेषतमोनिकायम् हरिं स्मरामो जगदेकनाथम्।। १२।।

कमलों को विकसित करनेवाला आदित्य दायीं आँख बनकर, कमलों को मुकुलित करनेवाले चंद्रमा बांयीं आँख बनकर और इस कारण से दिन और रात के भेद के बिना ही अंधकार का नाश करनेवाले लोकनाथ भगवान विष्णु का हम स्मरण करते हैं। (छंद - उपेंद्रवज्रा)

श्लिष्ट रूपक से भगवान को इस श्लोक में तोजोनिधिस्वरूप अग्नि के सदृश वर्णित करते हुए उनकी सराहना की गई है।

उत्पत्तिभूर्भूतिकदंबकानामुद्दीप्तकान्तिप्रचुरप्रतापः।
करोतु मे दैन्यवनस्य दाहम् मरुत्सहायो मधुसूदनाग्निः।। १३।।

ऐश्वर्य,समृद्धि (राख की ढेर) को जन्म देनेवाले, जाज्वल्यमान तेजोप्रवाह से बढे हुए प्रताप से युक्त, देवों की सहायता करनेवाले (वायुसखा) मधुवैरी अग्नि, मेरे दुःखरूपी घने जंगल को जलाकर भस्म करे।

स्वर्नदी विष्णुपदावतीर्णवाले पुराण का समर्थन करते हुए भगवान का स्मरण करते हैं।

गता किल स्वर्ग्गनदी यदीयपदारविन्दे मकरन्दलीलाम्।
उपास्महे नित्यपवित्रचित्रचरित्रमंभोरुहनेत्रमेतम्।। १४।।

लोक को पवित्र बनानेवाले मंदाकिनीतीर्थ को, अपने पादपद्मों का मधु बनाकर रखने के योग्य, पवित्र एवं विभिन्न रूपोंवाले इतिहास से युक्त, अनिर्वचनीय भगवान की हम उपासना करते हैं। 'किल' से पुराणप्रसिद्धि को सूचित किया गया है। (छंद - उपेंद्रवज्रा)

गौडी रीति में अनुप्रास से युक्त आगे का श्लोक देखिए।

रौक्ष्यप्रक्षतनाकरक्षणमहारक्षोवरक्षेपणे
दक्षहस्तीक्ष्णमयूखलक्षविलसद्रुक्षारिलक्ष्मा हरिः।
प्रक्षुद्य क्षणतो विपक्षपटलीम् रक्तांबुजाक्षो जग-
द्रक्षी रक्षतु पक्षगस्सुमनसामक्षीणलक्ष्मीस्सनः।। १५।।

परुषता के साथ स्वर्ग को पीडित करनेवाले राक्षसवर्ग का नाश करने में समर्थ एवं लाखों आदित्यों के तेज से प्रज्वलित चक्रायुध धारण करनेवाले, शत्रुवर्ग का संहार करते हुए लोकरक्षा करनेवाले देवों के लिए अनुकूल समृद्धशील श्री से युक्त देवदेव राक्षसों के शत्रु हमारी रक्षा करें। (छंद - शार्दूलविक्रीडित)

आनेवाले दो श्लोक यमक प्रासविशेष दिखानेवाले हैं।

हृषीकेशः केशव्रजकलितपञ्चोहृदि सताम्
कृतावासोवासो रुचिविजितविद्युद्दिशतु मे।
परां लक्ष्मीं लक्ष्मीन्दधदुरसिविश्वावनविधौ
सदालोलोलोलोज्वलदमलविस्तीर्ण्णनयनः।। १६।।

केशों में मयूरपंख सजानेवाले सज्जनों के हृदय में बसनेवाले, बिजली से कलह करनेवाले, पीतांबर को धारण करनेवाले, हृदय में लक्ष्मीदेवी के वास के साथ लोकरक्षा करने में सदा जागरूक चंचल एवं उज्वल, निर्मल, विशाल नेत्रोंवाले केशव मुझको संपत्ति एवं समृद्धि प्रदान करें। (छंद - शिखरिणी)

सौवर्णवर्णवसनेनविरोचमानाम् माधुर्यधुर्यमुखनिर्ज्जितशीतरश्मीम्।
श्रीकण्ठकण्ठजयतल्परनीलकान्तीम् लोकेश! केशव! तनुं तव चिन्तयामि।। १७।।

हे जगदीश्वर ! केशव ! स्वर्णरंग के वस्त्र से शोभित अतिमनोहारिता से पूर्णचंद्र को पराजित करनेवाले मुख से युक्त, नीलकंठ के कंठ को पराजित करनेवाले नीले रंग से युक्त आपके शरीर को लेकर मैं ध्यान करता हूँ। (छंद - वसंततिलक)

आगे के तीन पद्य अर्थालंकार से युक्त हैं। पहले में श्लिष्ट रूपक से भगवान को राजहंस के समान वर्णित किया है।

चकास्तिपद्मालयतांगतोयः प्रशस्तकान्तिर्दिवराजिपूज्यः।
मरालराजो मधुसूदनाख्यो रमेत मन्मानसमानसेसौ।। १८।।

पद्मादेवी के आसन के रूप में पद्म को घर बनाकर रहनेवाले ब्राह्मण (पक्षी) समूह के लिए वन्द्य प्रशस्त वर्णवाला होकर मधुसूदन नाम का राजहंस मेरे चित्तरूपी मानसरोवर में विनोद करनेवाला बने। (छंद-उपेंद्रवज्रा)

यहाँ पर श्लिषटोपमा में भ्रमर के रूप में वर्णन किया जाता है।

प्रेमातिरेकस्सुमनोनिकाये यस्यास्ति यो निम्मलनीलिमश्रीः।
सरोरुहेयद्वदलिर्म्मदीये समानसे खेलतु वासुदेवः।। १९।।

सज्जन (पुष्प) वृंद में प्रेमातिशय में रहनेवाले नीले रंग से युक्त वे गोविंद कमल पर भ्रमर जैसे मेरे मन में क्रीडा करें। (छंद - उपजाति)

अगला पद्य श्लिष्ट रूप से वासुदेव को मयूर बनाके वर्णन करता है।

प्रोद्दीप्तचन्द्रककलापविभूषितोतिमुग्द्धात्मको मधुनिषूदननीलकण्ठः।
आस्तां चिरं विमलपक्षयुतो मदीयचित्तक्षमाधरतटीनटनैकतानः।। २०।।

चमकनेवाली आँखों से युक्त पंखों से अलंकृत, अतिमनोहर विमलपक्षयुत मधुवैरी मयूर, मेरे मनरूपी पर्वतप्रदेश में सदा नृत्त में रुचि रखनेवाला बना रहे (विमलपक्षयुत उ सज्जनपक्षपाती, सुंदर पंखोंवाला) (छंद - वसंततिलक)

अगले दस श्लोक मालिनी छंद में विशेषकर पादमध्य में एवं अंत में यति के साथ अष्टप्रासविशेष दिखाता है ।

सजलजलदनीलं सम्मिलद्वन्यमालम् भुजतलधृतशैलं भूरिकारुण्यशीलम्।
विविधविहृतिलोलं विद्युदुल्लासिचेलम् निखिलभुवनपालं नौमि गोपालबालम्।। २१।।

नूतन मेघ जैसे श्यामल, वनमाला को धारण करनेवाले, हाथों में पर्वत उठानेवाले,अतिकरुणाशील, अनेक प्रकार के खेलों में रुचि रखनेवाले बिजली जैसे चमकनेवाले वस्त्र पहने हुए, सभी लोकों के रक्षक बालगोपाल को मैं वंदना करता हूँ।

करतलधृतगोत्रं कालमेघाभगात्रम् सरसिजदलनेत्रं सज्जनांभोजमित्रम्।
सुरविनुतचरित्रं स्वर्णनीकाशवस्त्रम् जितहिमरुचिवक्त्रं चिन्तये नन्दपुत्रम्।। २२।।

हाथ में पर्वत लिए हुए, शरीर पर बादलों का रंग लिए हुए, कमलदल जैसे नेत्रोंवाले, सज्जनरूपी कमलों के लिए आदित्य बने हुए, देवों के लिए वंदनीय चरित्र से युक्त, स्वर्ण के रंग का वस्त्र पहने हुए, चंद्रमा पर विजय करनेवाली मुखकांति से युक्त नंदनंदन का मैं ध्यान करता हूँ।

विदधतमभिलाषं भक्तिभाजामशेषम् विहितदुरितशोषं विद्विषत्भ्योतिरोषम्।
रमितपशुपयोषं रम्यलीलाविशेषम् भजत! रुचिरवेषं माधवं पिञ्छभूषम्।। २३।।

आश्रितों के लिए सर्वाभीष्ट देनेवाले, दुःखों का नाश करनेवाले, शत्रुओं पर क्रोध करनेवाले, गोपस्त्रियों से विनोद करनेवाले, मनोहर लीलाविलासयुक्त, मोरपंख केशों में सजाए हुए, रमणीय वेष से युक्त गोविंद की आप सेवा करें।

निखिलशुभनिधानं निर्ज्जरौघेड्यमानं जनिमरणविहीनं चक्रशंखौदधानम्।
बुधहृदयनिलीनं विश्वरक्षैकतानं नलिननयनमेनं नौमि शेषेशयानम्।। २४।।

सर्वमंगल का आधार, देवों के लिए पूज्य, जनन मरण जिनका नहीं है, चक्र और शंख धारण करनेवाले, सज्जनो के हृदय में लय होनेवाले, लोक के नियंता, कमलदल की आँखोंवाले, अनंतशायी देव की मैं वंदना करता हूँ।

कलितललितहारं कम्रनानाविहारं कलुषतिमिरसूरं गोपिकाचित्तचोरम्।
भ्रमररुचिशरीरं पिञ्छभूत्केशभारं मनसि हरिमुदारं भावयेहं किशोरम्।। २५।।

मोतियों का सुंदर हार धारण करनेवाले, सुंदर विनोदों में रत, पापरूपी अंधकार के लिए सूर्यस्वरूप, गोपियों का चित्तापहरण करनेवाले, शरीर पर भ्रमर के रंग से शोभित, केशों पर मोरपंख सजाए हुए, किशोर एवं महात्मा मुरारीदेव का मैं मन में ध्यान करता हूँ।

जलधिदुहितृकान्तं चक्रशंखौ वहन्तं जलदमपहसन्तं शोभया तोयवन्तम्।
भजत! दृढतरं तं भक्तिभाजां दिशन्तं प्रमदभरमनन्तं पापजालं हरन्तम्।। २६।।

शंख और चक्र से युक्त, जलमेघ को समान रंग के कारण त्यागनेवाले, महान पापसमूह का नाश करनेवाले, आश्रितों को आनंद प्रदान करनेवाले, उन श्रीकांत की आप खूब सेवा करें।

जितनवघनभासं चिन्तये श्रीनिवासं हृदिविविधविलासं गोकुले तस्थिवांसम्।
परममिह पुमांसं पिञ्चभारावतंसं विहितदुरितहिंसं विद्वदंभोदहंसम्।। २७।।

नये मेघ की शोभा पर विजय पानेवाले, अनेक लीलाओं से युक्त, गोकुल में वास करनेवाले, मोरपंख को अलंकार के रूप में धारण करनेवाले, दुष्कृतों का नाश करनेवाले, पंडितोंरूपी कमलों के लिए आदित्य बने हुए, पुरुषोत्तम श्रीनिवास को मैं हृदय में रखकर आराधना करता हूँ।

विबुधकृतसपर्यं विष्णुमुद्रिक्तवीर्यं कलितनिखिलधैर्यं कल्यमानाज्यचौर्यम्।
कृतनतजनकार्यं किल्बिषध्वान्तसूर्यं निखिलभुवनवर्य नौमि माधुर्यधुर्यम्।। २८।।

देवों के लिए आराध्य, प्रवृद्ध अतिशय वीर्यवाले, सभी विषयों में धैर्यपूर्वक काम करनेवाले, मक्खन चुरानेवाले, सेवकों के लिए अनेक महान कार्य करनेवाले, पापांधकार के लिए प्रभाकर बने हुए, समस्त लोक में श्रेष्ठ, मधुर आकृतिवाले भाग्यवान विष्णु को मैं नमस्कार करता हूँ।

सुकृतिनयनपेयं सर्वलोकार्चनीयं रुचिविजितकलायं रुद्धसर्वान्तरायम्।
निखिलशुभनिकायं तित्यमन्तस्त्वदीयं भृशमज! रमणीयं भावये देव! कायम्।। २९।।

हे नाशरहित देव ! श्रीकृष्ण ! आपके मनोहर शरीर का मैं हमेशा मन में ध्यान करता रहता हूँ। ये पुण्यवान लोगों की आँखों के लिए आनंद देनेवाले हैं, सभी लोकों के लिए आराध्य हैं, अतसी की शोभा को जीतनेवाले, सभी रुकावटों को दूर करनेवाले सर्वमंगल समूह हैं।

प्रतिनवघृतचोरीभाववैदग्ध्यधारी सकलदुरितहारी सर्वसन्तोषकारी।
सुकृतिमतिविहारी सन्ततं गोपनारीनिचयसिचयहारि पातु मां कंसवैरी।। ३०।।

नए माखन की चोरी में अत्यंत सामर्थ्य दिखानेवाले, कई तरह के दुष्कृतों को दूर करनेवाले, अनेक जनों को आनंद प्रदान करनेवाले, सज्जनों के चित्तों में नृत्य करनेवाले, गोपस्त्रियों के वस्त्रों का अपहरण करनेवाले, कंसारि भगवन हमेशा मेरी रक्षा करें।

३१ से लेकर उपेंद्रवज्रा छंद में लिखे गए चार श्लोकों के पादारंभ के अक्षरों के रूप में वर्ग के अनुनासिकों को छोड़कर चार चार अक्षर यथाक्रम प्रस्तुत किए गए हैं।

कल्याणदायी परमाश्रितानां खल्याविरोधी भगवान्मुकुन्दः।
गदारिपङ्केरुहशंखधारी घनासितश्रीर्दिशतु श्रियं नः।। ३१।।

भक्तों को कुशल प्रदान करनेवाले, दुष्टों का विरोध करनेवाले, शंख, चक्र, गदा, पद्म धारण करनेवाले काले मेघ जैसे श्यामल गोविंद हमारी संपत्ति बढा दें। (क़वर्ग)

चराचराणां गुरुरादधानः छवीं नवीनांबुधरार्थनीयाम्।
जवेन शौरिः परशुक्लकान्तिः झरस्मितो मे दुरितं धुनोतु।। ३२।।

स्थावर एवं जंगम के लिए गुरुस्वरूप, नये मेघ की इच्छा के अनुसार नील रंग धारण करते हुए शोभित होनेवाले, धवल कांतिप्रवाह से युक्त मंदहास करनेवाले वासुदेव मेरे दुष्कृतों का नाश करें। (चवर्ग)

तनोतु लक्ष्मीर्म्मम निर्मलोरस्थलोल्लसत्कौस्तुभवन्यमालः।
दयानिधिर्वक्त्रसरोजखेलद्धरारमाक्षिभ्रमरो मुकुन्दः।। ३३।।

पवित्र छाती पर परिलसित कौस्तुभरत्न और वनमाला से युक्तधरादेवी एवं रमादेवी की आँखोंरूपी भ्रमरों के खेले जानेवाले मुखपद्म से युक्त, प्रेम के आधार बने हुए श्रीपति मुझको संपत्ति एवं समृद्धि प्रदान करें। (तवर्ग)

पटीयसे भक्तजनाभिलाषफलप्रदाने विभवे नमोस्तु।
बलानुजायानिशमब्जयोनिभवेन्द्रमुख्यामरपूजिताय।। ३४।।

आश्रित लोगों के अभीष्ट के अनुसार फल प्रदान करने में अत्यंत समर्थ, विभु, बलदेव के अनुज,ब्रह्मा, शिव, महेंद्र आदि देवों से पूजित अच्युत को नमस्कार। (पवर्ग)

आगे तीन (आर्या मात्रा) छंद के श्लोक यमक और विशेष प्रास को दिखाता है।

गोविन्दो मम तनुतां श्रियोददत्सर्वमलविराममतनुताम्।
यत्कायोतिधनानाम् मदविच्छेत्रीं रुचिं दधाति घनानाम्।। ३५।।

मोटे मोटे बादलों के अहंकार को मिटानेवाले रंग से युक्त, अनल्प शोभा संपत्ति से युक्त गोविंद मेरे सभी पापों को दूर करें।

पद्माक्षिभ्रमरहितस्मितांशुकुन्दोपि भवमलभ्रमरहितः।
यो विद्ध्वंसतु मेघं प्रभया शौरिर्न्नवं जयन् स तु मेघम्।। ३६।।

श्री भगवती की आँखोंरूपी भ्रमर जिस मंदहास की शोभा की इच्छा करते हैं, उसी शोभावाली नवमल्लिका के साथ रहते हुए भी (पुत्रमित्रादि) सांसारिक मल में भ्रम न रखनेवाले, शोभा में नए मेघ को पराजित करनेवाले मुकुंद मेरे पापों का नाश करे। विरोधाभास अलंकार-भ्रमर-हित-विरोध के लिए 'भ्रमरहित'वाला परिहार।

यो विद्युल्करसिचयः स्फुटं दधाद्रत्नगणमसावुरसि च यः।
लीलातल्परभूमामिलितो विष्णुर्म्मुदोस्तु नः परभूमा।। ३७।।

बिजली की शोभा फैलानेवाले वस्त्रों से युक्त, छाती पर शोभित होनेवाली रत्नमाला से यक्त, विनोद भरी क्षमादेवी और रमादेवी से युक्त, सबसे बड़े ऐश्वर्य के निधि महाविष्णु हमें आनंद प्रदान करें।

लक्ष्म्याञ्चोद्रिक्तरागोमुखजितविकसत्सारसायां रसायाम्
रत्नानां मौलिभाजां रुचिलसितपदोभासुराणां सुराणाम्।
विश्वेशः केशवोनस्सलिलयुतघनोदारलक्ष्मी रलक्ष्मी-
मुज्झित्वाव्याद्दधानः प्रमुदितचरणासेविलोकं विलोकम्।। ३८।।

विकसित होनेवाले लाल कमल को पराजित करनेवाले मुख से युक्त लक्ष्मीदेवी एवं भूमिदेवी पर सर्वाधिक अनुरक्त, देवों के किरीटों पर शोभित होनेवाले रत्नों के प्रकाश से परिलसित पादपद्मों से युक्त, बादलों की शोभा से युक्त आश्रितों को आनंद देनेवाले कटाक्षों से युक्त, लोकेश केशव हमारी लक्ष्मीरहित अवस्था को दूर करके रक्षा करें।

पद्मापद्मार्थितललितरुक्पाणिनालालितांघ्रि-
र्भास्वत्भास्वत्घनतरमणिश्रेणिकोटीरधारी।
चक्री चक्रीश्वरमयमहातल्पशायी क्रियान्मे
लक्ष्मीं लक्ष्मीं वपुषि भगवानैन्द्रनीलीं दधानः।। ३९।।

लक्ष्मीदेवी के पद्म जैसे कोमल हाथों से लालित कमल के साथ, आदित्य के समान रत्नजटित किरीट के साथ, चक्रायुध के साथ, सर्पेश्वररूपी तल्प पर शयन के साथ, शरीर पर इंद्रनील रत्न की कांति के साथ रहनेवाले भगवान मुझे संपत्ति प्रदान करें।

द्वैपायनादिकवितृव्रजगीयमाना देवस्य यस्य विमला विपुला हि कीर्तिः।
काचिद्दयास्ति मयि चेत् बलिबन्धुरस्य किं वा भवेत् किमपि कार्यमसाद्ध्यमत्र।। ४०।।

श्री वेदव्यास महर्षि जैसे कविसमूहों से जिन देव की निर्मल एवं विशाल कीर्ति (श्रीमद्भागवतादि ग्रंथों) में वर्णन की गई है, (ऐश्वर्यसिद्धि से वामन एवं त्रिविक्रम के रूप में) महाबलि के लिए भी मनोहर रहनेवाले, उन देव को मुझ पर थोडी सी करुणा रही है तो इहलोक में मेरा ऐसा कौन सा कार्य है जो साध्य नहीं हो सकता । कोई भी कार्य नहीं है, यही अर्थ है। (छंद- वसंततिलक)

अगले दो श्लोक कुछ असाधारण संधियाँ दिखाते हैं।

बिभवानतकामदायितापटविन्दीवरपत्रलोचन।
हरइन्द्रमुखार्च्यमान! मे भवलक्षम्या अतिनिर्म्मलाकृते!।। ४१।।

संधियाँ : १. विभो अ आनत उ विभवानत

२. पटो अ इंदीवर उ पटविंदीवर

३. हरे अ इंद्र उ हरइंद्र

४ लक्ष्मै अ अति उ लक्ष्म्याअति आदि

आश्रितों का अभीष्ट पूर्ण करने में समर्थ, सर्वशक्त, नीलोत्पल-दल के समान नेत्रों सं युक्त, इंद्रादि देवों के लिए पूज्य, सर्वाधिक पवित्र आकृति से युक्त भगवान! आप मुझको संपत्ति देते रहें। (छंद - वियोगिनी)

हरीरमेताधि मदीयमानसं परीतपत्तां स्वनिषेविणां हरन्।
यमारिपद्मासनवासवादिभीरमाविहारैकनिधिर्न्निषेवितः।। ४२।।

अपनी सेवा करनेवालों की दैन्यावस्था को दूर करनेवाले, शिव ब्रह्मादि देवों से पूजित लक्ष्मीदेवी के क्रीडानिलय बने हुए श्री भगवान मेरे मन में खेलते रहें। (छंद-वंशस्थ)

वंशस्थ में लिखे गये आगे के पद्य में आकाश का पुराणप्रसिद्ध विष्णुपदत्व जो है, उसका कवि रूपक के सहारे वर्णन करता है।

सुरेन्द्रचूडामणितारवल्लभास्फुरत्कराश्लिष्टनखामृतद्युति।
यदेतदन्तर्मम भातु निर्मलं परं मुरं विद्विषतोंघ्रिपुष्करम्।। ४३।।

सुरेंद्रों के - इंद्रादि दिक्पालों के किरीटों में रहनेवाले रत्नोंरूपी नक्षत्र, उन नक्षत्रों के रूप में पत्नियों के शोभित करों के आलिंगन (का आस्वादन करनेवाले) नखरूपी चंद्रमा सहित सर्वाधिक विस्तृत मुरारीदेव के पादरूपी आकाश मेरे हृदय में शोभित रहे। अंघ्रिपुष्करं पादांबुजम्, यही ध्वनि है।

आगे के दो श्लोक विशेषकर 'बुभुत्सु' 'उद्धिदीषु"रिरक्षिषा"विजिघांसा'आदि समासों को दिखाने के उद्देश्य से लिखे गये होंगे।

किन्नोबुभुत्सुरसि केशव! मद्दशां त्वम्? किं मां न दैन्यजलधेर्द्रुतमुद्धिधीर्षुः?
किं दित्सुरेव मयि किन्न तवांघ्रिदास्यम्? को दीनवत्सलतयास्ति भवत्समान?।। ४४।।

हे भगवान केशव ! आप मेरी दैन्यावस्था जानने में तत्पर नहीं हैं क्या ? आप मुझको दुःख-समुद्र से बाहर निकालने में प्रयत्न करनेवाले नहीं हैं क्या ? आप मुझको आपना भृत्यभाव देने के लिए तैयार नहीं है क्या ? दुःखितों पर दया दिखाने में आपके समान दूसरे कौन हो सकते हैं ? (छंद - वसंततिलक)

अजनि यस्तु रिरक्षिषया सतां यदुकुलेप्यसतां विजिघांसया।
विपदमाशु विधूय ममाधुना मधुभिदा क्रियतामवनं चिरम्।। ४५।।

परित्राणाय साधूनांवाले गीता-वचन के अनुसार सज्जनों की रक्षा करने एवं दुर्जनों को दंड देने के उद्देश्य से यदुवंश में अवतरित भगवान श्रीकृष्ण आपदाओं को दूर करते हुए चिरकाल तक मेरी रक्षा करें। (छंद - द्रुतविलंबित)

जयन्नहो! आननपङ्कजस्य यः श्रिया शशाङ्कं व्रजयोषितां मनः।
कटाक्षपीयूषरसैर्न्नयन्नयं कठोरमूर्च्छां हरिरस्तु वश्श्रिये।। ४६।।

मुखपद्म की शोभा से भगवान चंद्रमा को पराजित करते हुए, यही नहीं, अमृत रस बहानेवाले कटाक्षयुक्त विलासपूर्ण आँखों से गोपस्त्रियों के मनों को उत्पीडित करते हैं। अहो, आश्चर्य है ! ऐसे श्रीकृष्ण आपको संपत्ति प्रदान करें। (चंद्रमा का पद्म को जीतना, अमृत का मूर्छा का परिहार करना साधारणतः देखा जाता है। यहाँ पर चूँकि दोनों विपरीत धर्म हैं, इसलिए आश्चर्य कहा जा सकता है।) (छंद-वंशस्थ)

अगले श्लोक में थोडे संधिकार्य दिखाए गए हैं ।

कृपालवेत्यापि मुरार एकदा मदीयचक्षुः पदवीमशङ्कितः।
अघान्धकारक्षपणेन्दवापयस्त्रिलोकरक्षिन्नयि मां कृतार्थताम।। ४७।।

१ कृपालो अ एत्य उ कृपालवेत्य

२. मुरारे अ एकदा उ मुरारएकदा

३ क्षपणेंदो अ आपय उ क्षपणेंदवापय आदि

हे करुणाशील भगवान ! महापापरूपी घोर अंधकार के लिए हे चंद्रमा ! तीनों लोकों के नाथ ! आप बिना संदेह के एक बार प्रत्यक्ष होकर मुझे कृतार्थ बनाइए । (छंद - वंशस्थ)

अनन्यनाथस्य मुकुन्द! हन्त! दैन्यप्रशान्तौ भगवन्नमुष्य।
किं वा ममोदासितवानसि त्वम्? तामेव भूयोप्यहमर्त्थये त्वाम्।। ४८।।

हे भगवन् ! आपके आश्रय में रहनेवाले मेरे दुःख को दूर करने में आप उपेक्षा करनेवाले बनते जा रहे हैं क्या ? धिक्कार है ! लेकिन मैं फिर आप से उसी दुःख के निवारण की माँग कर रहा हूँ। (छंद - उपजाति)

अगला पद्य वंशस्थ छंद का पादाद्य यमक है।

शुभाशुभंयुर्न्नितरां न किं क्रियात्स मे समेतः पशुपार्भकैश्च यः।
घनाघनात्थ्यासितरुक्स्वसेविनः सदा सदाराद्ध्यपदो जनार्द्दनः।। ४९।।

समस्त मंगलों का आधार बने हुए, गोपालकों के साथ चलनेवाले, मेघों के द्वारा माँगने योग्य नील रंग को अपनाते हुए, सज्जनों के द्वारा आराधित पादपद्मों से युक्त वे जनार्दन अपने सेवक, मेरा कल्याण नहीं करेंगे क्या ? निश्चय ही करेंगे। (यही अर्थ है)

कुर्वीतवस्सकलमंगलमंगलक्ष्म्या कुर्वन् प्रलोपितमदां च तमालमालाम्।
दर्वीकरेन्द्रशयनो भगवान् प्रणम्रसर्वेहितार्थकरणाल्पितकल्पशाखी।। ५०।।

शरीर की शोभा से हरे पत्तों से युक्त वृक्षों के बाग का अहंकार कम करनेवाले, फणिराजतल्प पर शयन करनेवाले, भक्तों की सभी माँगों को पूर्ण करने में कल्पवृक्ष का धिक्कार करनेवाले, वैकुंठ आपको समस्त मंगल प्रदान करें। (छंद - वसंततिलक)

आगे बीस पद्यों के ज़रिए भागवत में प्रतिपादित मत्स्यादि अवतारों का यथाक्रम वर्णन किया जा रहा है।

मत्स्यावतारः

यत्पुच्छास्फालनोत्कम्पितजलनिधिपयोधौतवैरिञ्चलोकम्
जाने गोविन्द! वेदोद्धरण! रसिकताभाग्वपुस्त्वद्धृतं नः।
तस्यान्मात्स्यं शुभाप्त्यै खलु दलितहयग्रीववक्षःप्रदेश-
प्रस्राव्य स्रोक्षिताग्रस्फुरदतिकठिनोत्तुंगसृगाङ्कितास्यम्।। ५१।।

हे भगवन् ! गोविंद ! वेदों के उद्धार के लिए आपके रसिक मत्स्यरूप धारण करने की बात मुझे याद है। शक्तियुक्त पूँछ के हिलने से हिलोरें लेनेवाला समुद्रजल सत्यलोक को नहलाने लायक ऊपर उठकर, हयग्रीव की छाती में छेद करते हुए खून की नदी में नहाते हुए प्रकाशमान, कठिन, उन्नत सींगों से चिह्नित मुख से युक्त वह मत्स्यरूप हमें शुभ संप्राप्ति प्रदान करे। (छंद- स्रग्धरा)

कूर्मावतारः

मुकुन्द! भवताधृतं तदनुकम्पया पातु मां जगन्ति निखिलानि यद्वहदजस्त्रमत्यूर्ज्जितम्।
वपुः किल विशिष्य यत्भृश गभीरदुग्धोदधिप्रमग्नपृथुमन्दरोद्धरणकर्मठं कामठम्।। ५२।।

हे भगवन् ! आप ने समस्त लोकों को हमेशा वहन करने के लिए उतनी महत्ता के साथ जिस कूर्म को ग्रहण करने का एवं विशेषकर अगाध क्षीरसागर (मंथन के समय) नीचे गए हुए मंदर महापर्वत को ऊपर उठाने का प्रयत्न किया वह महाकूर्म मेरी सदा रक्षा करे। (छंद - पृथ्वी)

वराहावतारः

हन्ता हन्तातिरेकादभवदवनिमादाया यो दानवानाम्।
पाता पाताललोके निदधदयि! हिरण्याक्षमप्याचरन्तम्।

सर्वं सर्वंसहाधीश्वर! दुरितममुं हन्तुमासीत्त्वदन्यः
कोलं कोलन्तु तंत्वां मुरहर! पिपदश्शान्तये चिन्तयेहम्।। ५३।।

असुरों के नेता हिरण्याक्ष ने अहंकार के कारण पृथ्वी को खींचकर नीचे की ओर पाताल में धकेल दिया। हे कुशल-क्षेम को देखनेवाले! अनेक प्रकार के दुःखों को उत्पन्न करनेवाले इन असुरों को नीचा दिखाने के लिए आपको छोड़कर कौन शक्ति रखता है ? हे भगवन् ! उस दिन उसे मारने के लिए आपने वराह का जो रूप धारण किया, उसका मैं आपदाओं को दूर करने के लिए ध्यान करता हूँ।

नृसिंहावतारः

भित्वा बद्धरुषा हिरण्यकशिपोर्वक्षस्तदन्तर्गल-
द्रक्ताभ्यक्तसुतैक्ष्ण्ययुक्तनखरोद्रिक्तांशुदोर्मण्डलः।
बिभ्यद्भिः प्रणतस्सुरैर्मुरहर! प्रह्लादमाह्लादयन्
बिभ्रद्घोरनृसिंहमूर्तिरयि! न पायादपायात्भवान्।। ५४।।

असहनीय क्रोध के कारण हिरण्यकशिपु की छाती फूटकर उससे निकलनेवाले खून के प्रवाह में डुबोकर अधिक शोभित होकर तीक्ष्ण नखों से युक्त हाथ मंडलाकृति में फैलाकर अति उग्र आपके उस नरसिंहरूप ने हे भगवन् ! भयविह्वल देवों के द्वारा नमस्कार करते हुए प्रह्लाद को आह्लादित किया। ऐसे आप आपदाओं से हमारी रक्षा करें। (छंद-शार्दूलविक्रीडित)

वामनावतारः

त्रिपदपरिमितं त्वं भूतलं प्रार्थ्य दृप्तं बलिमपि बलवन्तं वञ्चयन् सर्वलोकान्।
मुरमथन! गृहीत्वा पालयन् पालयास्माद्रुहिणमुखनिषेव्यो वामनः पावनोस्मान्।। ५५।।

हे भगवन् ! आप ने अहंकारी महाबली से तीन गज भूमि की माँग की। शक्तिशाली होते हुए भी उन्हें धोखा देकर तीनों लोकों को अधीन करते हुए उनकी रक्षा की। जो पवित्र वामनरूप ब्रह्मादि देवों के लिए पूजनीय रहा है वह हमारी रक्षा करे । (छंद - मालिनी)

भार्गवावतारः

सक्रोधकृत्तकृतवीर्यसुतादिभूभृक्कण्ठासृगुक्षितकठोरकुठारधारी।
दत्तावनिर्द्विजवरेषु च भग्नशोकं कृत्वाव मां मधुरिपो! भृगुनाथरूपी।। ५६।।

हे भगवन् ! क्रोध से कार्तवीर्य आदि क्षत्रिय राजाओं का कंठच्छेद करते हुए रक्ताभिषिक्त किया गया कठिन परशु धारण करते हुए भार्गव के रूप में ब्राह्मणों के लिए भूमि दान करनेवाले भगवान् मेरा दुःख दूर करते हुए मेरी रक्षा करें।

श्रीरामावतारः

त्रैलोक्यपीडनविधायिगरिष्ठगर्वपौलस्त्यपाटनपटुस्फुटशोभिबाणः।
रामात्मकः क्षितिसुताहृदयैकचोरः श्यामद्युतिश्च मधुसूदन! पालयास्मान्।। ५७।।

हे मधुसूदन ! तीनों लोकों को पीड़ित करते हुए अतिबलवान, अहंकारी रावण का संहार करने के लिए विदग्ध धनुर्धर जानकीदेवी के हृदय को आकर्षित करनेवाले श्यामल एवं तेजस्वी भगवान् रामचंद्र नाम के आप हमारी रक्षा करें।

बलरामावतारः

कर्पूरकुन्दस्फटिकामृतांशुदर्पप्रभेदोद्यतशुभ्रकान्तिम्।
हरे! हललंबिविलासिहस्तं स्मरामि सङ्कर्षणरूपिणं त्वाम्।। ५८।।

हे हरे ! कर्पूर, नवमल्लिका, स्फटिक, चंद्रमा आदि के अहंकार को दूर करनेवाले धवल शोभायुक्त हाथ में हलायुध धारण करनेवाले प्रशोभित बलभद्र की आकृतिवाले आप को मैं स्मरण करता हूँ। (छंद - इंद्रवज्रा)

श्रीकृष्णावतारः

स्नेहं स्वसेविषु जनेष्वलमाकलय्य द्रोहं च वैरिषु नयन्तमहो! समस्तान्।
काञ्चित्गतिं परमसौख्यमयीमिमांस्त्वाम् श्रीकृष्णमेव जगदीश्वरमाश्रयामः।। ५९।।

हे भगवन् ! अपने भक्तजनों में स्नेह का विकास करने के साथ साथ विरोधियों को पीड़ित करते हुए दोनों वर्गों को अनिर्वचनीय निर्वाण सुख के लक्ष्य की ओर आप ले जाते हैं । अहो ! आश्चर्य है! ऐसे साक्षात् जगदीश्वर (श्रीकृष्ण) के ही शरण में हम जाते हैं। (छंद - वसंततिलक)

कल्क्यावतारः

म्लेच्छान्धकारनिकरक्षपणां शुभन्तं भ्राजत्कठोरकरवालकरं भवन्तम्।
सर्वापदां प्रशमनाय मुकुन्द नित्यं संभावये मनसि कल्पितकल्किरूपम्।। ६०।।

हे जगदीश्वर ! मुकुंद ! आपने म्लेच्छवर्गरूपी अंधकार के नाश करने में तेजस्वी आदित्य बनकर कल्कि के रूप में अवतार लिया। हाथ में शोभित होनेवाले उग्र खड्ग को धारण करनेवाले उन भगवान कल्किरूपी आपको सभी आपदाओं को दूर करने के लिए मैं मन में धारण कर लेता हूँ। (छंद - वसंततिलक)

श्रीबुद्धावतारः

कृतमारजयोप्यमेयतेजोजितलोकोद्रुहिणादिपूजितो यः।
भवतापहृते नमोस्तु नित्यं भवते माधव! बुद्धरूपभाजे।। ६१।।

हे माधव ! (अप्रधृष्यता से) काम पर विजय पानेवाले अपार तेज से लोक को अधीन करनेवाले ब्रह्मादि देवों से पूजित संसार के दुःख को दूर करनेवाले बुद्धाकृतिवाले आपके लिए प्रतिदिन नमस्कार ! (छंद - वसंतमालिका)

श्रीकपिलावतारः

मात्रे मुकुन्दोपदिदेश यस्त्वं तत्त्वं विशुद्धं खलु देवहूत्यै।
भजामहे कन्मषकाननौघवैश्वानरं तं कपिलात्मकं त्वाम्।। ६२।।

हे भगवन् ! सर्वेश्वर ! श्री कपिलवासुदेव के रूप में अवतार लेकर माँ देवहुति के लिए पवित्र आध्यात्मिक तत्व (सांख्य) का उपदेश दिया। महापातकरूपी तूफानों के समूहों में दावाग्नि जैसे उन कपिलमूर्ति की हम शरण लेते हैं। (छंद - उपजाति)

श्रीनरनारायणावतारः

रूक्षं सहस्रकवचं दनुजं निगृह्णन् रक्षन् सुरानपि परानखिलांश्च साधून्।
आराधितो हि मुनिभिस्सहितो नरेण नारायणस्त्वमव! भक्तपरायणोस्मान्।। ६३।।

भगवन् ! भक्तवत्सल ! घोर सहस्र कवचासुर को मारकर देवों की ही नहीं , सभी सज्जनों की रक्षा करने के लिए, ऋषियों के लिए भी अभिवंद्य वरसमेत आपने भक्तपरायण नारायण महर्षि का जो अवतार स्वीकार किया वह हमारी रक्षा करे।

श्रीधन्वन्तर्यवतारः

उपात्तपीयूषघटारिशंखं जलौघानिं मधुसूदनं त्वाम्।
धन्वन्तरीं मुक्तसमस्ततापां स्तन्वन्तमानम्रजनानुपासे।। ६४।।

हे मधुरिपो ! आश्रितों को रोगादि सर्वदुःखों से दूर रखते हुए अनुग्रहीत करनेवाले

चारों हाथों में शंख, चक्र, अमृतकुंभ एवं जलौक को धारण करनेवाले धन्वंतरि के रूप में अवतार लेनेवाले आपकी मैं उपासना करता हूँ। (छंद - उपेंद्रवज्रा)

श्रीदत्तात्रेयावतारः

शास्त्राणि यं संश्रितवन्ति विष्णो! सर्वाणि सर्वर्षिनिषेवितं तम।
दत्ताभिधात्रेयतनु नतेषु दत्ताखिलाभीप्सितमाश्रये त्वाम्।। ६५।।

हे प्रभो ! सभी शास्त्रों के लिए आश्रयभूत सर्वमहर्षियों के लिए पूज्यपाद, आश्रितों की सभी माँगों को पूरा करनेवाले दत्तात्रेय के रूप में अवतार लेनेवाले आपका मैं आश्रय ग्रहण करता हूँ । (छंद - इंद्रवज्रा)

ऋषभावतारः

ऋषभस्तनयो हि मेरुदेव्या ऋषिभिः केशव! मानितश्च जातः।
कुरुसर्वविदात्मतत्त्वबोधं परमानन्दमयं दयानिधे! मे।। ६६।।

हे करुणाकर ! केशव ! ऋषियों के लिए वंद्य, सर्वज्ञ होकर, मेरुदेवी के पुत्र के रूप में ऋषभयोगी के रूप में अवतार लेनेवाले आप मुझको परमानंदरूपी आध्यात्मिक तत्वज्ञान समझा दें। (छंद - वसंततिलक)

श्रीपृथ्ववतारः

द्रव्याण्यदूदुहदनेकविधानिवेनपीडातिरेककबलीकृतसम्पदं यः।
धात्रीं स्वगोत्रपतिवत्सयुतैस्सुराद्यैस्सत्वं पृथुद्दिशविभो! पृथुमंगलं नः।। ६७।।

हे स्वामिन् ! दुष्ट वेन चक्रवर्ती के स्वेच्छाधिपत्यवाले पीडन के कारण दुःखित भूमि सारी संपत्ति निगल गई। उन रत्नौषधि संपदाओं को हिमवान पर्वत को बछड़ा बनाकर देवों के साथ मिलकर दोहन किया और पुरानी अवस्था पर ले आए। वही पृथु चक्रवर्ती रूपी आप हमें भूरि भूरि मंगल प्रदान करें। (छंद - वसंततिलक)

हंसावतारः

संसारनाम्नस्तमसः प्रमार्जने हंसायमानं निखिलस्य चात्मनः।
तत्त्वं तुरीयस्य बभाण यः परम् सत्वं प्रसीदाच्युत! हंसरूपधृक्।। ६८।।

हे अच्युत! जनन मरणरूपी अंधकार दूर करने में आदित्व से समानता रखनेवाले सर्वांतर्यामी आत्मा की तुरीयावस्था में रहनेवाले श्रेष्ट तत्व के बारे में बताते हुए हंसरूपधारी आप हमें अनुग्रह प्रदान करें। (छंद - वंशस्थ)

श्रीगरुडावतारः

यो दारुणाहिकुलदारणचुञ्चुचञ्चुज्योतिर्वितानविजितार्कसहस्रमूर्तिः।
जातःपतिश्च पततां किल वैनतेयस्तस्मै नमोस्तु भवते भगवन्मुरारे!।। ६९।।

हे भगवन् ! मुरमर्दन ! भयंकर फणिवर्ग को नोच नोचकर फाडनेवाली उग्र चोंच से युक्त , हज़ार आदित्यमंडलों पर विजय प्राप्त करनेवाले तेज से युक्त, पक्षिराजा के रूप में अवतरित आपकी गारुडी मूर्ति को मेरा नमस्कार । (छंद - वसंततिलक)

शिंशुमारावतारः

प्रतिसन्ध्यमुपास्यमानमन्तर्म्मुनिभिस्त्वांधृतशिंशुमाररूपम्।
मधुसूदन! चिन्तयामि सर्वग्रहतारावयवौधमास्यमानम्।। ७०।।

हे मधुसूदन ! सभी ग्रह नक्षत्रों के समूह को प्रोज्वलित करनेवाले, मुनियों के द्वारा संध्यासमय उपासना किये जानेवाले, आपके शिंशुमार रूप के लिए मैं मन में ध्यान लगाता हूँ। (छंद - वसंततिलक)

उपेंद्रवज्रा छंद में लिखे गए आगे के पद्य के चतुर्थ पाद में धारणार्थ में सुदाञ् धातु के वर्तमानकाल के प्रथम पुरुष के तीनों वचन यथाक्रम इस प्रकार हैं।

विधुश्रियं मे तनुतां स वक्त्रं विधुश्रियं पद्मरुचिं च पादौ।
हस्ताः परं कल्पकपल्लवाभ्यां धत्ते दधाते दधते च यस्य।। ७१।।

जिनका मुख चंद्र की शोभा धारण करता है, पादपद्म लाल कमल की शोभा रखते हैं, चारों हाथ (दान-सामर्थ्य के कारण) कल्पवृक्ष के लाल किसलयों की शोभा को अपनाते हैं, वे विधु-भगवान म्झे संपत्ति प्रदान करें।

ललित पद छंद में लिखित श्लोक (चारों पदों में) पदांत यमक प्रास दिखाता है।

विविधगुणाङ्यविराजविराजद्वपुरिह शूरतनूजतनूजः।
हृदि मम केकिकलापकलापज्वलितकचोलमुदेतु मुदेतु।। ७२।।

अनेक सद्गुणोंवाले गरुड के साथ बैठकर शोभित केशों में मोरपंख सजाते हुए भगवान श्री वासुदेव मेरे मन में आनंद के लिए उदित हो जाएँ।

आगे के तीन पद्य ऊपर कहे अनुसार पादांत यमक हैं।

मरतकजयिरुङ्निकायकायः करधृतविस्फुरदंशुचक्रचक्रः।
विमलमकुटदूनभानुभानुर्मम हृदि भातु च शूरसूनुसूनुः।। ७३।।

मरकत पर विजय पानेवाली शरीर की कांति से युक्त हाथ में प्रज्वलित, प्रभा

फैलानेवाले चक्र से युक्त, सूर्यप्रकाश को निष्प्रभ करनेवाले निर्मल किरीट से युक्त देव, श्री वासुदेव मेरे अंतरंग में शोभित रहें। (छंद - पुष्पिताग्र)

सुतो हि नन्दस्य तमालमालामदापहश्यामलधामधाम-
उरस्थलीखेलदुदारदारश्चकास्तु चित्ते मम देवदेवः।। ७४।।

हरे पत्तों की कतार से अहंकार भरे नीले रंग के उत्पत्तिस्थान के रूप में, छाती पर उत्कृष्ट धर्मपत्नी (श्रीदेवी) के विलास की रंगभूमि के रूप में, देवदेव, नंदनंदन मेरे अंतर्मन में प्रशोभित रहें। (छंद - उपेंद्रवज्रा)

कस्तूरीतिलकाङ्कितामलरुगुद्रेकालिका कालिका-
मुग्धश्रीर्दधुषी गताचविहगेन्द्रारूढतां रूढताम्।
मूर्तिर्यस्य परं सुतप्तकनकभ्राडम्बराडंबरा
च्छेत्री दुष्टधियां ममास्तु समुदेत्यानन्तभूर्न्नन्दभूः।। ७५।।

कस्तूरी को धारण करनेवाले निर्मल, शोभायुक्त ललाट के साथ रहनेवाले, मेघों के समान मनोहर श्री को धारण करनेवाले, गरुडारूढ, सुप्रसिद्ध, द्रवीभूत सोने जैसे प्रशोभित पीले वस्त्र से अलंकृत, दुर्जनों का नाश करनेवाले, आनंद के आधारस्वरूप उन नंदात्मज देव मुझे संतोष प्रदान करें। (छंद - शार्दूलविक्रीडित)

स्रग्धरा छंद का अगला श्लोक पादाद्यंत यमक को दिखाता है।

रूपं रूपं दधानं दधदजमुदवन्नीरदाल्यारदाल्या
मुक्तामुक्तावशेषात् भजत नतजनान् सञ्जयन्तं जयन्तम्।
नन्दानन्दातिरेकं वहदमितगुणैरावहन्तं वहन्तम्।
मालामालापिभृंगां किसलयकुसुमानाञ्चवत्संचवत्सम्।। ७६।।

जल भरे हुए काले बादलों की कतार के समान लावण्ययुक्त शरीरवाले मोतियों एवं रत्नों की निंदा करनेवाले दांतों की कतार से युक्त, समस्तभक्त जनों को मुक्तिमार्ग की ओर ले जानेवाले, परिमाणरहित, सद्गुणों से युक्त होकर नंद को आनंदित करनेवाले, छाती पर श्रीवत्स एवं गुंजन करनेवाले भ्रमरों से युक्त वनमाला धारण करनेवाले अज-भगवान की आप सेवा करें।

आगे के दो श्लोक पृथ्वी छंद में पदांतयमकों से युक्त हैं।

मुखेन कृतवांश्चयस्सुमहसारसंसारसं
परंचयदुरस्थलीसुमणिराजितताराजिता।
क्रियेत् मम मंगलं नमदुमाधवो माधवो
य एष भुवनावने प्रदधदक्षतां दक्षताम्।। ७७।।

तेजस्वी मुख से कमलपुष्प की सरसता को कम करनेवाले ताराओं के समान शोभित रत्नसमूह द्वारा स्वायत्त की हुई छाती से युक्त, श्री परमेश्वर के लिए वंद्य, लोकरक्षा करने में थकावट के बिना दाक्षिण्य से युक्त श्री माधव मेरा कुशल-क्षेम करें।

हरिर्भवतु मानसे मम विहारवान् हारवा-
नुरोभुवि मुखश्रिया विजितपद्मयापद्मया।
नयन् प्रमदसागरे स्वनतिमज्जनान्मज्जना-
न्ययं प्रदधिवांस्तटित्प्रविकचांशुकं चांशुकम्।। ७८।।

छाती पर मोतियों की माला धारण करनेवाले, सौभाग्यवती भार्गवी भगवती के अस्तित्व से युक्त, भक्तजनों को आनंद के सागर में नहलानेवाले, बिजली के प्रकाश से युक्त रेशमी वस्त्र धारण करनेवाले हरि मेरे मन में वास करें।

वसंततिलक छंद में आनेवाला पद्य पादमध्य यमक से युक्त है।

श्रीपूर्त्ततांविदधुषीनतानां श्रीह्रीणहाटकपटार्भकत्वम्।
यातास्यदूनविधुतां विधुतां क्रियाद्वो या देवताव्यसनितां सनितान्ततेजाः।। ७९।।

आश्रित लोगों को संपत्ति एवं समृद्धि प्रदान करनेवाले, शोभा से सोने को लज्जित करनेवाला वस्त्रधारण करनेवाले, मुख से चंद्र को अस्वस्थ करनेवाले,बहुत ही तेजस्वी देव आपके दुःख के लिए शांति प्रदान करें।

अगला पद्य उपेंद्रवज्रा छंद में पादांतयमकभेद से युक्त

सुधापृषज्जिद्विजराजमानमुखावनुन्नद्विजराजमानः।
सुखाय मेस्ताद्विजराजसेव्यपदारविन्दोद्विजराजकेतुः।। ८०।।

अमृतबिंदुओं पर विजय पानेवाले दांतों से शोभायमान मुँह से चंद्र के अभिमान में विघात लानेवाले, महर्षियों के लिए आराध्य पादपद्मों ले युक्त, भगवान श्री गरुडध्वज मेरे लिए सुख प्रदान करनेवाले रहें।

शार्दूलविक्रीडित छंद में लिखे हुए आगे के पद्य में श्री भगवान को अर्जुन के परमविरोधी अवस्था से क्रमशः अनुकूल बनाकर अंत में अर्जुनमय बनाकर चित्रित करते हैं।

प्राप्तो भार्गवतां पुरार्जुनरिपुर्य्यो भुदथों नन्दभू-
र्निर्भिद्यार्जुनतां कुबेरसुतयोः क्षेमं निकामं सृजन्।
यो यातोर्जुनमित्रतामथ जगत्कीर्तिश्रिया यो नयन्
सर्वं चार्जुनतां सुचित्रचरितो देवोवताद्वश्चिरम्।। ८१।।

पुराने ज़माने में भार्गवावतार के समय श्री भगवान अर्जुन (कार्तवीर्यार्जुन) को पीडित करनेवाले उनके परम शत्रु थे। इसके बाद कृष्णावतार में कुबेरपुत्र (नलकूबर -मणिग्रीव के अर्जुनभाव (मरुत्मरस्थिति) दूर करते हुए उन्हें अच्छी स्थिति में ले आए।

यही नहीं, क्रम से अर्जुन (पार्थ) के घने मित्र भी बन गए। और भी, क्रम से फैले हुए यश से युक्त समस्त संसार को अर्जुनमय भी बना डाला। सफेद बनाया, यही भाव है। इस प्रकार के विचित्र इतिहासवाले देव श्रीकृष्ण आपकी रक्षा करें।

अगला श्लोक वियेगिनी छंद पादाद्य यमक-भेद ।

दययालमलंकृतं कृतोदयया भक्तजनेषु दैवतम्।
विजयं युधि वैरिणां नयद्विजयं यत्तदुपास्महे वयम्।। ८२।।

भक्तजनों में अभ्युदय ले आनेवाले, दया को आभूषण बनानेवाले, युद्ध में शत्रुओं को अधीन बनाकर अर्जुन को विजय देनेवाले देव की हम उपासना करते हैं।

अगला पद्य स्त्रग्धरा छंद वैदर्भी रीति में अनुप्रास युक्त

अव्याद्दिव्यावतारैरखिलभुवनपङ्कावलीघस्मरोस्मान्
विद्वच्चित्ताब्जभानुर्विकसितकरुणाभाण्डभावेन वर्ण्यः।
देवश्श्रीवासुदेवो द्रुहिणमुखमखादोघलोटीरकोटि-
प्रत्युप्तोद्दीप्तरत्नप्रकरकरपरिष्वक्तपादारविन्दः।। ८३।।

मत्स्यादि दिव्यावतारों के द्वारा समस्त लोकों के पाप समूह का नाश करनेवाले सज्जन के मनरूपी पद्म के लिए आदित्य बनाकर वर्णित किए जानेवाली दया के आधार, ब्रह्मादि देवसमूह के किरीटों में जटित रत्नों के प्रभापटल का आलिंगन करनेवाले पादपद्मोंवाले देव,श्री वासुदेव हमारी रक्षा करें।

अगला पद्य स्त्रग्धरा छंद अपूर्व संधियों के साथ अनुप्रास को भी दिखाता है।

व्यूढत्विड्ढारवारोवदनजितपयोरूड्ढिमांशुः षडंघ्रि-
व्रातश्रीमुड्ढिमूर्त्यामलमणिमकुटभ्राड्ढरिर्दाढ्यभाजः।
तुष्टीःकुर्वन्नतानां स्फुरतुहृदिदधद्रत्नरूड्ढेमकाञ्चि-
भ्राजं भासाजयन्तं सरसिजदलदृग्घाटकं गटकं नः।। ८४।।

संधि कार्य : त्विड् अ हार उ त्विड्ढार, रुट्ट अ हिमांशु उ रुड्ढिमांशु

मुट्ट अ हि उ मुड्ढि , भ्राल अ हरि उ भ्राड्डरि

रुट्ट अ हेम उ रुड्ढेम, दृक् अ हाटकम् उ दृग्घाटकम्

मोतियों के हारों से परिलसित मुखकांति से पद्म एवं चंद्र पर विजय प्राप्त

करनेवाले, भ्रमरद्वय के समान शरीर शोभा से युक्त, निर्मल रत्न मुकुट को धारण करनेवाले, आश्रितों के लिए परमानंद प्रदान करनेवाले, सोने की करधनी एवं सोने के रंग का वस्त्र पहने हुए प्रशोभित होनेवाले हरि हमारे मनों में प्रकाशित रहें।

आगे के छः श्लोक वंशस्थ छंद, पादांत प्रास-भेद से युक्त है।

अलोकसामान्यगुणौघशालिने त्रिलोकसन्तापहरत्वशीलिने।
रसास्यरूपांबुरुहांशुमालिने नमोस्तु देवाय च वन्यमालिने।। ८५।।

तोकातिशायी गुणों से युक्त, तीनों लोकों के लिए दुःख निवृत्ति करनेवाले, श्रीदेवी के मुखपद्म के लिए आदित्य बने, वनमाला धारण करनेवाले देव के लिए नमस्कार ।

समुद्रजाचार्वधरप्रवायिने नमोस्तु दर्वीकरराजशायिने।
प्रणम्रनिश्शेषहितार्थदायिने पुरन्तरारातिवितत्यपायिने।। ८६।।

लक्ष्मीदेवी के सुंदर अधरों पर आसक्त, नागराजशयन पर सोने की आदतवाले, सेवकों को सर्वाभीष्ट प्रदान करनेवाले, असुरवर्ग का नाश करनेवाले देव के लिए नमस्कार ।

प्रणामिसर्वस्पृहितार्थदोहनं प्रणौमि देवं विहगेन्द्रवाहनम्।
पयोधिपुत्र्याविहितोपगूहनं पयोधिवेश्मस्थमशेषमोहनम्।। ८७।।

भक्तजन जिसे चाहते हैं उन सभी अर्थों का समर्थन करनेवाले, पक्षींद्र गरुड को वाहन बनानेवाले, लक्ष्मीदेवी के दिव्यालिंगन सुख को भोगनेवाले, क्षीरसागर में वास करनेवाले, सभी को मोहित करनेवाले देव की मैं वंदना करता हूँ।

स्मरामि शृंगाररसैकभाजनं सरोजजन्मादिकृतप्रपूजनम्।
अनेकरागाञ्चितवेणुकूजनं जनार्दनं मोहितगोपिकाजनम्।। ८८।।

शृंगार रस से भरे हुए प्रमुख पात्र के रूप में, पितामहादि देवों के लिए भी पूजनीय विविध रागों में मनोहर रूप में बाँसुरी बजानेवाले, गोपस्त्रीजनों को मोहित करनेवाले श्री जनार्दन को मैं नमस्कार करता हूँ।

नमामि राधाहृदयापहारिणं रमापतिं भक्तजनेष्टकारिणम्।
कलिन्दजायाः पुलिनोविहारिणं कलायमालासितकान्तिधारिणम्।। ८९।।

राधादेवी के हृदय का अपहरण करनेवाले, भक्तजनों के लिए अनुकूल बने, यमुना नदी के तीर पर स्नान करनेवाले अतसी समूह के श्यामल रंग से युक्त श्रीपति को मैं नमस्कार करता हूँ।

क्रिये नतिं नन्दगृहे निषेदुषे दयां परां नम्रजनेषु चक्रुषे।
द्विरेफजालार्थ्यतमांगरोचिषे सुरेन्द्रसेव्याय च कैटभद्विषे।। ९०।।

नंदालय में रहनेवाले, भक्तों पर परम कारुणिक, भ्रमरों के समूह के लिए अभिलषणीय शरीरकांति से युक्त, देवेंद्र के द्वारा सेवित कैटभारि की मैं वंदना करता हूँ।

अगला श्लोक स्त्रग्धरा छंद अनुप्रासयुक्त है।

कालिन्दीन्दीवरेन्दिन्दिरनिकरनिकामावलेपप्रलोप-
स्फीतप्रावीण्यमुग्धच्छविपटलपरिष्वक्तदिक्चक्रवालम्।
रूपं स्मेरामृताननन्दितपशुपजनीमण्डलं चेदमीयम्
ध्यायामो दैवतेनामितमहिमवता येन घोषोप्यभूषि।। ९१।।

दिङ्मंडलों में फैलनेवाली मनोहर कांति से कालिंदी नदी के जल को, बेल के पत्तों को, भ्रमरों के समूह को वर्णसंबंधी जो अहंकार था, उसे दूर करने, समर्थ रूप में अमृत बरसानेवाले मंदहास से ग़ोपियों को आनंदित करनेवाला रूप लेकर गोकुल केलिए अलंकार बने अपरिमित माहात्म्य से युक्त, देव, श्रीकृष्ण को हम ध्यान लगाते हैं।

अगले श्लोक में श्लेष के रूप में भूगोल एवं गणितक्रयायें मिलती हैं।

सर्वैर्योगंगतं पत्सततमपिवियोगञ्चयातं विशेषात्
सद्वर्गश्रीयमाणं निखिलनिगमवर्गैकमूलं नवेन।
मान्यश्रीकं घनेनारुणिमघनपदं यत्तु नानागुणाढ्यं
यत्सर्वैनोहरन्तं चिरमवतु जगन्मानकृद्दैवतं नः।। ९२।।

मया ततमिदं सर्वं जगदव्यक्तमूर्तिना , मत्स्वानि सर्वभूतानि न चाहं तेष्ववस्थितः

(भ.गी. - अ. ९, श्लो. ४)

ऊपर दिये गये गीतावचन से अखिल ब्रह्मांड के साथ संयोग और उसी प्रकार वियोग भी प्राप्त होकर, विशेषकर सज्जनों का आधारभूत सर्वशास्त्रतत्वसमूह की जड़ें बन कर, वैसे ही नये कालमेघ के द्वारा झुके हुए शरीरश्री से युक्त, लाल पादपद्मोंवाले, अनेक सद्गुणों की संपत्ति से युक्त, सभी महापातकों को दूर करनेवाले लोकनियंता बने हुए देव, श्रीकृष्ण हमारी सदा रक्षा करें।

श्लेष के रूप में मेषादि द्वादश राशियां इस पद्य में रखी गई हैं। अगला श्लोक (स्त्रग्धरा छंदवाला है।

यद्वक्त्रं 'चन्द्रभं' योधृत 'मकर' मणीकुण्डलो योति 'गो' माम्
शाङ्र्गं 'चापं' दधद्योमिलदलिवनमालो 'ज' 'हर्या' श्रितोयः।
योदेवोगंश्रियाप्तो 'झष' द्द'गलि' तुलां राधिकोरोज 'कुंभा'-
'श्लेषी' यस्यान्मुदे वो 'बुधशरणपद'स्सोखिलक्षेम 'राशिः'।। ९३।।

मुखकांति से चंद्रमा को हरानेवाले, मकरकुंडल पहने हुए शफ्रद एवं मन के अतीत बने, रमादेवी एवं शार्ङ्गचाप को धारण करनेवाले, भ्रमर के गुंजनवाली वनमाला से युक्त, ब्रह्मेंद्रों के लिए अभयस्थान, मीननेत्रों से युक्त भ्रमर के वर्ण से समानता रखनेवाले, राधादेवी के कुचकुंभों का आलिंगन करनेवाले, विद्वानों के लिए आश्रयस्वरूप पादपद्मोंवाले, सभी के लिए क्षेमप्रद देव आपके आनंद के लिए बने रहें।

राशियाँ - १२ . १.चंद्रभम् उ कर्क, २.मकर , ३. गो उ ऋषभ, ४.चाप उ धनु, ५.अज उ मेष, ६ हरि उ सिंह, ७.ढषम् उ मीन, ८.अळि उ वृश्चिक, ९. तुला, १०. कुंभ, ११.आश्लेषउमिथुन, १२. बुद्धशरणपदम्उ़कन्या शार्दूलविक्रीडित छंद का अगले श्लोक में श्लेष रूप में पृथ्वी आदि अनेक छंदों की संज्ञाएँ संग्रहीत हैं।

यः 'पृथ्वीं' रमयन् 'श्रि'यं च 'ललितां' 'चन्द्राननां' 'स्वागताम्'
कुर्वाणाञ्चमतीं तथैव गलभूर्य्यस्या 'मल' 'स्रग्धरा'
य स्तन्वन् नतलोकमन्यु 'हरिणे' 'शार्दूलविक्रीडितम्'
पायात्तामरसेक्षणो विभुरनेकोदार 'वृत्त' स्स वः।। ९४।।

प्रेमाकृष्ट एवं सौभाग्यवतियाँ भूदेवी और श्रीदेवी के साथ विनोद करनेवाले, कंठ में मनोहर मालाएँ धारण करनेवाले, आश्रितों के संताप दूर करनेवाले, शार्दूलपराक्रम को दिखानेवाले, पद्मनेत्रोंवाले, बहुविध महान इतिहासों से युक्त, वे स्वामी आपकी रक्षा करें। (छंद - पृथ्वी, श्री, ललित, चंद्रवक्त्र, स्वागता, अमला, स्रग्धरा, हरिणी, शार्दूलविक्रीडित, आदि)

आगे के पद्य में प्रहर्षिणी छंद में श्री भगवान की चंडिकापरक स्तुति करते हैं।

यत्तेजो जनिततरांशुमत्करौघद्ध्वस्तोग्राकृतिदितिजान्धकारराज्या।
चण्ड्याभाव्यखिलजगन्तिपालयन्त्या पायाद्वो भुवनपति स्स कैटभारिः।। ९५।।

जिस भगवत्तेज से आदित्य-रश्मियों के समान उग्र प्रतापवाली रश्मियों की कतार से युक्त भयंकर मूर्तिस्वरूप असुरोंरूपी अंधकार समूह को पूर्णतः उखाड फेंकते हुए समस्त लोकों की रक्षा करनेवाली चंडिकादेवी संभूत हुई, वे जगन्नायक, कैटभारि आप लोगों की रक्षा करें।

शीतांशुशेखरमनोमधुपाभिलीनपादारविन्दमरविन्दविलोचनं यत्।
सच्चित्सुखामृतरसात्मकमद्वितीयं लक्ष्मीविलासनिलयं कलये महस्तत्।। ९६।।

श्री चंद्रशेखर को भी ध्येयवस्तुरूपी पादपद्मों से युक्त, कमलदल के समान मनोहर नेत्रों से युक्त, सच्चिदानंदरूपी अमृतस्वरूप से युक्त, परिलसित और श्रीविलास के लिए रंग बने हुए उस तेज को मैं ध्यान लगाता हूँ। (छंद - वसंततिलक)

वसंततिलक वाला आगे का श्लोक अनुप्रासविशेष दिखाता है।

स्वान्तान्तकान्तकनुतं स्वविचिन्तकान्तद्धर्वान्तान्तदं तमनुचिन्तय! सन्ततं त्वम्।
शान्तं मुरान्तकमनन्तरुचिं नितान्तं कान्ताञ्च सिन्धुतनया मुरसावहन्तम्।। ९७।।

रे मन ! तू निरंतर शांतिमूर्तिस्वरूप उन मुरारी भगवान को ही ध्यान लगाता रहा वे काल के काल, शिव के लिए भी वंद्य और अपने आश्रितों के अज्ञान को समाप्त करनेवाले तेजोराशि, छाती पर भगवती को वहन करनेवाले भी हैं।

शार्दूलविक्रीडित छंद में अगला पद्य योगमार्ग में चलाई जानेवाली ईश्वर साक्षात्कार की पद्धति का वर्णन करता है।

शुद्धैराकलयद्भिरीश! मुनिभिः पद्मादिकं चासनं
नासाग्रेर्पितदृष्टिभिश्च मरुतो यत्पूरकाद्यैर्जितान्।
कृत्वा चोद्ध्वमुखं विधाय हृदयं चाधारषडकोपरि
ध्येयं सान्द्रसुखात्मकं स्थिरमदस्सेवेमहि त्वद्वपुः।। ९८।।

हे स्वामिन् ! पवित्र ऋषि लोग पद्मादि आसनों में बैठकर दृष्टि को नासाग्र में केंद्रीकृत करते हुए पूरक, कुंभक, रेचक आदि प्रयोगों से प्राणादि वायुवों को अधीन बनाते हुए हृदय को ऊर्ध्वमुखी बनाकर, छः आधारों के ऊपर (सहस्रार पद्म में) ध्यान करने लायक शाश्वत एवं परमानंदयुक्त आपके दिव्य विग्र की हम आराधना करते हैं।

दातृत्वेच्छुस्तपस्यन्द्युतरुरधिपयस्सिन्धुगर्भश्रियोयम्
स्मृत्वा भत्तारमन्तस्सुचिरमथसमस्तार्थकर्तूस्सयस्मात्
लब्ध्वास्वाभीप्सितं तज्जलधिमथनकाले तु तस्मादुतत्था-
दित्येवावैमि सोयं भवतु विभुरभीष्टार्थसिद्ध्यै ममालम्।। ९९।।

पुराने ज़माने में कल्पवृक्ष दानशील बनने के लिए क्षीरसागर के अंदर श्रीकांत भगवान को लेकर वर्षों तक तप कर रहे थे । इष्टदेवता के अनुग्रह से जब इच्छा सफल हुई तब मैं मानता हूँ कि समुद्रमंथन के समय वह सागर से निकल कर ऊपर आया। इस प्रकार कल्पवृक्ष की इच्छा पूर्ण करनेवाले आश्रित वत्सल भगवान मेरी प्रार्थना में सहायक बनें।

हे गोविन्द! मुकुन्द! केशव! हरे! नारायण! श्रीपते!
हे कंसान्तक! कैटभान्तक! मुराराते! जगन्नायक!
हे राधारमणाच्युताब्धिशयन! श्रीवासुदेवेत्यसौ
जिह्वा जल्पतु नस्समस्तदुरितोच्छित्यै च पूर्त्यैश्रियः।। १००।।

श्लोकानां शतकेन येन विनुतो गोविन्द एतन्मया
ये भक्त्यैव पठेयुरीहितममी सर्वं व्रजेयुश्च यत्।
अर्थानाकलयन् स्वसेविषु बहूनास्ते सुवानश्चयो
विष्णोरेष्वमृतं विशिष्य परमप्रेमांबुधिस्स्यादयम्।। १०१।।

****

Kuññampu Kurup

(1857 - 1911)

इन्द्रसभा।

वन्दनश्लोकः

श्रेयो नियोजयतु वस्सततं स धर्मो ब्रह्माद्यशेषविदुषामपि यो नियन्ता।
यद्रागिणी हि धिषणामणिदीपिकेव स्वर्गापवर्गपदवीं विशदीकरोति।।

कथाप्रारंभः

प्राचीनपुण्यफलभोगकृते क्षितीन्द्रैर्मान्धातृनैषधमुखैर्धृतदिव्यदेहैः।
देवैः कदाचिदृषिभिश्च सभां प्रविष्टः सल्लापलालसमनाः शुशुभे शचीशः।।
श्मश्रूणि पाणिनखरैः परिमृद्यमानान् वामप्रकोष्ठघटितस्फटिकाक्षमालान्।
मन्दस्मितारद्रवदानान् स मुनीन् निरीक्ष्य प्रोवाच वाचमिति नारदसम्मुखीनः।।
सत्कारतः प्रचुरितादरतामिहैको धिक्कार एव हि सतां कुशलाय लोके।
मूढः कृतासुरनुतिर्हरिणाप्तबन्धः कल्पान्तरेपि कुशाली बलिरत्रसाक्षी।।

बलिः - किं तु मलयालराज्यमेवेदानीं केरलमाख्यायते। तदुत्तरकेरलम्, दक्षिणकेरलमिति द्वेधा विभक्तो भवत्यधुना। तद्राज्यमेव दुराचारादीनां सर्वकल्मषाणां क्षेत्रमिदानीम्।

इन्द्रः - तर्हि प्रथमं केरलचरितं मे श्राव्यम्।

बलिः - दण्डेन पङ्गुरिव दुरदिशं विवक्षन् निर्लज्ज एव भवतां महनीयवाचाम्।
आज्ञाबलेन खलु केरलभूचरित्रम् वक्ष्याम्यनाप्तवचनोप्यहमाधुनीकम्।।

इन्द्रः - विद्यापरिश्रमः प्रजानां न्यून इति भाति।

बलिः - विद्यापरिश्रम एव केवलमविरलमीदृशं दारिद्र्यं परिमेलयति।

इन्द्रः - अद्भुतमेवेदमश्रुतपूर्वम्। तर्हि विद्या का?

बलिः - हौणीविद्या।

इन्द्रः - अस्मदीयशास्त्रान्तरितमेव तच्छास्त्रं समस्तम्। तर्ह्येतत् किञ्चिदपि। किन्तु पुनरद्यापननैपुणी महीयसी हि।
परीक्षोत्तीर्णानां ह्यधिकृतपदं लभ्यमिति तत्परीणत्वाद्विद्यामृदितकलुषं कौशलमलम्।

प्रजानामाधातुं नृपतिरकृताज्ञां यदिह त द्वशीकारक्षिप्तौषधिमृतकथां नः कथयति।।
पिपठिषासुधियोपि कुमारकां स्त्वरयति क्व विनैव धनव्ययम्।
नृपतिचिन्तनमित्यवनावहो तृषितपीतसमुद्रजलायते ।।

प्रतिवर्षं कक्ष्यान्तरारोहणे पुस्तकैरनेकैरुपचितमूल्यैर्विभिन्नैश्च भवितव्यम्। किञ्च, शिरस्त्रकवचाद्यलंकारं विना कस्यचिदपि शाला नागन्तव्या हि। एतत्सर्वं क्रयेण स्वीकरणीयमेव।

तर्हि चेत् क्रमशः क्रमशः तन्मतपरिवर्तनेन हैन्दवान् स्वमतानुसारिणः कुर्वन्तो हूणाः। प्रजाः प्रायेण स्वाचारानुचितक्रैस्तववेषाचारानुवृत्यः सन्दृश्यन्ते हन्त!।

केचित् पाचनयाचनाद्यधमया वृत्या कृताद्यापना
विप्राद्याः चिरलब्धदण्डयितृतामुख्याधिकाराः पराः।
प्रत्याशं प्रतिमालमात्मसरणेर्वन्ध्यां स्वगन्तव्यताम्
सम्पन्नानुचरं पराहृतधनैर्धन्या न तावन्ति ते।।

अपूर्णम्।

प्रक्षिप्तश्लोकानि

अतिथिजनप्रीत्येव सम्पदः समलंकरणमिति -

सौरभ्याभ्यागतानां मधुरमधुरसासारमत्तात्मकानाम्
भृंगानां केलिभंगी भवति हि परमं मण्डनं मञ्जरीणाम्।
औदार्याकृष्यमाणातिथिनिकरयथाकामसंभोगवेला-
जृंभत्संप्रीतिभाराभरणमधुरितास्सम्पदस्संभवन्ति।।

दातृत्वमाहात्म्यम् -

अर्थिभोगचरितार्थसंपदा शाणघृष्टमणितेजसा धनी।
भर्तृभुक्ततनयाविलोकनाज्जातपैतृकसुखं समश्नुते।।

विटप्रकृतीनां द्विजाय दानं पापाय इति-

आढ्योहं द्विज़ इत्यहंकृतिजुषां द्रव्याशयाशामुखे
स्वैरं पर्यटतां विटप्रकृतिनां यद्दीयते तद्धनम्।
वारस्त्रीमदिरादिभोगविधिभिर्भूयोपि कल्पिष्यते
पापाय क्षुधितोरगोदरगतं क्षीरं गराय ध्रुवम्।।

शाखापीवरबाहुमूलजटया कूर्चेण पार्श्वस्थली-

मावृण्वन्ननघप्रवाललालितच्छायास्स्वसेवाजूषाम्।
सन्तापं शमयन् वयोतिपतनाद्वादेन चञ्चच्छिख-
स्तत्रालक्षि बलिर्महान् वट इव द्यां स्वैरमभ्युत्पतन्।।

अपूर्णा इयं कृतिः

****

चिदंबरनाटकम्। [1]

आनम्रेन्द्रप्रमुखदिविषज्जालाकोटीररत्न-
ज्वालाजंबूसरितिचरणौयस्य पद्मायमानौ।
आमग्नानां कदनजलधौ कोलवेषस्य विष्णो-
र्दंष्ट्रालीलां कलयति कृपा यस्य वः षण्मुखोऽव्यात्।।

यत्र तत्रतावृषिवराहतिलोकतापविलोपकरणैकालोचनानि लोचनानि लीलया चालयन्तमालोक्यत्रैलोक्यगुरुं गुरुतरमदनविभ्रमविजृंभणभिदुरकौशेयकूर्पासनिर्भासमान-वल्गुवल्गात्यनकुचकुंभलंभिततरलहारकदंबाजगदंवाचिचंबबिंबच्छमानां पुनःपुनरवलंबमान-काञ्चनकाञ्चिकामञ्जितशुचिस्मिताचञ्चलदृगञ्चलचञ्चलीकसञ्चुंबितालीसञ्चयानन-सारसाप्रेयसमनुससारसा।

कैलासशैलमिवजंगममंगजादि.....गशृंगशिथिलीकृतमेघजालम्।
श्वेतत्विषं समधिरुह्यवृषं मृडान्याप्रीतस्तयादयितयातदनुप्रतस्थे।।

तिल्वनम् -

तरुभिरिव जनातिथ्यार्थिभिः पुष्पपक्वा-
कुलकिसलयपाणिः स्थीयते यत्र नम्रैः।
कुसुमसुरभिराशासुन्दरीगन्धवाहः
पिकसुललितवाचा मोदयन्नभ्युपैति।।

****

---

१. सर्वे श्लोकाः नोपलब्धाः, उपलब्धाश्चात्र मुद्रिताः।

Krsṇa Kurup

(1868-1899)

गोवर्धनाराधनम्। [१]

गोपीगोपीतमीडे कलरवमुरलीकं सदा कंसदारै-
र्येनार्येणास्तवेषैरजनि शुभकृते सज्जने सज्जनेत्रः।
योमेयो मेघनीलो लसति स बलभूमालयो मालयोरो-
लीनालीनाढ्यमालोनलतनुररिमा यादवे यादवेन्दुः।। १।।

इति रणकृतोत्साहं सा हन्तमर्भकसङ्कुले
प्रहरणविधालोलं लोलम्बनीलतनुत्विषम्।
चलितवलयोत्तंसं तं सम्यगीक्ष्य स मर्कटो
न्यगादसुराधीशं धीशंसितार्ति स चापलः।। २।।

कुर्वाणे सुविधीयमानहृदयोल्लासे वनं सेवनं
यातीत्यन्वहमच्युते स्पृहति गोगोपावने पावने।
गोष्ठे पुष्यति तद्विनाशपिशुनारंभासुरो भासुरो
भोजेशः स्वपुरे रमन्निजमनश्शोकान्तया कान्तया।। ३।।

वैधात्रं वः कलत्रं स्फुटतु हृदि जटाजूडगार्धूडुभर्तृ
स्पर्धागर्भिप्रभाभागलिकतिलकबालार्कभास्वन्मुखाब्जम्।
हस्तोद्दीप्राक्षमालाजपपटघुटिकालेखिनी पुस्तकं त-
च्छुभ्राभ्रादभ्राङ्यद्यदखिलवचसामीश्वरं विश्वरम्यम्।। ४।।

****

---

१. सर्वे श्लोकाः नोपलब्धाः, उपलब्धाश्चात्र मुद्रिताः।

कलावती ।[1]

वन्दनश्लोकः

निमीलनोन्मीलनलीलया जगल्लयोदयाधानपटीयसी सदा।
श्रियं मयि स्कन्दद्दगुन्मिषत्कृपा क्रियाद्दिशन्ति हितमाशु वन्दिनाम्।।
उत्तुंगशीर्षाः सुमनःप्रवालाः फलावनम्रैरिव पञ्चशाखैः।
तस्यातिथेयव्रतदक्षवृक्षाः कुर्युत्सपर्यां व्रततीसहायः।।
कलावतीं सर्वकलानिधानाम् प्रत्यूषभीत्या इव संभ्रमेण।
भूषाविशेषानपहृत्य चोराः न्यपातयत्घोरतमिस्त्रकूपें।।

शुभम्

---

१. श्लोकान्तराणि नोपलभ्यते।

Select Bibliography

K. Kunhunni Raja — *Contribution of Kerala to Sanskrit Literature* (Madras University, 1958)

Ulloor S. Parameswara Iyyer — *Kerala Sahithy Charithram* (Kerala University, 1964) Vol. IV

Vatakkumkur Rajarajavarma — *Keraleeya Sanskrita Sahithya Charithram* (Kottayam, 1963), Vol. IV.

Manoharan, P. — *Contribution of Kuttamattu Family to Sanskrit Literature* (Kodakkad, 1990)

Sreedharan. C.P. (Ed.) — *Mahakavi Kuttamathinte Thiranhed utha Krithikal* (Trichur, 1965)

N.P. Unni — *Yamaka Poems in Kerala*, (in Vishweswarananda Indological Journal), Vol. XVIII, 1980

Unnikrishnan Nair. V. — *Mahakavi Kuttamatt*, (Calicut, 1969)

Unithiri N.V.P. — *Kuttamath Kunniyur Kutumbathinte Sanskrita Sambhavana*, (Pragathi Malayalam Magazine)

Prakashika - 12

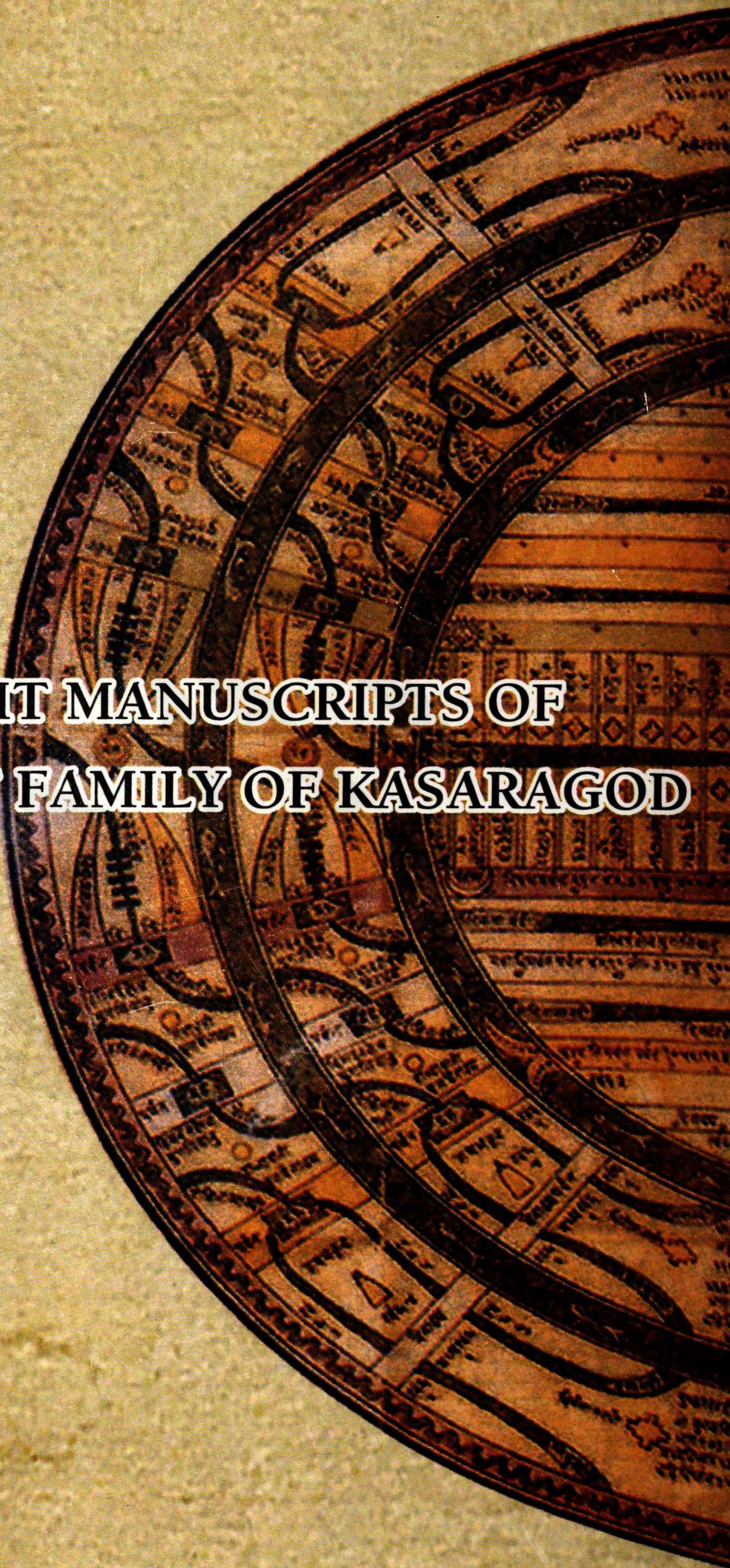

SANSKRIT MANUSCRIPTS OF KUṬṬAMATT FAMILY OF KASARAGOD

Editors

K.K.N. Kurup

P. Manoharan

राष्ट्रीय पाण्डुलिपि मिशन

॥ विज्ञानमुपास्व ॥

National Mission for Manuscripts